studii

REVISTĂ DE ISTORIE

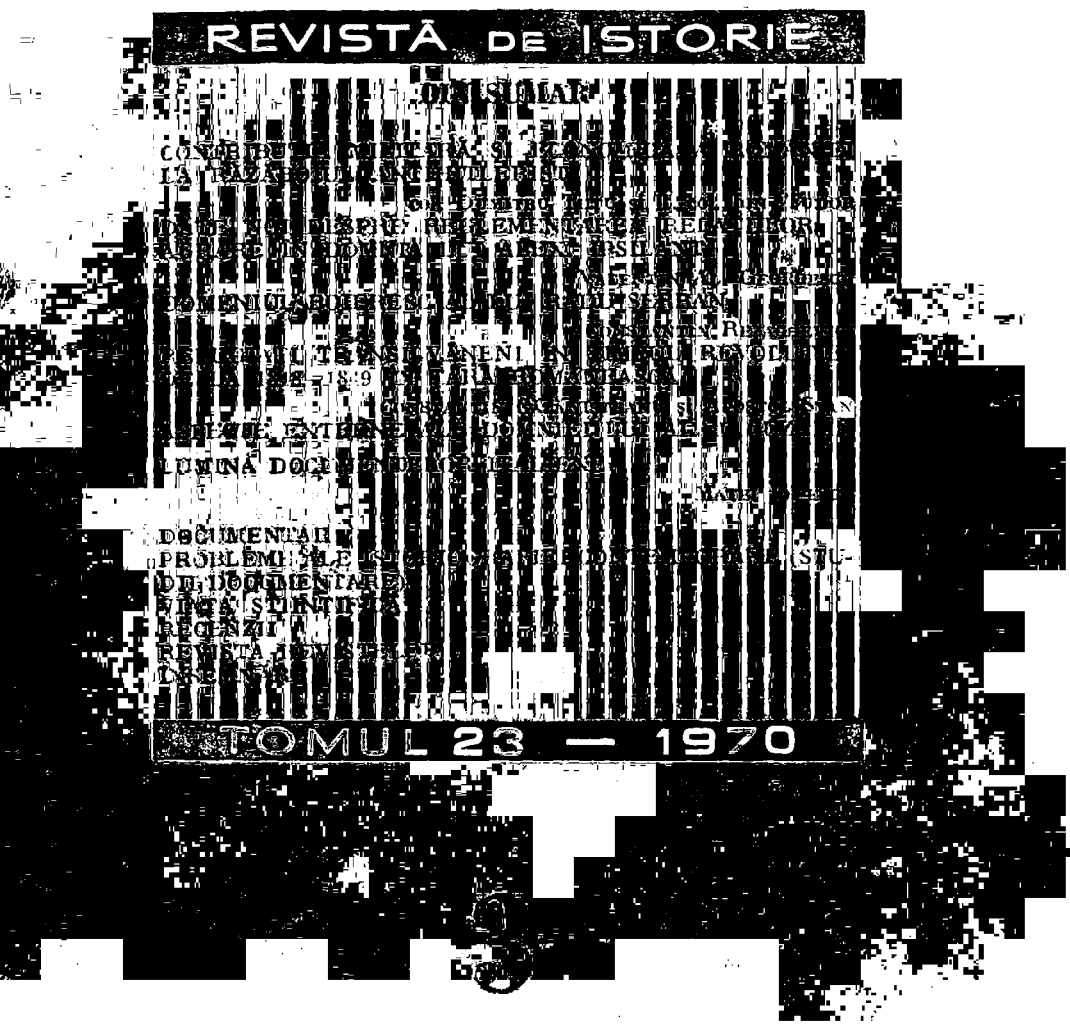

TOMUL 23 — 1970

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

Acad. A. OŢETEA (*redactor responsabil*); MATEI IONESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAŞI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA, ŞT. PAŞCU, membri corespondenţi ai Academiei; L. BÁNYAI; MIRON CONSTANTINESCU, AL. ELIAN, M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA, EUGEN STĂNESCU, ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU (*membri*); I. APOSTOL (*secretar de redacţie*).

Preţul unui abonament anual este de 180 de lei.

În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii voluntari de presă din întreprinderi şi instituţii. La revue „STUDII", REVISTĂ DE ISTORIE, paraît 6 fois par an.

Le prix d'un abonnement annuel est de £ 3.6.0; $ 8,—; FF 39, —; D.M. 32, —.

Toute commande à l'étranger sera adressée à Centrala cărţii, Oficiul de comerţ exterior, Boîte postale 134—135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „Studii". Revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacţiei: B-dul Aviatorilor nr. 1, Bucureşti tel. 18.25.86.

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 23 1970 NR. 3

SUMAR

Pag.

25 DE ANI DE LA VICTORIA ASUPRA FASCISMULUI

Col. DUMITRU TUȚU, și lt.-col. ION TUDOR, Contribuția militară și economică a României la războiul antihitlerist 425

★

VALENTIN AL. GEORGESCU, Date noi despre reglementarea relațiilor agrare în domnia lui Alex. Ipsilanti 441
CONSTANTIN REZACHEVICI, Domeniul boieresc al lui Radu Șerban 469
OVID SACHELARIE, Privilegiul masculinității în Țara Românească pînă la jumătatea secolului al XVII-lea 493

★

CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU și APOSTOL STAN, Refugiați transilvăneni în timpul revoluției de la 1848—1849 în Țara Românească 501
VASILE NETEA, Însemnările de la Viena ale lui A. T. Laurian (14 ianuarie 1849—17 aprilie 1852) 521
MATEI IONESCU, Aspecte externe ale domniei lui Al. I. Cuza în lumina documentelor italiene 543
CONSTANȚA ȘTIRBU, Un episod din lupta pentru afirmarea suveranității naționale. 100 de ani de la inaugurarea Monetăriei statului 557

★

NICOLAE MARCU, Investițiile și finanțarea agriculturii în România interbelică 573

DOCUMENTAR

AN. IORDACHE, M. IOSA, Tr. LUNGU, Titu Maiorescu, „Însemnări zilnice" (continuare) 593
MATEI CAZACU, Precizări privind cronologia domnilor munteni din deceniul 5 al secolului al XV-lea 607
LUCIA DUMITRESCU, Date noi despre solia lui Nicolae Brzeski în Imperiul otoman (1566—1567) 609

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

Rolul normanzilor în Europa (*Dan. A. Lăzărescu*) 613

www.dacoromanica.ro

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sărbătorirea istoricului Vasile Maciu ; Din activitatea Societății de științe istorice (*Elvira Preda*) ; Observații pe marginea însemnărilor lui N. Stoicescu la lucrarea *Radu de la Afumați, domn al Țării Românești* (*Petru Demetru Popescu*) ; Reuniunea Asociației europene de istorie contemporană (*Eliza Campus*) 629

RECENZII

ȘT. IONESCU, P. PANAIT, *Constantin Vodă Brîncoveanu. Viața, Domnia. Epoca.*, Edit. științifică, București, 1969, 464 p. (*Șt. Olteanu*) 639

E. M. PODGRADSKAIA, *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI—XVII веках*, Издательство ЦК КП Молдавии, Chișinău, 1968, 224 p. (*Lidia A. Demény*) 642

* * * Europa im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung, redactor dr. Fritz Wagner, Union Verlag Stuttgart, 1968, 825 p. (*Ștefanu Simionescu*) . . . 645

REVISTA REVISTELOR

„Studii și articole de istorie", nr. 9 (1965), 368 p. ; nr. 10 (1966), 290 p. ; nr. 11 (1967), 288 p. ; nr. 12 (1968), 253 p. ; nr. 13 (1969), 330 p. ; Societatea de științe istorice din Republica Socialistă România, București (*Radu Vasile*) 651

ÎNSEMNĂRI

Istoria României. — MIRCEA TOMESCU, *Istoria cărții românești*, Edit. științifică, București, 1968, 215 p. (*Radu Vasile*). **Istoria universală.** — * * * *Istoria lumii în date*, Edit. enciclopedică română, București, 1969, XVI+ 615 p. (*S. Columbeanu*) ; M. PAULOVÁ, *Tajný výbor „Maffie" a spolupráce a Jihoslovany v letech 1916—1918* (Comitetul secret „Mafia" și colaborarea cu iugoslavii în anii 1916—1918), Edit. „Academia", Praga, 1968, 626 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*) ; GIORGIO COSTAMAGNA, *Tachigrafia notarile e scritture segrete medioevali in Italia* (*Fonti e Studi del Corpus Membranarum Italicarum*, I), Roma, 1968 (*Radu Constantinescu*) ; G. COSTAMAGNA, *Gli statuti della compagnia dei Caravana del porto di Genova* (*1340—1600*), „Memorie dell'Accademia delle Scienze di Torino", Classe di scienze morali, storiche e filologiche, s. IV, n. 8, 1965, 145 p. (*Radu Constantinescu*) ; GIUSTI MARTINO, *Studi sui registri di bolle papali*, Città del Vaticano, Archivio Vaticano, Collectanea Archivi Vaticani, 1968, 180 p. (*Dan A. Lăzărescu*) ; PIERRE CHAUNU, *L'expansion européenne du XIIIe au XVe siècle*, Presses Universitaires de France, Paris, 1969, 396 p. (*Paul Cernovodeanu*) ; MARIO BRICEÑO PEROZO, *El Bolívar que llevamos por dentro*, Caracas-Venezuela, Editora Venegrafica, C. A., 1968, X + 439 [—441] p., cu 1 portret + 30 f. pl. (*Ioan I. Neacșu*) 659

www.dacoromanica.ro

CONTRIBUȚIA MILITARĂ ȘI ECONOMICĂ A ROMÂNIEI LA RĂZBOIUL ANTIHITLERIST

DE

col. DUMITRU TUȚU și lt.-col. ION TUDOR

Anul acesta, la 9 mai, poporul român, alături de întreaga omenire, aniversează un eveniment deosebit de important în istoria sa. Se împlinește un sfert de veac de la încetarea războiului în Europa, cînd Germania nazistă a capitulat fără condiții, ca urmare a loviturilor primite din partea coaliției antihitleriste și a mișcării de rezistență din Europa.

Prăbușirea celui de-al III-lea Reich și apoi a Japoniei militariste a pus capăt celei mai crîncene încleștări militare din cîte a cunoscut omenirea, încleștare ce cuprinsese 80 la sută din populația lumii, care a curmat viața a peste 40 de milioane de oameni și a provocat distrugeri incalculabile de valori materiale și spirituale.

★

Civilizația umană a fost, astfel, salvată prin lupta multor popoare, de pe toate continentele, de o gravă primejdie. Forța fundamentală a coaliției antihitleriste a fost Uniunea Sovietică, care a purtat greul războiului, dînd contribuția hotărîtoare la înfrîngerea Germaniei, la obținerea victoriei.

Armata sovietică, acționînd pe un front de mii de kilometri, de la Murmansk la Marea Neagră, a obținut biruințe care au stîrnit admirația întregii lumi. În mai 1945, U.R.S.S. avea sub arme 11 365 000 de oameni, în ultimii ani ai războiului industria sovietică livra anual pentru nevoile frontului circa 40 000 de avioane, 30 000 de tancuri și autotunuri, 120 000 de piese de artilerie, 100 000 de aruncătoare, 450 000 de mitraliere[1].

La obținerea victoriei au contribuit acțiunile tuturor trupelor aliate. Astfel, concomitent cu victoriile obținute de armata sovietică la Stalingrad și Kursk-Orel, forțele aliate anglo-americane din Africa, în primăvara anului 1943, au dat lovituri zdrobitoare trupelor germano-italiene, culminînd cu alungarea trupelor germano-italiene din Africa de nord [2]. Toate acestea au avut ca rezultat slăbirea considerabilă a forțelor Germaniei hitleriste, au provocat o puternică criză în blocul statelor fasciste

[1] P. A. Belov, *Voprosî ekonomiki v sovremenoi voine*, Moskva, 1951, p. 221.
[2] *România în războiul antihitlerist*, Edit. militară, Buc., 1966, p. 33.

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 425—440, 1070.

www.dacoromanica.ro

și au creat condiții favorabile pentru intensificarea mișcării de rezistență a popoarelor. De asemenea, debarcarea trupelor anglo-americane în Sicilia, la 10 iulie 1943, înlăturarea lui Mussolini de la putere la 25 iulie 1943 și încheierea armistițiului între noul guvern italian Badoglio și puterile coaliției antihitleriste (3 septembrie 1943) au contribuit și mai mult la adîncirea acestei crize.

Evenimentele petrecute pe fronturile celui de-al doilea război mondial în anul 1944 au schimbat și mai mult raportul de forțe în favoarea coaliției antihitleriste. Ca rezultat al acțiunilor ofensive duse de armata sovietică pe un front de 1 300—1 400 km, au fost nimicite 30 de divizii și o brigadă germano-fascistă, iar alte 142 de divizii și 5 brigăzi au suferit pierderi grele.

În total, inamicul a pierdut în iarna anilor 1943—1944, numai pe frontul sovieto-german, peste 1 milion de soldați și ofițeri, precum și o mare cantitate de mijloace tehnice de luptă, trupele sovietice înaintînd pe o adîncime de aproximativ 400 de kilometri.

Schimbări esențiale în desfășurarea operațiilor militare au avut loc prin debarcarea, la 6 iunie 1944, a trupelor americane și engleze în nordul Franței, care în decurs de cîteva zile au atins cifra de 326 547 de oameni, iar pînă la sfîrșitul lunii august 1944, 2 milioane [3]. Pentru a întări forțele care acționau pe frontul de vest, la 15 august, în sudul Franței au fost debarcate Armata 7 americană și Armata 1 franceză [4].

Trupele aliate din nordul Franței, ajutate în mod considerabil de acțiunea patrioților francezi din interior, au eliberat teritoriul cuprins între Loire și Sena, intrînd la 25 august 1944 în Paris. În acest fel a fost deschis cel de-al doilea front în apusul Europei, ceea ce a creat posibilitatea de a se da Germaniei hitleriste lovituri coordonate atît din est, cît și din vest.

Anul 1944 marchează punctul culminant al luptei de eliberare de sub jugul fascismului a popoarelor din Europa. Astfel mișcarea de rezistență din Polonia a obligat comandamentul german ca, în afară de forțele de poliție și jandarmerie, să folosească 4 divizii pentru a putea face față acțiunilor de luptă ale forțelor populare. De asemenea în Franța, forțele franceze din interior, formate din detașamentele de partizani și din alte formațiuni de luptă, cuprindeau peste o jumătate de milion de oameni. Aceste forțe au produs trupelor germane invadatoare pierderi serioase, acțiunile patrioților francezi avînd ca rezultat eliberarea unei mari părți din teritoriul ocupat de trupele hitleriste și culminînd cu insurecția victorioasă care s-a terminat cu eliberarea Parisului.

O amploare deosebită au luat la începutul anului 1944 acțiunile armatei de eliberare a Iugoslaviei. În urma luptelor purtate, a fost eliberată suprafața de 167 000 de kilometri pătrați [5], adică 67 la sută din teritoriul țării. Acțiunile armatei populare de eliberare imobilizau un număr de 36 de divizii ale coaliției hitleriste. În Grecia, armata populară

---

[3] Général Dwight D. Eisenhower, général Sir Maitland Wilson, maréchal vicomte Montgomery, *Les opération en Europe du corp expéditionnaire allié*, Editions Berger-Levrault, p. 51, 101.

[4] Général L. M. Chassin, *Histoire militaire de la seconde guerre mondiale*, Paris, 1951, p. 282.

[5] *România în războiul antihitlerist*, p. 51.

www.dacoromanica.ro

de eliberare producea mari pierderi trupelor de ocupație fasciste. Se intensifică lupta de eliberare a Albaniei. Forțele de eliberare națională albaneze, care numărau peste 35 000 de oameni, încep ofensiva pentru curățirea întregului teritoriu național de sub jugul cotropitorilor.

De asemenea, se intensifică acțiunile patrioților italieni. Corpul voluntarilor libertății număra în primele luni ale anului 1944 peste 100 000 de partizani. Mișcarea de partizani din Bulgaria cuprindea în același timp aproximativ 30 000 de luptători, iar în Ungaria actele de sabotaj se înmulțesc ca urmare a activității Frontului ungar creat din inițiativa comuniștilor [6].

Mișcarea de rezistență antifascistă a popoarelor din Europa a avut adînci repercusiuni asupra desfășurării războiului și a rezultatelor sale ulterioare. Frontul principal, în vara anului 1944, a rămas tot cel sovieto-german, cu o întindere de peste 3 000 de kilometri. Aici se aflau 228 de divizii și 23 de brigăzi ale blocului statelor fasciste, al căror efectiv însuma circa 4 milioane de oameni. Comandamentul sovietic avea pe acest front și în rezervă trupe cu un efectiv de 6 939 000 de oameni. De asemenea, în dispozitivul trupelor sovietice se aflau unități poloneze, cehoslovace, române (Divizia Tudor Vladimirescu) și franceze care numărau 104 000 oameni [7]. La 20 august 1944, armata sovietică a trecut la o mare operație strategică în sectorul de sud al acestui front, care în decurs de 3 zile a realizat o spărtură de 60 de kilometri în adîncimea frontului Grupului de armate „Ucraina de sud" și largă de 120 de kilometri, înaintînd pe două direcții convergente către Leova și Leușeni pe Prut, atingînd în seara zilei de 23 august aliniamentul nord Tîrgu-Neamț — nord-est Roman — nord Bîrlad — nord-vest Huși, continuînd la est de Prut, pe traseul nord-vest Bujoru, nord Chișinău — sud-est Rezina — est Leova-Taraclia — nord Tatar Bunar [8].

★

În aceste zile, ostilitatea maselor populare din România față de trupele hitleriste cotropitoare și de dictatura militară fascistă a atins punctul culminant. Panica și deruta puseseră stăpînire pe cercurile conducătoare și pe aparatul de stat fascist. Folosind condițiile interne, caracterizate printr-o creștere puternică a luptei forțelor patriotice și prin subrezirea pozițiilor dictaturii militare fasciste, și împrejurările externe favorabile, create de succesele coaliției antihitleriste, și în primul rînd de victoriile armatei sovietice, Partidul Comunist Român, în colaborare cu celelalte forțe antihitleriste, „a organizat și condus insurecția armată, care a dus la răsturnarea de la 23 August 1944: înlăturarea regimului lui Antonescu și alăturarea României la coaliția antifascistă" [8 bis].

---

[6] *Ibidem.*

[7] *Istoria Velicoi Otecestvenoi voini Sovietscovo Soiuza 1941—1945*, tom. IV, p. 112, 125, 126.

[8] Arh. M.F.A.—M.St.M., dos. 732 1, f. 74.

[8 bis] Ion Gheorghe Maurer, *Cuvîntare la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 25 de ani de la victoria împotriva fascismului și a independenței României*, în „Scînteia" din 9 mai 1970, p. 2.

www.dacoromanica.ro

Declanșată la 23 august 1944, insurecția antifascistă a dus la înlăturarea dictaturii militare fasciste, trupele române de pe frontul din Moldova au încetat focul împotriva trupelor sovietice și au început regrupările în vederea ducerii acțiunilor contra trupelor hitleriste și horthiste. În același timp trupele române din zona interioară a țării au trecut la curățirea teritoriului de trupele hitleriste și la împiedicarea pătrunderii de noi forțe peste frontiere, în special dinspre nord și vest.

La acțiunile purtate împotriva trupelor fasciste, armata română a participat în totalitatea ei. În decurs de numai opt zile unitățile militare împreună cu formațiunile de luptă patriotice, sprijinite de populație, au curățat capitala și cea mai mare parte a teritoriului național de trupele hitleriste.

Între 23 și 31 august, forțele insurecționale române au nimicit în lupte peste 5 000 de soldați și ofițeri germani și au capturat 56 455 de prizonieri [9], între care 14 generali și 1 421 de ofițeri. De asemenea, unitățile militare și patrioții români înarmați au produs hitleriștilor mari pierderi în armament și tehnică de luptă, au capturat cantități însemnate de echipament și subzistențe, s-au capturat 438 de nave fluviale, iar 60 au fost scufundate. Au fost capturate la sol 222 de avioane germane, ceea ce reprezintă peste un sfert din totalul de 810 avioane aflate în compunerea grupului de armate „Ucraina de sud", iar alte 60 aparate au fost doborîte în cursul luptelor aeriene. În afară de aceste pierderi, comandamentul german a fost lipsit de posibilitatea de a folosi aerodromurile aflate la sud și nord de Carpații Meridionali.

Trupele române au participat la acțiunile din perioada insurecției antifasciste cu 37 de divizii, Detașamentul de pază zonă petroliferă, diferite unități de armată și corp de armată, precum și unitățile și formațiile marinei și aviației, școli militare și centre de instrucție, subunități de jandarmi, al căror efectiv însuma 465 659 de oameni. Din rîndurile luptătorilor români au căzut peste 8 500 morți și răniți [10].

Insurecția antifascistă din august 1944 a însemnat începutul unui război drept de eliberare a poporului român.

Alăturarea României la coaliția antihitleristă, precum și luptele purtate de armata română cot la cot cu armata sovietică împotriva trupelor germano-fasciste au avut urmări deosebite sub raport militar-strategic.

Astfel, în afară de pierderile umane și materiale, Germania hitleristă a pierdut, ca urmare a insurecției victorioase, importante poziții strategice-cheie ale sistemului de apărare german din România și din Peninsula Balcanică. Intrarea României în războiul antihitlerist cu întregul său potențial militar și economic a contribuit, totodată, la scurtarea războiului în ansamblul său.

În memoriile sale, generalul hitlerist Friessner, fostul comandant al Grupului de armate „Ucraina de sud", notează: „De acum încolo trupele Germaniei erau la cheremul sovieticilor și în curînd al românilor ··· Posibilitatea de a rupe cercul inamic dinspre vest și de a aduce

[9] Efectivele pierdute de hitleriști reprezintă valoarea a șase divizii.

[10] Arh. M.F.A.—M.St.-M., dos. 456/23, f. 119; dos. 1/28, f. 145; dos. 654 7, f. 2, 3, 12; dos. 650/4, f. 2—9.

www.dacoromanica.ro

ajutor trupelor germane în situația lor grea a căzut datorită faptului că românii au deschis ostilitățile și în interiorul țării" [11].

Ziarul „Pravda" din 28 august 1944 remarca : „Importanța ieșirii României din Axă depășește cadrul României. Presa străină are dreptate să spună că aceasta înseamnă prăbușirea întregului sistem de apărare german din Balcani" [12].

Într-un comentariu al agenției engleze de presă Reuter, din 24 august 1944, transmis de postul de radio Londra, se spunea : „Drumul spre Bulgaria, Iugoslavia de est și Ungaria este deschis. De asemenea, Dunărea este nu mai puțin deschisă armatei roșii, iar cîmpia Bulgariei și Budapesta sînt direct amenințate" [13]. Ziarul francez „Le Figaro" din 25 august 1944 arăta : „Este prematur să evaluăm toate consecințele pe care le poate avea răsturnarea de situație produsă de România. În orice caz este un eveniment de mare importanță, care a dat una din cele mai sensibile lovituri celui de-al treilea Reich". Tot în acest sens, ziarul „New York Times" din 25 august 1944 scria că istoria va consemna actul de la 23 august ca unul din cele mai hotărîtoare evenimente ale întregului război [14]. Într-un raport întocmit de mareșalul Keitel și generalul Guderian către Hitler, cu privire la evenimentele din România, se spune, printre altele, că „pe lîngă consecințele imediate de ordin militar, au produs în același timp și o răsturnare de fronturi, nu numai al României, ci și al Bulgariei, Iugoslaviei și Greciei, punînd în pericol toată armata germană din Balcani" [15].

Concomitent cu acțiunile din perioada insurecției, armata română a asigurat acoperirea frontierei de vest și a celei vremelnice impusă prin dictatul de la Viena. Această misiune a revenit inițial Armatei 1 române, care dispunea de 10 divizii, formații de armată și corpuri de armată, centre de instrucție și școlile militare dislocate atunci în Transilvania, Crișana și Banat, precum și trupele de grăniceri — în total 64 de batalioane, 16 escadroane și 37 de baterii de artilerie.

Spațiul mare de acoperire a frontierei vremelnice din Podișul Transilvaniei și a frontierelor cu Ungaria și Iugoslavia, de aproximativ 900 km și cu o adîncime ce varia între 60—180 km, asigura un cap de pod cu o suprafață de aproximativ 50 000 km pătrați [16]. Menținerea acestui cap de pod avea o mare importanță pentru asigurarea spațiului necesar concentrării unor mari grupări de forțe sovietice și române, care să treacă ulterior la declanșarea unor puternice acțiuni ofensive strategice, cu rezultate hotărîtoare la aripa de sud a frontului german.

În vederea realizării acestei misiuni, Armata 1 română a trecut la apărare pe front larg, asigurînd barareа direcțiilor importante de pătrundere ale inamicului. Pînă la 31 august 1944 trupele române din acoperire au dus acțiuni de luptă cu caracter local, respingînd încercările trupelor fasciste de a pătrunde în interior.

[11] Friessner Hans, *Verratene Schlachten* (Bătălii trădate), Hamburg, 1956, p. 30.
[12] *România în războiul antihitlerist*, p. 142.
[13] Arh. M.A.E., fond. Ministerul de propagandă, f. 3, 4.
[14] Ibidem, f. 80.
[15] Ibidem, f. 125.
[16] Colonel C. Nicolae, colonel în rezervă G. David, *Unele considerații cu privire la capul de pod de la nord și vest de Carpații Meridionali (23 august—18 septembrie 1944)*, în „Analele Institutului de istorie a partidului", nr. 6/1965, p. 68.

www.dacoromanica.ro

Ca urmare a măsurilor luate de Marele stat-major român între Turnu-Severin și Marea Neagră, de-a lungul frontierei româno-bulgare, pe o distanță de aproximativ 500 km, misiunea de acoperire și de a acționa împotriva navelor și trupelor germane a fost încredințată Corpurilor 1 și 2 teritoriale și 2 armată. La începutul lunii septembrie 1944, de-a lungul frontierei româno-bulgare din Dobrogea și mai spre vest, pe Dunăre, s-au desfășurat trupe sovietice. Ca urmare a acestui fapt, între 7 și 28 septembrie 1944, între Zimnicea și Turnu-Severin frontiera a fost acoperită de către Corpul 4 armată român (cu 4 divizii) și Corpul 75 armată sovietic.

De asemenea, Marele stat-major român a luat măsuri pentru a întări trupele aflate în Podișul Transilvaniei : între 1 și 10 septembrie 1944 au fost aduse de la sud de Carpați încă 9 divizii, un detașament motomecanizat, o brigadă de artilerie antiaeriană și un corp aerian. La 5 septembrie a fost introdusă în dispozitiv și Armata 4 română. Aceasta a permis reorganizarea dispozitivului de apărare.

Acoperirea aeriană a acestui dispozitiv, precum și a obiectivelor importante din fîșiile celor două armate române, a fost asigurată de către Corpul 1 aerian și Brigăzile 1 și 2 artilerie antiaeriană române.

În timp ce trupele române realizau dispozitivul de apărare, comandamentul hitlerist a efectuat intense pregătiri în vederea trecerii la ofensivă spre sud și sud-vest pentru a cuceri trecătorile din Carpații Meridionali și a realiza în acest fel legătura, pe un aliniament puternic, a aripii de sud a Grupului de armate „Ucraina de sud" din Carpații Orientali cu aripa de nord a Grupului de armate „F" din Iugoslavia.

Intențiile inamicului au fost contracarate de acțiunea hotărîtoare a armatei române, care în perioada 5—18 septembrie 1944 a respins acțiunile ofensive ale trupelor hitleriste și horthiste (14 divizii, din care 9 ungare și 5 germane). Prin lupta lor, unitățile și marile unități ale Armatei 1 române au zădărnicit pătrunderea inamicului prin defileurile Crișurilor Alb și Negru și al Mureșului, permițînd înaintarea aripii drepte a Armatei 53 sovietice pe valea Mureșului spre vest. În centrul Banatului, trupele române au menținut Timișoara și regiunea industrială Reșița, precum și comunicația Orșova-Lugoj, asigurînd spațiul necesar concentrării forțelor principale ale Armatei 53 sovietice.

Armata 4 română, la 5 septembrie 1944, a dus acțiuni de stăvilire a ofensivei trupelor hitleristo-horthiste și, după patru zile, în cooperare cu forțele sovietice, a trecut la ofensivă, reușind să respingă inamicul la nord de aliniamentul Mureș-Arieș și să reducă intrîndul din raionul Sf. Gheorghe, care ulterior a fost lichidat prin acțiunea convergentă a Armatei 7 de gardă sovietice și a Armatei 27 sovietice [17].

Pînă la 17 septembrie, Corpul de munte și Armata 4 română au atins aliniamentul general Valea Nirajului și Valea Mureșului. Aceste acțiuni au înlăturat pericolul care amenința regiunea industrială Brașov, au asigurat legăturile Transilvaniei cu Muntenia și Moldova, prin tre-

[17] În cadrul Armatei 7 de gardă sovietice au acționat și marile unități române Divizia 103 munte, un detașament blindat, Regimentul 7 artilerie grea, iar în cadrul Armatei 27 sovietice Corpul de munte și Divizia Tudor Vladimirescu.

www.dacoromanica.ro

cători, și au asigurat un aliniament favorabil pentru viitoarea ofensivă împotriva trupelor hitleristo-horthiste.

Începînd de la 19 septembrie 1944, trupele române, în cooperare cu cele sovietice, au dus acțiuni al căror rezultat a fost eliberarea orașului Tg. Mureș și atingerea aliniamentului Mureșul mijlociu, Arieș, pantele de nord ale masivului Bihor pînă la Oradea, nord Salonta, Mako, Timișoara, vest Denta, Vîrșeț. De pe acest aliniament, s-a trecut la ofensiva generală pentru eliberarea părții de nord-vest a României și în continuare pentru eliberarea Ungariei și Cehoslovaciei.

La acțiunile de luptă duse pentru acoperirea frontierelor și păstrarea capului de pod din Podișul Transilvaniei, Crișana și Banat, armata română a acționat cu 28 de divizii, un corp aerian, două brigăzi de artilerie antiaeriană și alte unități și formații, ale căror efective au însumat peste 270 000 de luptători.

Apreciind importanța luptelor purtate de trupele române în Crișana și Banat, generalul-locotenent Managarov, comandantul Armatei 53 sovietice, sublinia într-un ordin de zi din 23 septembrie 1944 aportul „unităților române care au acționat sub ordinele grupului de armate (Armata 53 sovietică și Armata 1 română — *n.n.*), rezistînd presiunii trupelor fasciste, au acoperit mișcarea trupelor roșii spre Cîmpia Ungariei. În aceste lupte, unitățile și subunitățile române ..., în condiții grele de regrupare, au dovedit bărbăție și dîrzenie și și-au îndeplinit cu cinste misiunea înaltă ce li s-a încredințat"[18].

Despre succesul acțiunii de acoperire realizată de armata română în perioada august—septembrie 1944, găsim aprecieri pozitive și într-o lucrare maghiară, în care se arată: „Planul operației militare (ofensiva germano-ungară — *n.n.*) a devenit caduc în urma faptului că trupele române au ținut piept în mod eroic, ceea ce a permis forțelor rapide ale Frontului 2 ucrainean să ajungă la poarta Cîmpiei Ungariei"[19].

Așa cum s-a arătat, în ultima decadă a lunii septembrie și începutul lui octombrie, aliniamentul frontului în România atinsese o lungime de circa 800 km. După o perioadă de reorganizări, comandamentul suprem sovietic a hotărît să dea o lovitură hotărîtoare grupărilor inamice din Ucraina Subcarpatică, din partea de nord-vest a României și din estul Ungariei. În acest cadru strategic Frontul 2 ucrainean a executat, între 6 și 28 octombrie, operația Debrețin.

În cursul lui octombrie 1944, trupele române și sovietice au înfrînt rezistența înverșunată a Armatelor 6 și 8 hitleriste și a Armatelor 2 și 3 horthiste[20], reușind ca pînă la 25 octombrie să elibereze întregul teritoriu național al României.

Operația Debrețin s-a desfășurat atît pe teritoriul României, cît și pe acela al Ungariei. În cadrul luptelor desfășurate pe teritoriul țării noastre, în timpul acestei operații, trupele române au luptat pentru eliberarea centrului Crișanei în zona Oradea și Salonta (Armata 1) și a nor-

[18] Arh. M.F.A.—M.St.-M., Jurnalul de operații al Armatei 1 pe luna septembrie 1944, dos. 1/8, f. 219.

[19] Tóth Sándor, *A Szovjet Hadsereg felszabadító harcai Magyarországon*, Zrinyi kiadó Budapest, old. 67.

[20] Toate aceste armate erau încadrate în Grupul de armate „Sud", grup de armată fascist rezultat din reorganizarea Grupului de armate „Ucraina de sud".

www.dacoromanica.ro

dului Transilvaniei și al Crișanei (Armata 4). Corpul aerian român a sprijinit marile unități ale frontului cooperînd cu Armata 5 aeriană sovietică [21]. La 25 octombrie 1944 luptele pe teritoriul României au luat sfîrșit, unitățile Armatei 4 române depășind frontiera româno-ungară.

Armata română a angajat în perioada acțiunilor pentru eliberarea întregului teritoriu 27 de divizii, un corp aerian, două brigăzi de artilerie antiaeriană și alte formații, cu un efectiv de peste 265 000 de oameni. Pierderile suferite de trupele noastre s-au ridicat la aproximativ 50 000 de militari (morți, răniți și dispăruți)[22].

Prin lupte deosebit de grele duse împotriva unui inamic bine pregătit și dotat cu o bogată experiență de luptă, ostașii români au eliberat 872 de localități, dintre care 8 orașe (Sf. Gheorghe, Odorhei, Tîrgu-Mureș, Gherla, Zalău, Cehul Silvaniei, Tășnad și Carei) și alte 18 localități importante. Trupele române și-au adus, de asemenea, o contribuție însemnată la eliberarea, în cooperare cu trupele sovietice, a orașelor Cluj, Oradea, Satu-Mare și Salonta.

Prin eroismul și spiritul de sacrificiu de care au dat dovadă, prin sîngele vărsat, ostașii români, cot la cot cu ostașii sovietici, au alungat pe cotropitorii hitleriști de pe pămîntul patriei. Nordul Transilvaniei, străvechi pămînt românesc, a revenit în granițele firești ale țării, fiind înlăturate pentru totdeauna efectele odiosului dictat de la Viena din august 1940.

Ca simbol al recunoștinței veșnice față de jertfele date în lupta pentru eliberarea patriei de sub jugul cotropitorilor fasciști, poporul nostru a hotărît ca ziua de 25 octombrie — ziua cînd a fost eliberată ultima porțiune din teritoriul național — să fie sărbătorită în fiecare an ca ziua Forțelor Armate ale Republicii Socialiste România.

Însuflețită de idealurile nobile ale cauzei drepte pentru care lupta, armata română a continuat războiul împotriva Germaniei naziste dincolo de hotarele patriei.

Pe teritoriul Ungariei, unitățile și marile unități române au luptat alături de trupele sovietice timp de aproape trei luni și jumătate, contribuind la succesul operațiilor Debrețin și Budapesta, care au avut ca rezultat eliberarea Ungariei.

Acționînd în cadrul operației Debrețin, trupele Armatei 1 române încă din noaptea de 7/8 octombrie au pătruns pe teritoriul Ungariei în zona Gyula (Corpul de cavalerie român). La 13 octombrie, după eliberarea Oradei, toate marile unități ale acestei armate au depășit în înaintarea lor frontiera de stat a României cu Ungaria[23].

Deplasarea acțiunilor militare pe teritoriul Ungariei a înrăutățit și mai mult situația Germaniei hitleriste. Baza ei de materii prime i se redusese considerabil, iar pe plan politic era izolată, singurul aliat ce îi rămăsese fidel fiind Ungaria horthystă. De asemenea, potențialul militar

[21] *România în războiul antihitlerist*, p. 243.

[22] Colonel Eugen Bantea, colonel Constantin Nicolae, general-maior în rez. Gheorghe Zaharia, *August 1944 — mai 1945*, Edit. militară, 1969, p. 206.

[23] Trupele Armatei 4 române au depășit frontiera româno-maghiară la 25 octombrie 1944, după eliberarea orașului Carei.

www.dacoromanica.ro

îi fusese slăbit ca urmare a pierderilor suferite în perioada august—octombrie 1944.

Totuși, conducătorii celui de-al treilea Reich mai dispuneau de forțe suficiente pentru a duce mai departe acțiuni militare. Materiile prime din Ungaria și căile de comunicație care duceau spre Viena și regiunile sudice ale Germaniei au determinat comandamentul hitlerist să facă eforturi deosebite pentru menținerea acestei țări în sfera sa de influență.

Acest lucru explică rezistența dîrză opusă de trupele fasciste în perioada care a urmat, caracterizată prin numeroase acțiuni ofensive, care au dat luptei un caracter complex, dinamic și manevrier.

După eliberarea părții de est a Ungariei, comandamentul fascist, amenințat și cu pierderea regiunilor de vest bogate în bauxită și petrol și în dorința de a bara direcția strategică Budapesta—Viena—sudul Germaniei, a concentrat forțe puternice. La începutul operației Budapesta, în fața Frontului 2 ucrainean acționau patru armate, care aveau în compunere 30 de divizii (Armatele 2 ungară, 3, 6 și 8 germane).

Operația Budapesta a fost executată de Fronturile 2 și 3 ucrainene și de aripa stîngă a Frontului 4 ucrainean. În compunerea Frontului 2 ucrainean au intrat și 15 divizii române, un corp aerian, o divizie de artilerie antiaeriană și alte unități speciale și formații, însumînd peste 210 000 de oameni [24].

Acțiunile pe direcția loviturii principale au început în dimineața zilei de 29 octombrie, cînd Armata 46 sovietică a trecut la ofensivă. Luptele pentru eliberarea capitalei ungare au durat pînă la 13 februarie 1945. În cadrul acestor acțiuni, începînd de la 30 octombrie 1944 a participat și Corpul 7 armată român. Acest corp de armată a acționat pe direcția loviturii principale a Armatei 7 de gardă sovietice. Înfrîngînd rezistența opusă de Diviziile 20 infanterie și 1 cavalerie ungare, în primele zile ale anului 1945 trupele Corpului 7 armată român au pătruns în Budapesta.

În luptele purtate în interiorul orașului Budapesta pe o adîncime de 6,5 km, unitățile române au cucerit peste 1 000 de blocuri și case, inclusiv Facultatea de medicină[25].

În noaptea de 15/16 ianuarie, cînd Corpul 7 armată român ajunsese la 2 km de Dunăre, a primit ordin să se regrupeze la est de oraș, după care a fost deplasat în Cehoslovacia în vederea ducerii unor noi acțiuni de luptă.

După aproape 80 de zile de lupte duse fără întrerupere ziua și noaptea, Corpul 7 armată român și-a încheiat victorios participarea sa la acțiunile de lichidare a inamicului din zona Budapesta. Ducînd lupte grele pe o adîncime de peste 135 km de la Tisa pînă în centrul Budapestei, trupele acestui corp au eliberat peste 50 de localități și au produs inamicului pierderi grele. Așa, spre exemplu, numai în perioada ruperii centurii exterioare de apărare a capitalei ungare și în interiorul orașului, ostașii români au capturat peste 6 500 de prizonieri, 310 vehicule și importante materiale de război. La rîndul lor, din cei peste 36 000 de oameni angajați în aceste lupte, au căzut pe cîmpul de luptă aproape 11 000 de luptători morți, răniți și dispăruți [26].

[24] Arh. M.F.A.—M.St.-M. dos. 732 1, f. 39; dos. 1 153, f. 81, 92, 98; dos. 457 205, f. 603—604; dos. 315 95, f. 125.

[25] Ibidem, dos. 224 7, f. 55.

[26] Ibidem, dos. 732 1, cap. 2.

www.dacoromanica.ro

Concomitent cu luptele duse pe direcția Budapesta, Armata 4 română a acționat în nord-estul Ungariei ; întorcîndu-se pe la vest și cucerind masivul muntos Hegyalja, ea a asigurat legătura cu flancul stîng al Frontului 4 ucrainean, ușurînd astfel ofensiva acestuia spre Košice (Cehoslovacia).

Corpul 4 armată român, în cooperare cu mari unități din Armata 27 sovietică, au luptat pentru cucerirea Munților Bükk. Ca urmare, acțiunea lor a împiedicat intervenția trupelor fasciste în flancul forțelor sovietice și române care luptau la Budapesta.

La luptele pentru zdrobirea dușmanului din Munții Bükk, armata română a participat cu două divizii de vînători de munte, totalizînd 825 de ofițeri, 932 de subofițeri și peste 18 700 de soldați, din care au căzut în lupte 172 de ofițeri, 140 de subofițeri și 4 960 de soldați [27].

În timp ce trupele Corpului 4 armată duceau acțiuni în Munții Bükk, Divizia „Tudor Vladimirescu" lupta în compunerea Armatei 53 sovietice pentru cucerirea unui alt important punct de sprijin al apărării inamice din Ungaria, masivul muntos Mátra. Cucerirea acestor munți a creat condiții favorabile depășirii frontierei maghiaro-cehoslovace. La 1 ianuarie 1945, divizia a trecut rîul Ipel și a început acțiunile pe teritoriul Cehoslovaciei[28].

Pe timpul luptelor de pe teritoriul ungar, armata română a avut o comportare demnă și prietenească față de populația pașnică maghiară. Unitățile române au ajutat cu medici, medicamente, alimente, mijloace de transport populația din localitățile prin care au trecut sau au staționat. Numai Armata 1 română a distribuit 37 000 kg de pîine, 18 000 kg de cartofi, 40 000 kg de legume, a asigurat 275 000 de mese calde și însemnate cantități de lemne de foc. De asemenea, medicii români au acordat peste 65 000 de consultații și tratamente medicale, au executat 750 de intervenții chirurgicale și 1 850 de analize de laborator. Coloanele auto și hipo române au transportat aproximativ 150 000 de persoane și mari cantități de lemne de foc pentru populație. În satele unde unitățile române au staționat mai mult, militarii au participat la repararea podurilor și șoselelor, atît cu brațele, cît și cu animalele de tracțiune.

O grijă deosebită au manifestat comandamentele române pentru redeschiderea școlilor și începerea activității instituțiilor administrative locale, așezămintelor de cultură și bibliotecilor[29]. Militarii români au primit numeroase scrisori și acte de mulțumire din partea autorităților și populației maghiare. Numeroși cetățeni au ajutat, la rîndul lor, unitățile române prin procurarea de informații despre inamic, precum și prin executarea unor lucrări necesare ducerii acțiunilor de luptă.

Lupta unităților și marilor unități române pe teritoriul Ungariei a contribuit la eliberarea poporului maghiar de sub jugul fascist.

De asemenea, pierderea cîmpiilor fertile ale Tisei și Dunării au creat dificultăți Germaniei, lipsind-o de unele materii prime de primă necesitate

[27] Ibidem, dos. 1 128/4, 18, 174.

[28] Armata 4 română depășise frontiera ungaro-cehoslovacă la 17 decembrie 1944, iar Corpul 4 armată român la 26 decembrie 1944.

[29] D. Tuțu, I. Tudor, *Participarea armatei române la luptele pentru eliberarea Ungariei de sub jugul fascist*, în „Anale de istorie", nr. 6/1969, p. 24, 25, 27.

www.dacoromanica.ro

pentru continuarea războiului, iar prin cucerirea Munților Hegyalja, Bükk și Mátra s-au creat condiții pentru pătrunderea dinspre sud-est a forțelor sovietice și române pe teritoriul cehoslovac[30].

În perioada luptelor din Ungaria, trupele române au forțat 4 cursuri de apă, au eliberat 1 237 de localități, dintre care 14 orașe mari, și au străbătut 3 masivi muntoși. Inamicul a pierdut peste 30 000 de morți și răniți și numeros armament și materiale militare. Din rîndurile luptătorilor români au căzut peste 42 700 de morți, răniți și dispăruți[31].

Așa cum s-a arătat, după 17 decembrie 1944, majoritatea trupelor române au depășit frontiera ungaro-cehoslovacă și au început luptele pentru eliberarea Cehoslovaciei.

Comandamentul german, deși suferise înfrîngeri și pierderi considerabile, atît pe frontul din est, cît și pe cel din vest, căuta cu înfrigurare să amîne prăbușirea celui de-al treilea Reich. Pentru a realiza acest scop, el a creat o zonă de apărare puternică în est, care cuprindea Prusia Orientală, partea de vest a Poloniei, partea de est a Cehoslovaciei și vestul Ungariei. În cadrul acestui sistem de apărare, teritoriul Cehoslovaciei, prin caracterul său muntos și acoperit, constituia unul din principalele bastioane ale dușmanului. Aici se afla Boemia, zonă vitală și important arsenal al economiei de război germane din acea perioadă. Amenajarea pozițiilor în teren muntos, străbătut de comunicații cu numeroase lucrări de artă, iarna geroasă, cu zăpezi de peste un metru înălțime, și zilele cețoase favorizau acțiunile de apărare ale inamicului și îngreuiau pe cele ofensive duse de trupele sovietice și române.

În plus, apărarea hitleristă din Cehoslovacia se prezenta sub forma unui puternic intrînd spre est, ceea ce oferea mari avantaje comandamentului german pentru a executa contralovituri înspre sud și înspre nord, în flancurile grupărilor de forțe sovietice și române care acționau în Ungaria și celor sovietice din Polonia.

La eliberarea teritoriului Cehoslovaciei, armata română a participat, alături de armata sovietică, cu 16 divizii de infanterie și cavalerie, o divizie de artilerie antiaeriană, un corp aerian, un regiment de tancuri, precum și cu alte unități și formații, al căror efectiv se ridica la peste 248 000 de oameni[32].

În Cehoslovacia, trupele române au acționat astfel: Armata 1 română împreună cu Armata 53 sovietică au constituit Grupul de armate general Managarov; Armata 4 română împreună cu Armata 40 sovietică au constituit Grupul de armate general Jmacenko; Divizia 1 infanterie „Tudor Vladimirescu" în cadrul Armatei 53 sovietice; Divizia 1 artilerie antiaeriană și Corpul 1 aerian în compunerea Armatei 5 aeriene sovietice și Regimentul 2 care de luptă în compunerea Armatei 7 de gardă sovietice.

La 18 decembrie 1944, trupele Armatei 4 române, urmărind inamicul învins în luptele din nord-estul Ungariei, a pășit pe teritoriul Cehoslovaciei. Intrarea militarilor români în Cehoslovacia a fost privită de conducerea armatei ca un eveniment deosebit de important. Astfel, într-un ordin special din 17 decembrie 1944, comandantul acestei armate, reamintind tradi-

[30] *România în războiul antihitlerist*, p. 346.

[31] *Ibidem*, p. 347.

[32] Arh. M.F.A.—M.St.-M., dos. 1/191, f. 146—148; 686/126, f. 233; 3/168, f. 1; 3/194, f. 135; 3/179, f. 82; 3/20 A, f. 148.

www.dacoromanica.ro

țiile de prietenie dintre România și Cehoslovacia, cerea comandanților să explice subordonaților că intrau „într-o țară prietenă, care ne-a arătat întotdeauna cea mai mare și mai sinceră prietenie, și că fiecare ostaș trebuie să se trudească a fi cît mai blînd și corect cu populația, tratînd-o ca și cînd ar fi românească"[33].

În fîșia de ofensivă a Armatei 4 române, la granița ungaro-cehoslovacă, inamicul dispunea de o puternică apărare pregătită din timp și de rezerve importante de infanterie și tancuri. Trupele române au angajat lupta pentru ruperea apărării inamice în zona Turna-Sina, reușind să silească trupele hitleriste să se retragă pe un aliniament de apărare mai favorabil situat la nord de rîul Turna. În același timp inamicul a realizat importante concentrări de forțe și mijloace în vederea trecerii la acțiuni ofensive. În fața acestei situații, Armata 4 română, la 28 decembrie 1944, a trecut la apărare, respingînd încercările hitleriștilor de a rupe această apărare în zona frontierei.

Luptele duse de Armata 4 română în zona frontierei ungaro-cehoslovace au imobilizat importante forțe dușmane, au întîrzis acțiunile ofensive ale inamicului în flancul drept al grupării de forțe sovietice care operau în zona capitalei maghiare și au contribuit la crearea condițiilor favorabile operațiilor ce aveau să înceapă în estul Cehoslovaciei.

Concomitent cu respingerea contraatacurilor hitleriste, trupele sovietice și române de la flancul drept al Frontului 2 ucrainean au executat intense pregătiri pentru reluarea ofensivei, care s-a desfășurat între frontiera de sud a Cehoslovaciei și rîul Hron și care s-a încadrat în marea ofensivă a armatei sovietice din iarna și primăvara anului 1945. La această ofensivă armata română a participat la operațiile Rožňava, Javorina, Zvolen, Banská-Bystrica.

Prin lupte grele, cele două armate române, pînă la 25 martie 1945, au străbătut Munții Javorina și au contribuit la eliberarea orașelor Zvolen și Banská-Bystrica. Pentru modul cum a acționat în această perioadă, Armata 4 română a fost evidențiată într-un ordin al comandamentului suprem sovietic : „În luptele pentru cucerirea orașului Banská-Bystrica—se arăta în acest ordin —s-au remarcat trupele generalului-locotenent Jmacenko și ale generalului de corp de armată al armatei române Dăscălescu Nicolae"[34]. Succesele militarilor sovietici și români au fost salutate cu 12 salve de artilerie, trase din 124 de tunuri, în Moscova.

Lichidarea grupării de forțe hitleriste care acționa în sud-estul Cehoslovaciei și ieșirea trupelor sovietice și române pe cursul mijlociu al rîului Hron au creat condiții favorabile pentru eliberarea părții centrale a acestei țări, care s-a realizat în cadrul operației Viena.

Compartimentarea accentuată a terenului în fîșiile de ofensivă ale armatelor române și orientarea lanțurilor muntoase perpendiculare pe direcțiile de ofensivă au impus comandamentelor executarea unor largi manevre de-a lungul frontului, de la flancul drept la flancul stîng. Aceste deplasări au avut loc în teren muntos și pe timp de iarnă, solicitînd la maximum forțele fizice și morale ale luptătorilor. Referindu-se la acest aspect, generalul Managarov, comandantul Armatei 53 sovietice, cu care

[33] Arh. M.F.A.—M.St.-M., dos. 3/14, f. 256 (ordinul nr. 313 494).
[34] Arh. M.F.A.—M.St.-M., dos. 732 1, f. 26.

www.dacoromanica.ro

Armata 1 română a cooperat aproape pe tot timpul războiului, arăta că „unitățile române s-au dovedit manevriere. Prin marșuri forțate li s-a impus deplasarea de la un flanc la altul al armatei, misiune pe care ele au executat-o cu o rapiditate uimitoare"[35].

De pe cursul mijlociu al rîului Hron, trupele române, în cooperare cu cele sovietice, au participat la acțiunile din perioada finală a războiului antihitlerist, prin care s-a desăvîrșit eliberarea teritoriului Cehoslovaciei. Între 26 martie — 11 aprilie 1945, Armata 4 română a executat operația dintre Hron și Morava, iar între 16 aprilie și 3 mai 1945, operația pentru cucerirea Munților Fatra Mică și Carpații Albi. În acest timp, Armata 1 română a executat operația în lungul Moravei. În final, între 6 și 12 mai 1945, ambele armate române au participat la operația Praga.

Pentru victoriile obținute în partea centrală a Cehoslovaciei, unitățile române au fost citate din nou, prin două ordine ale comandamentului suprem sovietic. Astfel, în ordinul nr. 329 din 4 aprilie 1945 se arăta că, în luptele duse de trupele sovietice, în cooperare cu cele române, pentru cucerirea orașului și gării Kremnica, s-au distins și trupele Armatei 4 române și aviatorii Corpului aerian român. În alt ordin, din 5 aprilie 1945, se evidențiază faptul că în luptele pentru cucerirea orașului Bánovce s-a distins și Armata 1 română [36].

De asemenea, efortul trupelor române pe timpul acțiunilor din Cehoslovacia a fost apreciat și de comandantul Frontului 2 ucrainean, care la 13 aprilie 1945 a declarat ministrului de război român, aflat la acea dată pe front, următoarele : „Armatele române luptă foarte bine și sînt foarte mulțumit de comandanți, de statele majore și de trupe, care sînt brave și gata de orice sacrificiu"[37].

La luptele purtate pe teritoriul cehoslovac, armata română a participat la aproape 260 de lupte, pătrunzînd peste 400 km în adîncimea apărării inamice. Pe acest spațiu, luptătorii români au forțat 4 cursuri de apă (Hronul, Nitra, Vahul și Morava), au traversat prin lupte grele 10 masive muntoase, au eliberat 1 722 de localități, dintre care 31 de orașe, au provocat inamicului importante pierderi în oameni, au luat 20 478 de prizonieri și au capturat mari cantități de tehnică și materiale de război[38].

Participînd la lupte îndelungate și grele, ostașii români au săvîrșit glorioase fapte de vitejie și eroism, jertfele de sînge însumînd peste 60 000 de oameni[39], ceea ce reprezintă peste 25 la sută din totalul efectivelor angajate în Cehoslovacia. Drept recunoștință, guvernul cehoslovac a decorat cu ordine și medalii 5 600 de militari români participanți la războiul antihitlerist.

Pe timpul cît au dus lupte în Cehoslovacia, trupele române au avut o comportare demnă, umană față de populație. Astfel, militarii au refăcut sau construit lucrări de comunicații, au acordat populației sprijin în mijloace de transport și carburanți, au participat la muncile agricole cu atelaje, au dat asistență medicală și hrană pentru populația sinistrată.

[35] Ibidem, f. 72.
[36] Ibidem, dos. 1 32, f. 20.
[37] Ibidem, dos. 1 15, f. 26.
[38] Ibidem, dos. 732/1, f. 47.
[39] Ibidem, f. 53.

www.dacoromanica.ro

Comportarea corespunzătoare a ostașilor români pe timpul acțiunilor din Cehoslovacia a determinat stabilirea unor strînse relații cu populația acestei țări. În cronicile numeroaselor comune se arată primirea entuziastă pe care locuitorii au făcut-o trupelor române eliberatoare. În multe împrejurări, populația a furnizat trupelor noastre informații prețioase asupra inamicului, fapt ce a contribuit la asigurarea succesului în îndeplinirea misiunilor de luptă. Acest sprijin a îmbrăcat și forme de cooperare a unităților române cu grupe de partizani cehoslovaci în acțiunile de eliberare a unor localități[40].

În perioada războiului antihitlerist, unități ale armatei române au participat și la luptele pentru eliberarea Austriei. Aici au acționat subunitățile Regimentului 2 care de luptă, care dispuneau de 79 de tancuri și 1 027 de militari[41].

La acțiunile militare care au avut loc pe teritoriul Austriei, regimentul de tancuri român a acționat în compunerea Brigăzii 27 tancuri din Armata 7 de gardă sovietică. La 5 aprilie 1945, unitățile sovietice sprijinite de subunitățile de tancuri române au forțat rîul Morava și au intrat pe teritoriul Austriei. Prin lupte grele, tanchiștii români au contribuit la eliberarea unor importante localități, printre care orașul Zistersdorf — centrul regiunii petrolifere din nord-estul Austriei —, și a nodului de cale ferată Mistelbach.

Pentru modul cum au luptat pe teritoriul Austriei, Regimentul 2 care de luptă a fost citat, la 17 aprilie 1945, printr-un ordin al Comandamentului Suprem Sovietic.

Luptînd pe teritoriul cehoslovac și în partea de nord-est a Austriei, subunitățile de tancuri române au provocat inamicului pierderi importante, distrugînd sau capturînd 18 tancuri, 49 de tunuri, 58 de aruncătoare de mine, 86 de mitraliere, 55 de autovehicule și peste 4 000 de oameni. În același timp, pierderile regimentului s-au cifrat la 102 oameni și un însemnat număr de mașini de luptă[42].

Pe teritoriul Austriei a acționat și Grupul operativ al Brigăzii de căi ferate române, cu două batalioane. Aceste subunități au adus o contribuție deosebită la restabilirea rețelei feroviare din spațiul de la nord de Viena.

În cadrul lucrărilor executate în Cehoslovacia și Austria, Grupul operativ al Brigăzii de căi ferate române a realizat peste 32 km refaceri linii și peste 46 km întreținere linii căi ferate. De asemenea, grupul a demontat și montat un număr însemnat de ramificații de cale ferată, a refăcut și consolidat 27 de poduri feroviare și a restabilit traseele de comunicații ale rețelei de căi ferate pe o distanță de peste 120 km[2] [43].

La războiul antihitlerist, o contribuție deosebită a adus Corpul aerian român, care a executat peste 4 300 de misiuni de luptă, cu 8 542 de ieșiri avion și 1 362 de tone bombe lansate. Aviația română a participat în medie cu 415 avioane, personalul navigant însumînd 936 de militari.

---

[40] Zdenek Konečný și František Mainuš, *Prietenia cehoslovaco-română. File din cronici*, Edit. militară, 1969, p. 27—208.

[41] Arh. M.F.A.—M.St.-M., dos. 670/1, luna martie, f. 13—15.

[42] Ibidem, dos. 457/387, f. 382.

[43] Ibidem, dos. 441/1, f. 103—114, 117—123.

www.dacoromanica.ro

În această perioadă, marina militară română a capturat 438 de nave inamice[44].

★

La 9 mai 1945, cel de-al doilea război mondial a luat sfîrșit în Europa prin capitularea necondiționată a Germaniei naziste.

Înfruntînd dușmanul timp de 260 de zile, armata română a pătruns în dispozitivul inamic peste 1 000 km, de la Mureș pînă în apropiere de Praga. Ea a străbătut prin lupte 17 masive muntoase, a forțat 12 cursuri mari de apă, a eliberat 3 831 de localități, dintre care 53 orașe. Trupele române au provocat inamicului pierderi care s-au cifrat la 117 798 de prizonieri și 18 731 de morți, ceea ce echivalează cu efectivele a circa 14 divizii.

La sfîrșitul războiului se găseau pe frontul antihitlerist forțe române în valoare de circa 198 552 de oameni. Pentru a menține capacitatea unităților aflate pe front, din țară s-au trimis 167 525 de oameni, dintre care 5 000 de ofițeri și tot atîția subofițeri.

Efectivul total al unităților române care au participat la războiul contra Germaniei hitleriste a însumat 538 536 de militari[45].

Faptele de arme ale militarilor români în perioada războiului antihitlerist au fost evidențiate în numeroase ordine de zi pe întreaga armată, pe armate, corpuri de armate și divizii, precum și în 7 ordine ale Comandamentului Suprem Sovietic, în 21 de comunicate de război sovietice, în 2 documente ale comandamentului Frontului 2 ucrainean și în alte ordine ale comandamentelor unor mari unități sovietice cu care au cooperat unitățile române.

Peste 300 000 de soldați, subofițeri și ofițeri români au fost decorați cu ordine și medalii de război românești, sovietice, cehoslovace și ungare.

Poporul român, mobilizat de Partidul Comunist Român sub lozinca „Totul pentru front, totul pentru victorie", a asigurat luptătorii de pe front cu tot ce le-a fost necesar pentru îndeplinirea misiunilor, întreaga economie a țării fiind mobilizată pentru nevoile frontului. O contribuție deosebită la purtarea războiului au avut-o voluntarii ale căror rînduri au crescut cu zecile de mii de oameni înregimentați în formațiunile patriotice, iar la chemarea Comitetului Central al U.T.C., din indicația partidului, mii și mii de tineri au plecat pe frontul antihitlerist[46].

De la 24 august 1944, cînd au început operațiile contra Germaniei hitleriste, și pînă la 1 septembrie 1945, cînd unitățile operative au revenit în țară, efortul economic și financiar pentru întreținerea armatei, livrările de materiale militare, reparații, construcții, prestații etc. s-a ridicat la aproximativ 700 de milioane de dolari valuta 1938. Adăugînd la această sumă și valoarea pagubelor provocate de trupele fasciste, între 23 august — 25 octombrie 1944, care se ridică la 350 de milioane de dolari valută 1938, rezultă că cheltuielile României în perioada războiului antihitlerist însumează peste 1 miliard de dolari valuta 1938[47].

---

[44] Ibidem, dos. 732/1, f. 53; dos. 686/2, f. 18, 20, 45.

[45] *România în războiul antihitlerist*, p. 583.

[46] „Scînteia" din 25 octombrie 1969.

[47] Ministère des Affaires Etrangères, *Mémoire sur les réparations que la Roumanie demande à la Hongrie*, București, 1946, p. 10.

www.dacoromanica.ro

Contribuția economică, adăugată efortului militar al unităților operative, situează România în rîndul participanților activi la lupta pentru înfrîngerea Germaniei hitleriste.

„Sîngele vărsat în comun de ostașii români și sovietici — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — a pecetluit frăția de arme româno-sovietică, prietenia dintre țările noastre, care s-a cimentat, și s-a ridicat pe o treaptă superioară în anii socialismului, pe baza comunității orînduirii sociale, a țelurilor și intereselor supreme ale celor două țări și popoare"[48].

[48] Ion Gheorghe Maurer, *loc. cit.*, p. 2.

www.dacoromanica.ro

DATE NOI DESPRE REGLEMENTAREA RELAȚIILOR AGRARE ÎN DOMNIA LUI ALEX. IPSILANTI

DE

VALENTIN AL. GEORGESCU

Reglementarea obligațiilor feudale ale țăranilor clăcași către stăpînii de moșii prin titlul 16 din *Pravilniceasca condică* este bine cunoscută. Ea stă la baza analizei transformărilor suferite de regimul legal al acestor obligații în prima domnie a lui Al. Ipsilanti în Țara Românească (1774—1781). Pînă astăzi acest text a fost socotit ca reprezentînd prima codificare a relațiilor agrare din Țara Românească. Așezămintele urbariale precedente sînt cunoscute sau numai indirect, prin acte de aplicare parțială, sau nu sînt nici măcar identificate.

Practica reglementării de către stat, prin acte normative, a obligațiilor țărănești față de boieri și mănăstiri a fost introdusă, așa cum s-a arătat de curînd[1], de către administrația austriacă a Olteniei în 1723. În 1734[2] Gr. Ghica fixa prin cărți domnești claca mănăstirilor la 3 zile plus dijma obișnuită, ca M. Racoviță s-o urce la 6 zile pe an. De la C. Mavrocordat avem cărțile din 1 și 16 iulie 1740 și din 31 august 1744, care fixează claca la 6 și apoi la 12 zile[3]. Porunca din 26 august 1750 a lui Gr. Ghica aplică un recent *testament* care prevedea din nou pentru mănăstiri o clacă de 6 zile anual. La 11 mai și 30 iunie 1756[4], Constantin Mavrocordat confirmă și aplică un așezămînt din anii precedenți, altul decît

[1] Vezi *Documente privind relațiile agrare*, vol. I, *Țara Românească* (în continuare DRA I), București, 1961, p. 285 — 287, nr. 98 (20 oct. 1779; boierii cer o reglementare scrisă; p. 304, nr. 113 (28 nov. 1722), p. 309, nr. 121 (12 aug. 1723): o zi de clacă pe săptămînă, cu suprimarea dijmei; V. Mihordea, *Relațiile agrare din sec. XVIII în Moldova*, București, 1968, p. 99; vezi și, pe larg, Ș. Papacostea, *Regimul dominației austriace în Oltenia*, teză (ms. la Institutul de istorie „N. Iorga", p. 393). Pentru reglementarea relațiilor agrare, vezi *Istoria României*, vol. 3, 1964, p. 442. Unii autori moderni folosesc termenul de *urbariu*: I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române*, București 1935; *Istoria României*, vol. 3, 1964, p. 628; V. Mihordea, *op. cit.*, p. 16. Pentru documentele citate fără altă referință, v. DRA I sub data documentului.

[2] DRA I 342 nr. 162 (17 mai 1736), cu trei zile de clacă, urcate la 6 de M. Racoviță prin adaosul din 5 iun. 1743, care rezerva stăpînului vînzarea vinului și obliga pe străinii de moșie să plătească pentru vite, stupi și suhat.

[3] DRA I 377; 422, nr. 202—201; 263.

[4] DRA I 535 nr. 378 și 537 nr. 380. Pentru 26 aug. 1750 vezi ibidem, 497 nr. 337.

www.dacoromanica.ro

cel din 1750, care menținea plafonul de 12 zile, cu obligația de a fi făcute „rînduri-rînduri" timp de 9 luni pînă la venirea iernii. Se adăuga însă în 1756 putința pentru mănăstiri de a cere un zlot de casă pentru claca de care n-aveau nevoie. În așezămînt figura și reglementarea altor obligații.

În 1961[5] prefața culegerii de *Documente privind relațiile agrare* în Țara Românească considera că acesta este ultimul așezămînt urbarial înaintea *Pravilniceștii condici*. În 1968 unul dintre editorii[6] culegerii citate identifica în chiar documentele publicate urmele destul de certe a două așezăminte : a) unul anterior lunii decembrie 1776, care, o dată cu respingerea majorării clăcii la 24 de zile, cerută de boieri, menținea claca de 12 zile numai la moșiile donative, reînviind astfel, după părerea autorului, dreptul de dominiu eminent al domnului, ceea ce ar fi permis domniei să controleze cuantumul clăcii și al celorlalte obligații țărănești față de boieri ; în schimb, claca moșiilor mănăstirești era determinată de domnie de la caz la caz, în funcție de obicei și de învoielile intervenite între părți ; b) un al doilea, anterior anului 1779, care generaliza claca de 12 zile pe an la toate moșiile, fiind aplicat la 12 noiembrie 1779, precum și la 12 și 28 februarie și la 20 martie 1780 (dacă la această dată nu este vorba chiar de *Condica divanului*, adică de *Pravilniceasca condică*, multă vreme desemnată și sub această denumire).

În aceasta din urmă, pregătită din primăvara anului 1780, titlul 16 codifica prin cele 22 de ponturi ale sale regimul agrar. Din acest titlu se omiteau numai două dintre obligațiile menționate la 20 martie 1780, sau într-un fragment de carte de clacă (1775) anticipatoare față de regimul *Pravilniceștii condici*. Despre această carte s-a arătat de curînd[7] că în *Condica divanului* purta mențiunea : „iaste rea aceasta", anularea ei fiind, poate, datorită, după părerea noastră, apariției între timp a *Pravilniceștii condici*, cu al său titlu 16.

Înainte de a trece la prezentarea datelor noi care vor face obiectul expunerii noastre, se impune o lămurire în ceea ce privește reconstituirea indirectă a așezămîntului dinainte de decembrie 1776. Din anaforaua boierilor cu data de 16 ianuarie 1777 rezultă că o hotărîre domnească fixase claca pe moșiile boierești la 12 zile pe an, în timp ce pentru cele mănăstirești, ca „moșii de danie de domn", claca avea să se determine de la caz la caz de domnie, după obiceiul moșiei. Este explicitarea reținută pînă acum pentru reconstituirea conjecturală a așezămîntului căutat. Or, rezoluția domnească din 30 aprilie 1777 pe anaforaua analizată precizează într-un mod oarecum diferit sensul hotărîrii domnești de a cărei aplicare este vorba. Domnul arată lămurit că actul acesta, care prevedea o clacă de 12 zile, privea numai pe „locuitorii cei de pe afară", pe cînd „mahalagii și orășenii sînt cu deosebită orînduială". Din această cauză, domnul refuză să aplice claca de 12 zile pe an — adică o clacă de domeniu rural, așa cum propuneau părtinitor boierii — moșiei în litigiu, cumpărată de marele vornic Badea Știrbei de la marele ban N. Dudescu și care era lucrată cu mahalagii și orășeni. Domnul nu se preocupa de loc de caracterul de danie al moșiei pentru a decide aplicarea hotărîrii în discuție. Boierii insistaseră

[5] DRA I 8.

[6] Florin Constantiniu, *Locul Țării Românești în evoluția relațiilor agrare în Europa orientală, în sec. XVIII* (ms. la Institutul de istorie „N. Iorga"), p. 198—206.

[7] *Ibidem*, p. 200, nota 1 ; Ed. cit. în nota urm., p. 180, n. 1).

www.dacoromanica.ro

asupra acestui criteriu (care poate nu figura expres în hotărîre) pentru ca să poată constata că o moșie boierească recent cumpărată cu bani de la alt boier nu poate fi considerată ca danie domnească, din care cauză ea n-ar intra în regimul moșiilor mănăstirești, caracterizate de boieri ca „danii domnești", controlate de domn în modul mai sus arătat în ceea ce privește cuantumul clăcii. Această abilă distincție conceptualistă permitea boierilor ca, prin folosirea raționamentului *a contrario*, să încadreze moșia urbană a lui Badea Știrbei în regimul de clacă al moșiilor boierești rurale. Pentru a o putea face, boierii-judecători treceau sub tăcere criteriul ruralității, pe care însă domnul îl va considera decisiv, menținînd pentru moșia urbană în litigiu regimul orășenesc, cu plăți în bani și dijmă, fără clacă, așa cum constata că se aplica de multă vreme, în speță. Este foarte important să notăm că aceste discriminări și motivări nu se regăsesc și nu se oglindesc în nici un alt așezămînt agrar cunoscut pînă azi. Dacă ele au existat, sîntem îndemnați să admitem că sînt trecătoare. Astfel, deosebirea dintre moșiile boierești și cele mănăstirești apare cu totul reală, dar ea a încetat foarte repede din moment ce noile așezăminte descoperite în redactare grecească, sigur anterioare datei de 11 noiembrie 1777, n-o menționează. În documentul din 29 martie 1777, claca de 12 zile nu apare generalizată la mănăstiri.

Acestui tablou cunoscut pînă astăzi al regimului relațiilor agrare între stăpînii de moșii și clăcași trebuie să-i adăugăm două texte redactate în limba neogreacă sub forma unor titluri de cod și destinate unor proiecte de codificare a dreptului țării, care n-au ajuns să fie sancționate și să devină pravila pămîntului, cum se va întîmpla cu *Pravilniceasca condică* numai cîțiva ani mai tîrziu. Aceste texte par să codifice textul oficial al unui așezămînt sau două pe care nu le cunoaștem în originalul grecesc sau românesc. Nu este exclus să fie vorba de ponturi ale divanului și vistieriei pe baza obiceiului și întărite prin poruncă sau hotărîre domnească.

Cele două reglementări noi nu sînt în totul identice între ele și nici una dintre ele nu este identică nici ca fond, nici ca formă cu titlul 16 din *Pravilniceasca condică*[8]. Dar, în esență, se vede imediat că avem de-a face *cu aceeași reglementare* care de la întîiul la al doilea act se îmbogățește ca număr de ponturi și se agravează pentru țărani într-o măsură infimă, reglementare însă care, în trecerea la titlul 16 din *Pravilniceasca condică*, realizează o substanțială ușurare a obligațiilor țărănești în ceea ce privește cuantumul și modalitățile de executare, cu menținerea plafonului generalizat de 12 zile de clacă, fără nici o altă distincție între moșii (rurale sau urbane, boierești sau mănăstirești).

Primul text, avînd structura unui titlu de cod, se găsește adăugat la *Manualul de legi* din 1766 al lui Mihail Fotino, așa cum el ni s-a transmis în copia din ms. supl. gr. 1323 al Bibliotecii Naționale din Paris, recent identificat de noi ca atare[9]. Data adăugirii nu poate fi determinată cu precizie. Textul face parte din numeroasele adaosuri scrise de mîna aceluiași copist ca al textelor de bază. Adaosurile reprezintă, după părerea

[8] Ediție critică, București, 1957, p. 80—87.

[9] Vezi prezentarea noastră din „Revue des études sud-est européennes", 8 (1970), nr. 2 (citată mai jos, RESEE). Ca simplă culegere anonimă de dispoziții de drept bizantin, alcătuită la finele secolului al XVIII-lea pentru „provinciile moldovalahe", codicele fusese descris de Ch. Astruc și M.-L. Concasty (*Catalogue des manuscrits grecs*, IIIe partie, Supplément grec, tome 3e, nr. 901—1 371, Paris, 1960, p. 624—625, nota M.-L. Concasty).

www.dacoromanica.ro

noastră, elaborarea mai tîrzie a unei a treia ediţii a *Manualului de legi* din 1766. O unificare a lor cu textul de bază (el însuşi format din două grupuri de titluri, unele iniţiale şi altele complementare) n-a mai avut loc. Faptul trebuie subliniat, fiindcă la o astfel de operaţie se păşise de două ori, în două momente diferite ale continuei dezvoltări a manualului din 1766. Într-adevăr, manuscrisele din familia A (mss. gr. 131, 798, 986 şi 1196 de la Bucureşti şi VI 16 şi 1697 de la Iaşi) reproduc un prototip rezultat dintr-o unificare a celor două grupe de texte (iniţial şi complementar)[9a], pe care astăzi le cunoaştem pentru prima oară graţie codicelui parizian 1323, prototip alcătuit după elaborarea ediţiei a doua a manualului. Cît priveşte manuscrisele din familia B (mss. gr. 122, 378, 987 şi 1434 de la Bucureşti), ele redau un alt prototip, rezultat şi el din unificarea aceloraşi grupe de texte cu cîteva adaosuri de început ale ediţiei a treia, lăsîndu-se la o parte, din motive încă nelămurite pentru noi, cîteva din titlurile complementare ale ediţiei a doua. Copierea adaosurilor care compun ediţia a treia este foarte verosimil să se fi continuat pînă în primul sau primii ani ai domniei lui Ipsilanti. Cum am arătat într-un studiu special[10], elaborarea grăbită prin adaosuri a celei de-a treia ediţii a manualului din 1766 a putut constitui primul proiect de codificare a pravilelor, anunţat de Ipsilanti încă din 1775[11]. La această dată, domnul, anticipînd, probabil, asupra rezultatelor scontate, preciza că noua condică este gata pentru a fi „arătată la toţi", tradusă în românește şi tipărită. Aceste operaţii, afară, poate, de prima, n-au mai avut loc. Printre adaosurile ediţiei a treia a manualului din 1766, textul privitor la obligaţiile ţăranilor către stăpînii de moşii alcătuieşte un titlu nenumerotat (ca şi toate celelalte). Acest titlu are 18 ponturi sau paragrafe scurte, de asemenea nenumerotate (spre deosebire de textele de bază ale manualului, numerotate în cadrul fiecărui titlu), şi se află scris pe una din cele patru pagini lăsate libere şi nepaginate la copierea textelor de bază, între versiunea iniţială (care se termină la p. 684) şi titlurile complementare ale ediţiei a doua (care încep la p. 685). Aceste patru pagini albe, astăzi ocupate de adaosuri ale ediţiei a treia, poartă numerotarea modernă 684[a c]. Spre deosebire de toate celelalte texte extrase din culegeri bizantine şi îndeosebi din *Basilicale*, sursa textului agrar de care ne ocupăm nu este indicată. Izbeşte însă forma lui legislativă de act normativ împărţit în ponturi, precum şi asemănarea rubricii sub care este enunţat: Περὶ τῶν δικαίων ὁποῦ ἔχουν ἐπάνω εἰς τοὺς ῥουμούνους οἱ κύριοι τῶν μοσιῶν (Despre drepturile ce au stăpînii moşiilor faţă de ţărani) cu aceea a titlului 16 din *Pravilniceasca condică*: Τὰ δίκαια τῶν νοικοκυρίων ὁποῦ ἔχουν ἐπάνω εἰς τοὺς ῥουμούνους. Titlul din cod. gr. 1323 înşiră optsprezece obligaţii de-ale ţăranilor (ῥουμοῦνος, cuvînt cu care încep patru din ponturi). Unele dintre aceste obligaţii sînt formulate expres ca dări ale ţăranilor, iar altele ca privilegii ale stăpînilor de moşie (κύριοι sau νοικοκυροὶ τῆς γῆς sau τῆς μοσίας). Toate aceste dispoziţii se regăsesc în al doilea text de aşezămînt agrar, de care ne vom ocupa mai jos, una singură comportînd o agravare a redevenţei respective. Toate cele 18 ponturi din cod. gr. 1323, cu excepţia § 17, se regăsesc în *Pravilniceasca condică*, aici însă intervenind uşurarea

[9a] Pentru ms. gr. V 42 (Iaşi), unde, după o primă unificare parţială, mai apar, separate, două din titlurile complimentare ale cod. 1323, vezi ed. cit. mai jos, în nota 12, p. 50.
[10] Vezi nota precedentă. [11] Vezi ed. cit. în nota 8, p. 165.

www.dacoromanica.ro

de care am vorbit și o amplificare a textului cu prevederi noi de executare, mai favorabile țăranilor.

Al doilea text pe care voim să-l punem în valoare figurează ca titlu 11 în cartea a IV-a a *Manualului de legi* (ms. gr. 1195 al B.A.B.), a cărui prefață este datată de Mihail Fotino din 11 noiembrie 1777, fiind închinat lui Ipsilanti și domnilor ce-i vor urma[12]. Alcătuirea acestui manual este în orice caz anterioară datei din prefață. Am arătat în altă parte[12a] că manualul, cu forma lui de cod general, în care fiecare carte este consacrată unei codificări speciale (drept constituțional, fiscal, agrar, civil, obișnuielnic, urban, penal, ostășesc), nu este decît proiectul sau al doilea proiect (vezi mai sus) pregătit de M. Fotino pentru codul anunțat de Ipsilanti în 1775. Asemănarea dintre conținutul manualului (căruia nu-i lipsesc caractere didactice, firești pentru tradiția bizantină și locală, de care această operă nu reușea să se desprindă încă în mod suficient) și descrierea codificării pravilelor, așa cum ne-o dă Ipsilanti în hrisovul său, este izbitoare. În afară de aceasta, constatăm că, după eșecul proiectului prezentat de Fotino, toate părțile operei acestuia (cu excepția cărților 1 și a 2-a) alimentează, sub o formă sau alta, diferitele secții ale programului legislativ al domnului. Subliniem îndeosebi faptul că în mod vădit cartea a IV-a din manual, dezvoltată și reelaborată din punctul de vedere al tehnicii și stilului legislativ, a devenit *Pravilniceasca condică* (păstrînd chiar formulări textuale din manual).

Această a 4-a carte[12b] a proiectului-manual din 1777 cuprindea prima codificare oficială a obiceiurilor întărite de divanul domnesc în ultimii ani. Ea fusese intercalată oarecum forțat în mijlocul codurilor speciale (cărțile I—III; V—VII), întemeiate pe dreptul bizantin, fiind menită să dea satisfacție necesităților reale ale țării și politicii legislative a boierimii pămîntene, ostile domnului fanariot și probabil și bizantinismului, uneori prea apăsat, al lui Fotino. Titlul 11 al acestei cărți a 4-a se intitulează Περὶ τῶν μητροκωμητῶν καὶ παροίκων și începe cu două definiții ale celor două categorii de țărani (*liberi*: săteni de metracomie în sensul de obșteni, moșneni; și *dependenți*: „parici", în sensul de clăcași), după care urmează 24 de ponturi, cuprinzînd obligații de-ale țăranilor clăcași sau privilegii ale stăpînilor de moșii. Definițiile sînt luate din dreptul bizantin, aceea a paricului venind dintr-o glosă la Novela lui Iustinian 7, pr. § 1. Primele zece ponturi sînt numerotate (1—10), după care s-a pus în capul fiecărui pont o paranteză lăsată liberă și în care trebuia să fie continuată numerotarea. Un pont < 12 > nu conține decît primele trei cuvinte, dar textul lui se regăsește întreg în așezămîntul din ms. gr. 1323 și în *Pravilniceasca condică*. Pontul < 19 > nu este terminat; după cuvîntul *paște* nu se precizează darea țăranului, care însă poate fi

---

[12] Vezi studiul nostru *Contributions à l'étude de l'oeuvre de Michel Fotino* etc., în RESEE, 5 (1967), p. 119—166, și studiile anterioare acolo citate; *adde: Legiuirea agrară a Țării Românești (1775—1782)*, ed. critică, București, Edit. Academiei, 1970, p. 15—22; 38—39; 202—205.

[12a] *Preemțiunea în istoria dreptului românesc*, București, 1965, p. 125—129, și studiile citate în nota precedentă.

[12b] Versiunea românească a acestei cărți, pe care am publicat-o în RESEE, 5 (1967), p. 152—166, nu cuprinde titlul 16. O ediție critică a cărții a IV-a este pregătită de V. Grecu și Gh. Cronț la Institutul de istorie „N. Iorga" (anterior descoperirii traducerii românești și a așezămîntului agrar din cod. 1323).

www.dacoromanica.ro

completată după textul întreg din ms. gr. 1323 (în *Pravilniceasca condică* acest pont este suprimat).

În titlul 11 de care ne ocupăm, Fotino foloseşte atît o parte din terminologia locală în formă grecizată (μ[π]οσνάνος), cît şi pe cea bizantină veche (μητροκωμήτης; πάροικος). În textele româneşti ale epocii, terminologia preferată de juriştii fanarioţi, ῥουμοῦνος (rumân), se întîlneşte numai cu totul excepţional, factorii răspunzători fiind nevoiţi să menajeze sensibilitatea ţăranilor, care nu mai tolerau să fie numiţi *vecini* sau *rumâni*. Termenul din urmă se mai întîlneşte în două paragrafe din *Pravilniceasca condică*, titlul 16, §§16—17 (unde de trei ori apare şi πάροικος), şi în doc. din 25 mai 1776. În alte trei documente (14 mai 1774, 31 martie 1775 şi 13 decembrie 1776), el se referă la situaţii anterioare reformei lui C. Mavrocordat sau legate de ea, iar la 8 aprilie 1798 (DRA I nr. 694) boierii constată într-o anaforă către domn că „în toată ţara oameni rumâniţi nu mai sînt". Termenul de πάροικος şi cel de ῥουμοῦνος apar şi în versiunea greacă a titlului 16 din *Pravilniceasca condică*, unde textul românesc îl redă pe cel dintîi prin lăcuitor, iar pe amîndouă, cînd se găsesc de două ori împreună, prin *nemernic* sau prin *lăcuitorul nemernic*. *Nemernic* nu traduce însă niciodată pe ῥουμοῦνος cînd acesta este singur. Cît priveşte pe μητροκωμήτης, Fotino adaugă definiţiei bizantine explicaţia: ἤτοι μ[π]οσνάνος. El nu foloseşte însă în 1777 pe ῥουμοῦνος, apărut în ms. gr. 1323 şi larg utilizat de codul din 1780. Din ms.gr. 1323 lipseşte πάροικος, aşa cum ῥουμοῦνος lipseşte din cartea a 3-a de drept agrar a manualului din 1777 [13], fiind vorba de texte bizantine. Aici însă întîlnim, alături de μητροκωμήτης, pe γεωργός (plugar, colon), μισθωτός (colon, năimit, ţăran cu învoială), γεωργὸς ἐναπόγραφος [13a] (legat de glie, *adscripticius*), ἰδιόκτητος sau πατριμονιάλιος γεωργός (ţăran din patrimoniul sau *res priuata* a împăratului, ceea ce ar fi putut corespunde ţăranilor (clăcaşilor) „domneşti". Totdeodată textele cărţii a 3-a consacră expres legarea de glie şi dreptul stăpînilor de a readuce la urma lor pe ţăranii fugiţi. Acest drept nu este menţionat nici în aşezămîntul agrar din ms.gr. 1323, nici în *Pravilniceasca condică*. Am insistat asupra acestei terminologii a noţiunii de ţăran, fiindcă ea ni se pare semnificativă şi fiindcă n-a atras pînă acum îndeajuns atenţia istoricilor relaţiilor agrare, reţinîndu-se mai mult termenii — a căror importanţă nimeni n-o va ignora — de locuitor, sătean, ţăran, clăcaş. Examenul critic ce se impune în această materie trebuie să plece de la un inventar terminologic exhaustiv şi să dea socoteală, diferenţial, de folosirea tuturor termenilor sau a tuturor grupelor de termeni.

Terminologia agrară din titlul 11 al manualului din 1777, adică dintr-un proiect de cod oficial, ridică o serie de grave probleme, cărora nu li se poate da imediat o soluţie în totul satisfăcătoare. La prima vedere sîntem ispitiţi s-o considerăm rodul unei receptări nominale a textelor bizantine care o conţin, rupte de realităţile româneşti. Credem însă că aceasta ar fi o soluţie de facilitate. Multe texte de legi feudale au, desigur, un astfel de caracter sau cunosc o aplicare efectivă foarte

---

[13] Vezi ed. critică citată în nota 12.

[13a] Lexiconul juridic, alcătuit probabil de Fotino şi păstrat în ms. gr. 1323, p. 757—762, dă pentru κολωνός = μισθωτός, iar pentru γεωργὸι ἀναπόγραφοι = οἱ ὀμπάτζιδες adică iobagi (v. mai sus, nota 9).

www.dacoromanica.ro

redusă. Dar aici este vorba de un proiect datorat unui codificator cu veche experienţă de consilier juridic al domnului şi de preşedinte de tribunal, iar materia în care acesta şi-ar fi permis o atît de gravă fantezie era problema nr. 1 a regimului, care punea în discuţie reacţiile atît de preocupante ale ţărănimii. Fotino, care nu lucra de altfel singur, nu-şi putea permite o libertate atît de lipsită de simţ critic şi de răspundere. De altfel, din terminologia lui, πάροικος reapare în *Pravilniceasca condică* (titlul 16, § 18), unde echivalentul de *nemernic* nu ne permite să decidem dacă în 1777—1780 în Ţara Românească acest termen bizantin îşi mai păstra sensul original tehnic de *ţăran dependent* sau era cu totul modernizat în înţelesul de clăcaş. Predilecţia juriştilor greci din ţară pentru ῥουμοῦνος, dispărut, cu o singură excepţie, din documentele şi textele româneşti, poate avea două semnificaţii: sau că şi acest termen îşi tocise accepţia veche, însemnînd pur şi simplu *locuitor*, cum o sugerează textul românesc al *Pravilniceştii condici*, sau că juriştii greci, neţinuţi să menajeze ţărănimea ostilă denumirilor de *rumân* şi *vecin*, continuau să folosească pe ῥουμοῦνος şi pe πάροικος, fiindcă pentru ei clăcăşia era în mod evident o stare de dependenţă. Cît priveşte pe ἐναπόγραφος, explicarea lui în citatul lexicon juridic al *Manualului de legi* al lui Fotino din 1766 (v.ms. supl. gr. 1323) dovedeşte că nu era vorba de un termen bizantin savant, rupt de realităţile româneşti. Din nefericire, redarea lui prin rumânismul οἱ ὀμπάτζιδες (iobagi) nu permite să vedem în ce raport se găseşte cu diferitele categorii de ţărani menţionate la acea vreme în documentele interne, care nu vorbesc de *iobagi* (termen folosit însă de Dionisie Eclesiarhul cu referire la eliberarea ţăranilor francezi de către revoluţie). Oricum, folosirea termenului bizantin este firească în textele proiectului de cod care consacrau legarea de glie, sub rezerva de a şti dacă adoptarea lor în proiect viza efectiv o politică de reintroducere a acestui statut juridic pentru ţăran şi în ce condiţii faţă de situaţia creată prin reforma din 1746. Oricum, nu este lipsit de interes să semnalăm că la 26 martie 1776 ungurenii din satul Corbi (Buzău) se opuneau la înscrierea numelui lor în catagrafia mănăstirii Argeş, declarînd că nu admit decît înscrierea în catagrafia ispravnicilor, fiindcă erau raiale şi birnici domneşti, iar nu *rumâni* ai mănăstirii, pe a căror moşie şedeau. Înscrierea în registrul mănăstirii (*adscriptio*, ἐναπογραφεῖν), de care se temeau ungurenii, era tocmai un act care explică de ce Fotino a putut crede firească şi concludentă introducerea în proiectul de cod a termenului ἐναπόφραφος şi a textelor respective. Aceasta cu atît mai mult, cu cît readucerea ţăranilor la urmă (la originea) lor era o problemă mereu la ordinea zilei şi texte normative sau acte administrative se ocupau de ea, dînd soluţii care presupuneau existenţa cel puţin a unei forme atenuate de legare de glie[14]. De altfel, analiza statutului

[14] La 13 sept. 1766, marele paharnic Ianache Văcărescu decide să mute în alt sat pe doi fraţi, fii de popă, de pe moşia sa Fundeni, fiindcă se ţineau de multe pricini şi gîlcevuri, apoi îi iartă, luîndu-le înscris de supunere şi împlinirea dărilor feudale.

La 30 iul. 1772 divanul autorizează pe egumenul mănăstirii Sf. Ioan din Bucureşti „să-şi adune pe toţi oamenii (din Vlădeni) să-i aducă la urmă spre întregirea siliştii", de unde fugiseră, răspîndindu-se „din înperecherea vremilor cu răzmiriţi".

La 17 mai 1775 se dau cărţi legate către ispravnici „pentru aşezămînt" poruncindu-se ca „nimeni să nu să mai mute nici să să mai strămute din locul ce s-au aflat, ci să să aşeze toţi pe loc". Hotărîrea domnească „prin ponturi" fusese de a „să muta la urma lor cei strămutaţi, pînă la sfîrşitul lunăi lui maiu, iar cei ce pînă la acest soroc nu să vor muta, să ră-

www.dacoromanica.ro

juridic al clăcaşilor duce astăzi la concluzia că el era un statut de dependenţă personală atenuată [15], care se combina cu forma de dependenţă aşa-zis reală, aceasta din urmă nefiind decît o anumită modalitate de executare a legăturii personale, fără care raportul feudal între ţăranul dependent şi feudal ar fi fost de neconceput [16].

În cartea a 3-a a manualului din 1777, textele care consacrau legarea de glie puteau să corespundă acestor elemente reale de dependenţă din regimul legal al clăcăşiei după reforma lui C. Mavrocordat. Dar ele pot avea şi o semnificaţie mai gravă. Într-adevăr la începutul domniei lui Ipsilanti, boierii au pretins să se urce la 24 numărul zilelor de clacă, prestaţie refuzată de domnie şi care prin ea însăşi era un semn de aservire, deoarece niciodată ţăranul *liber* n-ar fi acceptat-o, fiind necesară accentuarea elementelor de constrîngere din statutul lui juridic. Pe de altă parte, în timpul războiului austro-ruso-turc din 1787—1792, boierii Ţării Româneşti vor reclama fără succes de la prinţul de Coburg, comandantul suprem al trupelor austriece de ocupaţie, reintroducerea *rumâniei* [17]. Este dovada izbitoare că ea nu exista în mod propriu, dar că boierii erau mereu pregătiţi s-o revendice şi s-o salute cu entuziasm. Mai mult încă,

---

mie de baştină unde s-au aflat". Pentru că „umbletile ţăranilor au fost numai a să răzvrăti din locul lor"; se mai pot muta cei care au dat zapis pentru grădini, dacă şi-au fixat termen peste sorocul ponturilor.

La 30 apr. 1776 egumenul mănăstirii Motru şi Iordache Păianu se obligă în scris ca nici unul să nu primească sătenii fugiţi de la celălalt; egumenul e de acord ca Păianu, potrivit aşezămîntului, ce are cu sătenii săi, să-i ia înapoi pe cei fugiţi pe hotarul mănăstirii. Practica zapiselor sau aşezămintelor menite să confirme între părţi o regulă de drept feudal care slăbise sau care se găsea atacată obişnuielnic de cei nemulţumiţi de ea, este destul de curentă în lumea feudală. Uneori însă zapisul dădea expresie unui obicei nou în raport cu norma generală a vremii. Cele două procese se puteau chiar îmbina. În cazul mănăstirii Motru ne aflăm în prima ipoteză, dacă ţinem seama şi de hotărîrile domneşti în materie. Mai trebuie subliniat faptul că actele citate în nota de faţă privesc o etapă de vie mişcare şi rezistenţă ţărănească.

La 1 nov. 1777 sătenii de pe moşia mănăstirii Nucet sînt obligaţi de ispravnic şi de egumen să meargă din vii la satele lor, unde îşi trag şi dajdia.

La 27 mai 1781 locuitorii de pe moşia măn. Apostolache (Seac), care fugeau în munţi de răutatea egumenului, sînt daţi în judecată şi, pentru a evita o condamnare şi globirea, dau înscris că „dupe munţi să ne dăm cu casele la siliştele cele vechi, să ne facem case şi... să ne facem obicinuita clacă după... cartea marii sale... ce o are egumenul, după cum iaste în toată ţara".

[15] Vezi studiul nostru *Les assemblées d'etats ou la Grande Assemblée du Pays* etc., în „Revue roumaine d'histoire", 5 (1966), p. 798 799; idem, *L'assemblée d'états comme organe judiciaire* etc., în „Anciens Pays et Assemblées d'états", 48 (1969), p. 165—167; Şt. Stefănescu, *L'évolution de l'asservissement des paysans de Valachie jusqu'aux réformes de Constantin Maurocordato*, în „Revue roumaine d'histoire", 8 (1969), p. 491—499.

[16] Vezi studiul nostru citat în nota precedentă. Obligaţia de ascultare şi de supunere a clăcaşilor faţă de stăpînul moşiei, element caracteristic statutului de dependenţă, este amintită în doc. 7 iul. 1768, 15 mart. 1770, 1 aug. 1773, 31 oct. 1777, 16 nov. 1777, nefigurînd expres în *Pravilniceasca condică*. Cele două noţiuni de *supunere* şi de *ascultare* nu exprimă decît două aspecte ale aceluiaşi raport fundamental de dependenţă personală a clăcaşului faţă de stăpîn. Acestuia însă, cu o rezervă semnificativă, i se spune *stăpîn de moşie* sau *de sat*, nu *al ţăranului*. De aici impresia că legătura ar avea exclusiv un aspect *real*. Prin această *discreţie terminologică* (pe care juriştii locali n-o observau cînd redactau texte juridice în limba greacă) se căuta să se menajeze susceptibilitatea ţărănimii, care avea nevoie să fie asigurată că s-a desfiinţat *robia* ei şi că în mod formal nu mai poate fi vîndută sau în altfel înstrăinată ca un simplu lucru. În fond, şi după 1746 înstrăinarea satului sau moşiei transmitea noului stăpîn şi pe clăcaşi. Ei nu erau însă menţionaţi în acte şi ei singuri, fără sat sau moşie, nu mai puteau fi vînduţi.

[17] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. 3, 1892, p. 329—330.

www.dacoromanica.ro

în chiar adresa către Coburg, boierii afirmă că în timpul războiului rusoturc (1768—1774) li se redase privilegiul de a avea sate întregi (adică *rumâni*) și că posedă dovezi scrise în acest sens. Invocînd tratatul de la Kuciuk—Kainardgi, care le-ar fi garantat toate vechile privilegii, boierii acuză „rîvna tiranicească" a domnilor următori, deci pe Alex. Ipsilante în primul rînd, că au „stricat privileghiurile de o sumă mare de oameni a nedajnicelor sate". Nu cumva textele lui Fotino din cartea a 3-a a proiectului de cod, neacceptat de domn, a cărui politică agrară știm că trebuia să țină seama de supărătoarele reacții dîrze ale țărănimii și de recomandațiile Porții de a nu o îndîrji mai mult, compromițînd încasarea impozitelor și deci plata haraciului, nu cumva aceste texte reprezintă rezultatul unei ofensive boierești pe plan legislativ, ofensivă al cărui succes s-a oprit la nivelul unui proiect de cod și a recurs, ca realizare, la receptarea destul de complicată a prestigioaselor texte bizantine? Nu erau cumva aceste texte, din punctul de vedere al boierimii, un îndrăzneț și abil răspuns la teza domniei reformiste și umanitare — boierii spuneau : tiranice — care în 1746 invocase împotriva rumâniei principiile filantropiei creștine și care călcase cu ele vechiul obicei al rumâniei, declarat rău, nefolositor obștii și vătămător mîntuirii creștine a sufletelor stăpînilor de rumâni?

De altfel, să nu uităm că însuși Ipsilanti, după ce legiferează readucerea țăranilor la urma lor, anunță în *Pravilnicească condică* elaborarea unor pravile plugărești, al căror text a fost regăsit și care conțineau mai departe § 18 din glava 296 a *Îndreptării legii* (= § 17 din titlul I al legii agrare bizantine în versiunea Armenopol), paragraf care consacra legarea țăranului de glie prin readucerea lui de unde a fugit [18]. În lumina tuturor acestor texte și a documentelor interne citate în note, toată problema statutului de țăran clăcaș, ca om căruia reforma lui C. Mavrocordat i-a dat libertatea prin desființarea rumâniei, trebuie reluată. Dispariția echivalării rumâniei cu robia a fost efectivă. Dispariția terminologiei românești care evoca această echivalare a fost aproape totală. Pentru rest, clăcașul rămîne încă departe de condiția omului liber. Aici problema nu poate fi reluată în întregul ei. De aceea ne mărginim să notăm sugestiile și întrebările care pornesc din simpla aparițiie, în dosarul relațiilor agrare în secolul al XVIII-lea, a textelor de care ne ocupăm.

Este necesar să insistăm totodată asupra faptului, învederat mai pe larg în altă parte (vezi *Introducerea* ed. cit. mai sus, nota 12), că un studiu comparativ, care nu poate fi făcut aici, ar pune în lumină o serie de trăsături comune (în fond corelative) între concepția bizantină despre parichie și clăcășie în Țara Românească după reforma lui C. Mavrocordat. Nici paricul bizantin, nici clăcașul român nu erau *robi*, ci — *hoc sensu* — oameni liberi. Dar era încă vorba de o libertate care nu excludea o anumită formă de dependență, izvorîtă din sistemul redevențelor către stat sau particulari. Dependență personală, care tindea să se întregească cu o obligație de reședință pe domeniu (în sat), diferită de vechea legare de glie a colonului roman și protobizantin, dependență care nu excludea o mare mobilitate de fapt a țărănimii și rămînea îmbinată cu o energică funcțiune fiscală. La Bizanț, această funcțiune începuse prin a fi deter-

[18] Vezi ediția critică citată mai sus la nota 12.

www.dacoromanica.ro

minantă. Ea juca un rol crescînd şi în Ţara Românească după 1746. Pentru studiul comparativ pe care îl sugerăm mai sus şi care explică în parte folosirea dreptului bizantin agrar de către Fotino şi alţi jurişti ai vremii în textele studiate aici, cercetările lui G. Ostrogorsky, P.Lemerle, J. de Malafosse, G. Rouillard, N. G. Sovronos şi ale bizantinologilor sovietici (E. E. L'pšic, A. P. Každan, M. Ia. Sjuzjumov, K. A. Osipova, K. V. Hvostova; v. recent *История Византии*, I—III, Moscova, 1967) se dovedesc de cel mai viu interes. De asemenea analiza sociologică a lui H. H. Stahl[19] şi felul în care se leagă statutul clăcaşului de marele proces al crizei feudale şi al penetraţiei capitaliste. Astfel avem o nouă actualitate şi o semnificaţie sporită a concepţiei marxiste despre a doua iobăgie, căreia acad. A. Oţetea i-a consacrat cunoscutele studii, cu rezultate stimulatoare, şi pe care Fl. Constantiniu, în teza sa citată, a aplicato-o cu rezultate stimulatoare.

În legătură cu reglementarea agrară din cartea a 4-a a manualului din 1777, o împrejurare mai trebuie subliniată. În marginea titlului 11, Fotino a indicat sursa textelor sale: ἐκ τῶν τοπικῶν συνηθειῶν καὶ βασιλικῶν νόμων (din obiceiurile locului şi din legile împărăteşti). Primul loc dat obiceiului este semnificativ. Din dreptul bizantin veneau cele două definiţii citate. Din obicei veneau ponturile care din punct de vedere formal ne apar ca aparţinînd dreptului domnesc, unul dintre ele (A § 4 şi B § 5) figurînd de mult în partea preluată din *Nomos georgikos* a codurilor din 1646 şi 1652. Or, la data la care scrie Fotino prevala faptul că şi domnul legaliza, modificîndu-l şi completîndu-l, obiceiul existent, ceea ce este riguros exact. Din punct de vedere ideologic era chiar avantajos pentru domnie şi boieri să spună ţăranilor că li s-a impus prin act domnesc numai ceea ce exista în obiceiul ţării, chiar dacă faptul nu era adevărat în mod riguros şi integral. De altfel, practica dezvoltată pe baza unei hotărîri domneşti se numea, în mod curent şi tehnic, *obicei*. Domnii care uneori au refuzat o majorare a haraciului şi-au motivat hotărîrea arătînd că nu vor să ia asupra lor crearea unui obicei (precedent) dăunător ţării. În fine, nu trebuie omisă constatarea că în cartea a 4-a Fotino mai indică şi la alte titluri, de pildă cele despre hotărnicie (8) şi despre ghedic (10 = 11 în versiunea scurtă a cărţii, exterioară ms. gr. 1195), obiceiul ca sursă a unei reglementări, scoasă din actele normative, în care domnia dăduse o formă scrisă şi corectată regimului obişnuielnic preexistent în acea materie[20].

Mai jos, textul integral al aşezămintelor descoperite este publicat în traducere românească sub forma unei concordanţe[21], în care am introdus, pentru o comparaţie necesară, textul celor 22 de paragrafe ale titlului 16 din *Pravilniceasca condică*. Comparaţia lor este grăitoare şi credem că va stimula pe istoricii relaţiilor agrare de după reforma lui C. Mavrocordat să reia unele probleme, să verifice originea celor două texte, pînă acum practic necunoscute, şi să încerce identificarea în arhivele noastre

[19] *Les anciennes communautés villageoises roumaines*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1969, p. 236 şi urm.

[20] Vezi RESEE, 5 (1967), p. 129, nota 55 şi p. 163, nota 63.

[21] În punerea la punct a acestei concordanţe, care a stat la baza textului tipărit în ediţia citată mai sus la nota 12, am avut preţiosul concurs al Emanuelei Popescu, cercetătoare la Institutul de studii sud-est europene, pentru care îi mulţumim călduros.

www.dacoromanica.ro

a originalelor prelucrate de Fotino. Dar ei vor fi mai ales chemați să integreze în istoria relațiilor agrare imaginea, mai precisă și mai bogată decît ne-o puteam face pînă acum, despre opoziția dintre politica de aspră agravare a condiției țăranilor, dusă de boierime, și frîna pe care alți factori, în jurul domniei, au izbutit s-o pună acestei politici, nu fericind pe țărani, ci reducînd agravarea impusă și introducînd unele modalități ușurătoare de executare.

Iată această concordanță.

www.dacoromanica.ro

CONCORDANȚA AȘEZĂMINTELOR AGRARE CODIFICATE ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI AL. IPSILANTI

A	B
Manualul de legi al lui M. Fotino din 1766 (ed. a 3-a, ca 1775). Titlul „Despre dreptu-ril e ce au față de rumâni stăpînii moșii-lor" [1] (Ms. supl. gr. 1323 al B.N.P.)	*Manualul de legi al lui M. Fotino din 1777 (— proiectul primului cod al lui Al. Ipsi-lanti. Cartea a 4-a, titlul al 11-lea, „Despre sătenii din metrocomii și parici"* [1] (ms. gr. 1195 al B.A.B.)
	Se numește sătean de metrocomie [2] cel care locuiește [3] pămîntul propriu și-l posedă [4], și este supus la împlinirea dărilor împără-tești [5], și care se numește stăpîn [6], pe ro-mânește moșnean [7].
	Se numește paric [8] acela care este așezat [9] pe moșia altuia, fie ea mănăstirească, boierească sau țărănească [10], și care este ținut să împlinească toate drepturile de mai jos (pe care le au față de ei stăpînii moșiilor), precum și dările împărătești.
<1> „Rumânii" să lucreze clacă [2] 12 zile într-un an.	(1) Lucrează stăpînilor pămîntului cîte doua-sprezece zile pe an.

[1] Περὶ δικαίων ὁποῦ ἔχουν ἐπάνω εἰς τοὺς ῥουμούνους οἱ κύριοι τῶν μοσιῶν
[2] κλάκαν

[1] Περὶ μητροκωμητῶν καὶ παροίκων
[2] μητροκωμήτης
[3] ὁ νεμομένος (care stăpînește ; locuiește)
[4] ἔχων
[5] τῶν βασιλικῶν δοσιμάτων
[6] κτήτωρ
[7] μποσνάνος
[8] πάροικος
[9] κάθεται
[10] ἔιτε μονοστηριακὴν, ἔιτε ἀρχοντικὴν ἔιτε πτωχικήν

ABC § 1. — Pe moșiile mănăstirești 12 zile, casnicii rînduri-rînduri în 9 luni (fără iarnă) : 12 dec. 1765 ; cf. 23 febr. 1766 ; 7 iul. 1768 ; 13 sept. 1768 ; 26 apr. 1770 ; 2 și 24 febr. 1775 ; 11 iun. 1775 1 iul. 1779 ;.
— Idem cîte 3 zile pe anotimp : 5 iun. 1776 ; 22 febr. 1779.
— După condica divanului : 20 mart. 1780.
— După obiceiul pămîntului : 1 iul. 1779.
— Claca obișnuită : 5 febr. 1766 ; 22 mai 1772 ; 13 iun. 1674 ; 1 iul. 1777 ; 13 apr. 1778 ; 23 ian. 1779 ; „să dea obiceiul pămîntului, după hotărîrea tnstamentului : 5 febr. 1766.
— Claca determinată de interesați prin muncă nu prin zile : 22 mai 1767.

www.dacoromanica.ro

C

PRAVILNICEASCA CONDICĂ (1780)

Titlul XVI. „Ceale drepte ale stăpînilor moșiilor ce au asupra lăcuitorilor"[1]

1. Lăcuitorul are să lucreze clacă stăpînului moșii cîte doaosprezece zile întru an; iară de să va așăza stăpînul moșii cu dînșii mai pe puține zile și să va dovedi una ca aceasta, să nu poată în urmă să-i silească pentru doaosprezece zile, de vreme ce nu numai că s-au învoit cu dînșii însuși el, ci să cunoaște că aceasta iaste și înșălăciune pentru vreun interesu al său.

---

[1] Pentru termenii greceşti cu caracter tehnic folosiţi în acest text, vezi *Pravilniceasca condică*, 1780, ed. 1, Bucureşti, Edit. Academiei, 1957, p. 81—87.

C §§ 1—22. Pentru aplicare după 17 martie 1781, vezi DRAI, îndeosebi doc. din 30 apr. 1782, unde textele din C sînt adesea reproduse textual.

— Clacă la vii „la ce ne va pune", o zi de casnic: 22 mai 1767, ascultători la orice: 1 august 1773.

— Prin învoiala cu mănăstirea, claca de 5—8 zile: 31 mart. 1772.

— Clăcașul lucrează pînă la 3 ore de mers: 23 iun. 1776.

— Măn. Arnota cere 12 zile în loc de 6, domnul aprobă: 20 dec. 1776.

— Măn. Bistrița se învoise la 6—8 zile: 29 mart. 1777; la 16 ian. 1779 avea 9 zile, domnul le scade la 8 („cu scăzămînt" față de toți lăcutori), vezi nr. 486.

— Măn. Govora: 6 zile cu învoială: 29 mart. 1777.

— Hotărîre cu 12 zile de clacă pentru locuitorii după afară, neaplicabilă mahalagiilor și orășenilor care au altă rînduire: 30 apr. 1777 (vezi nr. 474).

— Măn. Bistrița nu respectă vechea învoială de 6 zile (fără dijmă): 6 mai și 31 oct. 1777.

— Ungurenii Măn. Vintilă-Vodă (Menedic), cu zapis, fac 8 zile: 24 febr. 1778.

— Măn. Dealului cere 12 zile în loc de 6: 29 febr. 1780.

www.dacoromanica.ro

A	B
<2> Cei ce au vii pe pămînt străin dau otaştină [3] o vadră [4] de vin din douăzeci de vedre	(2) Dă otaştină cîte o vadră de vin din douăzeci de vedere, sau 20 de bani.
<3> Fără voia stăpînului [5] nu poate cineva să sădească vie.	(3) Nu poate să sădească vie fără voia stăpînului pămîntului.
	(4) Cînd stăpînul pămîntului [1] nu vinde vin pe moşia [2] lui, atunci poate paricul cu voia stăpînului să vîndă, dînd cîte doi groşi de butie [3] şi cîte o vadră de vin.

3 ὀτάστιναν
4 μέτρον
5 τοῦ νοικοκυροῦ

1 ὁ κύριος τῆς γῆς
2 εἰς τὸ μοῦλκι
3 εἰς τὸ βουτζί

— Obiceiul şi testamentul la toţi locuitorii ţării, 12 zile ori un zlot; domnul decide să dea un zlot (înainte făceau 4, 6 sau 8 zile, unii nimic), fiind la munte: 12 nov .1779.
— Clacă, un tult de casă: 4 ian. 1780.
— Poruncă şi obiceiul: 12 febr. 1780.
— Domnul decide motivat 6 zile pe moşia măn. Dealul 11 nov. 1779.
— Episcopia Rîmnicului cere 12 zile de clacă: 20 mart. 1780.

ABC § 2. — Pe moşia lui M. Conduratu, oamenii nu dau după tocmeală şi aşezămîntul lor o vadră de vin din 20; domnul decide să dea vin, nu bani, o vadră din 10, după obicei: 18 sept. 1775; se dă otaştină: 1 iul. 1777; cinci vedre de zece oca din 100: 11 nov. 1779; măn. Tismana ia otaştină cu vadra de 12 oca; domnul impune vadra de 10 oca însemnată: 12 nov. 1779.

ABC § 3. — Bucate pentru vînzare se pun numai cu voia stăpînului: 27. dec. 1766 (ref. la hotărîrea domnească).
— Pentru marfa dusă săptămînal la zi de tîrg prin prăvălii, 2 bani de prăvălie: iun. 1775.

www.dacoromanica.ro

C

2. Să dea otaștină la doaozeci de vedre o vadră, iară să nu-i silească să dea bani, afară numai de să vor așăza între dînșii și să vor învoi amîndoă părțile atît stăpîni viilor, cît și stăpîni moșiilor, de vreme ce această ostaștină să vede că iaste vechiu obiceiu pămîntesc și cu dreptate, după cum ne-am adeverit Domniia mea atît din hrisoavele mînăstirești, cît și din cele boerești. Dar pentru ca să nu să năpăstuiască săracii din încărcăturile ce va îndrăzni să facă vreunul din vinăriceri la scrisul vinăriciului (de vreme ce stăpîni moșiilor iau otaștină după acel catastih al vinăricerilor), pentru aceia am mai micșorat Domniia mea vedrele de oștaștină. orînduind acest fel de vedere însemnate cu fierul domnesc spre a să lua otaștina cu aceste vedre, iară nu cu altele; deci oricare să va dovedi călcînd această hotărîre, să se pedepsească întocmai ca cei ce fac vicleșuguri în cumpene și în măsuri, a cărora orînduială spînzură de la însuș puterea stăpînitoriului al fieșcare politii.

3. Nu poate a sădi cinevaș vie fără de voia stăpînului moșii, iară cînd fără de a nu lua voe, va sădi cinevaș în loc ce era ales de stăpînul moșii mai denainte pentru trebuința lui, atunc să-și piarză osteneala; iar cînd va sădi în loc ce nu era de trebuința stăpînului, atunci nu să vinuește atîta cel ce au sădit fără de voe, pentru că stăpînul moșii are a să folosi cu obicinuita otaștină.

4. Cînd stăpînul moșii nu va pune vin să se vînză pe moșiia lui, atunci poate lăcuitoriul cu voia stăpînului moșii să vînză, dînd cîte t<a>l <er> unul de bute i cîte o vadra vin.

— Grădina pe moșie numai cu voia stăpînului: 21 mart. 1776.
— Să nu se facă nimic pe moșie „de sineși cu semeție": 22 sept. 1776.
— Nu se dă nimic pentru suhatul vitelor de treaba casei: 12 dec. 1765, 23 febr. 1766, 28 febr. 1780 și 20 mart. 1780 (să nu fie pentru negustorie).
— Dijma din pășunea ierbii: iun. 1775.
— Suhatul și pășunea nu sînt reglementate expres în așezăminte.

BC §4. — Fără indicarea sumei: 12 dec. 1765; 23 febr. 1766; 27 dec. 1766; 13 sept. 1769; 26 apr. 1770; 23 iun. 1770; 29 mai 1773; 13 iun. 1774; 2 și 24 febr. 1775; apr. 1775; 11 iun. 1775; iun. 1775; 1 iun. 1776; 10 iun. 1776; 4 ian. 1780; 28 și 29 febr. 1780; 20 mart. 1780 (pot avea rachiu pentru casă; sic: 14 dec. 1776).
— Măn. Arnota cere 2 tal. și o vadră de vin pentru o butie de vin vîndut pe moșie: 20 dec. 1776.
— Măn. Bistrița cere 2 tal și 30 bani în loc de 1 tal. de butie: 29 mart. 1777; 2 tal. de butie: 30 apr. 1777 (sub 16 ian. 1777).
1 tal. și o vadră de vin pentru butia vîndută: 16 ian. 1777.
— Țăranii vînd vinul lor după ce vînd cîte o butie a mănăstirii: 30 apr. 1777 (nr. 474)

www.dacoromanica.ro

A	B
<4> Cînd stăpînul viei va lăsa via timp de trei ani întregi nelucrată, s-o stăpînească stăpînul moşiei [6].	(5) Cînd paricul va lăsa timp de trei ani întregi via sa nelucrată, atunci să o stăpînească stăpînul pămîntului.
<5> „Rumânii" dau stăpînului zeciuială [7] din toate produsele, afară numai de grădinile [8] ce au în jurul caselor lor.	(6) Dau zeciuială [4] stăpînilor pămîntului din toate roadele pe care le va face sămănînd pămîntul acelora, afară numai de grădinile pe care le au în jurul caselor lor.
<6> „Rumânii" dau dijma din fîn din zece care două.	(7) Dau paricii zeciuială stăpînilor pămîntului din fînul pe care îl cosesc [5] două care de fîn din zece.
<7> „Rumânii" dau stăpînului pentru stupi lor, adică după mătci, doi bani de fiecare stup şi din douăzeci cîte un roi [9].	10 Din albine, după mătci, dau cîte patru bani de fiecare stup [6].

[6] τῆς μοσίας.
[7] δέκατον.
[8] τῶν μπαχτζέδων.
[9] ἕνα ροὶ.

[5] δέκατον.
[6] κοσίζουν.

A § 4, BC § 5. — 20 apr. 1771: „pravila zice şi încă şi obiceiul ieste ca toate omul ce va avea vie pe moşie sau mănăstirească sau boierească, şi nu o va lucra pînă în 3 ani, ieste valnic stăpînul moşii ca acele vii să le dea altora ca lucrîndu-le să-şi ia venitul moşii".

— 5 iul. 1779: sînt date porunci domneşti ca „pîn' la 3 ani cine-şi vor părăsi viile să aibă voe stăpînul moşii a le da altuia care se va găsi să le lucreze" (dispoziţie a cărei aplicare o cere măn. Mislea).

A § 5, BC § 6. — 12 dec. 1765; 23 febr. 1766; 22 mart. 1767; 13 sept. 1768; 26 apr. 1770; iun. 1775; 4 ian. 1780; 22 febr. 1780; 28 febr. 1780; 20 mart. 1780.

— Din cînepă: 22 mai 1767; din semănături: 13 iun. 1774.
— Din in şi cînepă: iun. 1775.
— Din făină: iun. 1775.
— Zeciuiala: 12 nov. 1779.
— Măn. Bistriţa cere dijma din finaţurile de curatură: 29 mart. 1777.
— Sînt scutite dijmele pentru hrană, nu pentru negustorie: 30 apr. 1773; 20 dec. 1776 (legume pentru vînzare: 1 din 10).
— Dijma se dă după obicei: 4 nov. 1778; 9 aug. 1778; 23 ian. 1779.
— Din semănături şi poame: 1 baniţă din 10. 20 dec. 1776.
— Livezi oprite rîmătorilor: 21 mart. 1776.

A § 6, BC § 7. — 22 mai 1767; 20 dec. 1776. Se înrerzice dijma fînului în bani: 7 iul. 1768; idem de la plăeşii de Slănic 4—5 tal. o claie de fîn 23 mart. 1776;

www.dacoromanica.ro

C

5. Cînd nemernicul, adică lăcuitorul ce șade pe moșiia altuia, îș va părăsia viia lui în trei ani deplin nelucrată, atunci stăpînul moșii să arate Domnii meale și, dîndu-i-să știre și încă de un an soroc, de nu o va lucra nici într-acel an, atunci să o stăpînească stăpînul moșii. Însă aceste soroace, de trei ani și de unul, să se caute, cînd nu să va întîmpla vreo întîmplare de mare nevoe.

6. Lăcuitoriul are să dea zeciuială la stăpînul pămîntului pentru toate rodurile ce va face pe moșie, afară numai din grădinile ce are împrejurul casi lui, pentru care nu are a da nimic

7. Lăcuitori pentru fînul ce vor cosi pe moșiia ce șăd ori pe alta, au să dea dijmă din zece clăi de fîn una.

10. Pentru stupi au să dea de toată matca cîte bani trei, iar pentru roi nu au a da nimic.

— Domnul respinge, ca împotriva obiceiului, pretenția de a nu se da mănăstirii Dintr-un Lemn dijma fînului : 13 dec. 1776 ; domnul respinge cererea lui Ioniță Bănescu de a lua la Ciorteşti 5 tal. de claie : 22 sept. 1776 ; 18 bani pentru carul cu fîn : 12 febr. 1780.

A § 7, BC § 10. — 3 bani de matcă : 12 dec. 1765 ; 23 febr. 1766 ; 13 sept. 1768 ; 26 apr. 1770 ; 10 iun. 1776 ; 22 sept. 1776 ; 28 febr. 1780 ; 20 mart. 1780.

— Carte domnească, o para de stup : 21 iun. 1781.

BC § 12. — După așezămîntul ce vor face, ori îmbuză, ori bani : iun. 1781.

www.dacoromanica.ro

A	B
<8> Dau pentru capre[10] doi bani în timpul verii şi 4 bani[11] în timpul iernii.	11 Pentru capre[7] dau cîte doi bani în timpul verii şi patru bani[8] în timpul iernii.
<9> De la stîni ia stăpînul cîte un miel şi un calup de brînză după înţelegerea privitoare la stînă[12].	(<12>) De la stîne ia (restul necopiat; se poate completa prin 1323 sau prin *Prav. cond.*).
<10> Stăpînul ia pentru rîmători cîte 4 bani[13] pentru unul cînd pasc în pădurea[14] stăpînului.	(<13>) Stăpînul pămîntului ia pentru rîmătorii care merg să pască în timpul iernii în codru[9], adică în pădurea[10] acestuia, cîte 12 bani[11] de rîmător.
	(<14>) Fugind sau murind „rumânul" fără moştenitor, să stăpînească stăpînul pămîntului grădinile aceluia cu toţi pomii roditori.
<11> Stăpînul moşiei alege locul cel mai bun pentru folosinţa lui.	(<15>) Stăpînul pămîntului alege cel mai bun loc din moşia[12] sa pentru a sa proprie folosinţă.
<12> În heleşteul moşiei[15] nu are voie nimeni dintre „rumâni" să pescuiască.	(<16>) Nimeni din parici n-are voie să pescuiască în balta, adică în heleşteul[13] stăpînului.
<13> Lăsînd „rumânul" livada[16] timp de trei ani nelucrată, o ia stăpînul.	(<18>) Cînd paricul va lăsa livada sa nelucrată timp de trei ani, atunci s-o stăpînească pe aceasta stăpînul pămîntului.

[10] κατζίκια
[11] ἄσπρα
[12] κατὰ τὴν συνφωνίαν εἰς τὴν στίναν
[13] παράδες
[14] πανδοῦρι
[15] χιλιστέον τῆς μοσίας
[16] λιβάδι

[7] κατζίκια
[8] ἄσπρα
[9] δρυμῶνα
[10] πανδοῦρι
[11] ἄσπρα
[12] τῆς μοσίας
[13] λίμνην, ἤτοι τὸ χελεστέον.

A § 8. — 2 bani pe an: 12 dec. 1765; 23 febr. 1766; 13 sept. 1768; 26 apr. 1770; 5 iun. 1776; 22 sept. 1776; 28 febr. 1780; 20 mart. 1780.
BD § 11. — Mănăstirea Dintr-un Lemn lua 4 bani vara şi 4 bani iarna: se hotărăşte respectarea obiceiului: 2 bani atît iarna cît şi vara: 13 dec. 1776.
A § 9, BC § 12. — După învoială (stîne şi perdele pe moşii): iun. 1775.
A § 10. — 6 bani pe an de rîmător: 22 sept. 1776.

www.dacoromanica.ro

C

11. Pentru caprele ce au lăcuitori, au să dea stăpînului moșii de capră cîte bani doi, atît vara, cît și iarna.

12 De la stînile ce vor fi pe moșie, are să ia stăpînul moșii după așăzămîntul ce va face, sau brînză sau bani.

13. Lăcuitori pentru rîmători ce vor avea, nu au a da nimic stăpînului moșii, dar nici să îndrăznească să-ș bage rîmători lor în pădurile cealc oprite, adică în ceale ce vor avea dcosebite stăpîni moșiilor pentru vînzarea ghinzi, ci întîi să se tocmească cu stăpînii și, așa așăzîndu-se, să-i bage; iară cîți vor îndrăzni să-și bage rîmători lor, făr dc tocmeală, unii ca aceia să plătcască stăpînului moșii prețul acela ce putea să-l ia și de la alții.

14. Lăcuitoriul de va fugi sau de va muri făr de a nu avea moștenitor dc aproape sau de departe, (de nu va fi dator la visterie), stăpînește ccl cu moșiia grădinile aceluia cu toți copacii cei roditori.

15. Stăpînul moșii alege cel mai bun loc al moșii pentru trebuința lui, dar nu are voe să ia locul ce s-au deschis și s-au lucrat mai nainte de către lăcuitor.

16. Nici un rumân nu are volnicie să vîneze pește în helești stăpînului moșii.

BC § 13. — Pădure : 1 ort dc copaci mari ; nimic pentru mărunțcaua de lemn : 22 sept. 1776.

— Se interzice luarea lemnelor pentru vînzare : 28 iun. 1777.

— Obligația de a păzi rîmătorii : 21 mart. 1776.

— Se interzice luarea lemnelor fără voie : 19 mai 1776.

— Pădure oprită : 29 febr. 1780, la care paguba se plătește îndoit : 25 mai 1776 ; 10 iun. 1776.

C § 9. — „Pentru porumb au să dea de pogon cîte patru baniț porumb grăunțe cu banița za ocă doozeci și doo" : iun. 1781 și 30 apr. 1782, care, de altminteri, se referă la *Pravilniceasca condică* și îi reproduce adesea textual.

www.dacoromanica.ro

A

<14> Dar nu poate să vîndă vin şi rachiu [17] decît stăpînul [18]

<15> Din zece clai de grîu sau de orz, „rumânii" dau dijma [19] o claie [20], şi tot aşa din orz şi din mei [21].

<16> Pentru porumb [22] din zece baniţe [23] una.

<17> Stăpînul moşiei [24] ia la crăciun cîte o găină de la fiecare casă a „rumânilor" şi la paşte cîte o găină [25] şi un ou [26].

<18> Numai stăpînul moşiei ţine băcănie [27] pe moşie [28].

[17] ρακί
[18] νοικοκύρης
[19] δίσμα
[20] κλάγιαν
[21] μέϊ
[22] τὸ ποροῦμπι
[23] βανιτζαῖς
[24] τοῦ χορίου
[25] ἀπὸ μίαν ὄρνιθαν
[26] ἕν αὐγόν
[27] μπακαλικόν
[8] εἰς τὴν μοσίαν

B

(<17>) Nimeni dintre parici nu are voie să vîndă vin sau rachiu [14], sau să aibă băcănie [15] pe moşia [16] pe care şade, decît numai stăpînului pămîntului.

(8) Pentru grîu, orz şi mei [17] paricii dau din roadele pămîntului cîte o claie din zece clăi.

(9) Pentru porumb [18] dau o baniţă [19] din zece.

(<19>) Paricii trebuie să dea stăpînilor pămîntului la sărbătoarea crăciunului cîte o găină fiecare, iar la paşti (restul nu este copiat).

<17> ... sau băcănie pe moşia pe care şade să nu aibă decît stăpînul pămîntului (vezi mai sus).

(<20>) Paricul nu poate să facă moară.

(<21>) În bălţi sînt toţi liberi să pescuiască, dînd stăpînului bălţii întreiala, adică din trei peşti unul.

(<22>) De cînd paricul a curăţat pămîntul ca să-l semene nu poate nici stăpînul pămîntului să-i ia acel loc, pînă ce nu-l părăseşte paricul însuşi.

[14] ρακί
[15] μπακαλικόν
[16] μοῦλκι
[17] μέϊ
[18] ποροῦμπι
[19] μίαν μπάνιτζαν

A § 15, BC § 8. — 22 mai 1767; iun. 1775.
A § 16. — 22 mai 1767 (baniţa de 22 de ocale).
BC § 9. — Mănăstirea Dealului cere 4 baniţe de 52 de ocale la pogon: 11 nov. 1779. Domnia ordonă aplicarea baniţei înjumătăţite, 4 baniţe la pogon: 12 febr. 1780.
B § 20. — 4 mai 1774; pentru moară se plăteşte 1 oium din 12: 1 iun. 1776.
C § 18. — Cu învoială sătenii au morii pe moşia mănăstirii Găjeni şi plătesc 4 tal. pe an: 8 iul. 1776; sătenii din Costeşti, pentru morile lor luate pe nedrept de Măn. Bistriţa plătesc treimea morii: 14 dec. 1776; Mănăstirea Bistriţa ia morile sătenilor, dar în altă parte a moşiei sătenii dau treimea morii: 29 mart. 1777.

www.dacoromanica.ro

C

17. Nici un rumân nu are volnicie să vînză vin sau rachiu pe moșie făr de voiia stăpînului sau să aibă băcănie, făr de numai de să va așăza cu stăpînul moșii, după cum mai sus s-au zis.

8. Pentru grîul și orzul ce seamănă, au să dea din zece clăi una. Numai să aibă datorie lăcuitoriul a căra dijma aceia cu însuși carul său la ariia stăpînului moșii după obiceiu. Iară cînd sau din lenevire sau din nebăgare de seamă nu va urma, după cum s-au zis, și îș va rădica și grîul lui tot, atunci ispravnicul județului să aibă a face împlinire stăpînului moșii.

9. Pentru porumbu au să dea din zece baniți una.

17. ... sau să aibă băcănie, făr de numai de să va așăza cu stăpînul moșii, după cum mai sus s-au zis.

18. Lăcuitorul nemernic nu poate să facă moară, fiindcă aceasta iaste a o face stăpînul moșii.

19. La bălți sînt slobozi lăcuitorî a vîna pește, dînd stăpînului zeciuiala, adică din zece pești unul.

20. Locul ce-l va curăți nemernicul, adică lăcuitoriul, ca să-l semene sau să facă fîn sau grădină, nu poate stăpînul moșii să i-l ia.

B § 21. — Din 10 pești un pește sau din 10 bani un ban : 12 dec. 1765 ; 23 febr. 1766 ; 10 iun. 1776 și 28 febr. 1780 (zeciuiala peștelui sau a banilor).

C § 10. — Întreiala de pește : 16 ian. 1773 (cartea lui Gr. Ghica din 11 apr. 1750 pentru mănăstirea Căldărușani) ; întreiala peștelui ; 22 febr. 1779 (nr. 502).

www.dacoromanica.ro

A

B

(23) Cînd o perdea de oi fată pe o moşie oarecare, stăpînul pămîntului ia un miel şi un groş, şi perdeaua de oi şade acolo de la bunavestire pînă la sfîntul Gheorghe.

(24) Cînd paricul nu lucrează 12 zile pe an, dă un groş pentru familia lui şi zeciuiala din toate roadele sale.

B § 24. — 1 zlot pe an: 23 dec. 1765; 12 dec. 1765; 23 febr. 1766; 13 sept. 1768; 2 şi 24 febr. 1775.

C § 22. 11 iun. 1775; 24 febr. 1779.

90 de bani: 26 apr. 1770; 29 mai 1773.

— Se plătesc cele 12 zile la preţul minii de lucru :1 aug. 1773.

— Se interzice să se ia de la Plăieşii din Slănic, 2,60 tal. de casă cu nume de clacă: 23 mart. 1776.

— Se interzice şi măn. Găiseni să ia 1 tal. 1 pol de casă pentru claca în loc de 1 zlot: 8 iul. 1776.

— Măn. Arnota ia 3 tal. de om; se aprobă 1 zlot: 20 dec. 1776; Măn. Hurez cere un zlot de vatră şi clacă: 15 iul. 1779; Sătenii măn. Tismana nu dau zlotul de vatră (vadră?): 30 oct. 1779; La măn. Dealul, şase zile sau un zlot: 11 nov. 1779; Măn. Dealul cere 3 tal. pentru clacă: 11 nov. 1779.

— În loc de clacă, 4 parale de vită mare dacă au: 22 sept. 1776.

www.dacoromanica.ro

C

21. De la perdelile de oi ce sînt cu fătăciune pe moșie, are să ia stăpînul moșii de toată perdeaoa cîte un miel i cîte t<a>l <er> unul, și au a ședea acolo perdelele de la blagoveștenii pînă la sf<î>ntul Gheorghie.

22. Cînd stăpînul moșii nu va avea de lucru să lucreze lăcuitorii ceale doaosprezece zile de clacă, atunci lăcuitoriul să dea cîte un zlot de casă și să nu aibă volnicie stăpînul moșii. cînd nu va avea de lucru pe moșiia aceia ce șăd acei lăcuitori, să-i ducă la altă moșie a lui depărtată, ca să i clăcuiască aceale dooasprezece zile, afară numai de va fi ce'laltă moșie aproape de aceia ce să află cu șăderea, ca de doao sau cel mult de trei ceasuri si de nu vor putea să-ș isprăvească lucru si trebuinta cu acei lăcuitori ce-i are pe însuș acea moșie.

www.dacoromanica.ro

Care sînt primele observaţii prilejuite de această concordanţă?

Ordinea dispoziţiilor este aceeaşi în B şi C şi puţin diferită în A. Paragrafele 18—19 din B lipsesc în C, dar figurează în A. Paragrafele 4, 14, 20—22 din B şi 4, 14 din C lipsesc în A. Paragraful 17 (BC) = 14 + + 18 (A). Paragrafele 21—22 (C) lipsesc din A şi B. Românismele grecizate, unele comune, sînt destul de numeroase în toate cele trei texte. Diferenţele de formă minime între textele comune nu prezintă nici un interes de fond. Termenul ἄσπρα figurează în C, pe cînd γροσί din C şi B nu se găseşte în A, iar ζολότα numai în C.

Aşezămîntul A nu dă expres clăcaşului putinţa de a vinde vin cu voia stăpînului pe moşia pe care acesta nu deschide cîrciumă proprie (BC 4), nici nu prevede anume dreptul celui din urmă de a relua pe seama sa grădinile clăcaşului fugit sau decedat fără moştenitor (BC 14).

Din A lipsesc: interdicţia pentru clăcaş de a-şi face moară (B 18; C 20); darea de peşte din bălţi (B 21; C 19); importantul drept al clăcaşului de a nu fi deposedat de curătura sa (B 22; C 20), cu precizarea că ea revine stăpînului numai în caz de posesiune voluntară de către clăcaş, ceea ce este şi o aplicare a principiului deja enunţat pentru grădini (BC 14).

Două obligaţii ţărăneşti sînt mai grele în B decît în A: a) 4 bani de stup (B 10) faţă de 2 bani de stup şi un roi din douăzeci în A 7; b) 12 bani de rîmător pentru hrana lui în pădure iarna (B 13) faţă de 4 bani în A 10. Alternativa de 20 de vedere sau 20 de bani la otaştină (B 2) lipseşte în A 2, care prevede numai darea în natură.

Din *Pravilniceasca condică* au dispărut următoarele dări: a) aplicarea dreptului de repriză ca în A 4, B C 5, la livada nelucrată de clăcaş timp de trei ani (A 13, B 18); b) darea găinilor la crăciun şi a găinilor şi ouălor la paşti (A 17 completă; B 19 necompletă, vezi mai sus). A apărut însă darea pentru perdelele de oi (C 21) şi răscumpărarea clăcii prin plata unui zlot de casă, precum şi dispoziţia privitoare la distanţa maximă ce se poate impune clăcaşului ca deplasare pentru efectuarea clăcii (C 22).

Deosebit de semnificative în sensul deja definit sînt diferenţele dintre B şi C.

Cuantumul dărilor este degrevat în C faţă de B: a) o claie de fîn din 10 în loc de 2 care din 10 (CB 7); b) nimic pentru roi (C 10); c) darea pentru hrana rîmătorilor din pădure după învoirea cu stăpînul, care poate declara oprită una din pădurile sale, faţă de darea de 4 bani (A 10) şi de 12 bani pentru un rîmător în timpul iernii (B 13); d) un peşte din 10 faţă de unul din trei (C 19; B 21).

În ceea ce priveşte modalităţile de executare, în C apar următoarele inovaţii: a) valabilitatea învoielilor pentru o clacă sub 12 zile (C 1); b) motivarea soluţiei şi obligaţia de marcare a vedrei domneşti pentru a nu se năpăstui săracii prin mărirea vedrei de otaştină (C 2); c) posibilitatea de a sădi pe loc străin dacă nu este trebuitor stăpînului, dîndu-se numai dijma, fără autorizaţie prealabilă (C 3); d) exonerare în caz de forţă majoră la sancţiunea pentru părăsirea viei (C 5); e) reglementarea modului de ridicare a dijmei, orz şi mei (C 8); f) alternativa brînză sau bani (C 12); g) modalitate de executare la darea pentru rîmători (C 13); h) precizarea că dreptul de a face moară revine numai stăpînului (C 18).

www.dacoromanica.ro

O observație generală care se impune este aceasta. Absența unei dispoziții dintr-unul din cele trei așezăminte, și mai ales din A și B, nu este o dovadă că ele nu se practicau. Ar fi necesar ca cel puțin pe baza datelor din *Documente privind relațiile agrare*, vol. I (Țara Românească), să se adauge la fiecare așezămînt toate cazurile cunoscute de aplicare a dispozițiilor lor, cu specificul fiecăruia dintre cele trei acte normative. Pentru anii 1765—1781, noi am efectuat mai jos această operație, limitîndu-ne la materialul din DRA I. Rezultatul ei, cînd va deveni exhaustivă, va ilustra și mai sugestiv o anumită discrepanță, în descreștere, care a existat între reglementările scrise și practica juridică și judiciară. Ea va contribui la datarea actelor A și B și va permite să se vadă precedentele fiecărei reglementări în practica anterioară.

În așteptarea acestor rezultate și a adîncirii problemelor ridicate aici sau cu soluții schițate ipotetic, avem convingerea că posedăm astăzi o imagine cu mult mai bogată decît pînă de curînd asupra reglementării de drept scris a relațiilor agrare în perioada 1756—1781, iar politica agrară și opera legislativă a lui Ipsilanti, ca și opera de condificare a lui Fotino, ne apar într-o lumină mai complexă și veridică, începînd cu acuitatea contradicțiilor de tot felul și cu proporțiile luptei sociale dintre boierimea conservatoare și țărănimea dependentă, între care rolul domniei nu este nici ușor, nici liniar și nici desprins de interesele de clasă.

www.dacoromanica.ro

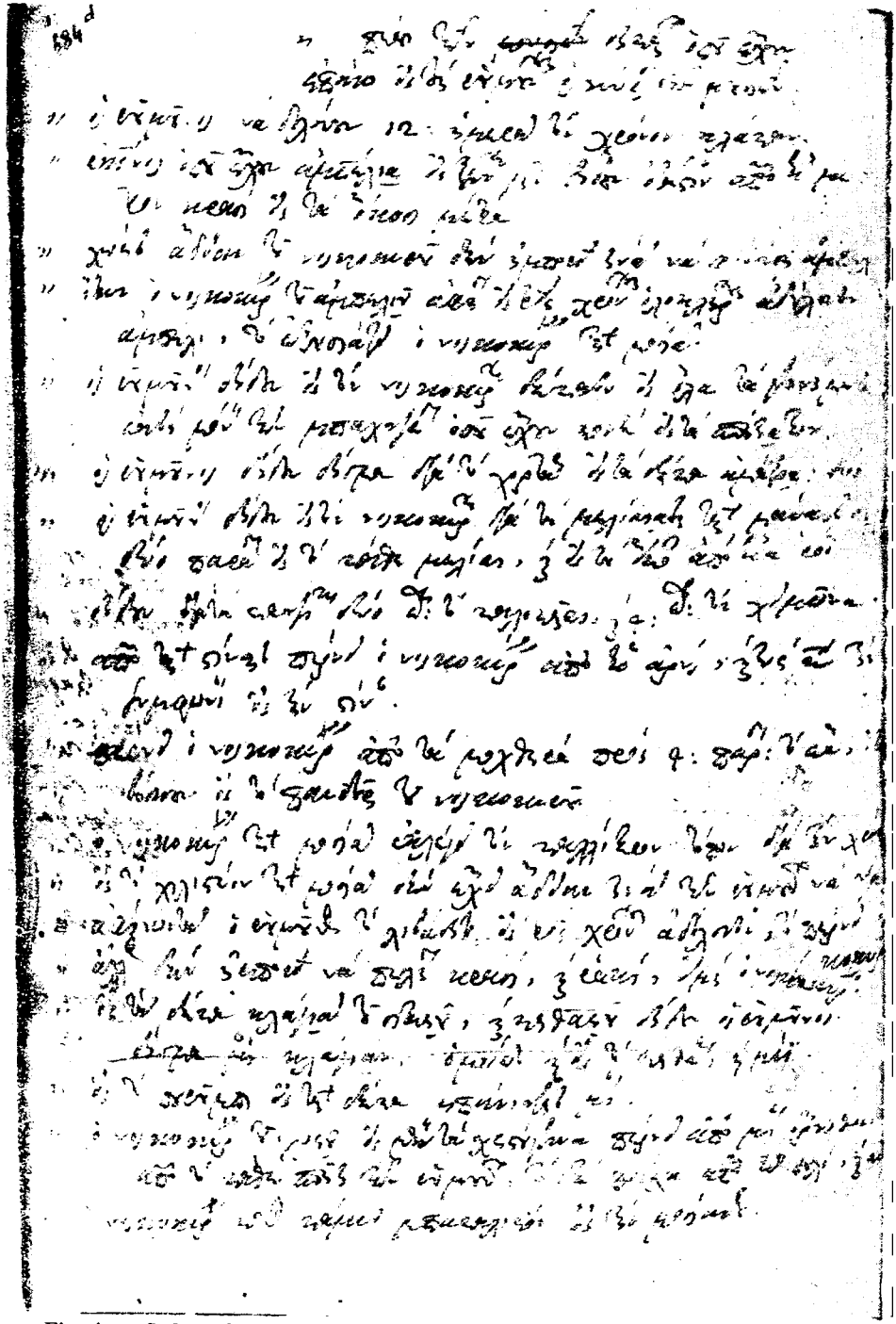

Fig. 1. — Cod. supl. gr. 1323 al Bibliotecii Naţionale din Paris, conţinînd versiunea lărgită (ed. 3) a *Manualului de legi* din 1766 al lui Mihai Fotino (p. 384 d).

Titlul: „Despre datoriile pe care le au « rumânii » faţă de stăpînii moşiilor", reprezentînd codificarea unui aşezămînt agrar (după 1775?), al cărui original nu este cunoscut (Bibl. Acad. R. S. România Serv. Foto).

www.dacoromanica.ro

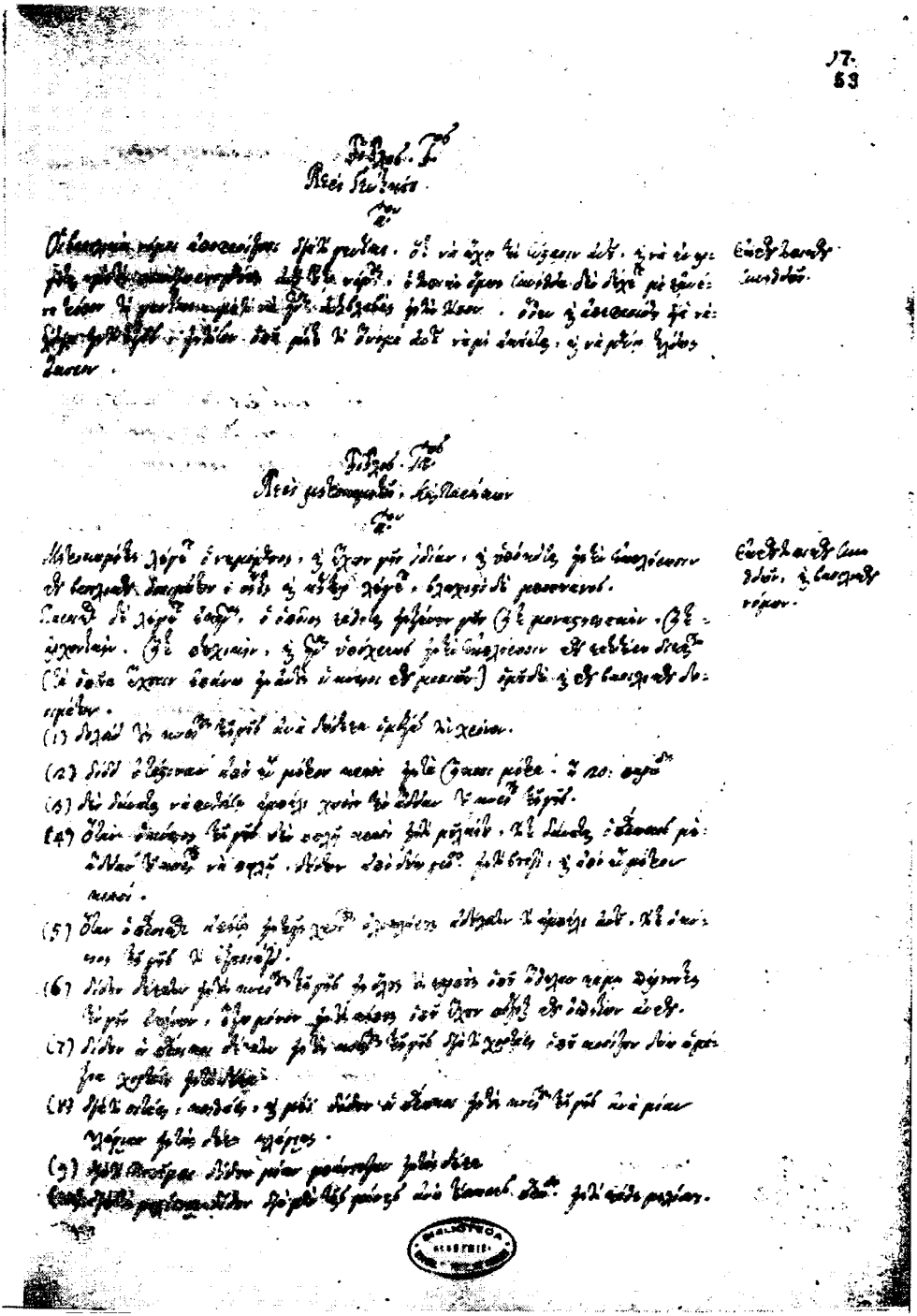

Fig. 2. — *Manualul de legi* din 1777 al lui Mihail Fotino (= proiect pentru primul cod pregătit la începutul domniei lui Al. Ipsilanti), ff. 53r.

Cartea a IV-a, titlul al 11-lea, „Despre metrocomiți (moșneni) și parici țărani dependenți, clăcași" (Bibl. Academiei R. S. România Serv. Foto).

www.dacoromanica.ro

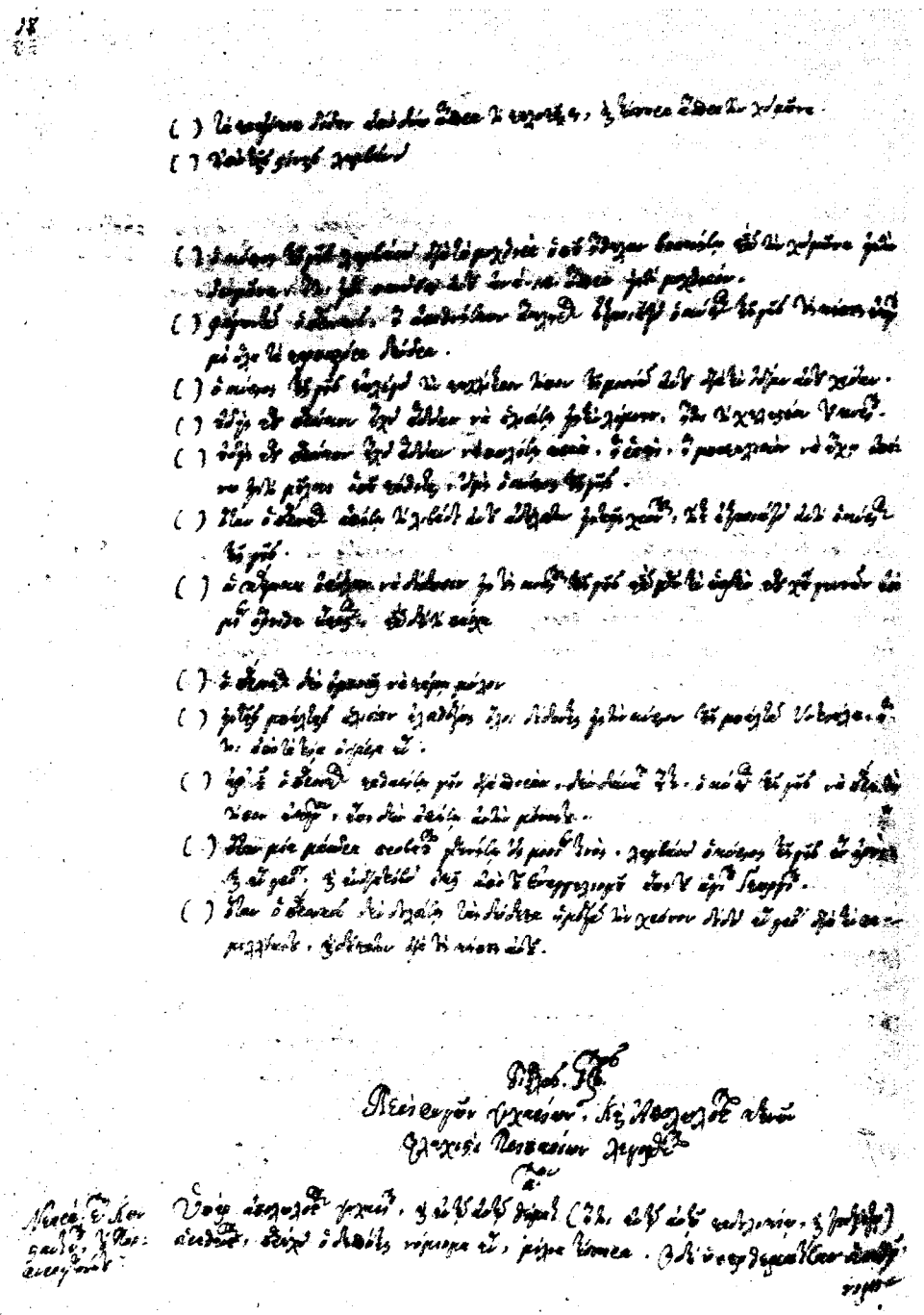

Fig. 3. — *Manualul de legi* din 1777 al lui Mihail Fotino (= proiect pentru primul cod pregătit la începutul domniei lui Al. Ipsilanti), ff. 53r.

Cartea a IV-a, titlul al 11-lea, „Despre metrocomiți (moșneni) și parici țărani dependenți, clăcași" (Bibl. Academiei R. S. România Serv. Foto).

www.dacoromanica.ro

DOMENIUL BOIERESC AL LUI RADU ŞERBAN

DE

CONSTANTIN REZACHEVICI

Formarea domeniului boieresc, îndeosebi a marelui domeniu, constituie o problemă de bază pentru înţelegerea întregii orînduiri feudale. Acest proces evolutiv, surprins în linii directoare în secolele XV—XVI, a atras atenţia istoricilor noştri încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar o reconstituire monografică a marilor proprietăţi boiereşti din această perioadă nu a fost întreprinsă pînă în ultimul timp. Problema suprafeţei domeniului boieresc [1] şi a repartiţiei sale în raport cu suprafaţa ţării şi a celorlalte forme de proprietate, fenomen de primă însemnătate în elucidarea mecanismului de formare şi dezvoltare a relaţiilor feudale în veacurile XV—XVI, nu poate fi deplin rezolvată fără cunoaşterea amănunţită a marilor proprietăţi boiereşti din această perioadă. Un prim pas în această direcţie a fost făcut prin studiul lui I. Donat asupra proprietăţii boiereşti a lui Mihai Viteazul [2].

Cercetarea domeniului feudal al marelui paharnic Şerban, moştenitor al averii Craioveştilor, are ca scop reconstituirea acestuia, pe baza documentelor păstrate, viitorul domn fiind unul dintre puţinele exemple de mari boieri de pînă la 1600 a cărui stăpînire poate fi în întregime cunoscută. O comparaţie cu domeniul celorlalţi boieri din divanul lui Mihai Viteazul, şi în primul rînd cu cel al Buzeştilor, relevă astfel cea mai importantă stăpînire boierească din Ţara Românească la sfîrşitul secolului al XVI-lea, pînă acum necercetată.

Reconstituirea acestui întins domeniu, pornind de la studiul tuturor izvoarelor care-l menţionează, nu poate fi efectuată decît prin cunoaşterea amănunţită a istoricului fiecărui sat component, pentru a putea astfel urmări proveniența sa sub raportul moştenire, zestre, cumpărări, vînzări, reflectînd procesul dinamic de formare a domeniului, precum şi soarta

[1] Calcule ale numărului de sate pe diferite domenii, în *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1957, p. 229—230, 249—250, 252—256, şi *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 310, 589, 853.

[2] *Satele lui Mihai Viteazul*, în „Studii şi materiale de istorie medie", (1960), p. 465—506. Acest domeniu a fost alcătuit de Mihai din sate cumpărate şi din zestrea soţiei sale Stanca, domeniu, avînd o viaţă scurtă în comparaţie cu cel al Craioveştilor.

„STUD II", tomul 23, nr. 3, p. 469—491, 1970.

www.dacoromanica.ro

sa ulterioară. Din această cauză, cercetarea de faţă are ca limite perioada cuprinsă între începutul secolului al XVI-lea, cînd o serie de sate aparţinînd domeniului boieresc al lui Radu Şerban apar în proprietatea Craioveştilor, şi mijlocul secolului al XIX-lea, cînd aflăm ultimele menţiuni ale acestora în stăpînirea Cantacuzinilor şi a mănăstirii Cotroceni [3].

I. ORIGINEA DOMENIULUI BOIERESC AL LUI RADU ŞERBAN SUB RAPORTUL LEGĂTURILOR DE RUDENIE CU BOIERII CRAIOVEŞTI ŞI MĂRGINENI

În cadrul luptei pentru domnie după moartea lui Mihai Viteazul, alături de calităţile militare, o a doua condiţie, esenţială în determinarea poziţiei viitorului domn în raport cu a celorlalţi pretendenţi, şi în primul rînd cu boierii Buzeşti, era aceea a stăpînirii unui puternic domeniu feudal. Stabilind numărul şi repartiţia geografică a celor 71 de sate şi părţi de sate aflate în stăpînirea marelui paharnic Şerban la data alegerii sale ca domn, apare limpede poziţia sa în sînul clasei sociale din care făcea parte.

Pentru cercetarea originii domeniului boieresc al lui Radu Şerban, caracteristic tipului „de moştenire", cunoaşterea legăturilor dintre Craioveşti şi fiul jupînesei Maria din Coiani, care apare la sfîrşitul secolului al XVI-lea ca moştenitor direct al unei însemnate părţi din averea Craioveştilor, este de mare însemnătate, cu atît mai mult cu cît nu sînt cunoscute decît două cazuri de cumpărare a unor sate de către Radu Şerban înaintea domniei [4]. Pe baza unor documente din 1586, 1588 şi 1590, cunoscute mai demult, dar mai ales a hrisovului din 17 mai 1589, publicat întîia oară în 1952, în care sînt amintiţi fraţii Craioveşti şi soarta averii lor [5], putem stabili astăzi că domeniul boieresc al lui Radu Şerban „de moştenire" provine în întregime din averea Craioveştilor, urmaşi ai lui Radu postelnic Craiovescu prin Maria, fiica sa, căsătorită cu Şerban mare ban (1535—1539), Anca din Coiani, nepoata sa, soţia lui Neagoe mare ban (1560—1562), şi, în sfîrşit, Maria din Coiani, căsătorită întîia dată în timpul lui Mircea Ciobanul cu Radu postelnic, tatăl lui Radu Şerban [6], şi a doua oară în 1586 cu Nica mare armaş [7].

[3] Lipsa spaţiului tipografic nu a permis publicarea *Anexelor* cu istoricul celor 71 de sate şi părţi de sate stăpînite de Radu Şerban ca boier; pe temeiul lor s-a putut stabili dinamica procesului de formare a domeniului.

[4] Satele Cureşti, jud. Ilfov, şi Gropeni, jud. Teleorman (ambele dispărute azi). La 2 decembrie 1620, Radu Mihnea întăreşte lui Ioan paharnic satul Cureşti, „cumpărat de răposatul Şerban voievod încă de cînd au fost domnia-lui boier în dregătoria de mare paharnic" (transcriere la Institutul de istorie). În aceeaşi zi, Radu Mihnea întăreşte dania lui Radu Şerban către Albu comis din Brezoaia, ocine cu rumâni la Gropeni „cumpărate încă de cînd au fost domnia lui boer mare paharnic" (*D.I.R.*, B., XVII — 3, p. 617). Pentru localizări s-au folosit judeţele istorice din secolele XVI—XVII.

[5] *D.I.R.*, B, XVI—5, p. 255—257, 365, 402—407, 434—438; cf. şi Şt. Ştefănescu, *Începuturile băniei de Craiova. Pe marginea unui document recent publicat*, în „Studii şi materiale de istorie medie", I (1956), p. 326.

[6] Un act din 13—15 septembrie 1624 menţionează că părinţii lui Radu Şerban au avut pîră cu Radu Florescu pentru satele Dobreni şi Vladimireşti în zilele lui Mircea Ciobanul (regest la G. D. Florescu, *Boierii din Mărgineni în secolele XV şi XVI*, Vălenii de Munte, 1930, p. 45—47), deci Maria din Coiani era căsătorită la acea dată cu Radu postelnic, tatăl lui Radu Şerban, amintit ca soţ al ei şi la 1580 (*D.I.R.*, B, XVI—4, p. 462).

[7] *D.I.R.*, B, XVI—5, p. 256; vezi şi *Genealogia familiei de boieri Craioveşti*, anexă la Şt.Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească*, Bucureşti, 1965.

www.dacoromanica.ro

În legătură cu situaţia averii lui Şerban mare ban din Izvorani, înfloritoare în timpul lui Vlad Înecatul, împrejurările în care-şi încheie cariera politică înainte de 1543 în luptă cu Radu Paisie şi care au dus la pierderea întregii sale averi au făcut ca în domeniul lui Radu Şerban să nu aflăm din partea sa decît părţi din Izvorani, jud. Muscel şi Pădureţ, pe care acesta le vinde lui Mihai Viteazul la 11 mai 1597, din Bîcleş, jud. Mehedinţi, dania lui Neagoe Basarab din 1513, şi Dragomireşti, jud. Dolj, primit probabil ca zestre de soţia sa din satele lui Radu postelnic Craiovescu şi exceptat de la confiscarea pentru „hiclenie" ca sat de zestre Craiovesc[8].

Nu se ştie nimic despre familia lui Neagoe mare ban, bunicul lui Radu Şerban, iar despre averea sa nu avem decît o singură menţiune, într-un act din 1563—1567, prin care i se atestă stăpînirea unor mori pe Neajlov [9], aşadar, din partea sa, domeniul moştenit de Radu Şerban nu a înregistrat nici o creştere.

Asupra activităţii politice şi averii lui Radu postelnic, tatăl lui Radu Şerban, nu avem nici o informaţie, iar în ce priveşte pe Nica mare armaş, din 1586 al doilea soţ al mamei sale, documentul din 17 mai 1589 arată limpede că jupîneasa Maria şi fiul ei Şerban al doilea paharnic îl înfrăţesc pe a treia parte din averile lor, de unde rezultă că nici din partea sa Radu Şerban nu a moştenit nimic. Din cele de mai sus rezultă că atît Şerban din Izvorani şi ginerele său Neagoe banul, cît şi cei doi soţi ai Mariei din Coiani, Radu postelnic şi Nica armaş, nu au sporit domeniul Craiovesc moştenit de Radu Şerban. Aceasta explică de ce atît în testamentul său din 1620, cît şi în cel al Elinei Cantacuzino, fiica sa, nu sînt menţionate decît averile moştenite de la Anca şi Maria din Coiani, bunica şi mama lui Radu Şerban.

O altă parte din domeniul său o formau satele din zestrea soţiei sale, Elina din Mărgineni, pe care un document din 1610 mai 17 o arată ca fiică a „răposatului Udrişte banul din Mărgineni", descendentă a lui Drăghici vornicul, ctitorul mănăstirii Mărgineni, şi totodată strănepoată a lui Radu de la Afumaţi, în care calitate moştenise numeroase sate [10].

Această privire de ansamblu asupra legăturilor de rudenie ale lui Radu Şerban cu Craioveştii şi Mărginenii, necesară pentru cunoaşterea originii proprietăţii sale boiereşti, ne ajută să urmărim în continuare modalitatea şi căile de transmitere a satelor, fiind utilă pentru identificarea şi localizarea acestora prin cunoaşterea vechilor proprietari.

II. IZVOARE PENTRU STUDIUL DOMENIULUI BOIERESC AL LUI RADU ŞERBAN

Documentele din timpul domniei lui Radu Şerban menţionează rareori stăpînirea sa boierească, iar testamentul său, redactat la 28 februarie 1620 la Viena, o indică global, sub termenul „toate moşiile" pe care

[8] *D.I.R.*, B, XVI I. p. 96 97, vol. 4. p. 251, vol. 6. p. 265.

[9] *Ibidem*. vol. 3, p. 181. Mare ban între 1560 şi 1562. continuă să apară pe primul loc în divan ca fost mare ban între 22 octombrie 1563 şi 25 ianuarie 1568 (*ibidem*, p. 185. 216, 218, 235, 237 238, 258), după care lipsesc alte ştiri asupra sa.

[10] *D.I.R.*, B, XVII—1. p. 467. Cf. G. D. Florescu, *op. cit.*, p. 95. Înrudirea dintre Mărgineni şi Craioveşti, cunoscută şi de autorul *Genealogiei Cantacuzinilor*, datează de la începutul secolului al XVI-lea, prin căsătoria lui Radu Craiovescu cu Velica din Sitoaia.

www.dacoromanica.ro

mama sa, doamna Maria „au lăsat cu gură dumneaei... căte sănt despre partea dumneaei şi despre a părinţilor dumneaei, nepoată-sa şi fetei noastre Ancăi" [11]. Informaţiile documentare în legătură cu această problemă trebuie căutate deci în perioada anterioară şi cea următoare domniei sale. După proveniența satelor domeniale (cele de moştenire şi cumpărătoare ale lui Şerban paharnic şi cele din zestrea Elinei din Mărgineni), ele se împart în două categorii : cele care menţionează direct stăpînirea lui Şerban şi a mamei sale şi cele care permit reconstituirea satelor de zestre ale soţiei sale, Elina,

Principalul izvor referitor la domeniul boieresc al lui Radu Şerban îl constituie hrisovul amintit mai sus, din 17 mai 1589, provenind din actele Craioveştilor. Prin el, Mihnea Turcitul întăreşte Mariei din Coiani şi fiului ei, Şerban al doilea paharnic, 28,5 sate şi 548 de vecini, moştenire din averea Craioveştilor, partea lui Radu postelnic [12].

Un alt izvor de bază pentru studiul satelor boiereşti ale lui Radu Şerban este actul din 7 februarie 1668, prin care Radu Leon întăreşte fiicei lui Radu Şerban, Elinei postelniceasa Cantacuzino, şi fiilor ei, după moartea surorii sale Ancuţa, „satele, moşiile, rumânii, ţiganii, cîţi să trag de la moaşa lor, jupîneasa Anca ot Coiani" : 24 de sate, jumătăţi de sate şi vii, „de moşie, de strămoşie, cîştigate de la bătrînii moşii lor, încă din descălecatu ţării" [13]. Dintre acestea, 10 sînt sate întregi, care apar şi în actul din 1589 în partea lui Radu postelnic Craiovescu, la care se adaugă satul Obedeni din judeţul Ilfov, cumpărat probabil de jupîneasa Anca din Coiani [14]. Pe lîngă acestea, actul din 1668 cuprinde 8 jumătăţi de sate din partea Ancăi din Coiani, care nu apar în actul din 17 mai 1589 [15]. Ele provin din zestrea Velicăi din Şitoaia, soţia lui Radu postelnic Craiovescu şi fiică a lui Vintilă Florescu mare vornic. Celelalte jumătăţi sînt atestate în stăpînirea boierilor Floreşti, rude în acelaşi timp şi cu doamna Elina, soţia lui Radu Şerban [16]. În acelaşi act din 1668 sînt amintite în partea Ancăi din Coiani 5 vii, la Vărăşti, Viişoara, Fîntînele, Dobreni şi Punghina, moştenite de Cantacuzini prin nepotul ei Radu Şerban, satele respective aflîndu-se înainte de 1600 în stăpînirea acestuia [17].

În afara satelor cuprinse în documentele din 1589 şi 1668, mai apar în stăpînirea lui Radu Şerban 9 sate din acte diverse, aparţinînd primei

---

[11] *D.I.R.*, B, XVII—3, p. 484—485.

[12] *Ibidem*, XVI—5, p. 402—407. Pentru localizarea satelor cuprinse în actele citate în acest capitol, vezi tabloul sinoptic al satelor şi harta repartiţiei lor.

[13] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Bucureşti, 1902, p. 72—75.

[14] În documentele interne, acest sat nu apare decît la 7 februarie 1668 (N. Iorga, *loc. cit.*). Se afla în vecinătatea satelor Craioveşti, Dobreni, Vărăşti şi Vladimireşti. Faţă de hrisovul din 1589, în actul din 1668, din numărul satelor întregi lipsesc 11, unele fiind vîndute chiar de Radu Şerban (Halmăjul, Vianul).

[15] Vladimireşti (jud. Ilfov), Bezdead (jud. Dîmboviţa), Floreşti (jud. Ilfov), Răstoaca (jud. Dîmboviţa), Meri (jud. Ilfov), Gruia, Risipiţi şi Ştirbeiu (jud. Mehedinţi).

[16] *D.I.R.*, B, XVI—2, p. 94; N. Iorga, *loc. cit.*; Muz. de ist. Bucureşti, nr. 27 112; Acad. R. S. România, CCI 20. Pentru legăturile de rudenie, v. I. C. Filitti, *Banatul Olteniei şi Craioveştii*, extras din „Arh. Olt.", Craiova, s.a., p. 38.

[17] Acad. R. S. România, CCCLXVIII/90, *D.I.R.*, B, XVI—5, p. 364—366, 403; N. Iorga, *op. cit.*, p. 52—53, 72—75, 88. Viişoara şi Fîntînele erau cuprinse în stăpînirea lui Radu Craiovescu.

www.dacoromanica.ro

jumătăţi a secolului al XVII-lea [18], alte 10 sate dintre cele menţionate la 1589 şi 1668 fiind amintite în proprietatea lui Radu Şerban în documente izolate [19].

Pentru satele de zestre ale Elinei din Mărgineni avem mai puţine informaţii, izvorul principal fiind hrisovul lui Radu Leon din 7 februarie 1668. Prin el se întăreşte Elinei Cantacuzino „satele, moşiile şi rumânii şi ţiganii cîte să trag de la moşii lor : Udrişte vistierul, Drăghici dvornicul ot Mărgineni" : 17 sate şi părţi de sate, la care se adaugă doi munţi, Prislopul în hotarul Secăriei şi Comarnicul [20]. Aceste sate, alături de cele provenind de la Anca din Coiani, sînt menţionate şi în diatele Elinei Cantacuzino din 1 şi 18 septembrie 1667, precum şi în alte acte ale Cantacuzinilor, moşiile „scaunului Mărginesc" fiind moştenite de ultimii patru fii ai săi, în timp ce moşiile de la „răposata jupîneasă Mariia ot Coiani" sînt împărţite între toţi fiii Elinei Cantacuzino, în afara lui Şerban Cantacuzino. Îndepărtarea sa de la moştenirea părintească o dată cu urcarea pe tron reflectă grija Elinei de a nu periclita printr-o eventuală mazilire a lui Şerban satele moştenite de la părinţii săi, Radu Şerban şi Elina din Mărgineni [21].

Din alte acte rezultă că din zestrea Elinei din Mărgineni au făcut parte jumătate din Ruşetu, cealaltă jumătate aparţinînd Mariei din Bucov, nepoată de vară doamnei lui Radu Şerban, viile de la Goleşti, probabil părţi din Cornu şi satul Dedelov, care provine din stăpînirea Mărginenilor [22].

Sintetizînd datele de mai sus referitoare la izvoarele domeniului boieresc al lui Radu Şerban, după tabelul sinoptic de la sfîrşitul lucrării rezultă că, din totalul unităţilor funciare cuprinse în domeniu, 33 sînt amintite în documentele Craioveştilor, referitoare numai la satele lui Şerban paharnic, 40 în actele Cantacuzinilor, menţionînd satele lui Şerban şi ale Elinei din Mărgineni, şi numai 12 în acte separate, din proprietatea ambilor soţi, aici fiind incluse şi cele două sate cumpărate de Radu Şerban în timpul boieriei, pentru care avea informaţii sigure.

III. REPARTIŢIA TERITORIALĂ A SATELOR DOMENIALE

Problema în sine este dificilă, necesitînd în prealabil localizarea satelor în cadrul judeţelor secolului al XVII-lea, ceea ce condiţionează cunoaşterea istoriei acestor sate, pentru a se evita confuziile legate de exis-

[18] Bucovăţul, Cireşovul din Deal, Coşoveni, Cureşti, Gropeni, Izvorani, Plena, Seaca şi Zăvalul (*D.I.R.*, B, XVI—6, p. 265, XVII—1, p. 206—207, 281—282, 331—332, 366—367, vol. 3, p. 617; Gr. Tocilescu, *Hrisovul Buzeştilor*, în „Tinerimea română", I (1898), p. 121).

[19] Prundu, Radovanu, Fîntînele, Vianul, Segarcea, Strehaia, Vărăşti, Halmăjul, Predeşti, Runcu (*D.I.R.*, B, XVI—5, p. 58—59, 364—366, XVII—1, p. 27, vol. 2, p. 18—19, 287—288, vol. 3, p. 230—231; Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 112, 117—118; *Monografia judeţului Dolj*, în „Oltenia", VIII, Craiova, 1944, p. 40—41.

[20] Dintre acestea, 3 sînt sate întregi: Căpreşti, Dudeşti (jud. Buzău) şi Scrofeni (jud. Rîmnicu-Sărat), 13 jumătăţi de sate la Mărgineni, Filipeşti, Comarnic, Secărie (jud. Prahova), Brăneşti (jud. Dîmboviţa), Poiana, Iadera (jud. Prahova), Moreni (jud. Prahova), Bertcşti (jud. Ialomiţa), Gurguiaţi, Căscioare, Zăvalu (jud. Rîmnicu-Sărat), Cetăţele (jud. Ialomiţa) şi un sfert din Sărata (jud. Buzău) (N. Iorga, *op. cit.*, p. 72—73). Tot în stăpînirea Elinei se aflau muntele Floreiul şi Bucegii.

[21] N. Iorga, *op. cit.*, p. 104—110; cf. şi p. 42—60, 84—95, 124—127, 138.

[22] *D.I.R.*, B, XVI—1, p. 34, 98, XVII—2, p. 276, 401, vol. 3, p. 98—99, 235—237, vol. 4, p. 561—563; Arh. st. Buc., Ep. Argeş, VII/12.

www.dacoromanica.ro

tența satelor cu același nume [23], a hotarelor și în general a tuturor amănuntelor toponimice cuprinse în documente, pentru localizarea satelor dispărute.

Din datele tabelului sinoptic amintit mai sus rezultă că, între cele 71 de unități funciare domeniale, 43 sînt sate întregi, 25 jumătăți de sate și 3 vii [24], repartizate pe județe în felul următor : 13 unități funciare în Mehedinți, 14 în Dolj, cîte una în Gorj, Olt, Argeș și Muscel și Păduret, 5 în Teleorman, 3 în Dîmbovița, 4 în Vlașca, 10 în Ilfov, 8 în Prahova, 2 în Ialomița și cîte 4 în Buzău și Rîmnicu-Sărat.

Cercetarea hărții și a graficului repartizării satelor pe județe indică trei zone de concentrare maximă a satelor domeniale. Cea mai importantă este în județele Dolj și Mehedinți, în partea dunăreană a cîmpiei Olteniei, numărul satelor ajungînd aici la 27, din satele de moștenire ale Craioveștilor, concentrate unul lîngă altul pe ambele maluri ale Jiului și în partea de răsărit a județului Mehedinți. Cea de-a doua zonă de concentrare a satelor boierești aparținînd lui Radu Șerban este în județul Ilfov, cuprinzînd 10 sate, strîns grupate pe malurile Argeșului pînă la Dunăre, provenind tot din satele moștenite de la Craiovești, a treia zonă de concentrare fiind în județul Prahova, în care se află grupate 8 sate, din zestrea Elinei din Mărgineni. Urmează apoi județe cu concentrare de sate mijlocie, cum este Teleormanul, cu 5 sate Craiovești grupate în jurul bălților Suhaei și Călmățuiului, Vlașca și Dîmbovița, cu cîte 3—4 satè Craiovești, făcînd corp comun cu cele din județul Ilfov. În partea de răsărit a Cîmpiei Muntene, în județele Ialomița, Buzău și Rîmnicu-Sărat, cuprinzînd de la 2 la 4 sate, răspîndite în cîmpie, la distanțe relativ mari în raport cu satele din celelalte județe, se află cea de-a doua zonă a satelor de zestre a doamnei Elina, din moștenirea boierilor Mărgineni.

Din aceste observații rezultă ca o caracteristică a domeniului boieresc analizat fenomenul de concentrare pe anumite zone a satelor, îndeosebi a satelor Craiovești. Din totalul celor 71 de sate și părți de sate, doar patru erau izolate, cîte unul de județ : Runcu în Gorj și Cireșovul din Deal în Olt, din partea Craioveștilor, viile de la Golești, cumpărate probabil de doamna Elina în Argeș, și Izvoranii din Muscel și Păduret, partea lui Șerban mare ban din Izvorani. Din punct de vedere al zonelor geografice, satele domeniului erau repartizate în majoritate în partea de cîmpie a țării, cu centrul de greutate axat spre Dunăre, cu excepția celor din județul Prahova.

Satele de la Dunăre beneficiau de vecinătatea marilor bălți bogate în pește : Bistrețu, Cîrna (Măceșu și Marmurile), Suhaia și bălțile Călmățuiului (Căcănăul, Viișoara și Fîntînele), Greaca (Căscioare) și Gălețuiu (Curești), pentru a nu pomeni decît pe cele mai importante [25]. Și satele doamnei Elina din răsăritul Cîmpiei Muntene dispuneau de însemnate resurse piscicole, prin bălțile de la Căscioarele din Rîmnicu-Sărat, Gurguiați și Bertești. Venitul boieresc al acestor bălți era apreciabil. Un docu-

[23] Dacă s te cu același nume se întîlnesc în stăpînirea aceleiași familii, nu cunoaștem asemenea cazuri în cadrul aceluiași județ. Din domeniul lui Radu Șerban citez satele Căscioare din județele Ilfov și Rîmnicu-Sărat.

[24] Alte 4 vii sînt cuprinse în cadrul satelor de care aparțin.

[25] Cf. C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și piscicultur ii în România*, vol. I, București, 1964, p. 105 106, 112, 121, 123—124. Zece sate din domeniul boieresc al lui Radu Șerban erau așezate lîngă bălți.

www.dacoromanica.ro

ment din 5 martie 1639 în legătură cu ultimele două, aflate atunci în stăpînirea lui Constantin postelnic Cantacuzino, ginerele lui Radu Şerban, şi Dumitraşcu clucer Filipescu, arată că el se ridica la 5 ughi pe lună, valoarea acestor două bălţi atingînd însemnata sumă de 1 200 de galbeni [26].

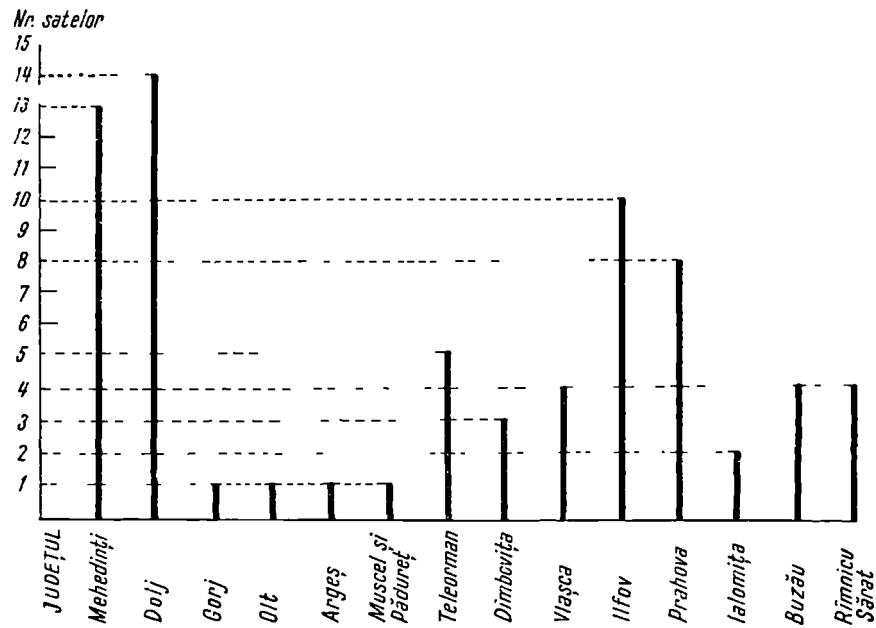

Fig. 1. Repartiţia satelor pe judeţe.

În lipsa altor ştiri privind veniturile domeniale în a doua jumătate a secolului al XVI-lea [27], datele de mai sus prezintă un deosebit interes.

Un venit important aduceau domeniului şi viile boiereşti, despre care în documentele secolelor XVI—XVII s-au păstrat doar şapte menţiuni. Din domeniul Craioveştilor, Radu Şerban moştenise viile de la Dobreni, Vărăşti şi Vladimireşti, din judeţul Ilfov, cele de la Viişoara şi Fîntînele, judeţul Teleorman, şi Punghina din judeţul Mehedinţi. Viile doamnei Elina de la Goleşti, judeţul Argeş, sînt amintite într-un document din martie 1648 [28].

---

[26] Valoarea bălţilor, după C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 114.

[27] La 17 mai 1610, Radu Şerban întăreşte doamnei sale Elina părţi din Maia cumpărate „*cu asprii din dăjdiile de la vecinii din sat* (s.n.-*C.R.*) de moştenire de la părintele ei, de la Udrişte banul din Mărgineni, din dreptele averi ale ei, nu sînt cumpărate din aspri domneşti de ţară" (*D.I.R.*, B, XVII—1, p. 467).

[28] Cf. nota 17; Arh. st. Buc., Ep. Argeş, VII/12.

www.dacoromanica.ro

Un rol nu mai puţin însemnat în economia domeniului îl jucau munţii din judeţul Prahova, unde se practica intens creşterea oilor la stînile boiereşti. Astfel, Radu Şerban stăpînea din zestrea soţiei : Buceciul (Bucegi), muntele Comarnic, Floreiul şi Prislopul, în hotarul Secăriei [29].

Un aspect puţin cercetat, legat de aşezarea satelor, este cel demografic. Împărţirea averii Craioveştilor care a avut loc la 17 mai 1589 a fost făcută nu după numărul satelor, ci după cel al vecinilor înscrişi în catastihul vistieriei. Astfel, Mihnea Turcitul alege „partea domnească, care se cheamă partea lui Băsărab voievod", satele cele mai mari şi mai bine populate : Greaca, Craiova şi jumătate din Prundu, cuprinzînd 578 de vecini, în timp ce 21,5 sate, stăpînite de Maria din Coiani şi Şerban paharnic, însumează abia 448 de vecini. Pentru a compensa această diferenţă, Mihnea Turcitul dă urmaşilor lui Radu Craiovescu, în locul jumătăţii din Prundu care le aparţinea, încă şapte sate din stăpînirea boierilor din Brîncoveni [30]. Cu aceasta, numărul vecinilor stăpîniţi de Şerban paharnic şi mama sa se ridica la 548 [31]. Comparînd aceste cifre, care reprezintă capete de familie, adică numărul de case, rezultă că în cazul celor trei sate, dintre care Greaca şi Prundu erau aşezate lîngă baltă, media locuinţelor era de 213,1 de sat, reprezentînd un număr însemnat pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd în mod obişnuit un sat era format din 10—15 case. Cele şapte sate date pentru jumătate din Prundu sporesc numărul vecinilor Mariei din Coiani şi ai lui Şerban paharnic cu 100, cît cuprindea jumătate din Prundu, cifră ridicată în raport cu media vecinilor din totalul celor 28,5 sate moştenite de Radu Şerban de la Craioveşti, care nu depăşeşte 18,1 case de sat [32]. Rezultă că densitatea demografică în interiorul satelor domeniului boieresc al lui Radu Şerban e mult sporită în cazul satelor din Cîmpia Munteană aşezate lîngă bălţi, avînd un spaţiu suficient pentru culturi, reducîndu-se în Oltenia şi regiunile centrale şi nordice ale ţării, în raport invers proporţional cu creşterea densităţii satelor în aceste regiuni [33]. Numărul mare al vecinilor boiereşti din satele cercetate, avînd ca urmare însemnate venituri realizate din dările şi muncile lor, reflectă însăşi puterea economică a domeniului stăpînit de Radu Şerban.

---

[29] Un paragraf al diatei Elinei Cantacuzino din 18 septembrie 1667 se ocupă de „stănile căte se vor afla pre munţi, au fie pre hotarul Secăriei, au pre hotarul Comarnicului, au pre hotarul Breazii" (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, p. 27). În legătură cu localizarea Buceciului, menţionăm inscripţia lui M. Cantacuzino vel-spătar pe un molitvenic din 1698 : „Acest molitvenic iaste al sfintei mănăstiri Sinaii de supt muntele Buceaciului ; iul(ie) 22 d(ni), l(ea)t 7213 (1705)" (N. Iorga, *Studii şi documente*, XVI, p. 354).

[30] Alte două sate, Halmăjul şi Măceşu, se aflau de mai înainte în proprietatea lui Radu Craiovescu.

[31] *D.I.R.* B, XVI—5, p. 405.

[32] Calculul s-a făcut împărţind numărul vecinilor (548) la numărul total al satelor (28,5). Este unul din puţinele exemple care permit un calcul precis pentru secolului al XVI-lea. Calculele lui V. Costăchel, după care un domeniu de 36 de sate cuprindea la începutul secolului al XVI-lea 3 600 de suflete, în timp ce domeniul Buzeştilor ar fi ajuns la mijlocul secolului următor la 20 500 de suflete, sînt exagerate, bazîndu-se pe cifre arbitrare (*Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1957, p. 266).

[33] Harta densităţii numelor topice pînă la 1625 (în *Indicele numelui de locuri*, Ţara Românească (1601—1625), Bucureşti, 1960, p. 6) confirmă această concluzie.

www.dacoromanica.ro

IV. STĂPÎNIREA SATELOR

Din analiza domeniului boieresc la sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea, rezultă situaţia prosperă a stăpînirii Craioveştilor, al căror domeniu, situat pe primul loc în această perioadă, cuprindea, după cercetările lui I. Donat, 182 de unităţi funciare, din care 132 de stăpîniri sigure şi 50 posibile [34]. Dintre acestea, multe s-au desfăcut din domeniul în cursul secolului al XVI-lea, pe calea daniilor către mănăstiri, a vînzărilor şi a confiscărilor domneşti [35]. În aceste condiţii, stăpînirea boierească a lui Radu Şerban, care concentra 43 de unităţi funciare din averea Craioveştilor [36], devine principala moştenitoare a acestui imens domeniu.

Procesul de împărţire a averii Craioveştilor începuse încă din vremea lui Vlad Călugărul, cînd Neagoe ban Strehăianul îşi fragmentează stăpînirea în patru părţi, lăsînd-o fiilor săi, Barbu, Pîrvu, Danciu şi Radu [37]. Primii trei îşi sporesc averea personală prin danii domneşti şi cumpărări [38], în timp ce Radu postelnic Craiovescu, strămoşul lui Radu Şerban, care a pierit la Tinoasa în oastea lui Radu cel Mare, deci înainte de 1508, nu cumpără nici un sat, adăugînd la averea moştenită doar 10 sate de zestre ale soţiei sale Velica din Şitoae, fiica lui Vintilă Florescu [39].

O nouă împărţire a satelor Craioveştilor între urmaşii lor, boierii din Brîncoveni şi jupîneasa Anca din Coiani, bunica lui Radu Şerban, are loc în timpul lui Alexandru al II-lea Mircea (1568—1577) [40]. Această împărţire nu a fost respectată de cele două ramuri ale Craioveştilor, care continuă să-şi încalce stăpînirile, astfel că în 1586 Mihnea Turcitul judecă pricina dintre Maria din Coiani, mama lui Radu Şerban, şi jupîneasa Marga, fiica lui Matei ban, pentru stăpînirea părţilor din Bucovăţ moştenite de la strămoşii lor, fraţii Radu şi Pîrvu Craiovescu, ceea ce dovedeşte că pînă la acea dată o parte din satele Craioveşti erau stăpînite în comun. Mihnea Turcitul alege partea din sat a lui Neagoe Basarab „să fie domnească", cea a lui Pîrvu ban o întăreşte Margăi, iar partea lui Radu postelnic Craiovescu Mariei din Coiani, cu această ocazie întocmind şi o evidenţă a tuturor satelor Craioveşti [41].

Trei ani mai tîrziu, la 17 mai 1589, Mihnea Turcitul reia operaţia de împărţire a averii Craioveştilor, folosind principiul aplicat în cazul Bucovăţului la întreg domeniul. Satele lui Radu postelnic, „fratele Craioveştilor care a pierit la Tinoasa în oastea răposatului Radul voievod cel Bun", au fost întărite strănepoatei sale Maria din Coiani şi fiului ei Şerban al doilea paharnic, care înfrăţesc pe a treia parte din sate pe Nica postelnic, al doilea soţ al Mariei [42]. O dată cu aceasta, domeniul boieresc a lui Radu

---

[34] *Domeniul Craioveştilor* (ms.), apud Şt. Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească*, p. 119.
[35] I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, p. 468. Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 91—92.
[36] Cf. tabelul sinoptic *Domeniul boieresc al lui Radu Şerban (1550—1602)*.
[37] Documentul din 17 mai 1589 (*D.I.R.*, B, XVI—5, p. 403).
[38] Cf. Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 88—90.
[39] Cf. mai sus, p. 472 şi nota 15. La satele amintite acolo se adaugă Cornăţenii şi Vianul.
[40] *D.I.R.*, B, XVII—2, p. 111—113.
[41] *Ibidem*, XVI—5, p. 256—257, 435—436. Cf. I. C. Filitti, *Banatul Olteniei şi Craioveştii*, p. 34—35.
[42] *D.I.R.*, B. XVI, p. 402—407.

www.dacoromanica.ro

Şerban a fost delimitat de restul stăpînirilor Craioveşti, păstrînd însă în cazul unor sate urme ale stăpînirii în comun a neamului. Dar forma definitivă a domeniului său poate fi stabilită numai după alipirea satelor din zestrea soţiei sale Elina din Mărgineni.

Din analiza istoriei satelor domeniale, rezultă că *stăpînirea colectivă a neamului boieresc* a jucat un rol însemnat în cazul satelor Craioveşti, de care trebuie să ţinem seama în cercetarea domeniului boieresc moştenit de Radu Şerban. Pe baza aceloraşi date rezultă şi constatarea că *reprezentantul cel mai de seamă al neamului boieresc, într-o anumită perioadă, concentra în mîna sa o parte mai mare decît cea care îi revenea din averea familiei.* Este cazul lui Neagoe Basarab, Radu Şerban şi Matei Basarab, atît înainte, cît şi după ocuparea domniei.

Spre deosebire de domeniul celorlalţi Craioveşti, cel al lui Radu postelnic Craiovescu s-a menţinut relativ constant de-a lungul secolului al XVI-lea, variaţiile în plus sau minus fiind neînsemnate [43], iar linia de transmitere prin femei a satelor pînă la Radu Şerban a fost directă, fără ramificaţiile laterale care au fărîmiţat stăpînirea urmaşilor lui Pîrvu I Craiovescu [44]. Astfel, sub Alexandru Mircea şi Mihnea Turcitul, cînd satele Craioveşti se împart între boierii din Brîncoveni şi cei din Coiani, din partea acestora participă doar jupîneasa Anca băneasa sau Maria, fiica ei. Totuşi, amestecul urmaşilor lui Pîrvu I Craiovescu în stăpînirea domeniului moştenit de Radu Şerban de la Radu Craiovescu se constată în cazul a 15 sate, atît înainte, cît şi după împărţirea averilor Craioveşti din 1589 [45]. Mare parte din aceste sate din moştenirea lui Radu Craiovescu au fost cotropite de Neagoe Basarab, reprezentantul cel mai însemnat al neamului Craiovesc în prima jumătate a secolului al XVI-lea. El ia de la descendenţii unchiului său Radu şi bogatele bălţi de la gura Călmăţuiului, din vecinătatea satelor Căcănăul, Viişoara şi Fîntînele, întărindu-le mănăstirii Cutlumuz.

Împotriva tendinţelor de infiltrare în domeniul moştenit de la Radu Craiovescu ale urmaşilor lui Pîrvu I, Anca băneasa, bunica lui Radu Şerban, a purtat multe procese, încercînd la rîndul ei să-şi extindă stăpînirile. În timpul lui Alexandru Mircea, ea se judecă şi pierde procesul cu boierii din Brîncoveni pentru satele Măceşu, Măceşelul şi Marmurile, zicînd că „sînt ale ei de moştenire", ceea ce nu era exact decît pentru primul sat. Tot în acest timp are loc procesul cu Ivan portar pentru satul Fîntînele, cumpărat de acesta de la Mircea voievod, reluat apoi de fiica ei Maria în timpul lui Mihnea Turcitul, care-i întăreşte satul, fiind de moştenire, căci „nu este lege ca domnii să vîndă sate boiereşti". Pentru păstrarea neştirbită a domeniului, băneasa Anca cheamă la judecată pe sătenii din Lipovul de Jos, care arătau că au fost iertaţi de Pîrvu II ban în zilele lui Radu

[43] Astfel Marcea postelnic din Şitoaie, fratele Ancăi din Coiani, dăruieşte satul Cornăţelul unei slugi a sale în timpul lui Petru cel Tînăr (*D.I.R.*, B, XVI—6, p. 101—102), în schimb unchiul său Pîrvu II banul stăpîneşte în Fîntînele parte „agonisită şi cumpărată" de la Vlad Călugărul şi Radu cel Mare (*ibidem*, vol. 5, p. 364—366).

[44] Descendenţa masculină a lui Radu Craiovescu nu a lăsat moştenitori direcţi sau colaterali.

[45] Radovanul din Ilfov, Halmăjul, Dragomireşti, Segarcea, Măceşu, Corlatele, Marmurele, Strehaia, Sadova, Ocolna, Predeşti, Seaca, Bucovăţ, Paia, Plena (*D.I.R.*, B, XVI—3, p. 72—73, 218, 298—299, vol. 4, p. 378—380, vol. 5, p. 255—257, 301—302, 402—407, 434—438, vol. 6, p. 101—102, 148—149).

www.dacoromanica.ro

de la Afumaţi [46]. Procese asemănătoare au fost susţinute şi de jupîneasa Maria din Coiani pentru satul Bucovăţ, împotriva Margăi, strănepoata lui Pîrvu I Craiovescu [47].

La sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui următor, Radu Şerban, ajuns la rîndul său principalul reprezentant al Craioveştilor, concentrează în mîna sa integral satele asupra cărora nu avea dreptul decît la jumătate din stăpînire, cît şi unele care aparţineau celeilalte ramuri a familiei. Un caz tipic este cel al satului Greaca, cumpărat de Radu Paisie de la Craioveşti şi dăruit mănăstirei Mislea. În 1609—1610, Radu Şerban ia satul de la mănăstire: „în silă, pentru căci s-au fost tras domniia lui dă neamul Craioveştilor", dînd în schimb partea sa din Cornu şi satul Vladimireşti din Ilfov. Silnicia era dublă, deoarece satul Vladimireşti era doar pe jumătate al său, cealaltă jumătate aparţinînd boierilor din Cornăţeni [48]. Tot astfel, satul Zăvalul din Dolj, dat de Pîrvu I Craiovescu mănăstirii Sadova, a fost luat de bunica şi mama lui Radu Şerban de la mănăstire, îngăduind rumânilor să se răscumpere pentru 26 000 de aspri. În 1608, Radu Şerban socoteşte satul drept sat „de baştină al domniei mele", o dată cu întărirea răscumpărării amintite [49]. În acelaşi mod se petrec lucrurile şi cu satul Bucovăţul, care aparţinuse ambelor ramuri ale Craioveştilor din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. În timpul lui Ştefan Surdu, Radu Şerban, împreună cu mama sa, vinde satul în întregime mănăstirii Coşuna, într-un act din 1609 arătînd că „a fost al domniei mele de moşie de strămoşie". Înainte de 1590, satul fusese dăruit mănăstirii de Ştefan mare clucer, care-l răscumpărase de la Craioveşti în timpul lui Alexandru Mircea [50].

Un alt grup de sate în care stăpînirea lui Radu Şerban era împărţită pe din două cu a altor boieri era format din satele de zestre ale Velicăi, soţia lui Radu Craiovescu şi fiică a lui Vintilă Florescu. La 13—15 septembrie 1624, şase boieri jurători luaţi de doamna Elina a lui Radu Şerban, Necula şi Socol, paharnici din Cornăţeni, şi egumenul de la Strîmbul arată că satele Vladimireşti şi Floreşti erau ale lui Radu clucer Florescu, iar pentru Dobreni şi Vărăşti s-au judecat părinţii lui Radu Şerban cu Radu Florescu în zilele lui Mircea Ciobanu [51]. În aceeaşi situaţie se aflau şi satele Bezdead şi Răstoaca din Dîmboviţa, Gruia, Risipiţi şi Ştirbeiul din Mehedinţi şi Meri din Ilfov, amintite între satele Craioveşti, la 7 februarie 1668. Doamna Elina participă la judecata din 1624, atît ca soţie a lui Radu Şerban, dar mai ales ca rudă a boierilor Floreşti şi Cornă-

---

[46] *D.I.R.*, B, XVI—4, p. 198, p. 378—380, vol. 5, p. 365. Lipovul de Jos nu a intrat în stăpînirea lui Radu Şerban.

[47] *Ibidem*, XVI—5, p. 255—257, 434—438.

[48] *Ibidem*, XVII—2, p. 276—277.

[49] *Ibidem*, XVII—1, p. 331—332.

[50] *Ibidem*, p. 366—367. Această politică, tradiţională în familia Craioveştilor, a fost urmată şi de Matei Basarab, care înainte de a ajunge domn îşi întinde stăpînirea asupra unei părţi din domeniul rudelor sale. Din domeniul boieresc al lui Radu Şerban, el acaparează în chip abuziv patru sate de la urmaşii acestuia, sub formula: „pentru că aceste sate fost-au de moştenire ale domnii-mele de la cinstiţii răposaţi părinţii domniei-mele". Toate au fost dăruite unor mănăstiri: Sadova şi Ocolna mănăstirii Sadova, Măceşu Arnotei şi Strehaia mănăstirii cu acelaşi nume (actele din: 30 iunie 1654, 10 martie 1646 şi 13 iunie 1658, în transcriere la Inst. de istorie „N. Iorga").

[51] Regest la G. D. Flores[illegible] *Din istoria [illegible] secolele XV şi XVI*, p. 45—47.

www.dacoromanica.ro

ţeni, înrudiţi cu Mărginenii [52]. În această calitate, ea întăreşte mănăstirii Cozia la 10 mai 1626, alături de Necula şi Socol, paharnici din Cornăţeni, dania jupaniţei Maria, fiica vornicului Drăghici şi mamă a lui Radu Florescu, satele Cujmirul şi Pristolul. Într-un alt act din februarie 1628 se arată că după moartea lui Radu Florescu, în 1604, „toată dedina lui şi aţigani au căzut la mîna doamnei Elina şi a lui Socol paharnic şi a lui Necula paharnic" [53]. Astfel se explică de ce Radu mare clucer Florescu ocupă în divanul lui Radu Şerban o poziţie de frunte, fiind amintit pînă la moartea sa alături sau înlocuind pe Radu clucer Buzescu.

În legătură cu stăpînirea satelor din zestrea Elinei din Mărgineni, istoricul acestora înregistrează împărţirea lor în majoritatea cazurilor (pentru care avem informaţii documentare), cu Maria din Bucov, iar la începutul secolului al XVII-lea, cu fiicele ei Frujina şi Elina, ultima căsătorită a doua oară cu Antonie vodă din Popeşti, şi vărul lor Dumitraşco clucer Filipescu [54]. În această situaţie sînt satele stăpînite pe jumătate de doamna Elina: Mărgineni, Filipeşti, Comarnic, Poiana, Moreni, Berteşti, Gurguiaţi, Căscioarele din judeţul Rîmnicu-Sărat, Zăvoaia, Cetăţele, Ruşeţu şi Sărata [55].

Ca şi în cazul Craioveştilor, stăpînirea boierilor din Mărgineni cunoaşte încălcările de proprietate între rudele apropiate. Din domeniul doamnei Elina menţionăm cazul satului Secărie din judeţul Prahova, care a aparţinut banului Udrişte din Mărgineni, tatăl Elinei. Satul ar fi intrat în întregime în zestrea doamnei Elina, dar jumătate a fost cotropită de sora lui Udrişte, căsătorită cu Ivaşcu vornic Golescu, care „au cotropit, de au luat afară de zestrea ei şi de (=din) partea fratelui ei Udrişte ban...", pe care o vinde lui Secară mare logofăt [56].

Satele de zestre ale doamnei Elina provin îndeosebi de la bunicul său, Udrişte vistier, şi fratele lui, Drăghici spătar, ceea ce explică de ce în diatele Elinei Cantacuzino din 1667 şi în hrisovul de întărire al averii Cantacuzinilor din 1668 sînt amintite pe primul loc „satele, moşiile şi rumânii şi ţiganii, cîte să trag de la moşii lor« Udrişte vistierul, Drăghici dvornicul ot Mărgineni" [57]. În 1510, Vlad cel Tînăr întăreşte tuturor urmaşilor lui Drăghici I Vintilescu şi ai fratelui său Vintilă Florescu 40 de sate, părţi de sate, silişti şi munţi, reprezentînd întreaga avere a familiei, din care mai mult de jumătate, adică 26 de sate şi părţi, sînt întărite la 1538 de Radu Paisie fraţilor Udrişte vistier şi Drăghici spătar şi vărului lor Vintilă comis [58]. O situaţie aparte între satele întărite la 1668 Elinei Cantacuzino, din moştenirea lui Udrişte şi Drăghici, o au satele Căpreşti şi Dudeşti, din judeţul Buzău. Istoria acestor sate, dintre care primul apare pînă în 1594 în stăpînirea episcopiei de Buzău, arată că nu au făcut parte din moştenirea boierilor din Mărgineni. Ele nu sînt stăpînite pe jumătate cu boieroaicele din Sărata şi faptul că sînt menţionate fără vecini ne în-

[52] *Ibidem*, p. 47.

[53] *D.R.H.*, B, XXI, p. 111, 118—119, XXII, p. 33.

[54] Pentru înrudirea boieroaicelor din Sărata cu Elina din Mărgineni, cf. G. D. Florescu, *op. cit.*, p. 87. Maria din Bucov cra fiica Elinei din Sărata (vară cu doamna lui Radu Şerban) şi a lui Staico postelnic din Bucov.

[55] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, p. 73.

[56] *D.I.R.*, B, XVI—5, p. 418.

[57] N. Iorga, *op. cit.*, p. 72.

[58] *D.I.R.*, B, XVI—1, p. 59—62, vol. 2, p. 248—251.

www.dacoromanica.ro

deamnă să credem că au intrat în stăpînirea doamnei Elina după expediţiile tătarilor de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, cînd satele se pustiiseră [59].

Astfel constituit, domeniul lui Radu Şerban a cunoscut puţine schimbări în ultimul sfert al secolului al XVI-lea. Din numărul total al satelor, doar unul a fost răscumpărat de rumâni înainte de 1600 (Zăvalul sub Mircea Ciobanul), de la mama şi bunica sa, dar epoca în care a avut loc răscumpărarea nu este sigură, documente de la Matei Basarab arătînd că faptul s-a petrecut în timpul domniei lui Radu Şerban [60]. Acesta nu a răscumpărat personal nici un sat, după cum nici în timpul domniei nu a admis vreo cnezire, toate procesele pentru eliberare din rumânie fiind cîştigate de boieri [61]. În acelaşi timp, atît ca boier, cît şi ca domn, nu a rumanit sau cotropit cu sila sate libere, din acest punct de vedere deosebindu-se fundamental de Mihai Viteazul. Din documentele interne nu cunoaştem decît o singură menţiune, la 20 aprilie 1645, prin care sătenii din Seaca se plîng că au fost rumâniţi de Şerban vodă, la procesul cu stăpîna satului, Muşa Ciurdăreasa. Faptul trebuie privit cu multă atenţie, deoarece satul provine din moştenirea Craioveştilor, iar Radu Şerban nu cumpără, ci, dimpotrivă, vinde satul înainte de 1600 lui Mihai Viteazul [62].

În legătură cu problema cumpărăturilor şi a vînzărilor în cadrul domeniului, ştiri sigure privind cumpărarea unor sate de la moşneni nu avem decît pentru Cureşti şi Gropeni. Pentru alte trei sate: Coşoveni, Cornu şi Dedelov, care nu fac parte din moştenirea Craioveştilor, ultimul fiind cumpărat de la boieri, nu putem preciza data cînd au intrat în stăpînirea lui Radu Şerban [63]. În ultimii ani ai secolului al XVI-lea, Radu Şerban vinde 10 sate şi părţi de sate din averea moştenită de la Craioveşti. Astfel Bucovăţul a fost vîndut mănăstirii Coşuna în vremea lui Ştefan Surdu (1591—1592), tot atunci vinde şi Vianul lui Radu Buzescu (1592). În anii următori, Buzeştii cumpără Runcu din Gorj şi jumătate din Cireşovul din Deal, iar la 1599 Radu Şerban vinde Halmăjul lui Stan Grama din Bălteni [64]. Sumele realizate din vînzarea lor se ridică la importanta cifră de 107 000 de aspri. Celelalte cinci sate: Izvorani, Plena, Seaca, Segarcea şi, probabil, Predeşti au fost vîndute lui Mihai Viteazul, în vremea cînd „mulţi boiari şi megiaşi şi-au vîndut ocinili lor răposatului Io Mihail voievod" [65]. În acest caz, sumele obţinute nu sînt indicate decît pentru Izvorani (18 000 de aspri), în rest se menţionează că vînzarea a fost făcută „pe aspri gata" sau „pe sute de aspri", ceea ce poate indica o formă de vînzare silită [66].

---

[58] N. Iorga, *op. cit.*, p. 57—58, 72—75, 92—93. Din cauza acestor expediţii, satul Ruşeţu, pustiit, a fost făcut slobozie de Alexandru Coconul (*D.I.R.*, B, XVII—4, p. 561 563).

[60] Actele din 2 martie 1641, 2 martie 1647 şi 22 decembrie 1651 (Arh. st. Buc., m-rea Sadova, ms. 295, f. 17—18, 50—51, ms. 715, f. 978—981). La 2 august 1654, rumânii din Sadova se plîng că Matei Basarab i-a rumânit „fără voia lor" (*ibidem*, ms. 295, f. 52 53).

[61] Cf. *D.I.R.*, B, XVII—1, acte din anii 1601—1610 şi menţiuni în volumele următoare.

[62] Acad. R. S. România, XCVI/27.

[63] *D.I.R.*, B, XVII—2, p. 276—277, vol. 3, p. 617; Acad. R. S. România, CCCXCIX /14, MDXCII 6.

[64] Gr. Tocilescu, *Hrisovul Buzeştilor* în „Tinerimea română", I (1898), p. 117, 121; „Oltenia", VIII, Craiova, 1944, p. 40—41; *D.I.R.*, B, XVI—6, p. 58, XVII—1, p. 366 367.

[65] *D.I.R.*, B, XVII—1, p. 190.

[66] *Ibidem*, XVI—6, p. 265, XVII—1, p. 206—207, 281, vol. 2, p. 287—288; Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 112; Muz. de ist. Bucureşti, nr. 13 977.

www.dacoromanica.ro

Daniile de sate din cadrul domeniului constituie adevărate excepţii. Singura cunoscută este cea din 1572, prin care Radu Şerban şi bunica sa Anca băneasa dăruiesc mănăstirii Vieroş, ctitoria Goleştilor, jumătate din Bezdead, sat care de altfel provenea din zestrea Velicăi din Şitoaia, soţia lui Radu Craiovescu, prin intermediul căreia se înrudeau cu Goleştii [67]. Şi sub acest aspect, politica internă a domniei lui Radu Şerban continuă efortul de păstrare a domeniului domnesc pe care îl surprindem în cazul celui boieresc. Din totalitatea actelor emise de Radu Şerban între 1602—1611, doar 1,27% sînt acte de danie către marii boieri, 0,63% către boierimea mijlocie şi 1,91% către slujitorii domneşti [68].

Cazuri de confiscare de către domnie a satelor din domeniul lui Radu Şerban sînt rare, totuşi un act din 1599 ianuarie 13 menţionează confiscarea întregii sale averi de către Ştefan Surdu, din motive pe care nu le cunoaştem: „Iar cînd a fost în zilele lui Ştefan voievod, domnia sa a luat toate averile şi dedinile jupanului Şărban mare paharnic". Înţelegerea a urmat curînd prin mijlocirea lui David postelnic, soţul Mariei din Brîncoveni, care „a vorbit şi i-a făcut împăcare de la Ştefan voievod, pentru toate averile lui şi dedina". Drept răsplată, Radu Şerban îi dăruieşte un sălaş de ţigani [69]. În decembrie 1601, Radu Mihnea, care-şi instaurase stăpînirea în Oltenia, confiscă satele Prundu şi Radovanu din Ilfov, pe care le dă lui Vintilă din Clăteşti. Motivul acestei confiscări nu era atît rivalitatea cu Radu Şerban, aflat în Ardeal, ci necesitatea de a răsplăti pe Vintilă din Clăteşti, care trecuse de partea sa [70], ambele sate fiind învecinate cu moşiile acestuia de la Ghindeni şi Clăteşti.

Documentele interne din a doua jumătate a secolului al XVI-lea nu pomenesc judecăţi pentru stăpînirea de sate la care participă singur Radu Şerban. Hrisovul Buzeştilor din 10 iunie 1656 aminteşte însă o astfel de pricină sub Mihnea Turcitul, cînd Radu Şerban se judecă cu călugării de la mănăstirea Seaca-Muşeteşti, ctitoria Buzeştilor, pentru satul Cireşovul din Deal, judeţul Olt, „din satele Craioveştilor şi l-a dat şi l-au dăruit părinţii Buzeştilor la sfînta mănăstire" [71]. În 1606—1607, Radu Buzescu va revendica şi alte sate din moştenirea Craioveasca a lui Radu Şerban, Seaca şi Plena, ca fiind ale Buzeştilor „de moşie" [72].

O altă problemă pe care o ridică cercetarea domeniului boieresc este aceea a veniturilor. În cazul de faţă, informaţii precise în această problemă nu avem decît pentru venitul lunar al bălţilor Gurguiaţi şi Berteşti [73]. Veniturile domeniale trebuie să fi fost însă apreciabile, deoarece „cu aspri din dajdiile de la vecinii din sat" [74] Şerban al doilea paharnic ctitoreşte

---

[67] *D.I.R.*, B, XVI—4, p. 91.

[68] Calculul pe baza documentelor publicate în *D.I.R.*, B, XVII—1.

[69] *D.I.R.*, B, XVI 6, p. 343—344.

[70] Cf. I. Ionaşcu, *Mihai Viteazul şi autorii tratatului de la Alba-Iulia (1595)*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", V (1962), p. 134—135. Celelalte sate ale lui Radu Şerban nu au fost confiscate.

[71] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 121.

[72] *D.I.R.*, B, XVII—1, p. 206—207, 281. În legătură cu înrudirea posibilă între Radu Şerban şi Buzeşti, cf. Dan Pleşia, *Contribuţii la istoricul mănăstirii Stăneşti (Vîlcea) şi al ctitorilor ei*, în „Mitropolia Olteniei", XV (1965), nr. 5—6, p. 407—408, 411 şi nota 31.

[73] C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului şi piscicultuii în România*, I, p. 114.

[74] *D.I.R.*, B, XVII—1, p. 467.

www.dacoromanica.ro

la 1588 mănăstirea Comana [75], căreia, după afirmaţia lui I. Brezoianu, îi închină în timpul boieriei satele Creţeşti, Piscul Danciului, Vadul Sării şi Dadilovul [76], refăcînd tot în acest timp biserica Sf. Nicolae din Coiani [77].

V. DOMENIUL BOIERESC AL LUI RADU ŞERBAN DUPĂ 1602

Ajuns la domnie ca exponent al grupării boiereşti care acţiona în sensul politicii externe active preconizate de Mihai Viteazul, Radu Şerban a păstrat cu grijă domeniul domnesc creat de acesta, ca bază a independenţei domniei în raport cu marea boierime. La cele 87 de sate rămase domneşti la moartea lui Mihai Viteazul [78], el adaugă cele 61 de sate şi părţi de sate ale domeniului său boieresc [79], stăpînind astfel la începutul domniei 148 de sate şi părţi. Faţă de 193 cîte avusese Mihai Viteazul în timpul domniei [80], domeniul domnesc al lui Radu Şerban se situează pe locul al doilea în cadrul proprietăţii domneşti în secolele XIV—XVII. Dacă din satele domneşti Radu Şerban a făcut, între 1602—1611, cîteva danii unor boieri, pentru daniile către mănăstiri, cumpărînd sate în acest scop [81], din domeniul său boieresc nu a dăruit decît Predeştii din Mehedinţi, cînd „a botezat pe Radu banul Buzescu", sat care de fapt fusese vîndut mai înainte lui Mihai Viteazul [82].

Semnificativ este conţinutul unui act prin care Matei Basarab întăreşte lui Constantin Cantacuzino şase sate din domeniul boieresc al lui Radu Şerban, revendicate după moartea doamnei Elina de Oancea logofăt, cu „un zapis mincinos, care scria că l-au miluit pă el Şărban vodă . . . pentru slujba ce au slujit el domniei < lui > în pribegie". La judecată, domnul arată că „au văzut domnia <lui> şi cartea doamnei Marii, muma lui Şărban vodă, şi zapisul lui Şărban vodă, *cum că moşiile lor nu le-au dat, nici au miluit pă nimeni cu nimicu*" (s.n. — *R.C.*), Oancea logofăt fiind iertat de pedeapsa tăierii mîinilor, la rugămintea celorlalţi boieri „că iaste boiar bătrîn" [83]. Totuşi, la moartea sa, Radu Şerban a dăruit cele două sate cumpărate în timpul boieriei lui Ivan paharnic şi Albu comisul din Brezoaia, care-l însoţiseră în pribegie [84].

[75] N. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 84—85. Cf. şi N. Stoicescu, *Repertoriul monumentelor reli ßioase din Ţara Românească*, în „Mitropolia Olteniei", XVI (1964), nr. 3—4, p. 305 306.

[76] I. Brezoianu, *Mănăstiri închinate şi călugări străini*, Bucureşti, 1861, p. 44. Piscul Danciului şi Vadul Sării nu apar în documentele interne, iar Creţeştii de pe Argeş şi Dadilovul au aparţinut lui Drăghici Vintilescu şi Udrişte vistier, bunicul doamnei Elina (*D.I.R.*, B, XVI—1, p. 60, vol. 2, p. 249). Nu ştim dacă ultimele două au fost într-adevăr dăruite de Radu Şerban mănăstirii.

[77] Cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 304.

[78] I. Donat, *Le domaine princier rural en Valachie (XIV—XVI siècles)*, „Revue Roumaine d'Histoire", VI (1967), nr. 2, p. 210.

[79] 10 sate au fost vîndute înainte de 1602.

[80] I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, p. 466.

[81] Documentul din 3 septembrie 1619 prin care se menţionează satul Mălureni, singurul sat care în timpul domniei „s-au vîndut lui Şerban vodă ce să fie toţi rumâni", fără a fi dăruit unei mănăstiri, este un fals evident (*D.I.R.*, B, XVII 3, p. 629 630).

[82] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 112; Muz. ist. Bucureşti, nr. 13 977. Un caz deosebit este cel al satului Marmurile, pe care în 1607 îl întăreşte vechilor proprietari, boierii din Brîncoveni (*D.I.R.*, B, XVII 1, p. 240 241).

[83] Acad. R. S. România, XLIII I, act din 3 octombrie 1634, cf. şi Şt. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boiereşti*, II, p. 292—293 (regest).

[84] *D.I.R.*, B, XVII—3, p. 617.

www.dacoromanica.ro

După 1611, domeniul boieresc al lui Radu Şerban a trecut, conform obiceiului, în proprietatea domnească, unele sate fiind dăruite de Radu Mihnea boierilor săi credincioşi [85]. Dar, o dată cu întoarcerea în ţară a doamnei Elina, cîteva luni după moartea lui Radu Şerban [86], după cum o atestă cîteva documente, domeniul acestuia i-a fost înapoiat [87]. Aşadar, domeniul boieresc al lui Radu Şerban n-a fost înapoiat urmaşilor săi de Matei Basarab (părere nefundamentată, acreditată în istoriografia românească la 1899 de Ionescu-Gion) [88], el fiind stăpînit de doamna Elina încă din anul 1620, împreună cu fiica ei cea mai mică Elina, căsătorită în anii următori cu Constantin Cantacuzino. Între 1641 iulie 24 şi 1668 februarie 7, cît trăieşte în ţară fiica cea mai mare a lui Radu Şerban, Ancuţa, văduva lui Nicolae Pătraşcu [89], domeniul este stăpînit împreună de ambele fiice ale lui Radu Şerban [90]. După moartea Ancuţei şi a fiicei sale Ilinca, satele rămase au fost întărite de Radu Leon Elinei Cantacuzino şi celor şase fii ai săi. Astfel, la baza imensei averi a Cantacuzinilor din secolul al XVII-lea, care pe această cale continuă vechea familie a Craioveştilor, a stat domeniul boieresc al lui Radu Şerban. O recunoaşte în secolul următor Mihai Cantacuzino, autorul *Genealogiei Cantacuzinilor*, care, vorbind despre averea soţului Elinei Cantacuzino, arată că „numitul Constantin postelnicul, *de o parte cu clironimia de la socrul său* (s.n. — *C.R.*) şi de la cumnatul său Basarab voievod s-a îmbogăţit . . . " [91], o recunoscuse însuşi C. Cantacuzino prin testamentul său inedit, în care hotărăşte ca fiii săi să fie fraţi „atît pre ale mele moşii, cît şi pre ale mumei lor". Actele Cantacuzinilor din a doua jumătate a secolului al XVII-lea menţionează nu mai puţin de 40 de sate şi părţi de sate aflate în stăpînirea lor din domeniul boieresc al lui Radu Şerban [92]. Transmiterea acestor stăpîniri nu a fost totdeauna directă. Unele sate au ieşit pentru un timp din stăpînirea Cantacuzinilor (Predeşti), altele au fost date de Matei Basarab unor mănăstiri (Sadova, Ocolna, Măceşu, Strehaia, Zăvalu), în sfîrşit, altele apar la 1696 în stăpînirea lui Constantin căpitanul Filipescu (Secărie, Căscioare din Rîmnicu-Sărat, Gurguiaţi, Zăvoaia, Scrofeni şi Berteşti) [93], pentru a nu aminti decît grupurile mai însemnate de sate.

---

[85] Strehaia, dăruit la 11 noiembrie 1611 lui Ion comis (*D.I.R.*, B, XVII—2, p. 18—19).

[86] La 5 octombrie 1620, socotelile oraşului Cluj menţionează trecerea doamnei Elina spre Ţara Românească (I. Lupaş, *Domni şi boieri din ţările române în oraşul Cluj şi românii din Cluj*, Cluj, 1935, p. 47).

[87] Un act din 1625 referitor la satul Ruşeţu arată că jumătate de sat a fost cumpărată înaintea acestei date de egumenul Samuil al mănăstirii Banu de la doamna Elina (*D. I.R.*, B, XVII—4, p. 561—563). Un alt act, din 15 iulie 1626, arată că jumătate din satul Iedera a fost vîndut de doamna Elina lui Paraschiva logofăt, la întoarcerea ei în ţară în timpul lui Radu Mihnea (1620—1623), Acad. R. S. România, MDLXVII 17. Satul Vărăşti a fost dăruit de aceasta lui Constantin clucer, fiul natural al lui Radu Şerban, care îl vinde lui Iane Psira (actele din 18 mai 1629, *D.R.H.*, B, XXII, p. 524—526, şi 10 octombrie 1630, *ibidem*, XXIII, p. 280—281).

[88] *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1899, p. 405.

[89] La 1641 iulie 24 începe şirul proceselor Ilincăi, fiica lui Nicolae Pătraşcu şi a Ancuţei, pentru moştenirea lui Mihai Viteazul (Arh. st. Buc., Sf. Apostoli, III 1). În 1668, Ilinca murise împreună cu mama sa Ancuţa (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*. p. 72—75).

[90] Conform diatei lui Radu Şerban din 1620: „las şi eu ca pre acéle zise mai sus moşii, Anca şi Elina... ca să fie amîndouă surori" (*D.I.R.*, B, XVII—3, p. 485).

[91] *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1902, p. 82.

[92] Cf. tabelul sinoptic *Domeniul boieresc al lui Radu Şerban (1550—1602)*.

[93] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, p. 161—164.

www.dacoromanica.ro

O ultimă observaţie care trebuie făcută în legătură cu transmiterea moştenirii lui Radu Şerban este faptul că în jurul ei nu s-au purtat procese îndelungate, ca cele legate de satele lui Mihai Viteazul. Veche proprietate „de moştenire", ea nu a fost atacată decît rareori din afara familiei.

VI. LOCUL DOMENIULUI BOIERESC AL LUI RADU ŞERBAN ÎN CADRUL MARII PROPRIETĂŢI BOIEREŞTI LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XVI-LEA

Dacă în prima jumătate a secolului al XVI-lea marea proprietate boierească ajunge în cazuri particulare pînă la 30 de sate, în acest sens fiind cunoscute proprietăţile lui Neagoe mare vistier, care la 1526 stăpînea 36 de sate şi 54 de ţigani, şi cele ale lui Drăghici spătar şi Udrişte vistier, bunicul doamnei Elina, a căror stăpînire ajungea la aproximativ 30 de sate în 1538 [94], în a doua jumătate a secolului, numărul satelor aflate în proprietatea unei familii boiereşti ajunge să se dubleze. După relatările lui Sivori, stăpîniri boiereşti ajungînd în medie la 50 de sate, cu peste 1 000 de rumâni, nu erau o raritate [95].

În afara domeniului lui Radu Şerban sau al Buzeştilor, pentru care izvorul de căpetenie este hrisovul din 10 iunie 1656, testamentelor unor mari boieri din divanul lui Mihai Viteazul, ca Udrea Băleanul sau Stoichiţă Rîioşanu, primul dintr-o familie cunoscută, al doilea agonisindu-şi singur moşiile, ne permit să stabilim, ţinînd seama şi de restul documentelor păstrate, mărimea proprietăţii boiereşti la sfîrşitul secolului al XVI-lea.

Hrisovul Buzeştilor menţionează circa 81 de sate, părţi de sate şi silişti stăpînite în comun de cei trei fraţi Buzeşti, pînă la 1601 [96]. Aparent, acest domeniu era mai mare decît cel stăpînit de Radu Şerban. În realitate, stăpînirea comună a fraţilor Buzeşti presupune o împărţire a veniturilor în trei părţi, fiecăruia revenindu-i ceva mai mult de 25 de sate, în timp ce Radu Şerban stăpînea singur imensul său domeniu, format din 71 de sate şi părţi, mama şi soţia sa fiind cuprinse în aceeaşi familie din punctul de vedere al veniturilor şi al dreptului de stăpînire.

Locul de frunte pe care îl ocupă domeniul lui Radu Şerban în cadrul marii proprietăţi boiereşti la sfîrşitul secolului al XVI-lea rezultă şi mai bine printr-o comparaţie cu domeniile boiereşti ale lui Mihai Viteazul şi ale principalilor săi colaboratori, unii dintre ei, ca Stoichiţă Rîioşanu, candidaţi la scaunul domnesc în 1601.

Astfel, domeniul boieresc al lui Mihai Viteazul cuprindea 35 de sate toate de cumpărătură, la care se adaugă 6 sate din zestrea doamnei Stanca în total fiind format din 41 de sate [97], întrecînd astfel cu puţin jumătate din totalul satelor domeniale ale lui Radu Şerban.

---

[94] *D.I.R.*, B, XVI—2, p. 14—18, 248—251; cf. *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1957, p. 249; *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 589.

[95] Şt. Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfîrşitul secolului XVI*, Cluj, 1943, p. 176.

[96] Gr. Tocilescu, *Hrisovul Buzeştilor*, „Tinerimea română", I (1898), p. 90—127; cf. *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova*, p. 253—256.

[97] I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, p. 466, 481—485.

www.dacoromanica.ro

Udrea Băleanul mare ban (1598 — 1599) stăpînea, începînd din anul 1586, cînd e amintit prima oară, 28 de sate întregi, 7 părți și trei ogoare neidentificate la apa Buzăului [98].

Calotă banul din Lipov (1596—1599), ginerele lui Danciu Brîncoveanul, avea 5 sate întregi și o parte de sat, cumpărate între 1577 și 1600, și 23 de sate stăpînite pe jumătate cu Gheorghe logofăt, din cele ale jefuitorilor lui Dobromir ban, dăruite de domn [99].

Ivan Norocea din Răzvad, mare vornic (1594—1597), stăpînea între 1567 și 1595 după documentele care s-au păstrat, părți de sate și vecini în 7 sate [100], alt mare vornic Dumitru din Cepturi (1597—1602) stăpînind ocini în 4 sate și 2 vaduri de moară [101].

Dan Danilovici, din gruparea boierească adversă lui Mihai Viteazul, mare logofăt și vornic al lui Simion Movilă, avea 14 sate, părți de sate și vii între 1586 și 1602, dintre care unele au fost dăruite mănăstirii Colentina [102].

Miroslav din Rîfov, mare logofăt al lui Mihai Viteazul și cumnat cu Radu Șerban, nu poseda mai mult de 17 sate, părți de sate, silișți și mori între anii 1568 și 1600 [103].

Alt mare logofăt al lui Mihai Viteazul, Chisar din Dărmănești, care apare în documente începînd din 1569, stăpînea, după mențiunile care s-au păstrat, părți în patru sate, mori pe apa Buzăului și un loc în Tîrgoviște [104].

Domeniul boieresc al lui Teodosie logofătul Rudeanul era format, după informațiile existente din 16 sate și părți, unele stăpînite împreună cu frații săi [105].

Dintre satele stăpînite de Danciu spătarul din Brîncoveni, tatăl lui Matei Basarab, nu s-au păstrat mențiuni documentare decît pentru 11, multe dintre ele vîndute sau dăruite unor slugi boierești [106].

După actele care s-au păstrat din secolul al XVII-lea, spătarii lui Mihai Viteazul, Negrea și Balea din Cărțulești, fiul lui Dragomir, stăpîneau 6 sate, vii și mori [107] și, respectiv, 7 sate și părți de sate [108].

---

[98] *D.I.R.*, B, XVI—5, p. 233 234, 357—358, vol. 6, p. 211, p. 333—334, XVII—1, p. 17—18, vol. 2, p. 154—155, vol. 3, p. 157—158, 261—262, 264, 555.

[99] *D.I.R.*, B, XVI—4, p. 280, 288, 315—316, 422—423, vol. 5, p. 336, vol. 6, p. 172, 303, 368—369, la care se adaugă satul Sălcuța, după mențiuni din secolul al XVII-lea (*ibidem*, XVII—1, p. 53).

[100] *D.I.R.*, B, XVI—3, p. 237, 318, 339—340, vol. 6, p. 42—43, 191.

[101] *D.I.R.*, B, XVI—4, p. 51, 366—369, vol. 5, p. 43—44, 357 358, XVII 3, p. 154, vol. 4, p. 300—301.

[102] *D.I.R.*, XVI 5, p. 305—306, 342—343, 364, 390—391, vol. 6, p. 68—69, 75—77, XVII—1, p. 18, 40—41, 466—467, vol. 2, p. 109, 159, 414, vol. 3, p. 105—106.

[103] *D.I.R.*, B, XVI—3, p. 275, vol. 4, p. 238, 411, 469—470, vol. 5, p. 399, 445, vol. 6, p. 86, XVII 1, p. 83, vol. 2, p. 420, vol. 4, p. 353, 453—454.

[104] *D.I.R.*, B, XVI—3, p. 300, vol. 5, p. 206, 287, 414, XVII—1, p. 2, vol. 2, p. 393 394.

[105] *D.I.R.*, B, XVI 4, p. 303, vol. 6, p. 71, 165, 273, 335—336, 344—345, XVII—1, p. 157 158, vol. 4, p. 203 204, 227, 293—294, 404—405, 559—560.

[106] *D.I.R.*, B, XVI—4, p. 379, 433, vol. 5, p. 415, 448, vol. 6, p. 139—140, 279—280, 317, 343, XVII—1, p. 93—94, 105, 240—241, 369.

[107] *D.I.R.*, B, XVII—1, p. 17, 24, vol. 2, p. 289—290, 303.

[108] *D.I.R.*, XVI—6, p. 324, XVII—1, p. 397, 400, 442, vol. 2, p. 12—13, vol. 3, p. 390, vol. 4, p. 342.

www.dacoromanica.ro

Stăpînirea lui Stoichiţă Rîioşanu, mare vistier din secolul al XVI-lea, e mai bine cunoscută datorită testamentului său din 1620. Domeniul său cuprindea îndeosebi sate cumpărate cu jupîneasa sa Dochia sau provenind din zestrea acesteia, în total fiind menţionate 33 de sate, unele dăruite ctitoriei sale de la Strîmba [109].

În sfîrşit, din stăpînirea lui Radu Florescu, mare comis, şi a mamei sale Maria sînt cunoscute pentru secolul al XVI-lea 8 sate întregi [110].

Numărul satelor documentate în stăpînirea boierilor analizaţi mai sus nu reflectă decît în parte numărul real al satelor stăpînite. Cu toate acestea, domeniile feudale ale boierilor lui Mihai Viteazul participanţi la divanele acestuia alături de Şerban mare paharnic, viitorul Radu Şerban, nu pot rivaliza cu imensul domeniu al acestuia, cuprinzînd 71 de sate şi părţi de sate răspîndite din Mehedinţi pînă în Buzău şi din Bucegi pînă la Dunăre.

Apare astfel perfect explicabilă din acest punct de vedere alegerea ca domn a paharnicului Şerban înaintea altor candidaţi şi tot semnificativ ni se pare faptul că principalii săi rivali au fost Stroe Buzescu şi Stoichiţă Rîioşanul, adică cei care se aflau pe locurile următoare în ordinea mărimii domeniilor feudale.

[109] *D.I.R.*, B, XVI–6, p. 146, 160–164, 182–184, XVII–2, p. 3–4, 146, vol. 3, p. 57, 496, 515, 560–561.

[110] *D.I.R.*, B, XVI–6, p. 28–29, XVII–1, p. 141–142, 475–476, 419, vol. 3, p.109, 110, 615, vol. 4, p. 137, 236, 261, 336, 464.

www.dacoromanica.ro

Tabelul nr.

Domeniul boieresc al lui

Nr. unităţii funciare	Denumirea satelor (din documente)	Judeţul (în sec. XVII)	Situaţia satelor					Dispărute sau contopite (sec. XX)		În stăpînirea lui Şerban paharnic din actele:		
			Întregi	Jumătăţi	Vii	Cu baltă	Cu munte	Localizate cu probabilitate	Localizare nesigură	Craioveştilor	Cantacuzinilor	Separate
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	Berteşti	Ialomiţa		+		+					+	
2	Bezdead	Dîmboviţa		+						+	+	
3	Bicleş	Mehedinţi	+							+	+	
4	Brăneşti	Dîmboviţa		+							+	
5	Bucovăţ	Dolj	+							+		+
6	Căcănăul	Teleorman	+			+		+		+	+	
7	Căscioare	Ilfov	+							+	+	
8	Căscioare	Rîmn. Sărat		+				+			+	
9	Ceringul	Mehedinţi	+							+		
10	Cetăţele	Ialomiţa		+				+			+	
11	Cireşovul din Deal	Olt		+								+
12	Coiani	Vlaşca	+							+	+	
13	Comarnic	Prahova		+			+				+	
14	Corlatele	Mehedinţi	+							+		
15	Cornu	Prahova	+									+
16	Coşoveni	Vlaşca	+									+
17	Căpreşti	Buzău	+						+		+	
18	Cureşti	Ilfov	+			+		+				
19	Dedelov	Vlaşca	+			+						+
20	Dobreni	Ilfov			+						+	
21	Dragomireşti	Dolj	+							+		
22	Drenicu	Dolj	+							+		
23	Ducna	Teleorman	+					+		+		
24	Dudeşti	Buzău	+						+		+	
25	Filipeşti	Prahova		+			+				+	
26	Fîntînele	Teleorman	+		+	+				+	+	
27	Floreşti	Ilfov		+							+	
28	Giurmenul	Dolj	+							+		
29	Goleşti	Argeş			+							+
30	Grădovţii	Mehedinţi	+						+	+		
31	Gropeni	Teleorman	+					+				+
32	Gruia	Mehedinţi		+							+	
33	Gurguiaţi	Rîmn. Sărat		+		+					+	
34	Halmăjul	Dolj	+							+		
35	Iadera	Prahova		+							+	

www.dacoromanica.ro

1

Radu Şerban (1550—1602)

Proveniența satelor: Din proprietatea: Craioveştilor (moştenire)	Mărginenilor (zestre)	Răscumpărate de săteni de la: Anca şi Maria din Coiani	Şerban (pah.)	Cumpărate de Şerban pah.: Moşneni	Boieri	Vîndute de Şerban pah.: Mînăstiri	Boieri	Mihai Viteazul	Preţul (aspri)	Daniile lui Şerban pah.: Boieri, Slujitori	Mînăstiri	Cotropiri Schimburi silite (Pînă în 1602)	Confiscări domneşti (Pînă în 1602)	Pricini (Şerban pah.) (Pînă în 1602)
14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
	+													
+											+			
+														
	+													
+						+			13.000					
+														
+														
	+													
+														
	+													
+							+		18.000					+
+														
	+													
+														
	+(?)													
	+(?)													
				+					?					
					+				90.000					
+														
+														
+														
+														
	+													
	+													
+														
+														
+														
	+													
+														
				+					?					
+														
	+													
+							+		24.000					+
	+													

www.dacoromanica.ro

Tabelul nr.

Nr. unităţii funciare	Denumirea satelor (din documente.	Judeţul (în sec. XVII)	Situaţia satelor					Dispărute sau contopite (sec. XX)		În stăpînirea lui Şerban paharnic din actele :		
			Întregi	Jumătăţi	Vii	Cu baltă	Cu munte	Localizate cu probabilitate	Localizare nesigură	Craioveştilor	Cantacuzinilor	Separate
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
36	Izvoarele	Ilfov	+							+	+	
37	Izvorani	Muscel şi Păduret	+									+
38	Marmurile	Dolj	+			+		+		+		
39	Măceşul	Dolj	+			+				+		
40	Mărgineni	Prahova		+			+				+	
41	Meri	Ilfov		+							+	
42	Moreni	Prahova		+							+	
43	Obedeni	Ilfov	+								+	
44	Ocolna	Dolj	+					+		+		
45	Paia	Mehedinţi	+							+		
46	Plena	Mehedinţi	+					+				+
47	Poiana	Prahova		+							+	
48	Predeşti	Mehedinţi	+							+	+	
49	Prundu	Vlaşca		+	+	+				+	+	
50	Punghina	Mehedinţi			+					+	+	
51	Radovanul	Ilfov	+							+	+	
52	Răstoaca	Dîmboviţa		+						+		
53	Risipiţi	Mehedinţi		+							+	
54	Runcu	Gorj	+							+	+	
55	Ruşetu	Buzău		+								+
56	Sadova	Dolj	+							+		
57	Sadoviţa	Dolj	+							+		
58	Sărata	Buzău		1/4							+	
59	Scrofeni	Rîmn. Sărat	+					+			+	
60	Seaca	Mehedinţi	+									+
61	Secăre	Prahova		+			+				+	
62	Segarcea	Dolj	+							+		
63	Sopot	Dolj	+							+	+	+
64	Strehaia	Mehedinţi	+							+		
65	Ştirbeiu	Mehedinţi		+							+	
66	Vărăşti	Ilfov	+		+						+	
67	Vianu	Dolj	+					+		+		
68	Viişoara	Teleorman	+		+	+				+	+	
69	Vladimireşti	Ilfov		+				+			+	
70	Zăvalul	Dolj	+									+
71	Zăvoaia	Rîmnicul-Sărat		+							+	
Total 71	—	—	43	25	7	10	4	12	3	33	40	12

www.dacoromanica.ro

1 (continuare)

Proveniența satelor: Din proprietatea: Craioveștilor (moștenire)	Proveniența satelor: Din proprietatea: mărginelor (zestre)	Răscumpărat de săteni de la: Anca și Maria din Coiani	Răscumpărat de săteni de la: Șerban (pah).	Cumpărate de Șerban pah.: Moșneni	Cumpărate de Șerban pah.: Boieri	Vîndute de Șerban pah.: Mînăstiri	Vîndute de Șerban pah.: Boieri	Vîndute de Șerban pah.: Mihai Viteazul	Prețul (aspri)	Daniile lui Șerban pah.: Boieri, Slujitori	Daniile lui Șerban pah.: Mînăstiri	Cotropiri schimburi silite (Pînă în 1602)	Confiscări domnești (Pînă în 1602)	Pricini (Șerban pah.) (Pînă în 1602)
14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
+														
								+	18.000					
+														
+														
	+													
+														
	+													
+														
+														
+														
								+	?					
	+													
+								+(?)		+				
+													+	+
+													+	+
+														
+														
+							+		22.000					
	+													
+														
+														
	+													
	+													
								+	?			?		
	+													
+								+	?					
+														
+														
+														
+														
+							+		30.000					
+														
+														
+		+							26.000					
	+													
43	20	1	—	2	1	1	4	5	—	1	1	—	2*	4

* Toate satele au fost confiscate pentru scurt timp de Ștefan Vodă Surdu.

www.dacoromanica.ro

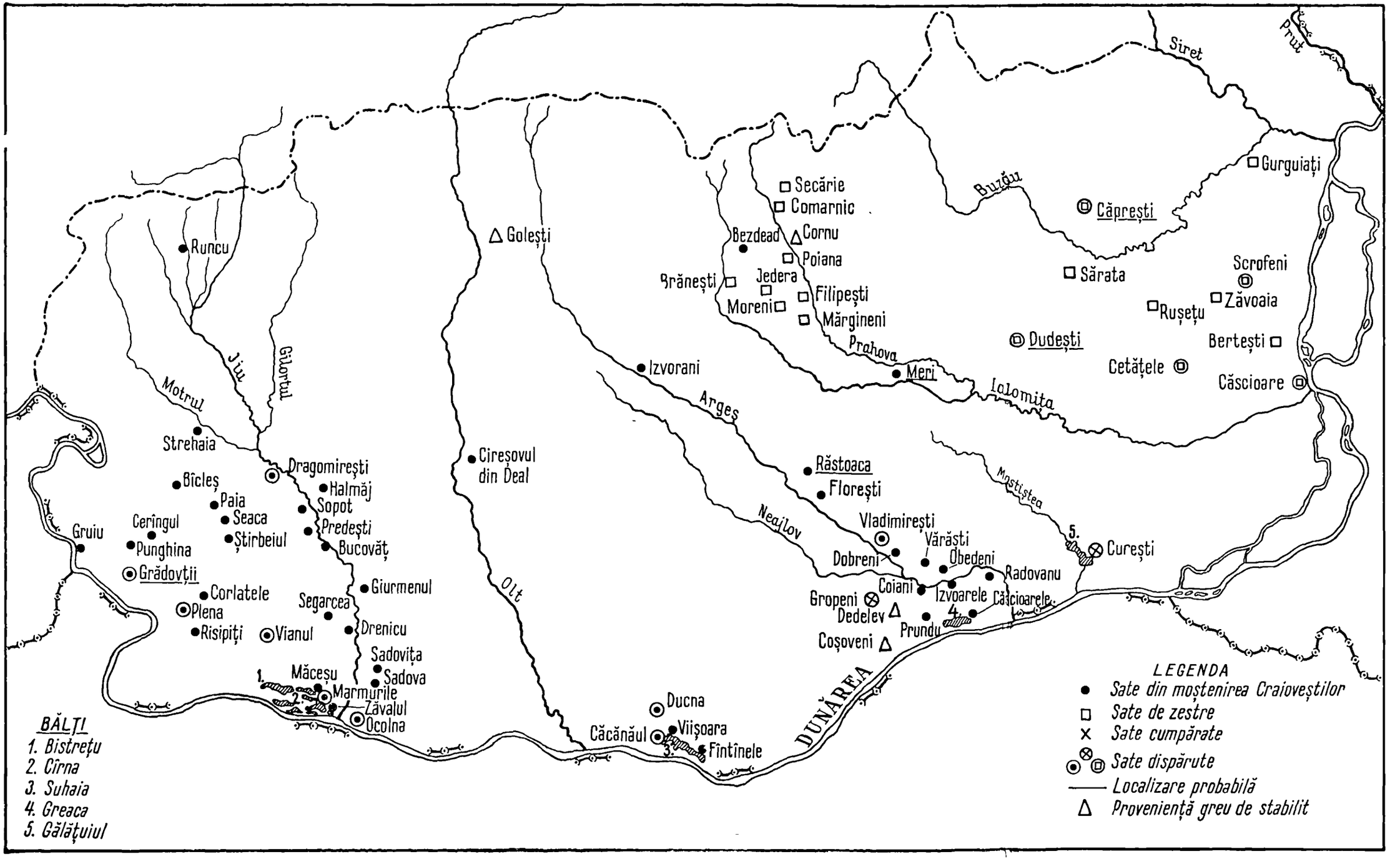

Fig. 2. — Domen[illegible] Mihai Viteazul (1550—1602).

www.daceromanica.ro

PRIVILEGIUL MASCULINITĂȚII ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ PÎNĂ LA JUMĂTATEA SECOLULUI AL XVII-LEA

DE

OVID SACHELARIE

1. *Precizări preliminare.* Sub denumirea de privilegiu al masculinității se înțelege dreptul pe care-l aveau fiii și descendenții lor masculini de a intra numai ei în stăpînirea moștenirii lăsate de părinți. Prin înlăturarea fiicelor de la moștenire nu însemna că fiii singuri beneficiau de toată averea părinților. Ca o contraparte a privilegiului descendenților masculini, fetele primeau și ele din această avere prin înzestrarea lor de către părinți sau frați.

Privilegiul masculinității apare ca o instituție obișnuielnică cu rădăcinile în obște și în obiceiurile feudale anterioare chiar întemeierii statelor feudale, modificate după întemeiere atît consuetudinar, cît și prin hotărîri domnești. El se dezvoltă atît în orînduirea sclavagistă, cu anumite particularități corespunzătoare, cît și în cea feudală, cu caracteristicile proprii acesteia. În societatea romană sclavagistă nu există totuși un asemenea privilegiu, ceea ce învederează că el nu era o trăsătură esențială a sclavagismului, așa cum se poate considera, în general, că a devenit în cadrul orînduirii feudale, pentru o bună perioadă de dezvoltare a ei.

Pe teritoriul țării noastre nu avem nici un indiciu de aplicare a privilegiului masculinității în cadrul orînduirii sclavagiste romane și — din lipsă de știri documentare mai precise despre formele de descompunere ale obștilor geto-dace — nici în afara acestei orînduiri. Pentru a nu zăbovi în ipoteze pe bază comparativă, vom examina deci problema numai în cadrul orînduirii feudale a Țării Românești, unde fiii le îndepărtau pe fiice de la succesiunea părinților. Femeile, neputînd îndeplini îndatorirea principală a vasalului față de senior, de a servi în oaste — obligație pe care o aveau, sub forme corespunzătoare, atît boierii, cît și țăranii liberi — , ele nici nu moșteneau imobile rurale, ci erau înzestrate uneori cu asemenea bunuri, dar de obicei cu lucruri mobile sau bani, iar pămîntul era moștenit de băieți. Privilegiul masculinității apare astfel, în general, ca o caracteristică a feudalismului, atît pentru moștenirea în obște, cît și pentru cea boierească.

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 493—499, 1970.

www.dacoromanica.ro

În obştea ţărănească privilegiul masculinităţii prezenta şi avantajul că, prin excluderea fetelor de la moştenirea pămîntului, obştea moşnenească munteană îşi păstra omogenitatea; altfel, dacă fetele căsătorite în afară ar fi participat şi la moştenirea pămîntului, s-ar fi ajuns să se introducă într-o obşte stăpîni de pămînt din altele[1].

Mulţimea documentelor care atestă existenţa privilegiului masculinităţii în Ţara Românească din secolul al XV-lea pînă la mijlocul secolului al XVII-lea a determinat pe majoritatea cercetătorilor să-l considere, pentru perioada arătată, ca singurul fel de succesiune descendentă în această ţară[2].

Privilegiul masculinităţii mai este întîlnit şi în Făgăraş. Se pare însă că el nu a avut aplicaţie în Moldova[3]. Această diferenţiere, unită şi cu faptul că chiar în Ţara Românească se găsesc documente care consacră, paralel cu privilegiul masculinităţii, aplicarea principiului egalităţii sexelor în succesiunea descendenţilor, a complicat în mod deosebit problema şi a determinat pe unii autori ca, admiţînd existenţa primului sistem, să dea explicaţii variate asupra originii lui[4], iar pe alţii, să-i conteste însăşi exis-

---

[1] P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 176.

[2] Gr. G. Tocilescu, *Despre legatu în dreptulu romanu şi în dreptulu românu precessu de un studiu istoricu asupra legateloru din timpurile primitive pene astăzi*, Bucureşti, p. XXXV—XXXVI; A. D. Xenopol, „Arhiva Societ. ştiinţ. şi lit. din Iaşi", I (1889—1890), p. 254; D. Alexandresco, *Droit ancien et moderne de la Roumanie*, Paris—Bucureşti, 1898, p. 155—156, 483—486; idem, *Explicaţia teoretică şi practică a dreptului civil român*, Bucureşti, 1912, III, 2, note la p. 140—144; C. G. Dissescu, *Originele dreptului român*, Bucureşti, 1899, p. 36; D. Mototolescu, *Privilegiul masculinităţii*, Bucureşti, 1915, p. 138, 156—157, 189—191; Paul Negulescu, *Cercetări asupra originelor dreptului consuetudinar român*, în „Revista pentru drept şi sociologie", II, part. 2, nr. 7; I. Peretz, *Privilegiul masculinităţii în Pravilniceasca condică-Ispilanti şi Legiuirea Caragea*, Bucureşti, 1905, p. 53—58, 67—68; idem, *În chestia privilegiului masculinităţii*, în „Dreptul", XXXV (1906), p. 344; idem, *Curs de istoria dreptului român*, Bucureşti, ed. a 2-a, 1928, II, 1, p. 138—142, Marcel Emerit, *La femme en Valachie pouvait-elle hériter?*, în „Revue historique du Sud-Est européen", IV (1927), nr. 1—3, p. 38—46; idem, *A propos du droit des femmes à l'héritage en Valachie*, ibidem, V (1928), nr. 1—3, p. 32—33; I. Minea şi L. T. Boga, *Cum se moşteniau moşiile în Ţara Românească pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea*, în „Cercetări istorice", VIII—IX (1932—1933), nr. 2, p. 164—197; X—XII (1934—1936), nr. 1, p. 303—336; nr. 4, p. 145—192; I. C. Filitti, *Prădalica să nu fie*, în „Rev. ist. rom.", II (1932), p. 337—345. Hasdeu („Columna lui Traian", V (1874), nr. 6, p. 129, 132) indică două documente în care este consacrat privilegiul masculinităţii, fără a exprima o părere personală. Iar N. Iorga se declară pentru existenţa privilegiului masculinităţii (*Anciens documents de droit roumain*, Paris—Bucureşti, 1930, p. 17), după ce mai înainte se pronunţase pentru aplicarea sistemului egalităţii sexelor („Rev. hist. du Sud-Est européen", III (1926), nr. 3—4, p. 254).

[3] Numai în două dintre documentele examinate — aparţinînd, de altfel, unei perioade ulterioare aceleia de care ne ocupăm aici — s-a invocat în justiţie privilegiul masculinităţii (1717, N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 261, nr. 420; 23 decembrie 1794, *ibidem*, p. 169, nr. 113). Din rezumatele publicate nu rezultă dacă judecata şi-a însuşit acest punct de vedere.

[4] C. G. Dissescu (*op. cit.*, p. 36) atribuie apariţia privilegiului masculinităţii în Ţara Românească influenţei feudalismului slavilor din nord; o asemenea părere este însă combătută de faptul însuşi al inexistenţei privilegiului în Moldova; D. Alexandresco (*Droit ancien et moderne de la Roumanie*, p. 155—156, 483—484) crede a-i găsi originea în dreptul germanic; A. D. Xenopol (*Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, VIII, p. 93), în dreptul germano-slavon; I. Peretz (*Privilegiul masculinităţii...*, p. 53—58, 67—68), în obiceiurile slavilor din sud care cunoşteau comunismul familial.

Dar existenţa privilegiului masculinităţii în Ţara Românească nu poate fi atribuită unei influenţe străine, el fiind, după cum s-a văzut, o caracteristică generală a moştenirii în obşte şi în orînduirea feudală, forme sociale care au fost cunoscute şi de această ţară.

www.dacoromanica.ro

tența, susținînd că și în Țara Românească devoluțiunea succesiunii la descendenți s-a făcut totdeauna și în mod exclusiv după principiul egalității sexelor[5], păstrat de la traci[6] sau de la romani[7].

Amîndouă aceste susțineri radicale cad în exces. Xenopol a observat de mult coexistența celor două moduri de a succeda: „. . . erau în dreptul de moștenire două tradiții, din care una era cea datorită principiului roman de egală îndreptățire a sexelor, cealaltă celui germano-slavon de precădere a bărbaților"[8].

Ultima soluție ni se pare cea exactă. Analiza unui cît mai mare număr de documente credem că va justifica afirmația făcută.

2. *Privilegiul masculinității.* Nu este afirmat în documente în mod direct, ci el apare din preocuparea părinților ca — luînd încuviințarea domnului — să le cheme pe fiice la succesiune, în lipsa fiilor, pentru evitarea prădalicii. De cele mai multe ori părinții recurgeau la o chemare subsidiară a fiicelor, cînd nu aveau fii; mai rar, ei procedau însă astfel și în cazul cînd se temeau că linia masculină s-ar putea stinge înaintea celei feminine. Sub o formulă de evitare a prădalicii, privilegiul masculinității este consacrat de un mare număr de documente începînd din mijlocul secolului al XV-lea și pînă la începutul secolului al XVII-lea: „Și la dînșii prădalica să nu fie, cîtă vreme se va mai afla dintr-înșii măcar o fiică"[9].

---

[5] I. Nădejde, *Origina dreptului consuetudinar român*, în „Noua revistă română", I (1900), p. 120; idem, *Trac să fie dreptul nostru consuetudinar?*, ibidem, p. 152—154; idem, *Dreptul de ctitorie al femeilor*, București, 1910, p. 26; idem, *Expunerea rezumată a teoriei moștenirilor în vechiul drept românesc*, București, 1919; idem, notă în *Pandectele române*, 1926, 1, 200; G. Fotino, *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain*, Paris, 1925, p. 213—293; idem, *La femme en Valachie, pouvait-elle hériter?*, în „Revue historique du Sud-Est européen", IV (1927), nr. 4—6, p. 113—122; idem, *Etude sur la situation de la femme dans l'ancien droit roumain*, în „Revue hist. de droit français et étranger", 1931, nr. 1, p. 52—79.

[6] Ion Nădejde, *Origina dreptului consuetudinar român*, în „Noua revistă română", I (1900), p. 121, col. I; idem, *Trac să fie dreptul nostru consuetudinar?*, ibidem, p. 147, col. I; G. Fotino, *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain*, p. 291. Dar puținul pe care îl știm despre dreptul trac nu ne autorizează să tragem vreo concluzie în această materie (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 178).

[7] G. Fotino, *Contribuțiuni la studiul regimului succesoral în vechiul drept românesc*, 1927, p. 25—26; idem, *Droit roumain et droit oriental: phénomènes d'interpénétration. La représentation en matière de successions féminines dans l'ancien droit roumain* (extras din Mélanges „în memoria lui Vasile Pârvan"), p. 11.

[8] *Istoria românilor din Dacia Traiană*, București, ed. a 3-a, VII, p. 93. Este adevărat că autorul își întemeiază afirmația, în ce privește aplicarea principiului egalității sexelor, numai pe documente din Moldova, deși sînt multe documente în acest sens și în Țara Românească. Coexistența celor două sisteme a mai fost relevată de Andrei Rădulescu (*Studii de drept civil*, București, 1915, p. 181) și de P. P. Panaitescu, care, cercetînd evolutiv problema existenței privilegiului masculinității, conchide, de asemenea, că „în Țara Românească, în obște și în stăpînirea feudală a pămîntului, principial femeia nu moștenea, dar se creează, probabil, tot mai mult cu vremea, posibilități pentru femei de a se excepta de la acest obicei" (*op. cit.*, p. 177; v. același autor în *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, în colaborare cu V. Costăchel și A. Cazacu, Edit. științifică, București, 1957, p. 314—318; și în *Urme din vremea orînduirii feudale în vocabularul limbii române*, în „Studii și cercetări lingvistice", 1958, 2, p. 161—163).

[9] 27 noiembrie 1487, *D.R.H.*, B, I, p. 334, nr. 209; în același sens: < 15 septembrie 1495—aprilie 1508>, *ibidem*, p. 422, nr. 262; 13 septembrie 1504, *D.I.R.*, B, XVI, 1, p. 23, nr. 17; 19 iunie 1509, *ibidem*, p. 51, nr. 46; 27 mai 1510, *ibidem*, p. 59, nr. 56; 27 februarie 1516, *ibidem*, p. 114, nr. 115; 10 < ianuarie—august> 1519, *ibidem*, p. 138, nr. 139; 29 noiembrie 1519, *ibidem*, p. 153, nr. 152; 22 mai 1530, *ibidem*, 2, p. 77, nr. 78; 18 iunie 1537, I. Minea și L. T. Boga, *Cum se moșteniau moșiile...*, „Cercet. ist.", VIII—IX (1932—

www.dacoromanica.ro

Din toate aceste documente se vede că chemarea subsidiară a fetelor — spusă în termeni expreşi sau numai subînţeleasă — era făcută pentru a se împiedica desherenţa succesiunii.

Funcţionarea prădalicii în lipsă de moştenitori descendenţi masculini este o dovadă indirectă evidentă a existenţei privilegiului masculinităţii. Aplicată în lipsă de orice descendenţi, ea reprezintă o fază de decădere a acesteia[10], mai ales dacă renunţarea la prădalică se îmbină cu transformarea formală a fetelor în băieţi, ceea ce presupune că privilegiul masculinităţii nu a dispărut pur şi simplu şi că este necesară o procedură specială care să justifice îndepărtarea efectelor lui.

3. *Alte forme indirecte de manifestare a privilegiului masculinităţii.* În unele documente se arată în termeni expreşi că fiicele sînt chemate la succesiune întrucît tatăl lor a murit fără a lăsa fii în viaţă[11]; în altele, domnul nu face decît să întărească averea succesorală a fiicelor, fără nici o precizare în privinţa fiilor, din enumerarea numelor moştenitorilor rezultînd însă că nu au rămas şi fii[12]. Şi într-un caz, şi în celălalt apare caracterul subsidiar al dreptului succesoral al fiicelor : moştenesc numai dacă nu rămîn fii. Sînt forme indirecte de manifestare a privilegiului masculinităţii.

Un alt procedeu folosit pentru repartizarea averii părinteşti tuturor descendenţilor, indiferent de sex, era înzestrarea fetelor în bani şi lucruri mobile, urmare normală a faptului că băieţii moşteneau pămîntul[13]. Creşterea puterii boierilor în raport cu a domnului şi scăderea importanţei serviciului militar au făcut ca înzestrările cu imobile să devină frecvente[14], zestrea apărînd astfel ca o simplă anticipare asupra succesiunii; „însă

1933), nr. 2, p. 192; 15 iunie 1543, *D.I.R.*, B, XVI, 2, p. 302, nr. 309; 21 iunie 1576, *ibidem*, 4, p. 236, nr. 236; 20 iunie <1579>, *ibidem*, p. 396, nr.401; 14 decembrie 1617, *ibidem*, B, XVII, 3, p. 176, nr. 149. În ultimul document nu mai întîlnim termenul „prădalică", acesta dispărînd în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, totuşi din cuprinsul lui rezultă aceeaşi preocupare ca bunurile să nu devină domneşti, în lipsă de descendenţi masculini. După dispariţia denumirii de prădalică, domnul continuă, într-adevăr, să dobîndească succesiunile desherente.

[10] Astfel, la moartea fără copii a Elinei, soţia lui Matei Basarab, satul Pietrile-Vlaşca, ce-i aparţinea, devine domnesc. Însă Ghica-vodă, la cererea lui Radu biv vel-ban, feciorul lui Udrişte logofăt Năsturel, îi dă satul, ca fiind nepot al Elinei (17 mai 1679, I. C. Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. 56, nr. 193). Uneori, spre a evita prădalica, *decuius* dispunea în favoarea fraţilor (< 1523—1528>, *D.I.R.*, B, XVI 1, p. 178, nr. 182), a surorilor (21 iunie 1576, *ibidem*, 4, p. 236, nr. 236) sau chiar a verilor (9 iunie 1582, *ibidem*, 5, p. 61, nr. 64).

[11] 12 noiembrie 1562, Al. Ştefulescu, *Doc. slavo-române relative la Gorj*, p. 145: „iar apoi a dat Danciul fetelor lui, Neacşa şi Stanca şi Voicăi, partea lui de moşie din Iaşi toată, pentru că Danciul n-a făcut băieţi din corpul său"; în acelaşi sens : 7 iulie <1557>, *D.I.R.*, B, XVI, 3, p. 61, nr. 74; 29 aprilie 1610, *ibidem*, 1, p. 456, nr. 405.

[12] Petru cel Tînăr întăreşte fiicelor lui Pîrvul anume : „Dobra şi Miliţa şi Cara şi Maria şi cu fiii lor, cîţi le va da Dumnezeu", o ocină la Sălcuţa (15 ianuarie 1566, *ibidem*, 3, p. 220, nr. 258; în acelaşi sens : 9 octombrie 1557, *ibidem*, p. 74, nr. 85; 29 aprilie 1610, *ibidem*, XVII, 1, p. 456, nr. 405).

[13] 8 mai <1581>, *ibidem*, XVI, 5, p. 20, nr. 22; <1655—1656>, N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 477, nr. 112; 20 iunie 1662, *Surete şi izv.*, VI, p. 92, nr. 90; 25 iunie 1776, „Rev. ist"., 1917, p. 20; cf. P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească...*, p. 177.

[14] Vezi de ex. 3 iunie 1548, *D.I.R.*, B, XVI, 2, p. 380, nr. 400: „şi a dat Stoian fiicei lui, anume Sorca, zestre loc de vie, dar o falce"; în acelaşi sens : 1612, *ibidem*, XVII, 2, nr. 99, p. 105.

www.dacoromanica.ro

fetele înzestrate erau excluse de la moștenirea părinților"[15], fără posibilitate pentru ele de a cere participarea la aceasta chiar raportînd dota[16]. Înzestrarea avea, astfel, caracterul definitiv, în sensul că nu mai putea fi pusă în discuție la decesul înzestrătorului[17] sau al înzestratei[18]. Pentru a împiedica totuși ieșirea averii din familie, înzestrătorul avea grijă să prevadă în actul prin care dispunea de bunurile sale, înzestrînd fiicele și instituindu-l pe fiu moștenitor pe restul averii, că „oricui dintre dînșii i s-ar întîmpla mai înainte moarte, iar la dînșii prădalica să nu fie, ci să fie celor rămași"[19].

4. *Formele de egalitate succesorală a sexelor.* Am văzut că, chiar înzestrate cu pămînt, fiicele nu dobîndeau calitatea de succesoare și că, pentru a se evita prădalica, în lipsa descendenților masculini, era necesară o dispoziție specială de chemare subsidiară a fiicelor la succesiune. În tendința de egalizare a sexelor, pe care am remarcat-o deja, s-a recurs la două procedee indirecte, prin care — folosindu-se o ficțiune — se schimba ordinea succesorală : fiind așezate în loc de fii sau înfrățite cu aceștia, fiicele dobîndeau aceleași drepturi ca ei și moșteneau ca atare.

În cazul cînd nu avea fii, părintele — spre a evita prădalica — se prezenta înaintea domnului și le așeza pe fiicele sale „să fie în loc de fii"[20]. Iar dacă avea fii și voia ca la deschiderea succesiunii sale să fie chemate și fiicele în concurs cu fiii, le așeza „să-i fie alături de fii"[21] sau le înfrățea

---

[15] A. D. Xenopol, „Arh. Soc. științ. și lit. din Iași", I (1889—1890), p. 254. De aceea Elina Cantacuzino, care avea șase băieți și șase fete, în testamentul său își împarte averea numai între cei șase băieți, fără a pomeni nimic despre fete (1 septembrie 1684, *ibidem*, p. 249—254); iar Ecaterina Mavrocordat, avînd trei fii și nepoți și nepoate de la cele două fiice înzestrate și predecedate, dispune prin testament în favoarea fiilor, „căci și zisele mele fiice au fost înzestrate și au luat de la mine juvaiere, cantitate mare, și de la cel de veșnică pomenire părinte al lor bani destui și alte lucruri scumpe, de s-au mulțumit și ele și soții lor; deci n-au să ceară nimic" (25 iunie 1776, „Rev. ist.", 1917, p. 20). În același sens este și testamentul lui Petru Șchiopul (10 mai 1594, Hurmuzaki, XI, p. 437).

[16] V. totuși pentru raportul dotei G. Fotino, *Contribution...*, p. 278—284.

[17] 5 iulie 1589, *D.I.R.*, B, XVI, 5, p. 417, nr. 432 : pretențiile succesorale ale unei fete înzestrate sînt înlăturate astfel : „iar cu partea fratelui său... nu are nici un amestec, pentru că a fost înzestrată" ; în același sens : 26 martie 1641 și 20 martie 1644, Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, p. 67. Situația este aceeași chiar dacă fetele înzestrate ar veni în concurs nu cu băieți, ci tot cu fete, dar neînzestrate (12 < iulie—august> 1578, *D.I.R.*, B., XVI, 4, p. 326, nr. 333 ; în același sens : 30 iunie 1572, Stoica Nicolescu, *Diaconul Coresi și familia sa*, în „Rev. ist. arh. și fil.", X (1909), p. 277).

[18] 25 noiembrie 1610, *D.I.R.*, B., XVII, 1, p. 493, nr. 436 : după moartea uneia dintre fiicele înzestrate, fiul înzestrătoarei (jupînița Mușa) vine înaintea domnului și cere o nouă împărțeală ; cererea îi este însă respinsă, pentru că jupînița Mușa, prezentîndu-se în fața domnului, arată că așa a făcut înzestrările ; în același sens : 2 iunie 1610, *ibidem*, p. 478, nr. 422.

[19] 24 iulie 1525, *ibidem*, XVI, 1, p. 187, nr. 194 ; în același sens: 20 iunie <1579>, *ibidem*, 4, p. 396, nr. 401.

[20] 10 septembrie 1493, *D.R.H.*, B, I, p. 395, nr. 244 ; în același sens : 12 noiembrie 1463, *ibidem*, p. 207, nr. 122 ; 7 noiembrie 1480, *ibidem*, p. 283, nr. 175 ; 15 iunie 1499, *ibidem*, p. 476, nr. 292 ; 17 aprilie 1540, *D.I.R.*, B, XVI, 2, p. 269, nr. 268 ; 26 februarie 1617, Al. Ștefulescu, *Doc. slavo-române*, p. 358.

[21] 15 iunie 1504, *D.I.R.*, B, XVI, 1, p. 21, nr. 15 ; în același sens : 11 ianuarie 1500, *D.R.H.*, B, I, p. 483, nr. 296 ; < 1 septembrie 1551—3 iunie 1552>, *D.I.R.*, B, XVI, 3, p. 11, nr. 11 ; 11 iunie 1565, *ibidem*, p. 211, nr. 249.

www.dacoromanica.ro

cu aceştia: „să fie doi fraţi Tudora şi Crăciun"[22]. Se împiedica astfel ca averea să devină domnească.

Mergîndu-se mai departe pe drumul egalizării sexelor, s-a ajuns ca, chiar fără să se recurgă la vreo ficţiune, să se deroge de la regula comună a privilegiului masculinităţii şi să se lase făţiş averea, deopotrivă, descendenţilor masculini şi feminini; principiul egalităţii sexelor devine astfel de aplicaţie generală[23].

5. *Concluzie.* Din compararea acestor ultime documente cu cele cuprinzînd privilegiul masculinităţii se constată în mod netăgăduit că dreptul consuetudinar al Ţării Româneşti a cunoscut într-o anumită epocă două sisteme de reglementare a succesiunii descendenţilor: privilegiul masculinităţii şi egalitatea sexelor, cei interesaţi putînd recurge la unul sau la celălalt. Funcţionarea lor concomitentă este atestată documentar de la mijlocul secolului al XV-lea pînă la începutul secolului al XVII-lea.

Iniţial, sistemul privilegiului masculinităţii s-a aplicat cu preponderenţă; el reprezenta regula de drept consacrată, de la care, cu voia domnului, se putea deroga; aceasta o învederează încercările de stabilire a egalităţii între copii prin intermediul unor ficţiuni ca aşezarea şi înfrăţirea. Privilegiul masculinităţii a avut putere în special în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi în tot secolul al XVI-lea, fără a funcţiona singur nici chiar în acea perioadă; derogările, ajungînd să asigure o egalitate între fii şi fiice, erau din ce în ce mai numeroase, egalitatea reprezentînd situaţia obişnuită în secolul al XVII-lea, am putea spune, în limbaj modern, dreptul comun al materiei, deşi continuarea înzestrării fetelor în bani şi obiecte mobile, chiar şi după această epocă, arată că privilegiul masculinităţii nu fusese abandonat cu desăvîrşire, manifestîndu-se nu

---

[22] 1564, Al. Ştefulescu, *Gorjul istoric şi pitoresc*, p. XXIX; în acelaşi sens: 13 august 1541, *D.I.R.*, B, XVI, 2, p. 279, nr. 281; 14 septembrie 1565, Al. Ştefulescu, *Doc. slavo-române*, p. 149; 29 iunie 1616, *D.I.R.*, B, XVII, 3, p. 32, nr. 27 (mătuşa se înfrăţeşte cu nepoţii de frate).

[23] 15 aprilie 1456, *D.R.H.*, B, I, p. 196, nr. 113; 24 aprilie 1484, *ibidem*, p. 309, nr. 191; 21 aprilie 1489, *ibidem*, p. 344, nr. 215; 9 iulie 1492; *D.R.H.*, B, I, p. 369, nr. 230; 9 octombrie 1492, *ibidem*, p. 374, nr. 234; 3 noiembrie 1509, *D.I.R.*, B,XVI, 1, p. 53, nr. 48; 8 ianuarie 1512, *ibidem*, p. 75, nr. 74; 28 aprilie 1518, *ibidem*, p. 134, nr. 135; <1523—1528>, *ibidem*, p. 178, nr. 182; 17 mai 1529, *ibidem*, 2, p. 66, nr. 65; 13 iulie 1542, *ibidem*, p. 291, nr. 295; 28 februarie 1545, *ibidem*, p. 318, nr. 326; 9 martie 1550, Al. Ştefulescu, *Gorjul istoric şi pitoresc*, p. 2; 1 septembrie 1555, *ibidem*, p. 36, nr. 46; decembrie 1557, Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. XXXVI; 13 august 1568, *D.I.R.*, B, XVI, 3, p. 282, nr. 328; 1 februarie 1570, *ibidem*, p. 347, nr. 399; 8 iulie 1577, *ibidem*, 4, p. 285, nr. 285; 15 iulie 1586, *ibidem*, 5, p. 252, nr. 265; 28 septembrie 1596, *ibidem*, 6, p. 251, nr. 266; 3 februarie 1597, *ibidem*, p. 258, nr. 273; 13 iunie 1609, *ibidem*, XVII, 1, p. 387, nr. 348; 27 octombrie 1609, *ibidem*, p. 420, nr. 373; 10 ianuarie 1610, *ibidem*, p. 424, nr. 377; 20 mai 1610, *ibidem*, p. 469, nr. 415; 16 noiembrie 1611, *ibidem*, 2, p. 21, nr. 25; 26 februarie 1617, Al. Ştefulescu, *Doc. slavo-române*, p. 358; 19 septembrie 1618, N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 177, nr. 20; 20 iunie 1622, *ibidem*, p. 179, nr. 23; 1628, O. Lecca, *Familiile boiereşti române*, p. 91; 5 noiembrie 1640, Al. Ştefulescu, *Schitul Crasna*, p. 56—80; 10 iunie 1656, Al. Odobescu, *Anticuităţile jud. Romanaţi*, p. 148; 30 aprilie 1668, Al. Ştefulescu, *Mănăstirea Tismana*, p. 348; 1 aprilie 1687, Al. Ştefulescu, *Doc. slavo-române*, p. 365; 21 mai 1687, N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 307, nr. 58; 4 noiembrie 1687, *Arh. Olt.*, III (1924), nr. 12, p. 149; 23 aprilie 1744, N. Iorga, *Studii şi documente*, XXI, p. 486.

www.dacoromanica.ro

numai ca o tradiție supraviețuitoare, dar și ca o practică ce corespundea încă unor interese reale[24].

În acord cu această evoluție, dreptul scris al Țării Românești consacră și el la mijlocul secolului al XVII-lea principiul egalității între descendenți; glava 273, al. 1 din *Îndreptarea legii* prevede, într-adevăr : „Copiii, au parte bărbătească, au parte muierească, aceia să prețuiesc să moștenească pre părinții lor și pre mumăni", iar în al. 2 se aplică același principiu celorlalți descendenți.

În asemenea condiții, mijlocul secolului al XVII-lea apare ca o cotitură în evoluția privilegiului masculinității. De aceea cercetarea de față se oprește la această dată, urmînd ca dezvoltarea istorică ulterioară, în cadrul căreia, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, apare privilegiul masculinității în dreptul scris — în *Pravilniceasca condică* și *Legiuirea Caragea* —, să facă obiectul unei cercetări separate.

[24] Principalii factori determinanți ai schimbării din dreptul consuetudinar au fost : *a*) admiterea libertății de a dispune prin testament, consecință a creșterii puterii boierilor în raport cu domnul ; ea este exprimată categoric în doc. 10 mai 1555, *D.I.R.*, B, XVI, 3, p. 30, nr. 39 ; *b*) posibilitatea stăpînului de pămînt de a răspunde printr-un înlocuitor la chemarea la oaste ; I. Neculce arată că la 1682 Duca-vodă „au pus și pe un Brahă căpitan de au făcut un steag de oameni, tot din vătajii boierilor ș-a giupînesilor celor săraci" (*Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, Edit. de stat pt. lit. și artă, București, 1955, p. 155) ; *c*) nevoia angajării unor mercenari specialiști, pentru mînuirea armelor de foc ce-și fac apariția ; *d*) reducerea considerabilă a armatei sub apăsarea turcească ; Dim. Cantemir menționează că în Moldova, prin asuprirea turcilor, armata a scăzut la a zecea parte (*Descriptio Moldaviae*, București, 1872, text. lat., p. 88—94, trad. rom., p. 92—96).

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

REFUGIAȚI TRANSILVĂNENI ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI DE LA 1848—1849 ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

DE

CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU și APOSTOL STAN

Revoluția de la 1848 din Moldova, Transilvania și Țara Românească, în ciuda unor particularități locale, s-a desfășurat totuși ca un fenomen unitar, mai cu seamă sub raportul comunității țelurilor fundamentale urmărite, ceea ce a generat și încercările de cooperare în lupta revoluționară de eliberare socială și națională[1]. Granițele politice deosebite impuse de dominația străină nu i-au împiedicat pe români să considere totdeauna cele trei provincii drept patria lor comună. În situații dificile, revoluționarii moldoveni și munteni s-au stabilit temporar în Transilvania după cum fruntași din această provincie au trecut la sud și la est de Carpați.

Evenimentele complexe din 1848-1849 din Transilvania au determinat o serie de fenomene social-politice, printre care și emigrarea în Țara Românească a unor numeroase grupuri de locuitori. Emigrările din timpul revoluției nu au un carater fortuit. Deplasările de populație din Transilvania în Moldova și Țara Românească constituie una dintre permanențele demografice ale istoriei medievale și moderne românești. Dominația străină și agravarea exploatării țărănimii din Transilvania au determinat un flux permanent de populație spre sud și est de Carpați. În anumite momente, acest curent demografic a căpătat proporții atît de ample, încît contemporanii înșiși au putut să afirme: „Tota Transilvania ad nos venis"[2]. Se cuvine subliniat faptul că aceste strămutări ale românilor transilvăneni nu au afectat preponderența numerică a elementului etnic românesc, rămas permanent majoritar în Transilvania. Deosebite sînt în timpul revoluției române doar împrejurările imediate care au generat marile dis-

[1] Vasile Maciu, *Caracterul unitar al revoluției din 1848 în țările române*, în „Studii", XXI (1968), nr. 5, p. 825 și urm.; Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională*, Edit. Academiei, București, 1967, p. 125—130.

[2] David Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944; Vezi și I. Conea, *Satele de ungureni în Oltenia subcarpatică*, în „Buletinul Societății regale române de geografie", București, 1940, p. 60; Constantin C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, Edit. științifică, București, 1967, p. 51—57.

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 501—519, 1970.

www.dacoromanica.ro

locări din anii 1848-1849. Consecințele și ecoul acestora în conștiința poporului român sînt chestiunile pe care încercăm să le explicăm în studiul de față pe temeiul unui bogat material documentar inedit.

*

Motivul principal care în timpul revoluției *i*-a determinat pe mulți dintre românii transilvăneni să emigreze l-au constituit persecuțiile la care erau supuși de nobilimea maghiară și intervenția forțelor contrarevoluționare. Din toamna anului 1848, formațiile revoluționare maghiare, comandate de Iosif Bem, dădeau lovituri nimicitoare unităților militare habsburgice din Transilvania. Țintind să lichideze cu orice preț lupta maselor populare pentru abolirea servituților feudale și pentru recunoașterea existenței naționale a poporului român, nobilimea maghiară a folosit victoriile repurtate de generalul polon în scopul restaurării pozițiilor sale feudale. Spre a atinge acest obiectiv, ea dezlănțuie mai ales împotriva iobagilor români o adevărată campanie represivă[3]. Organizată în așa-zisele gărzi naționale, nobilimea a recurs la mijloace violente, ceea ce neîndoios a produs în rîndul românilor, dezarmați și fără putință de apărare, o puternică neliniște. Numeroși locuitori din vecinătatea Țării Românești au încercat atunci să-și procure mijloace adecvate de rezistență[4], însă, din pricina condițiilor nefavorabile, mulți dintre ei au preferat să se strecoare la sud și arareori la est de Carpați, spre a se pune la adăpost de primejdia ce-i amenința.

Împrejurările diferite din timpul revoluției care au determinat pe românii transilvăneni să emigreze la sud de Carpați sînt relevate de ei în numeroase documente. Este concludentă sub acest unghi de vedere relatarea a cinci sute de emigrați, care încă din noiembrie 1848 trecuseră frontiera și se așezaseră temporar în Țara Românească. Fiind iobagi pe proprietăți nobiliare, arătau ei, au fost nevoiți să-și părăsească satele, deoarece erau expuși la violențe și prădăciuni[5]. Un alt grup declara că a trecut granița de teama răzbunării nobilimii, care începuse „a tăia din săteni pe oricine întîlnea, a da foc caselor și a dărîma bisericile"[6]. Motive similare invocau și alți numeroși locuitori transcarpatini care trecuseră în Țara Românească[7]. Pentru nu puțini români însă, refugiul a fost provocat de refuzul lor de a lupta pentru o cauză ce le era străină. Se impune, poate, a aminti de atitudinea acelui mănunchi de ostași români din Baia Mare care dezertaseră din armată imperială în semn de protest și de solidarizare și se refugiaseră în Țara Românească[8].

Trecînd Carpații, românii transilvăneni erau conștienți că vin într-o altă provincie românească, unde nădăjduiau să găsească înțelegerea cuvenită în temeiul comunității etnice. Conștiința că dincolo de Carpați se află tot o provincie românească era întărită și de faptul că unii dintre cei

[3] Vezi în acest sens Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, Edit. științifică, București, 1965, p. 81, 91, 104, și urm.

[4] Arh. st. Buc., Departamentul Vistieriei (în continuare Dep. Vist.), dos. 1 218/1848, f. 1.

[5] Ibidem, Obștescul Control al Țării Românești (în continuare : Obșt. Contr.), dos. 1 099/A/1848, f. 5.

[6] Ibidem, f. 25.

[7] Ibidem, dos. 584/1849, f. 188 și 425.

[8] Ibidem, dos. 1 099/B/1848, f. 1 551.

www.dacoromanica.ro

strămutați aveau chiar rude în Țara Românească[9], locuitori emigrați în alte epoci, dar stabiliți definitiv la sudul lanțului muntos.

În legătură cu zona de unde porneau emigrații, este de remarcat că, în genere, aceștia erau originari din localități limitrofe cu Țara Românească. Cei mai mulți dintre ei erau de fel din regiunea Brașovului[10] și din cea a Sibiului[11]. Dar o bună parte descindeau din ținuturile Alba, Cetatea de Baltă, Sighișoara, Scaunul Mediașului[12] etc. Grupuri răzlețe soseau și din regiuni mai depărtate ale Transilvaniei, dar numărul celor din urmă, raportat la masa totală a refugiaților, era destul de redus. Surprindea totuși în chip izolat prezența în Țara Românească a unor emigrați tocmai din nord-vestul Transilvaniei, anume din Baia Mare[13].

Începutul deplasărilor umane din Transilvania spre Țara Românească provocate de evenimentele revoluționare din anii 1848-1849 se plasează în jumătatea lunii noiembrie 1848. Primii mesageri își fac apariția în partea dinspre munte a județului Prahova. La 14 noiembrie, comandantul punctului de frontieră de la Vălenii de Munte era informat că un grup de români transilvăneni a trecut granița în zona pichetului Grohotiș[14]. Deplasîndu-se în acel punct, autoritățile locale au constatat că 500 de familii de români — bărbați, femei și copii — intraseră în Țara Românească[15], spre a se pune la adăpost de abuzurile nobilimii. La jumătatea aceleiași luni se semnala prezența unor efective restrînse de emigrați și în județul Buzău[16].

La sfîrșitul lunii noiembrie, după revărsarea acestui val peregrin, autoritățile se așteptau la o încetare a emigrărilor. Este semnificativă pentru susținerea afirmației de mai sus relatarea din 30 noiembrie 1848 a cîrmuitorului județului Prahova[17]; o dată cu dispariția principalei cauze a abandonării de către români a gospodăriilor lor era de așteptat ca și dislocările de populație să ia sfîrșit. Așteptările au fost însă înșelate : la 5 decembrie 1848, egumenul schitului Predeal anunța căimăcămia că este împresurat „de o mulțime de lume fugită din partea Brașovului"[18]. Ca urmare a acestor emigrări, la sfîrșitul anului 1848 se aflau numai în județul Prahova 957 de refugiați[19-20].

Cucerirea orașului Sibiu a declanșat emigrări și din zona centrală a Transilvaniei. La 4 martie 1849, cîrmuitorul județului Argeș informa Departamentul din Năuntru că după ocuparea Sibiului numeroși cetățeni s-au răspîndit „care încotro au putut să scape"[21-28]. Din motivul amintit, multe familii de români din acea regiune pătrund în Țara Românească pe la Cîineni[29].

---

[9] Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 25.
[10] Ibidem, dos. 584/1859, f. 4, 90, 93 etc.
[11] Ibidem, f. 260.
[12] Ibidem, dos. 1 099 B 1848, f. 892—898.
[13] Ibidem, f. 1 600.
[14] Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 5.
[15] Ibidem.
[16] Ibidem, f. 25.
[17] Ibidem, f. 44.
[18] Ibidem, f. 46.
[19-20] Ibidem, f. 280.
[21-28] Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 580.
[29] Ibidem, f. 554.

www.dacoromanica.ro

Pentru a înlesni autorităților supravegherea și acordarea de asistență afluxului mare de emigrați, intrarea în Țara Românească a fost limitată la anumite locuri. Refugiații pătrund îndeosebi pe Valea Prahovei, pasul Bran-Rucăr și Valea Oltului. Intrarea prin alte puncte, ca, de pildă, pe la Vîlcan, a fost interzisă[30]. Infiltrările prin cele trei puncte se defășoară mai ales în martie 1849. La 5 martie, autoritățile locale încunoștiințau forurile superioare că „un mare număr de refugiați transilvăneni au mai trecut acum pe pămîntul țării"[31]. Spre jumătatea aceleiași luni, Departamentul din Năuntru anunța căimăcămia că Bucureștii și județele țării dinspre munte „s-au umplut de asemenea refugiați"[32], ei continuînd să sosească „în trupe numeroase"[33]. O mențiune similară era făcută și de cîrmuitorul județului Prahova[34], care atrăgea atenția că în prima parte a lunii martie 1849 pătrunseseră în unele localități din acel județ peste patru mii de familii de refugiați[35].

Ponderea emigrărilor se reduce în chip simțitor la începutul lunii aprilie 1849. Se constată documentar că spre sfîrșitul lunii menționate exodurile în grupuri mari încetaseră[36]. Bilanțul celor petrecute în primul trimestru al anului 1849 se va fi ridicat la circa 15 000 de persoane[37].

Firește că emigrări parțiale au continuat și în lunile următoare, dar ele au fost cu totul izolate, mai ales că erau îngrădite și de autorități. Datorită instaurării administrației revoluționare în Transilvania, încă de la 29 martie 1849 se făcea cunoscută interdicția intrării în Țara Românească a unor persoane cu pașapoarte vizate de „cîrmuirea revoluționară" [38]. În trimestrul al doilea al anului 1849, tentativele de emigrare se reiau. Inspirat vădit de autoritățile de ocupație, Departamentul din Năuntru cerea la 15 iunie 1849 a nu se îngădui „sub nici un fel de cuvînt vreun refugiat transilvănean să treacă în prințipat" [39], deoarece comunicațiile Țării Românești cu Transilvania și Banatul[40] fuseseră întrerupte. Spre sfîrșitul lunii iunie însă sînt consemnate alte familii românești aflate în munți care solicitau permisiunea de a intra în Țara Românească[41].

Porniți de la vetrele lor spre a se pune la adăpost de persecuțiile nobilimii, emigrații erau într-o stare dintre cele mai precare sub raportul asigurării mijloacelor de trai. La intrarea acestora în țară, autoritățile constatau că mulți dintre ei erau oameni „săraci" sau „scăpătați"[42], însoțiți de numeroși copii. Situația materială modestă a românilor transilvăneni era semnalată și de autoritățile din București și Curtea de Argeș[43].

---

[30] Ibidem, f. 703.
[31] Ibidem, dos. 548/1849, f. 245.
[32] Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 598.
[33] Ibidem.
[34] Ibidem, dos. 584/1849, f. 320.
[35] Ibidem, f. 217.
[36] Ibidem, f. 507—508.
[37] Ibidem, f. 472—473.
[38] „Buletinul ofițial al Prințipatului Terii Românești" (în continuare: „Buletinul ofițial"), nr. 30 din 29 martie 1849, p. 117.
[39] Obșt. Contr., dos. 1 099/B/1848, f. 1516.
[40] Ibidem, f. 1 551.
[41] Ibidem, f. 1 518.
[42] Ibidem, dos. 584/1849, f. 90.
[43] Ibidem, f. 120—123, 346 și 507.

www.dacoromanica.ro

Puțini dintre refugiați erau capabili să-și asigure subzistența Remarcăm faptul că, în pribegia lor, unii dintre români își luaseră o parte din vite[44], o parte dispuneau chiar de „hîrtie bagnote"[45]. Aceștia erau îndeosebi sașii, „familii nobile"[46], care puteau să-și asigure ei înșiși existența.

★

Intrați în Țara Românească, refugiații s-au oprit mai întîi în localități din vecinătatea granitei. Ei s-au dispersat apoi nu numai în județele de munte, ci aproape pe întreg teritoriul Țării Românești. În genere, refugiații se deplasau de la un centru la altul destul de frecvent, în funcție de posibilitatea dobîndirii mijloacelor de subzistență. Departamentul din Năuntru îngăduise ca emigrații să se stabilească în orice punct al Țării Românești, dar condiționase această libertate de depunerea unei chezășii că vor păstra liniștea internă și că nu se vor angaja în acțiuni cu caracter revoluționar[47]. Încă de la 31 decembrie 1848, deși exista doar un număr restrîns de emigrați, același minister solicita cîrmuitorilor județelor Prahova, Buzău, Argeș, Muscel și Vîlcea, să întocmească tabele cu toți refugiații și să indice locul de dispersare[48].

În județul Prahova, la începutul lunii martie 1849 se semnala prezența a patru mii de familii de refugiați[49]. Treptat însă, un număr însemnat dintre cei fixați inițial în Ploiești au plecat în alte localități, astfel că la 12 martie 1849 în orașul amintit se mai aflau doar 100 de familii[50]. Aproximativ 500 de familii se împrăștiaseră în mai multe sate ale acestui județ[51]. Printre satele și orașele din județul Prahova unde se stabiliseră temporar refugiații figurau : Cîmpina, Breaza, Vălenii de Munte, Măneciu-Pămînteni, Măneciu-Ungureni, Ceraș, Teișani, Cheia, Izvoarele, Homoriciu-Pămînteni, Homoriciu-Ungureni[52] etc.

Un efectiv însemnat de refugiați s-a stabilit temporar în județul Argeș[53]. La începutul lunii martie, în orașul Pitești erau 558 de emigrați[54]. În orașul Curtea de Argeș erau înregistrate 450 de familii[55], cărora li se adăugau un alt grup numeros așezat în plaiul Loviștea[56]. În acest plai erau la 20 martie 1849 peste 140 de familii de refugiați, cu 179 de copii[57]. Ei se așezaseră mai ales în localitățile Jiblea, Sălătrucel, Băbuiești, Stoie-

[44] Ibidem, dos. 584/1849, f. 354.
[45] Ibidem, dos. 584/1849, f. 413.
[46] Ibidem, f. 346. Trebuie menționat că în Țara Românească își găsise refugiul un număr însemnat de familii germane și maghiare din Transilvania, precum și o parte a armatei austriece izgonită de oștile revoluționare maghiare (pentru toate aceste probleme vezi ibidem, f. 84, 93, 185 și 261 : dos. 1 099/A+B/1848, f. 114, 184, 202, 210, 211, 213, 397, 489, 545, 658, 966 și 1 203).
[47] Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 582.
[48] Ibidem, f. 99.
[49] Ibidem, dos. 584/1849, f. 217.
[50] Ibidem, f. 298.
[51] Ibidem, f. 354.
[52] Ibidem, dos. 584/1849, f. 427.
[53] Ibidem, f. 237 ; vezi listele refugiaților sosiți în județul Argeș (ibidem, dos. 1 099/A+ +B/1848, f. 751 și 1828).
[54] Ibidem, dos. 584/1849, f. 321.
[55] Ibidem, f. 346.
[56] Ibidem, f. 321.
[57] Ibidem, f. 371.

www.dacoromanica.ro

nești, Berislăvești, Găojani, Sălătrucu, Perișani, Spinul, Greblești, Titești[58] etc.

Numeroși refugiați și-au găsit adăpost la început și în județele Vîlcea, Muscel și Mehedinți. În cuprinsul județului Vîlcea, refugiații erau răspîndiți mai ales în plășile Ocolul, Oltul și Horezul. În orașul Rîmnicu-Vîlcea s-au semnalat la început o „sumă mare de asemenea familii" de refugiați[59], care mai tîrziu au plecat în alte centre din țară. O „sumă mare de asemenea familii" sînt identificate la Drăgășani și la Ocnele Mari[60]. Pătrunzînd prin pasul Bran-Rucăr în județul Muscel, mulți refugiați s-au stabilit în orașul Cîmpulung sau în alte centre din acest district. Cîteva prezențe sînt semnalate și în județul Dîmbovița[61].

În restul județelor din Muntenia, numărul refugiaților a rămas redus. În ianuarie 1849 se găseau la Buzău doar 21 de persoane[62]. Din ianuarie și pînă în iunie 1849, în acest județ au continuat să sosească alți refugiați[63], majoritatea așezîndu-se în localitățile Nehoiașul[64], Movila, Luciu, Largu, Carageallile[65], Chiojdul[66] etc. În județul Brăila, în mai 1849 se stabiliseră 99 de familii, pe care le găsim în orașul de reședință al județului și pe moșiile Bertești, Batogu, Zăvoaie, Scorțaru, Ianca, Perișoru, Colțea, Slobozia[67] etc. În iulie 1849 li s-au mai adăugat 61 de refugiați[68]. Numai 9 persoane s-au oprit în județul Vlașca[69].

Același număr restrîns de refugiați se întîlnește și în Oltenia. Un grup de emigrați așezați inițial la Rîmnicu-Vîlcea s-au deplasat la Craiova, „unde sînt locurile mai îndemînatice despre hrană și lăcuință"[70]. În prima jumătate a lunii august, în județul Mehedinți se fixaseră 42 de persoane[71]. Printre cele nouă persoane din județul Romanați, notăm prezența protopopilor Ioan Moga și Moise Fule din Sibiu[72].

O analiză deosebită întrucîtva în legătură cu răspîndirea emigraților merită, neîndoielnic, orașul București. Fără a putea determina riguros numărul celor stabiliți aici, încă din ianuarie 1849 autoritățile informau că mai mulți refugiați „s-au pornit a veni aici în capitală spre lăcuință"[73].

---

[58] Ibidem, f. 373.

[59] Ibidem, f. 413. Printre refugiații stabiliți în Rîmnicu-Vîlcea se afla și preotul Bratu din Rășinari, bunicul dinspre mamă al marelui poet român Octavian Goga. El îndeplinește un timp în acest oraș funcția de preot și este ales chiar protopop (Ilie Dăianu, *Eminescu în Rășinarii lui Goga*, în „Gîndul românesc", Cluj, an. II, 1934, nr. 1—2, p. 75).

[60] Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 444.

[61] Ibidem, dos. 1 099/A+B/1848, f. 597 și 892—898.

[62] Ibidem, f. 142.

[63] Ibidem, f. 404, 1 237, 1 380 și 1 512—1 513.

[64] Ibidem, f. 404.

[65] Ibidem, f. 1 512—1 513.

[66] Ibidem, f. 1 380.

[67] Ibidem, f. 1 198—1 200.

[68] Ibidem, f. 1 564.

[69] Ibidem, f. 735.

[70] Ibidem, dos. 584/1849, f. 413.

[71] Ibidem, dos. 1 099/B/1848, f. 1 596.

[72] Ibidem, f. 1 127.

[73] Ibidem, dos. 584/1849, f. 38 și 214.

www.dacoromanica.ro

În martie 1849 continuă să se îndrepte spre Bucureşti „un număr îndestul de mare de refugiaţi transilvăneni" [73 bis].

În ciuda faptului că pribegii transilvăneni au fost primiţi cu simpatie şi frăţească compasiune de masele largi populare, oficialitatea i-a suspectat şi i-a supravegheat pe tot timpul şederii lor în Ţara Românească.

Pătrunderea în ţară a primilor emigraţi într-un moment cînd revoluţia nu fusese înăbuşită aici cu desăvîrşire era privită de reprezentanţii trupelor de ocupaţie şi de cei ai autorităţilor căimăcămeşti cu suspiciune. De relevat este faptul că întîiul grup de refugiaţi sosit în judeţul Prahova a fost pus sub supraveghere [74]. Însuşi caimacamul, C. Cantacuzino, a dispus ca ei să fie îndepărtaţi din zona de frontieră şi aşezaţi într-un loc din care puteau fi controlaţi şi împiedicaţi a se „strecura înlăuntru ţării" [75] fără ştirea administraţiilor locale. Dispoziţii similare se dădeau şi în cazul grupului de refugiaţi din judeţul Buzău pentru care se hotărîse a-l pune sub observare poliţienească şi a-l stabiliza într-un anume loc [76].

Cucerirea Braşovului şi Sibiului de trupele revoluţionare maghiare şi controlul exercitat asupra zonelor din vecinătatea Ţării Româneşti amplificau „precauţiile" faţă de refugiaţi. Autorităţile erau îngrijorate îndeosebi de consecinţele pe care le-ar fi putut avea contactul refugiaţilor cu populaţia Ţării Româneşti, a cărei frămîntare revoluţionară nu fusese încă lichidată. Cîrmuitorului judeţului Muscel arăta Departamentului din Năuntru că „apropierea rebeliştilor (a armatei revoluţionare maghiare *n. n.*) de prinţipat cere a se lua cuvenite măsuri pentru paza liniştii din acest judeţ, precum şi pentru o mai bună întărire a graniţei" [77].

Autorităţile erau îngrijorate de pătrunderea o dată cu refugiaţii a unor ziare şi manifeste cu conţinut revoluţionar. Încă de la 30 octombrie 1848, cîrmuirea judeţului Vîlcea semnala pericolul difuzării unor manifeste şi gazete revoluţionare braşovene în Ţara Românească fără încuviinţarea stăpînirii [78]. S-a dispus ca cei ce vor răspîndi asemnea documente să fie priviţi „în deopotrivă învinovăţire ca şi autorii ce ar publica articole neîngăduite" [79]. Cărăuşii ce făceau transporturi spre Transilvania erau ameninţaţi cu aspre pedepse în caz că vor introduce în Ţara Românească aceeaşi categorie de foi socotite incendiare [80]. Mai tîrziu, cînd refugiaţi numeroşi s-au stabilit în ţară, corespondenţa acestora era cenzurată, iar scrisorile suspecte confiscate [81]. Tot astfel, gazetele româneşti şi germane care aveau să sosească pe adresa unor refugiaţi devin obiectul unei atenţii speciale din partea autorităţilor [82]. Interceptarea şi confiscarea proclama-

---

[73 bis] Ibidem, f. 310; vezi şi f. 279. În Bucureşti îşi găsise refugiul şi Ioan Bran de Lemeny, avocat al bisericii Sf. Nicolae din Scheii Braşovului, deputat şi apoi secretar al Adunării Naţionale din 3/15 mai 1848 de la Blaj, membru al deputaţiunii române trimisă la Viena (despre peripeţiile lui în timpul revoluţiei şi împrejurările în care a venit în Ţara Românească vezi ibidem, f. 619).

[74] Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 5.

[75] Ibidem, f. 3.

[76] Ibidem, f. 28—29.

[77] Ibidem, f. 242.

[78] Arh. st. Rm.-Vîlcea, Pref. jud. Vîlcea dos, 678/1848, f. 130.

[79] Ibidem.

[80] Ibidem.

[81] Obşt. Contr., dos. 1 099/A/1848, f. 518—519.

[82] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

țiilor lansate de guvernul revoluționar maghiar, proclamații răspîndite în Țara Românească o dată cu venirea emigraților[83], se transformă treptat într-o preocupare importantă. Admiterea refugiaților pe teritoriul Țării Românești era condiționată de Departamentul din Năuntru de păstrarea ordinii și de abținerea de la orice acțiuni de caracter revoluționar.

Supravegherea pătrunderii refugiaților era impusă și de grija autorităților de a împiedica reîntoarcerea unora dintre fruntașii revoluției muntene, ale căror intenții de reluare a luptei nu rămăseseră necunoscute. Conformîndu-se unor dispoziții ale Departamentului din Năuntru, cîrmuitorul județului Vîlcea cerea ca persoanele ce vor tăinui pe fruntașii revoluției pătrunși în țară să fie denunțate pentru a se „osîndi criminalicește" [84]. Subcîrmuitorul plășii Olteț era mustrat că n-a întreprins nimic în această privință[85], mai ales că cei doi comandanți ai armatelor turco-ruse de ocupație — generalii Omer-pașa și Lüders — sesizau alarmați că asemenea persoane se strecuraseră în țară în același timp cu refugiații [86].

Pentru oprirea intrării în țară a fruntașilor revoluției și a eventualului material „subversiv" ce l-ar fi putut aduce cu ei, se dădeau dispoziții categorice de supraveghere [87]. Cîrmuitorul județului Vîlcea, de pildă, atrăgea atenția ca aceia dintre emigrați ce se vor dovedi că posedă material propagandistic revoluționar să fie împiedicați să intre în țară [88].

O mare îngrijorare producea autorităților eventuala pătrundere în Țara Românească a unor elemente înarmate. Intrarea lor în țară nu era, după expresia cîrmuitorului județului Muscel, „potrivită cu împrejurările vremii" [89]. Din aceste motive, Departamentul din Năuntru mustra cîrmuirea județului Argeș, deoarece îngăduise unor refugiați „a se preumbla înarmați, împotriva poruncilor stăpînirii" [90]. Autoritățile locale erau invitate să dezarmeze imediat asemenea oameni [91].

Cîrmuirea Țării Românești era preocupată ca nu cumva contactul emigraților cu populația să ducă la reizbucnirea revoluției în Țara Românească. În București, unde sosise un mare număr de refugiați, exista temerea că aceștia ar putea „bîntui liniștea" [92].

Adresîndu-se căimăcămiei și cerîndu-i prevenirea oricăror mișcări sociale, Departamentul din Năuntru arată că refugiații erau oameni „de felurite condiții și caractere", ceea ce ar fi putut duce — din contactul lor nestingherit cu locuitorii — la declanșarea unor „vătămătoare bîntuiri" în satele și orașele Țării Românești" [93]. În consecință, departamentul ordonase luarea măsurilor de siguranță ce se impuneau. În județul Muscel se ordona comandanților „punctelor dorobănțești să fie în picere zioa și

[83] Arh. st. Rm.-Vilcea, Pref. jud. Vilcea, dos. 678/1848, f. 392.
[84] Ibidem, dos. 687/1848, f. 274.
[85] Ibidem, dos. 46/1848, f. 144.
[86] Ibidem, f. 147 și 160; dos. 167/1848, f. 380.
[87] Ibidem, dos. 678/1848, f. 157.
[88] Ibidem, f. 158.
[89] Obșt. Contr., dos. 1 099/A/1848, f. 250.
[90] Ibidem, f. 582.
[91] Ibidem.
[92] Ibidem, f. 690.
[93] Ibidem, f. 598

www.dacoromanica.ro

noaptea la orice mişcare" [94]. Temîndu-se de dezlănţuirea unor tulburări interne, cîrmuirea judeţului Argeş refuzase la început să îngăduie deplasarea refugiaţilor, susţinînd că printre ei s-ar afla oameni „cu cugete rele ce ar putea să săvîrşească vreo neorînduială" [95].

Temerile acestea erau, desigur, îndreptăţite într-un moment cînd revoluţia nu încetase în centrul Europei. În legătură cu aceasta se semnala că unii refugiaţi erau în „înţelegere cu din pămînteni ce sînt în categorie de vagabonzi şi fără opinie cinstită" [96]. Astfel un dorobanţ al cîrmuirii judeţului Muscel, datorită contactului cu refugiaţii, rostise la Bucureşti „vorbe şi expresii necuviincioase" [97].

Cu toate precauţiile luate încă de la frontieră, în Ţara Românească sosiseră mulţi refugiaţi pe care autorităţile, în imposibilitate de a-i verifica la intrare, îi considera suspecţi. Deoarece poliţia capitalei şi cîrmuirile judeţene erau în imposibilitate să asigure supravegherea marelui număr de refugiaţi dispersaţi în întreaga ţară [98], Departamentul din Năuntru a cerut constituirea unor comisii judeţene alcătuite din cîrmuitori, membri ai sfaturilor orăşeneşti şi reprezentanţi ai Consulatului austriac [99]. O comisie similară avea să se formeze şi în Bucureşti. Aceste organe aveau menirea „să cerceteze pe toţi aceşti refugiaţi" [100] şi să ceară chezăşii de bună purtare de la compatrioţii lor sau de la locuitorii din Ţara Românească cu care aveau relaţii. Cei ce nu puteau dobîndi o asemenea dovadă, în capitală sau în alt loc din Ţara Românească trebuiau să părăsească ţara „ca nişte oameni bănuiţi" [101].

Necesitatea verificării tuturor refugiaţilor era afirmată şi de Comisia pentru cercetarea tulburărilor liniştii obşteşti într-un raport din 14 martie 1849. După ce arăta că există o mulţime de transilvăneni şi bănăţeni emigraţi în Ţara Românească, comisia sublinia — firește, extrem de bănuitoare datorită fricii de revoluţie — că „pricina" invocată de unii emigraţi pentru a-şi îndreptăţi pribegia „este numai o mască prin care s-au strecurat în prinţipat" [102]. Comisia a decis ca asemenea persoane să fie supravegheate cu străşnicie de poliţie sau, în caz că nu vor obţine garanţia cerută, să fie expulzate [103].

Drept urmare, căimăcămia dispunea la 17 martie 1849 constituire, unor comisii speciale în Bucureşti şi în toate judeţele Ţării Româneşti comisii împuternicite a audia şi a cerceta pe toţi emigraţii [104]. Comisiile funcţionau în toate judeţele unde se aflau refugiaţi. Mulţi dintre aceştia au

---

[94] Ibidem, f. 251.

[95] Ibidem, f. 588.

[96] Ibidem, f. 599.

[97] Ibidem, f. 186.

[98] Ibidem, f. 598.

[99] O dispoziţie specială era trimisă cîrmuirii judeţului Dolj, prin care i se cerea darea pe „chezăşie" a tuturor refugiaţilor, mai ales că mulţi dintre ei veniseră în Ţara Românească fără nici un fel de act (Arh. st. Craiova, Pref. jud. Dolj, dos. 50/1849, f. 73 şi 74).

[100] Obşt. Contr., dos. 1099/A/1848, f. 598.

[101] Ibidem.

[102] Ibidem, f. 599.

[103] Ibidem.

[104] Ibidem, f. 660.

www.dacoromanica.ro

dobîndit chezășiile cerute de autorități. În unele situații, refugiații nu au putut obține garanțiile necesare, încît comisiile au propus alungarea lor peste graniță [105]. Totuși, chiar și în aceste situații, în ultimă instanță, emigrații, au fost păsuiți să rămînă în țară, fiind doar obligați să se stabilizeze „la un loc supt deaproape priveghere a poliției sau a aleșilor satului" [106].

Văzînd în unii dintre emigrați potențiali tulburători ai ordinii regulamentare restaurate prin intermediul ocupației străine, autoritățile căimăcămești au luat în unele cazuri măsuri represive împotriva acestora [107]. Cîrmuirea județului Gorj, de pildă, a arestat pe cîțiva dintre refugiați [108]. Tot astfel procedează cu unii emigrați poliția orașului București [109] și cîrmuirea județului Muscel [110]. La sugestia autorităților de ocupație, cîrmuirile trebuiau să identifice și să aresteze mai cu seamă pe conducătorii revoluției române din Transilvania. Printre refugiații care intraseră în Țara Românească se afla și Simion Bărnuțiu, care la 7 aprilie 1849 este arestat la Vîrciorova în momentul cînd încerca să treacă în Austria [111]. El este reținut sub stare de arest mai mult timp, dar este eliberat [112].

★

Sosirea unor grupuri importante de refugiați din Transilvania punea în fața cîrmuirii Țării Românești chestiunea rezolvării unor probleme grele, referitoare în principal la asigurarea mijloacelor de existență pentru noii veniți. Încă de la 21 decembrie 1848, cînd în Țara Românească era un număr apreciabil de refugiați, caimacamul C. Cantacuzino cerea Departamentului din Năuntru să ordone administrațiilor județelor Prahova Buzău și Muscel, unde aceștia se aflau dislocați la acea dată, acordarea de locuință și hrană [113]. Dispoziții similare erau date egumenului schitului Predeal și celui al mănăstirii Sinaia, îndatorați a pune la dispoziția emigraților încăperi pentru locuit și alimente [114]. Caimacamul orînduise la punctul Timiș, pe unde se scurgeau emigrații, pe maiorul Dimitrie Gănescu, însărcinat „să facă bună primire refugiaților" și să le înlesnească „locuințe, precum și trebuincioasa hrană" [115]. Tot astfel la schela Bran fusese numit un slujbaș al administrației pentru „primirea și îngrijirea refugiaților" [116]. La 4 martie 1849, cînd pe la Cîineni trecuseră numeroși emigrați, caimacamul cerea Departamentului din Năuntru măsuri urgente de ajutorare a acestor români [117].

---

[105] Obșt. Contr., dos, 1 099/B/1848, f. 1057—1059, 1068—1073, 1097 etc.

[106] Ibidem, f. 1 098.

[107] Vezi Arh. st. Rm. Vîlcea, Pref. jud. Vîlcea, dos. 735/1849, f. 7 și 9.

[108] Obșt. Contr., dos. 1 099/A/1848, f. 598; vezi pentru alt caz, dos. 1 099/B/1848, f. 1 551.

[109] Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 601.

[110] Ibidem, f. 654.

[111] Ibidem, dos. 1 099/B/1848, f. 1 001.

[112] Despre șederea lui în Țara Românească și despre împrejurările în care a fost arestat și eliberat vezi ibidem, f. 1 023, 1 111, 1 373 și 1 566.

[113] Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 92.

[114] Ibidem, dispoziția aceasta era transmisă județelor menționate (ibidem, f. 94 și 95).

[115] Ibidem, f. 92.

[116] Ibidem, nr. 584/1849, f. 88.

[117] Ibidem, nr. 1099/A/1848, p. 260.

www.dacoromanica.ro

Soluţionarea problemelor dificile relative la asigurarea mijloacelor de existenţă marelui număr de refugiaţi a reclamat înfiinţarea unui organ special. Cerinţa aceasta fusese subliniată şi de cîrmuitorul judeţului Muscel, care într-un raport aducea la cunoştinţa Departamentului din Năuntru încă de la 10 decembrie 1848 că eforturile individuale ale locuitorilor din acel judeţ de a ajuta pe refugiaţi se dovedeau insuficiente [118]. El propunea „a se da un ajutor şi de către stăpînire" [119], deoarece cei mai mulţi dintre cei veniţi erau lipsiţi cu totul de posibilităţi materiale. Receptivă la aceste propuneri, căimăcămia anunţa Departamentul din Năuntru la 30 decembrie 1848 hotărîrea de a institui o comisie specială destinată a strînge fonduri din întreaga ţară pentru ajutorarea materială a refugiaţilor [120]. Comisia aceasta avea ca membri pe marele logofăt Constantin Ghica, beizadeaua Dimitrie Ghica şi clucerul Dimitrie Ioanidis [121]; Scarlat Pascal era secretar [122]. Ea însăşi avea sediul în localul Departamentului din Năuntru [123], acesta fiind şi organul care executa dispoziţiile comisiei.

Pentru adunarea fondurilor necesare ajutorării emigraţilor, comisia a hotărît deschiderea unor subscripţii publice. În vederea strîngerii fondurilor, cei trei membri se angajau să activeze fiecare într-un anumit mediu social. Spătarul Constantin Ghica urma a deschide subscripţia în rîndul tuturor „boierilor rangului întîi şi partea miliţiei" [124]; Dimitrie Ghica se preocupa de adunarea fondurilor printre consulii puterilor străine, negustori şi tineretul „nobil" din Bucureşti [125], iar Dimitrie Ioanidis era însărcinat cu efectuarea subscripţiei în rîndul funcţionarilor din ministere [126]. Evident că se îngrijeau deopotrivă de strîngerea fondurilor şi de la alte categorii sociale, de fapt de la toţi cei dispuşi să ofere concursul pribegilor.

Dată fiind nevoia acută de fonduri băneşti pentru ajutorarea refugiaţilor, comisia hotărăşte ca subscripţia să se desfăşoare în întreaga Ţară Românească. Pentru aceasta însă ea face apel la Departamentul din Năuntru, cerîndu-i să iniţieze deschiderea „în presusvia fiecăreia cîrmuiri o subscripţie" [127]. Logofătul treburilor bisericeşti a fost invitat să organizeze o subscripţie care să cuprindă „tot clerul bisericesc" [128]. Poliţia capitalei era, de asemenea, însărcinată să ţină o evidenţă a tuturor refugiaţilor aşezaţi în Bucureşti, pentru a putea astfel să le acorde asistenţa de care aveau nevoie [129]. Comisia mai hotăra ca, după caz, să trimită un reprezentant al său în zonele unde se stabiliseră temporar grupuri mai numeroase

---

[118] Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 6.

[119] Ibidem.

[120] Ibidem, f. 129; vezi şi Dep. Vist., nr. 1 218/1848, f. 1. Hotărîrea aceasta era publicată în „Buletinul ofiţial", nr. 2 din 5 ianuarie 1849, p. 5.

[121] Obşt. Contr., dos. 1 099/A/1848, f. 129.

[122] Ibidem, dos. 584/1849, f. 6.

[123] Ibidem, f. 60.

[124] Ibidem, dos. 584/1849, f. 1.

[125] Ibidem.

[126] Ibidem. La 8 ianuarie 1849 comisia cerea cîrmuitorilor de judeţe măsuri rapide de ajutorare a refugiaţilor prin subscripţii băneşti sau prin alte mijloace („Buletinul ofiţial", nr. 12 din 29 ianuarie 1849, p. 41—42).

[127] Obşt. contr., dos. 584/1849, f. 1.

[128] Ibidem.

[129] „Buletinul ofiţial", nr. 11 din 29 ianuarie 1849, p. 43.

www.dacoromanica.ro

de refugiați spre a se convinge de felul în care trăiesc și sînt distribuite ajutoarele [130].

Comisia de ajutorare devenea organul care se îngrijea în mod exclusiv de toate problemele referitoare la refugiați. Ea cerea Departamentului din Năuntru să ordone cîrmuitorilor de județe să protejeze pe refugiați, încît „nu numai să nu întîmpine lipsa despre cele neapărat trebuincioase ale vieţuirii, ci încă să le fie petrecerea întru odihnă și desăvîrșită mulțumire" [131].

Acțiunea de strîngere a fondurilor pentru ajutorarea emigraților a început în luna ianuarie 1849. Comisia s-a străduit să asigure subscripției „o întindere cît mai mare și cît se va putea mai îmbelșugată", deoarece numărul refugiaților, cum se arăta într-un raport din 15 martie, „a ajuns a fi foarte mare" [132]. Subscripția a durat pînă la începutul lunii iulie 1849 [133].

Contribuția diferitelor pături și clase sociale ale Țării Românești la acțiunea de ajutorare materială a românilor transilvăneni a fost inegală. Proporțiile au fost determinate atît de starea materială, cît și de dorința de ajutorare efectivă a acestor români transilvăneni greu încercați de vitregia vremurilor. Într-un tabel întocmit la începutul lunii iulie 1849 se indica faptul că totalul subscripțiilor pînă la acea dată se urca la suma de 133 837 de lei [134–136].

O donație importantă fusese făcută în numele Țării Românești. Sfatului administrativ i se dăduse dispoziția „să chibzuiască și să hotărască suma de bani cu care ar putea vistieria veni în ajutorul scăpătaților refugiați transilvăneni" [137]. În ciuda faptului că vistieria însăși traversa o perioadă dificilă, a donat totuși în folosul emigraților suma de peste 26 600 [138]. Caimacamul C. Cantacuzino depunea și el în cadrul aceluiași fond aproape 3 200 de lei [139].

O contribuție consistentă la fondul de ajutorare a fost adusă de funcționarii publici și de numeroase alte persoane particulare din județele Țării Românești. Într-o listă de donație era înscrisă suma de aproape 16 000 de lei [140], rezultat al unei colecte întreprinse printre funcționarii din capitală și din țară.

Subscripția în județe fusese deschisă încă din ianuarie 1849. Sumele adunate inițial erau destul de modice [141]. Cîrmuitorul județului Rîmnicu-Sărat arăta că 18 persoane dintr-o plasă au subscris doar 100 de lei [142]. În februarie, în același județ, se mai adunaseră 226 de lei [143], iar puțin

---

130 Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 1.

131 Ibidem, vezi și „Buletinul ofițial", nr. 7 din 22 ianuarie 1849 unde sînt publicate hotărîrile Comisiei de ajutorare.

132 Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 319.

133 Ibidem, f. 768; vezi și „Buletinul ofițial", nr. 69 din 4 iulie 1849, f. 275–276.

134–136 Ibidem.

137 Dep. Vist., dos. 1 218/1848, f. 1.

138 Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 768.

139 Ibidem, f. 769; vezi și „Buletinul ofițial", nr. 69 din 4 iulie 1849, f. 275–276.

140 Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 769.

141 Vezi „Buletinul ofițial", nr. 23 din 7 martie 1849, p. 91–92; nr. 37 din aprilie 1849, p. 148; nr. 38 din aprilie 1849, f. 151.

142 Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 165.

143 Ibidem f. 164 și 177.

www.dacoromanica.ro

mai tîrziu încă 200 de lei[144]. O sumă restrînsă strînsese şi cîrmuirea judeţului Gorj la sfîrşitul lunii februarie[145]. În martie, fondurile adunate rămîneau modeste, încît Departamentul din Năuntru cerea intensificarea colectei[146]. Rezultatul îndemnului s-a resimţit chiar în decursul aceleiaşi luni, cînd cîrmuirea judeţului Mehedinţi strînsese peste 1 678 de lei[147]. Situaţia nu avea să se schimbe radical, deoarece cîrmuirile judeţelor Gorj, Dîmboviţa şi Muscel nu reuşiseră să adune laolaltă decît 800 de lei[148].

În aprilie şi mai, în unele judeţe pe listele de subscripţie încep să se depună sume mai importante. Din Buzău se strîng peste 2 100 de lei[149]. În prima parte a lunii mai 1849, cîrmuirea judeţului Teleorman anunţa că strînsese 1 102 lei[150]. Sume între 100 şi 200 de lei mai trimiteau şi judeţele Gorj şi Mehedinţi[151]. Atrag atenţia, nu atît prin cuantumul sumelor subscrise, cît mai ales prin categoria socială a donatorilor, listele înaintate din judeţul Dolj. Invitaţi să facă subscripţii încă din ianuarie 1849, locuitorii oraşului Craiova s-au arătat dispuşi să primească pe refugiaţii transilvăneni pe la casele lor[152]. Ţăranii însă, deşi se aflau ei înşişi în acută lipsă de bani şi strîmtoraţi de despăgubirile pretinse de proprietari şi arendaşi, precum şi de nevoile de aprovizionare ale armatelor ocupante, preferau să-i ajute în alimente[153]. Totuşi, locuitorii din 17 sate au oferit şi bani în folosul refugiaţilor[154]. Din suma de peste 620 de lei depusă de judeţul Dolj, aproape 300 de lei erau bani dăruiţi de „mai mulţi locuitori ţărani"[155].

Donaţiile în bani ale funcţionarilor publici reprezintă o parte importantă la fondul general de ajutorare. Semnalăm mai întîi depunerile funcţionarilor Obştescului control (751 de lei)[156], ale celor ai Vorniciei temniţelor (383 lei)[157] şi ale celor ai Poliţiei capitalei[158]. Menţionăm de asemenea cei 435 de lei adunaţi de funcţionarii Departamentului Dreptăţii[159], precum şi sumele strînse de funcţionarii Departamentului Vistieriei[160].

O cotă însemnată la fondul general al donaţiilor îl constituie banii colectaţi de către Departamentul Treburilor Bisericeşti. Cifra globală trecută în dreptul acestui departament se ridica la peste 12 473 de lei[161]. Este notabil efortul adus la realizarea acestui fond de către numeroasele

---

144 Ibidem, p. 686.
145 Ibidem, f. 197.
146 Ibidem, dos. 1 099/A/1848, f. 685; vezi şi dos. 584/1849, f. 308.
147 Ibidem. dos. 584/1849, f. 482.
148 Ibidem, f. 325 şi 428.
149 Ibidem, f. 533; dos. 1 099/B/1848, f. 1 100.
150 Ibidem, dos. 584/1849, f. 642.
151 Ibidem, f. 716.
152 Arh. st. Craiova, Pref. jud. Dolj, serv. adm., dos. 50/1849, f. 77.
153 Ibidem, f. 104 şi 138.
154 Ibidem, f. 92—93 şi 116—117.
155 Obşt. Contr., dos. 1 099/B/1848, f. 1 313.
156 Ibidem, dos. 584/1849, f. 481.
157 Ibidem, f. 167.
158 Ibidem.
159 Ibidem.
160 Dep. Vist., dos. 1 218/1848, f. 3 şi 4. Pentru alte amănunte privind donaţiile funcţionarilor publici, vezi „Buletinul oficial", nr. 23 din 7 martie 1849, p. 91; nr. 35 din 14 aprilie 1849, p. 140 etc.
161 Obşt. Contr., dos. 584/1849, p. 768.

www.dacoromanica.ro

schituri și mănăstiri din Țara Românească [162]. La 28 ianuarie 1849, Departamentul Treburilor Bisericești anunța că strînsese 3 554 de lei din donațiile făcute de îngrijitorii și egumenii mai multor mănăstiri și schituri, printre care figurau: schitul Spirea din Deal, mănăstirile Stavropoleos, Zlătari, Snagov, Sărindar, Sf. Ecaterina, Sf. Ioan din București, Plumbuita, Sf. Apostoli, Căscioarele, Mihai-Vodă, Cotroceni, Cernica, Radu-Vodă și Jitia [163]. În februarie 1849 era înaintată o nouă listă de donații făcută de mănăstiri. Cifra de 3 110 lei însemna daniile episcopiei de Buzău, dar mai ales ale mănăstirilor Slobozia, Mărgineni, Nucet, Banu, Căldărușani, Sf. Spiridon Vechi, Brîncoveni, Măxineni și Schitul Cobia [164]. Pe o altă listă erau depuși 2 446 de lei de către egumenii, arhimandriții și ieromonahii mănăstirilor Mislea, Govora, Rîmnic (Rîmnicu-Sărat), Motru, Găiseni, Tismana și Codreanu [165]. În fine, o ultimă listă de subscripții, întocmită pe la sfîrșitul lunii martie 1849, avea înscrise printre donatorii sumei de 3 362 de lei mănăstirile Rîmnic, Butoiu, Sadova, Cîmpulung, Slobozia (care mai făcuse și alte donații), Bradu și Vieroșu [166]. Din banii de mai sus, 2 000 de lei fuseseră trimiși de către Eforia mănăstirilor închinate [167].

Un aport apreciabil la fondul general de ajutoare al refugiaților transilvăneni a fost adus de către armată. În primele zile ale lunii martie 1849, în cadrul unităților militare din capitala Țării Românești se strînseseră peste 2 100 de lei [168]. La 28 martie 1849, statul-major al oștirii raporta că ofițerii din celelalte garnizoane depuseseră și ei 2 478 de lei [169-170].

O contribuție cu totul notabilă la constituirea fondului central de subvenționare a românilor de peste munți a fost adusă de direcția Teatrului Național din București. C. Samurcaș, directorul acestei instituții, anunța la 17 aprilie 1849 că a dat un concert public, iar suma de 124 de galbeni rezultați din încasări a fost dăruită pentru îndestularea refugiaților [171]. Tot din reprezentații teatrale au mai fost strînși încă 554 de ducați [172]. Direcția aceluiași teatru mai făcea în două rînduri donații, dînd spre sfîrșitul lunii aprilie în favoarea refugiaților aproape 3 700 de lei [173]. La aceste sume mai trebuie adăugate cele trimise de Teatrul Național din Iași. În ziua de 7 iulie 1849, Matei Millo dădea o reprezentație teatrală, din încasările căreia peste 7 000 de lei erau expediați la București pentru susținerea românilor transilvăneni [174].

---

[162] Vezi în acest sens și „Buletinul ofițial", nr. 69 din 4 iulie 1849, p. 275—276.

[163] Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 77.

[164] Ibidem, f. 142.

[165] Ibidem, f. 258.

[166] Ibidem, f. 370.

[167] Ibidem; pentru datele concrete care arată etapele constituirii donațiilor Departamentului Treburilor Bisericești vezi și „Buletinul ofițial", nr. 11 din 29 ianuarie 1849, p. 42; nr. 14 din 7 februarie 1849, p. 55—56; nr. 18 din 20 februarie 1849, p. 71; nr. 35 din 14 aprilie 1849, f. 140.

[168] Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 337.

[169-170] Ibidem, f. 602.

[171] Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 532.

[172] Ibidem, f. 628; vezi și „Buletinul ofițial", nr. 45 din 9 mai 1849, p. 178.

[173] Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 617.

[174] Teodor T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, vol. II, Iași, 1922, p. 36; vezi și Ioan Massof, *Matei Millo*, Edit. „Națională Ciornei" (f.a.), p. 111—112.

www.dacoromanica.ro

Reținem atenția și donațiile în bani făcute de unii dintre marii boieri. Sumele oferite pentru ajutorarea refugiaților de reprezentanții acestei clase sociale rămîneau, totuși, modeste în raport cu situația materială a donatorilor. Astfel, dacă logofătul Const. Belu a subscris 1 000 de lei, iar Dim. Ghica și postelnicul Ioan Filipescu au donat cîte 500 de lei [175], marele logofăt al Dreptății, Const. Suțu, a oferit doar 250 de lei [176]. Aceeași sumă era dată și de logofătul Grigore Grădișteanu, de vornicul Manolache Băleanu [177], de clucerul Barbu Catargiu [178] și de marele vistier Alexandru Ghica [179]. Logofeții Ioan Manu și Manolache Arghiropol donau fiecare cîte o sumă în jur de 100 de lei [180], iar „boierii divaniți" [181] doar 400 de lei.

O anumită parte — cel puțin cum rezultă din știrile de care dispunem — la constituirea fondului de subvenție a refugiaților a adus-o negustorimea. În februarie 1849, 24 de negustori din capitală donaseră peste 1 550 de lei [182], ceea ce reprezenta destul de puțin. În schimb, unul dintre cei mai mari negustori din capitală, Hilel Manuah, subscrisese numai el în contul refugiaților peste 1 556 de lei [183].

Luată pe ansamblu [illegible], acțiunea de colectare a fost încununată de un succes deplin. Sume [illegible]ni au dăruit—firește, în proporții diferite—toate clasele și păturile sociale, opera de subscriere prilejuind manifestarea solidarității românilor de la sud de Carpați cu cei din Transilvania, aflați în timpul revoluției într-o situație dintre cele mai grele.

★

Depuși la Departamentul Vistieriei într-un fond special [184], banii colectați prin subscripții erau scoși și distribuiți la cererea Comisiei de ajutorare. Prin intermediul Departamentului din Năuntru, sume importante au fost expediate, la cerere, în județele Prahova, Muscel, Argeș și Vîlcea [185]. Comisia acorda totodată ajutoare în mod direct refugiaților stabiliți în București.

Cheltuieli însemnate pentru asigurarea întreținerii emigraților au fost efectuate de cîrmuirea județului Prahova. La începutul lunii ianuarie 1849 se constata că aceasta consumase din fondul capitației 1 332 de lei pentru întreținerea refugiaților [186]. Suma a fost restituită de Comisia de ajutorare, dar la 9 februarie aceeași cîrmuire raporta că întîmpina din nou „necurmate cereri de ajutor din partea unor asemenea fețe scăpătate" [187].

---

[175] Obșt. Contr., dos. 584/1849, f. 49, 107 și 167.
[176] Ibidem, f. 167.
[177] Ibidem, f. 353.
[178] Ibidem.
[179] Ibidem, f. 431.
[180] Ibidem, f. 353 și 431.
[181] Ibidem, f. 431 ; pentru amănunte suplimentare privind subscripțiile unor particulari, vezi și „Buletinul ofițial", nr. 14 din 7 februarie 1849, p. 55 ; nr. 18 din 20 februarie 1849, p. 70—71 ; nr. 23 din 7 martie 1849, p. 91 ; nr. 37 din 19 aprilie 1849, p. 148.
[182] Obșt. Contr., dos. 584 1849, f. 146 și 159.
[183] Ibidem, f. 97.
[184] Ibidem, dos. 584/1849, f. 149.
[185] Ibidem, f. 775.
[186] Ibidem, f. 22 și 51.
[187] Ibidem, f. 147.

www.dacoromanica.ro

Se hotăra de Comisia de ajutorare acordarea unei subvenții suplimentare de 200 de galbeni [188], solicitîndu-se cîrmuirii susținerea pribegilor „necontenit, pînă va primi poruncă ca să înceteze" [189].

Nevoile sporite, dat fiind numărul mare de emigrați ce se scurgeau în țară pe Valea Prahovei, determină cîrmuirea aceluiași județ să se adreseze Comisiei de ajutorare la 2 martie 1849 pentru obținerea unor surplusuri de fonduri. Suplimentarea solicitată era determinată de prezența în acel județ a peste 4 000 de refugiați, încît cîrmuitorul constata neputincios că la distribuirea fondurilor „unora s-a ajuns prea cîte puțin" [190]. Se mai releva, de asemenea, nevoia stringentă de bani pentru asigurarea existenței acestor familii, întrucît cîrmuirea nu mai avea nici un mijloc spre a le veni în ajutor [191]. De aceea, la 4 martie 1849, comisia de ajutorare cerea Departamentului Vistieriei eliberarea sumei de 6 300 de lei spre a fi trimisă cîrmuirii județului Prahova [192].

Greutăți similare în întreținerea refugiaților întîmpina și administrația județului Muscel, unde se găseau mulți emigrați. În primele zile ale lunii ianuarie 1849, cînd fondul de subscripție nu fusese încă constituit, Departamentul din Năuntru indicase ca o parte din banii capitației, pînă la 200 de galbeni, să fie utilizați în „cumpărătoare de producte" [193] pentru hrana transilvănenilor. La 18 martie însă, cîrmuirea județului Muscel încunoștința că cei 200 de galbeni puși la dispoziție se epuizaseră. Întrucît „numărul băjenarilor s-a înmulțit", Comisia de ajutorare dispunea să se trimită o sumă suplimentară de 3 150 de lei [194]. Ajutoarele acordate de această cîrmuire de la începutul emigrărilor și pînă la sfîrșitul lunii martie 1849 s-au ridicat la suma de 6 300 de lei [195]. În aprilie s-au mai cheltuit cu acești refugiați aproape 1 600 de lei [196].

Sume însemnate au fost distribuite din același fond și pentru nevoile cîrmuirilor județelor Argeș și Vîlcea. Primei cîrmuiri i se trimisese la începutul lunii martie 6 300 de lei [197], distribuiți integral emigraților pînă la sfîrșitul aceleiași luni. Comisia de ajutorare a mai expediat apoi încă 3 200 de lei [198]. Cîrmuirea județului Vîlcea distribuise refugiaților la început suma de 3 000 de lei [199], la care s-au mai adăugat încă 1 500 de lei [200].

Fondul general de subscripție a fost sporit prin daniile individuale în alimente. Pitarul Leca din Pitești, de pildă, a dat pentru refugiați 1 200 de ocale de făină „spre a se face pîine" [201]. O altă formă de ajutorare a reprezentat-o cazarea în mod gratuit a refugiaților pe la diverși cetățeni [202]. Așa, de pildă, în județul Dîmbovița mulți dintre emigrați erau

188 Ibidem.
189 Ibidem.
190 Ibidem, f. 217.
191 Ibidem, f. 217.
192 Ibidem, f. 222.
193 Ibidem, f. 35.
194 Ibidem, f. 339.
195 Ibidem, f. 464.
196 Ibidem, f. 539.
197 Ibidem, f. 222.
198 Ibidem, f. 381.
199 Ibidem, dos. 584/1849, f. 461.
200 Ibidem.
201 Ibidem, f. 346.
202 Ibidem, f. 273, 321 și 346.

www.dacoromanica.ro

cazaţi „pe la rudele lor sau alte deosebite persoane cu iubire de omenire, fără d-a se cheltui cu dînşii vreun ban prin cîrmuire" [203].

Un sprijin material consistent a fost acordat de Comisia de ajutorare numeroşilor refugiaţi sosiţi în Bucureşti. Ea hotăra la 24 ianuarie 1849 că orice emigrat transilvănean se poate prezenta în faţa comisiei „spre dobîndirea mîngîierii cuvenite" [204]. Decizia aceasta era anunţată la 25 ianuarie printr-o publicaţie difuzată în capitală în trei sute de exemplare, prin care toţi refugiaţii lipsiţi de mijloace de subzistenţă erau invitaţi să solicite ajutor din partea comisiei [205].

Pentru sprijinirea numeroşilor refugiaţi sosiţi în capitală au fost acordate multe ajutoare în bani [206]. Suma distribuită a depăşit 66 300 de lei [207]. În afară de bani, refugiaţilor li s-au pus la dispoziţie şi case închiriate anume de autorităţi în acest scop şi o cantină, care a funcţionat timp de o lună, asigurînd hrana unui număr de 250 de persoane pe zi [208].

În vederea controlării felului în care erau trataţi emigraţii şi a modului în care erau distribuite ajutoarele de autorităţile locale, comisia a trimis în judeţe reprezentanţi ai săi. La 20 februarie, la Cîineni — pe unde se scurgea un număr important de emigraţi — a sosit un trimis al său, însărcinat „cu îngrijirea numiţilor refugiaţi" [209]. Acest delegat, numit la 4 martie 1849, avea sarcina de „a pune în orînduială" darea ajutorului cuvenit refugiaţilor aşezaţi în judeţele Vîlcea, Argeş şi Muscel [210]. El mai avea, de asemenea, misiunea de a aşeza pe emigraţi în „locuri mai înlesnitoare întru dobîndirea trebuinţelor vieţuirii" [211], fixînd pe aceştia şi pe la mănăstirile şi schiturile din aceste judeţe. Tot astfel, la 5 martie 1849, comisia trimitea un reprezentant al său şi în judeţul Prahova, îndatorat a vizita „pe toţi acei refugiaţi" [212].

Reprezentanţii Comisiei de ajutorare erau sesizaţi deseori de existenţa unor emigraţi aflaţi în nevoie de ajutor material [213]. Ţinînd cont de atare informări, ei cereau locuitorilor din plaiul Loviştei să acorde sprijin transilvănenilor stabiliţi în regiunea lor şi „să nu-i supere de închiriere pentru casă" [214]. Reprezentantul Comisiei de ajutorare din judeţele Vîlcea, Argeş şi Muscel arăta că a distribuit şi ajutoare băneşti suplimentare [215] şi justifica unele sume de bani cheltuite de administraţii în favoarea refugiaţilor [216].

---

[203] Ibidem, f. 707; dos. 1 099/B/1848, f. 1 328.
[204] Ibidem, dos. 584/1849, f. 60.
[205] Ibidem, f. 62.
[206] Ibidem, f. 138, 161—162, 169, 283—284, 289—290, 327 şi 329; vezi şi „Buletinul ofiţial", nr. 23 din 7 martie 1849, p. 90—91; nr. 35 din 14 aprilie 1849, p. 138—140 etc.
[207] Obşt. Contr., dos. 584/1849, f. 775; vezi şi „Buletinul ofiţial", nr. 69 din 4 iulie 1849, p. 276.
[208] Obşt. Contr., dos. 584/1849, f. 40, 58, 212 şi 276.
[209] Ibidem, dos. 584/1849, f. 239.
[210] Ibidem.
[211] Ibidem, f. 252.
[212] Ibidem, f. 241 şi 413.
[213] Ibidem, f. 371.
[214] Ibidem.
[215] Ibidem, f. 413.
[216] Ibidem, f. 507.

www.dacoromanica.ro

În județul Prahova, trimisul comisiei a invitat pe refugiați să primească „ajutor de mălai" [217], dat fiind că bani nu mai erau. În același timp a luat măsuri pentru cazarea refugiaților fără adăpost nu numai pe la particulari, ci și pe la mănăstiri [218].

Drept urmare a acestei multiple activități, numai subvențiile în bani împărțite de autoritățile Țării Românești refugiaților transilvăneni se ridicau la suma — înscrisă oficial în acte — de 120 000 de lei [219], bani strînși prin subscripție publică. Deși importantă, suma aceasta nu exprima însă totalitatea ajutoarelor materiale acordate emigraților. La aceasta mai trebuie adăugate alte ajutoare în bani și în natură, necontabilizate, dar cu nimic neglijabile, precum și înlesnirile făcute refugiaților de către locuitorii Țării Românești.

★

Emigrările transilvănenilor în timpul revoluției de la 1848—1849 au prilejuit un contact dintre cele mai strînse între românii de pe ambele versante ale Carpaților. În ciuda atitudinii lor net contrarevoluționare și a suspiciunii față de emigrați, autoritățile au inițiat și au întreținut o activitate susținută pentru ajutorarea acestora. Dispersați în numeroase localități, refugiații au luat contact cu populația Țării Românești, care și-a manifestat în diferite feluri solidaritatea cu românii de peste Carpați. Șederea transilvănenilor în Țara Românească s-a prelungit în unele cazuri pînă la un an. Refugiații transilvăneni s-au repatriat începînd din vara anului 1849. Întoarcerea la vetrele lor s-a făcut în timp, după încheierea desfășurărilor revoluționare. Comisia de ajutorare avea să distribuie subvenții bănești și pentru acoperirea cheltuielilor necesitate de reîntoarcerea acasă a pribegilor, inclusiv scutirea de taxe la eliberarea pașapoartelor [220]. Și pentru că pînă la jumătatea lunii octombrie 1849 cei mai mulți dintre emigrați se înapoiaseră deja, Comisia de ajutorare își făcea cunoscută domnitorului Barbu D. Știrbei autodizolvarea [221]. În acest chip se punea formal capăt unei vaste campanii desfășurate la scara întregii Țări Românești, a cărei țintă fusese ajutorarea materială și morală a refugiaților transilvăneni.

Asistența acordată românilor transilvăneni trebuie privită sub două aspecte. Ea a fost, mai întîi, manifestarea spontană și largă a conștiinței unității de neam. Și cei sosiți, și cei care îi primeau știau că aparțin aceluiași popor și că, peste fruntarii și dominații străine, de o parte și alta a Carpaților se întindea țara lor, a românilor. Ajutorarea refugiaților a fost o acțiune sprijinită de întreaga societate a Țării Românești, pentru că, indiferent de orientarea lor politică, fiecare locuitor al principatului muntean a văzut în desțăratul venit de peste munte un frate.

Firește însă — și acesta este al doilea aspect al problemei — că autoritățile autohtone, ca și cele de ocupație, nu puteau să uite că revoluția, abia reprimată în Țara Românească, putea găsi noi aderenți sau noi

---

217 Ibidem, f. 354.

218 Ibidem, f. 427.

219 Ibidem, f. 775; vezi și „Buletinul ofițial", nr. 69 din 4 iulie 1849, p. 276.

220 Obșt. contr., dos. 584/1849, f. 352, 470 și 873.

221 Ibidem, f. 875.

www.dacoromanica.ro

scîntei în valul refugiaților din Transilvania. A le oferi condiții satisfăcătoare, a nu spori nemulțumirile — și altminteri mari — din Țara Românească erau îndatoriri care se impuneau cu evidentă necesitate. De aici solicitudinea manifestată pentru asigurarea unui minimum de existență acestor refugiați, pe care situația lor materială precară îi făcea și mai receptivi față de ideile și programele revoluționare. Este relevantă din acest punct de vedere atenția pe care autoritățile române au arătat-o refugiaților maghiari, sași și secui, care, așa cum se sublinia într-o adresă oficială, trebuiau tratați „în chipul iubirii de omenire" [222].

Solidaritatea națională și considerente politice imediate explică, așadar, ospitalitatea cu care refugiații transilvăneni au fost întîmpinați în Țara Românească. Episodul, ignorat pînă acum, constituie un epilog, vrednic de tot interesul, al revoluției române de la 1848.

[222] Arh. st. Rm.-Vîlcea, Subocîrmuirea Oltețului de Jos, dos. 46 1848, f. 61.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

ÎNSEMNĂRILE DE LA VIENA ALE LUI A. T. LAURIAN (14 IANUARIE 1849 — 17 APRILIE 1852)

DE

VASILE NETEA

În anul 1923, în timp ce lucra la substanţiala sa monografie asupra lui Simion Bărnuţiu, care avea să apară în 1924, Gh. Bogdan-Duică a descoperit *Notesul* de însemnări al acestuia, pe care l-a publicat în *Anuarul Institutului de istorie naţională* de la Cluj [1]. Însemnările lui Bărnuţiu, publicate de Bogdan-Duică, cuprindeau referinţe asupra activităţii sale din perioada 1849—1863, cele mai multe fiind consacrate însă anilor 1849—1854.

În acelaşi timp apăreau la Sibiu şi memoriile din anii 1846—1871 ale lui Andrei Şaguna, lărgindu-se astfel în mod considerabil informaţiile cu privire la revoluţia din 1848 şi la primele două decenii ce i-au urmat [2].

În fruntea *Notesului* lui Bărnuţiu, fără a le explica provenienţa, Bogdan-Duică a aşezat însă şi cîteva pagini intitulate *Dintr-un diariu a lui Laurianu* (August Treboniu Laurian), în care se expunea călătoria acestuia la Viena, începută, pornind de la Sibiu, la 14 ianuarie 1849, precum şi activitatea sa politică desfăşurată în capitala Austriei pînă la 16 decembrie acelaşi an [3].

Însemnările personale ale lui Bărnuţiu începeau, după indicaţiile lui Bogdan-Duică, la 8 octombrie 1850, continuîndu-se — timp în care şi Bărnuţiu se afla la Viena — pînă la 17 decembrie [4]. Pentru anul următor ele se continuă cu referinţe asupra altor acţiuni desfăşurate la Viena între 13 ianuarie şi 19 februarie, iar pentru anul 1852 la cele efectuate de la 30 august pînă la 19 septembrie, în toamna acestui an, la 11 octombrie, el părăsind Viena pentru a urma cursurile Facultăţii de drept de la Pavia. Notele din anii următori — 1853 şi 1854 — se referă la studiile sale din acest oraş, precum şi la corespondenţa purtată de acolo cu unii dintre amicii săi.

[1] *Anuarul Institutului de istorie naţională*, II, 1923, Bucureşti, 1924, p. 205—232.

[2] *Memoriile arhiepiscopului şi mitropolitului Andrei Şaguna din anii 1846—1871*, cu o introducere de Ilarion Puşcariu, Sibiu, 1923.

[3] *Anuarul...*, p. 206—209.

[4] *Ibidem*, p. 209—211.

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 521—541, 1970.

www.dacoromanica.ro

După reproducerea notei de la 25 august 1854, Bogdan-Duică se întoarce însă pe neașteptate la anul 1850 și la primele trei luni din 1851, extrăgînd, cu privire la acțiunile din această perioadă, noi însemnări din *Notesul* menționat, considerîndu-le și pe acestea ca aparținînd lui Simion Bărnuțiu [5].

Atribuind și aceste însemnări lui Bărnuțiu, Bogdan-Duică, cu toată larga sa informație asupra epocii și cu toată cunoscuta lui pasiune pentru detaliile biografice, comitea însă o eroare, fiindcă notele respective nu aparțin acestuia, ci, așa cum se va vedea din cele ce urmează, lui A.T. Laurian. Clarificarea problemei o aflăm în înseși textele publicate de Bogdan-Duică, cărora, pentru a le completa, le vom adăuga și însemnările inedite ale lui A.T. Laurian din anii 1851 și 1852 rămase necunoscute editorului *Notesului*.

La originea „diariului" lui Laurian se află hotărîrea Comitetului național român, luată la 28 decembrie 1848 prin congresul de la Sibiu, de a trimite o delegație la Viena spre a exprima omagiul poporului român față de noul împărat al Austriei, Francisc Iosif I, urcat pe tron la 2 decembrie în urma abdicării unchiului său Ferdinand I, și totodată pentru a-i prezenta revendicările românilor. Delegația a fost alcătuită din episcopul Andrei Șaguna, A.T. Laurian și Ioan Popasu, protopopul Brașovului, care mai fuseseră la Viena și în lunile mai și iunie pentru a aduce la cunoștința fostului împărat hotărîrile luate de adunarea națională de pe Cîmpia libertății, și îndeosebi cererea de a nu sancționa unirea Transilvaniei cu Ungaria, votată de dieta din Cluj.

Lașitatea și perfidia Curții din Viena au făcut însă ca misiunea lor să înregistreze atunci un dureros eșec. Acum, în împrejurimi schimbate, mai ales că la 25 decembrie forțele generalului Bem, respingînd trupele austriece, ocupaseră Clujul, conducătorii mișcării românești ajunseseră la ideea că un nou demers la Viena ar putea avea șanse cu mult mai favorabile.

Sarcina îndeplinirii noii misiuni căzuse pe umerii episcopului Șaguna, care întreținea strînse legături cu cercurile habsburgice, și ai lui A.T. Laurian, apreciat pentru energia, patriotismul și întinsele sale relații la Viena, unde studiase timp de șapte ani (1835—1842).

Cu noua plecare la Viena avea să înceapă în viața lui Laurian o perioadă care va ține aproape trei ani și jumătate și care, atît sub raportul activității politice, cît și a celei istoriografice, îi va solicita cele mai viguroase eforturi făcute pînă atunci.

El însuși îi va acorda cea mai largă atenție și va lăsa asupra ei însemnări făcute aproape zi de zi, indicînd în mod exact numele tuturor personalităților politice cu care a intrat în contact, datele precise ale tuturor intervențiilor la curte, la guvern, la parlament și la diferitele ministere, precum și ale numeroaselor sale scrisori adresate comitetului de la Sibiu, lui G. Barițiu, N. Bălășescu, S. Bărnuțiu, T. Cipariu, Ioan Popasu, Macedon Pop, N. Maniu, Aron Florian și altor tovarăși de luptă.

Din aceste însemnări rezultă că Laurian a plecat din Sibiu împreună cu Ioan Popasu la 14 ianuarie 1849. La 21 ianuarie — drumul fiind făcut cu diligența — soseau la Lugoj, unde au avut o consfătuire cu bănă-

[5] Vezi p. 218—221.

www.dacoromanica.ro

ţenii Petru Mocioni şi Patriciu Popescu. La 4 februarie au ajuns la Zagreb, în capitala Croaţiei, itinerar ales pentru a evita drumul prin Ungaria. La Viena ajungeau la 11 februarie. Peste o săptămînă, venind, pentru aceleaşi motive, pe linia Bucureşti, Cernăuţi, Lemberg, sosea în capitala Austriei şi Andrei Şaguna [6], însoţit de Iacob Bologa şi Grigore Pantazi. Pentru a se informa asupra situaţiei, în seara de 19 februarie au vizitat pe baronul S. Sina, unul dintre marii bancheri ai Vienei, macedonean de origine ca şi Şaguna, care, datorită bogăţiei sale, avea strînse legături cu aristocraţia austriacă. În zilele următoare au fost primiţi de două ori în audienţă de contele S. Stadion, ministrul de interne. Acesta i-a îndreptat spre Olmütz, unde se afla împăratul. La Olmütz, precizează Şaguna, care şi-a notat şi el în mod amănunţit toate mişcările, „am compus petiţiunea naţională" [7]. Afirmaţia lui Şaguna descoperă faptul că împăratului nu i s-a prezentat textul petiţiei redactate la Blaj, ci una nouă, alcătuită de delegaţii trimişi la Viena [8]. Prin cuvinte alese cu multă precauţie se cerea ca toţi românii din Imperiul habsburgic să formeze o singură naţiune, cu o organizaţie politică şi bisericească independentă, să aibă un senat român (consiliul naţional) şi un şef naţional, numit de împărat. Pe lîngă delegaţii transilvăneni, A. Şaguna, A.T. Laurian, I. Popasu, Ioan Stoica, petiţia — la elaborarea căreia a contribuit şi Ion Maiorescu — a fost semnată şi de reprezentanţii Banatului: P. Mocioni, L. Mocioni, I. Dobran, al Crişanei, C. Pomuţiu, şi ai Bucovinei: E. Hurmuzaki şi M. Botnariu.

Audienţa la împărat şi predarea petiţiei au avut loc în ziua de 25 februarie, Laurian notînd amănuntul că au fost reţinuţi „şi la prînz". Răspunsul împăratului, deşi acesta nu avea decît un caracter protocolari a fost considerat de Şaguna ca satisfăcător şi reprodus în memoriile sale. Citäm finalul din declaraţia lui Francisc Iosif I: „Petiţia credincioasei *naţiuni* (subl. lui Şaguna) române o voi lua în exactă cumpănire şi o voi rezolva în timpul cel mai scurt spre liniştirea voastră" [9]. Soluţiile practice aveau să depindă însă de miniştrii săi. A doua zi, *in corpore*, după cum notează Laurian, s-au dus deci „în vizită" la contele Cordon, care îndeplinea funcţia de ministru al palatului. După sfatul lui Cordon, în ziua următoare au scris un memoriu explicativ, care la 2 martie a fost predat de către Şaguna şi Laurian principelui Felix Schwarzenberg, preşedintele Consiliului de miniştri. În ziua de 7 martie aflară marea veste a promulgării noii Constituţii a monarhiei habsburgice, prin care, într-un moment în care imperiul era zguduit de loviturile revoluţiei, se afirma că se vor avea în vedere interesele tuturor popoarelor „în armonie cu unitatea monarhiei". La 18 martie delegaţii se reîntoarseră la Viena, urmînd să aibă noi audienţe la Schwarzenberg, Stadion, Alexandru Bach (ministrul justiţiei) şi la alţi miniştri. În timpul acestei audienţe — la 28 martie — le veni vestea despre ocuparea Sibiului, de către Bem, prin care se punea capăt rezistenţei habsburgice în Transilvania şi se constrîngea Comitetul român la un trist refugiu peste Carpaţi.

---

[6] Andrei Şaguna, *Memorii*, p. 25.

[7] *Ibidem*, p. 25.

[8] Vezi textul ei în limba germană în culegerea de documente a lui Laurian *Die Romänen der Österreichischen Monarchie*, III, Viena, 1851, p. 3—7.

[9] A. Şaguna, *op. cit.*, p. 26; vezi textul integral în culegerea lui Laurian, III, p. 7.

www.dacoromanica.ro

La 23 iunie sosea la Viena, pe lunga cale Turnu-Severin, Galaţi, Constantinopol, Triest, şi Simion Bărnuţiu, preşedintele comitetului [10]. La trei săptămîni după sosirea lui, delegaţia cerea o nouă audienţă împăratului, revenit acum în capitală, fiind primită la Schönbrunn în ziua de 18 iulie. În afară de declaraţii protocolare şi de referirea la dispoziţiile noii Constituţii, nu se obţinu nici de astă dată nimic. În timpul călătoriei sale, trupele ţariste intraseră însă în Transilvania, iar la 13 august, Bem şi ceilalţi generali maghiari fiind înfrînţi, se produse capitularea de la Şiria.

Guvernator al Transilvaniei fu numit feldmareşalul Ludwig Wohlgemuth. În raporturile româno-habsburgice începea o nouă fază. Decepţiile iau locul speranţelor.

Într-adevăr, deşi „la finitul războiului" — după expresia lui Papiu Ilarian — şi cel mai „încredul" român considera că are ca „în mînă toate drepturile naţionale" [11], totuşi realitatea avea să fie cu totul alta.

Nedîndu-şi încă seama de noua situaţie, delegaţii îşi continuară însă demersurile atît pe lîngă împărat şi primul ministru, cît şi pe lîngă miniştrii de resort. În însemnările lui Laurian sînt menţionate noi audienţe şi demersuri pe lîngă Schwarzenberg, Bach, care le răspunde printr-un „discurs gros", Schmerling şi Thun. La 13 august Şaguna îl vede din nou pe împărat. Şi după această audienţă se constată, lucrurile tergiversîndu-se mereu, că soluţiile concrete nu se pot da decît de către miniştri. Miniştrii, la rîndul lor, urmînd aceeaşi tactică, îşi condiţionează răspunsurile de avizul feldmareşalului Wohlgemuth, noul guvernator al Transilvaniei. Iar Wohlgemuth se găsea la Sibiu. La 19 august, notează Laurian, Şaguna, urmînd acelaşi itinerar ca şi la sosire, se reîntoarse la Sibiu pentru a lua contact cu guvernatorul. Laurian, Bărnuţiu şi Popasu rămîneau însă la Viena pentru a continua discuţiile cu miniştrii. La 27 august ei alcătuiesc un memoriu cu privire la înfiinţarea unor noi şcoli româneşti, printre care liceul de la Braşov, memoriul urmînd să fie predat la 1 septembrie lui Bach.

La 2 septembrie se decid totuşi să plece şi ei spre casă, contactul cu Wohlgemuth fiind socotit absolut necesar. Şi în întoarcere au trecut pe la Zagreb. La 12 septembrie erau la Timişoara, în 16 la Lugoj, în 17 la Deva, iar la 18 soseau la Sibiu. Aici găsiră patriciatul săsesc, avid de dominaţie şi ostil Comitetului român, în graţia guvernatorului, iar Ardealul împărţit în şase districte militare: Sibiul, Alba-Iulia, Clujul, Odorheiul, Reteagul, Făgăraşul, fără a se ţine seama de interesele românilor [12]. Cîrmuirea lor fusese încredinţată unor agreaţi ai patriciatului şi ai Vienei. Dintre români nu s-a făcut apel la nimeni. Wohlgemuth, urmînd indicaţiile Vienei, ordonase apoi depunerea tuturor armelor şi

[10] Gh. Bogdan-Duică, *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu*, Bucureşti, 1924, p. 125—126.
[11] Al. Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, III, p. 143.
[12] George Barițiu, *op. cit.*, II, p. 631.

www.dacoromanica.ro

totodată desființarea tuturor comitetelor, „cu orice denumire și orice scop", și, prin urmare, și a Comitetului românilor [13]. S-au interzis orice întruniri mai mari de cinci persoane. Starea de asediu funcționa cu o maximă severitate. „Visurile revoluționarilor români — avea să precizeze mai tîrziu Bogdan-Duică — se prăbușeau tot mai adînc" [14]. Întîlnirea dintre Wohlgemuth și reprezentanții românilor — Bărnuțiu, Laurian, Popasu — a fost rece, prevestitoare de grave neînțelegeri. În curînd, la 24 octombrie, se auzi de arestarea lui Axente Sever, care fu adus la Sibiu între baionete; alte arestări se efectuară în alte locuri. La 29 octombrie fu admonestat Șaguna sub învinuirea că permite adunări secrete ale preoților, care pun la cale acțiuni și petiții de protest [15]. Limba germană fu impusă în întreaga administrație.

Situația amenințînd să se agraveze, la începutul lunii noiembrie fruntașii de la Sibiu convocară o consfătuire, la care a participat și Avram Iancu, pentru a examina noile împrejurări și atitudinea de urmat. Concluzia fu trimiterea unei noi delegații la Viena pentru a cere împăratului satisfacerea vechilor deziderate și curmarea noilor vexațiuni și abuzuri.

La 17 noiembrie, formată din Bărnuțiu, Laurian și Popasu, delegația porni spre Viena. Noul drum a fost făcut cu diligența pe linia Sibiu, Arad, Solnoc, iar de acolo la Pesta pe calea ferată. De la Pesta pînă în Bratislava, călătoria s-a făcut cu vaporul (Laurian scrie cu *vapoarea*). La 2 decembrie sosiră la Viena. Aici însă Bărnuțiu s-a îmbolnăvit pe neașteptate, fiind silit să plece la 16 decembrie într-un sanatoriu de lîngă Dresda și apoi la Kaltenleutgeben, unde, cu o scurtă întrerupere — asupra căreia vom reveni —, avea să rămînă pînă în toamna anului 1850 [16].

Fără să aștepte revenirea lui Bărnuțiu, la 10 ianuarie Laurian împreună cu Popasu se înfățișară la Schwarzenberg, căruia îi prezentară un nou memoriu, iar la 20 la Krauss, ministrul finanțelor, căruia îi cerură ajutorul pentru victimele revoluției și pentru finanțarea instituțiilor românești din Transilvania. La 14 februarie sosiră la Viena și Ioan Maiorescu și Aron Florian, iar la 20 februarie însuși Avram Iancu, însoțit de foștii săi viceprefecți, Simion Balint și Ioan Maior [17].

Sarcina de a prezenta pe Iancu împăratului — acesta fiind scopul venirii sale la Viena — i-a revenit astfel lui Laurian. Audiența pentru „craiul munților" a fost acordată pe ziua de 8 martie, cînd Iancu s-a prezentat la Curte, după ce în prealabil se pregătise un nou memoriu pentru împărat, însoțit de Laurian, Balint și Maior. Primirea a fost cordială, împăratul arătînd lui Iancu o atenție puțin obișnuită în cercurile Curții. Din punct de vedere politic, audiența lui Iancu, care se va repeta la 11 martie, nu schimbă însă lucrurile, fiindcă împăratul nu face decît să revină la răspunsul de la 25 februarie 1849: „Voi cere de la miniștrii mei un raport și vă asigur că dorințele juste ale românilor vor fi îndeplinite". Iar miniștrii, aceiași din anul precedent — Bach, Schmerling, Bruck, Thun —, preocupați acum de ideea înlăturării Constituției de la

[13] *Ibidem*, p. 630.
[14] Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 128.
[15] A. Șaguna, *op. cit.*, p. 35—36.
[16] Gh. Bogdan-Duică, *Simion Bărnuțiu*, p. 128—129.
[17] Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1965, p. 266—267.

www.dacoromanica.ro

4 martie şi de revenirea la un nou absolutism, nu recomandă decît răbdare şi răbdare. Dezgustat de perfidia Curţii şi a miniştrilor, Iancu părăseşte la 12 martie Viena pentru a se reîntoarce în munţii săi.

Laurian însuşi, deşi rămîne în continuare la Viena, e indignat de cele constatate şi nu se poate stăpîni să nu scrie la Paris lui Bălcescu aceste dureroase cuvinte : „Se pregătesc lanţuri nouă, iar libertăţi de loc ; ei (miniştrii) se tot escuză cu starea provizorie, însă pasurile ce fac şi ca provizorii sînt rele" [18].

Din toate cele cerute nu s-a putut obţine decît aprobarea pentru deschiderea liceului de la Braşov şi înfiinţarea unei comisii la Viena pentru traducerea legilor şi în limba română, în care au fost numiţi A.T. Laurian, Ioan Maiorescu şi Aron Florian.

Cererea pentru înfiinţarea unei universităţi româneşti a fost respinsă, după cum respinsă a fost şi cea cu privire la înfiinţarea unei facultăţi filozofice juridice.

La 30 decembrie 1850 Laurian şi Bărnuţiu prezentară guvernului un nou memoriu, semnat, pe lîngă ei, de Şaguna, Al. Sterca-Şuluţiu (noul episcop greco-catolic), T. Cipariu şi Avram Iancu (revenit la Viena în august), prin care se protesta împotriva noii împărţiri administrative a Transilvaniei şi a Banatului şi se reactualizau vechile petiţii cu privire la recunoaşterea naţiunii române şi a teritoriului ei. naţional. Şi acest memoriu a ramăs însă înmormîntat în pupitrele miniştrilor.

La începutul anului 1851, prin refuzul lui Avram Iancu şi al lui Al. Papiu-Ilarian de a primi decoraţiile acordate de împărat, relaţiile dintre reprezentanţii românilor de la Viena şi membrii cabinetului austriac se înăspriră în mod brusc [19].

Condiţia acestora de a se satisface mai întîi revendicările poporului român a produs la Curte o adevărată indignare. „La 9 februarie — notează Laurian — ne-au chemat la căpităNat (poliţie) pe mine, Bărnuţiu, Iancu, Fodor, Maiorescu, spunîndu-ne *să ne cărăm din Viena în termen de 8 zile*". Deşi în ziua de 14 februarie termenul de plecare a fost prelungit cu încă o lună, Iancu a părăsit totuşi Viena la 22 pentru a nu o mai revedea niciodată.

Laurian, Bărnuţiu şi Papiu au izbutit totuşi să-şi amîne plecarea şi peste termenul stabilit, primul invocînd interese de ordin ştiinţific, iar ceilalţi doi dorinţa de a-şi continua studiile la Universitatea din Viena şi apoi, primul, la cea din Pavia, iar al doilea la Padova.

Şi, într-adevăr, la Viena, pe lîngă activitatea politică, Laurian a desfăşurat, servind aceleaşi scopuri, şi o intensă activitate ştiinţifică.La 6 noiembrie 1850 el a ţinut la Academia de ştiinţe o conferinţă despre *Împărţirea Daciei vechi*, pe care avea s-o publice apoi în „Foaia" de la Braşov [20], şi a avut o largă participare la lucrările Comisiei pentru fixarea unei terminologii juridice româneşti. Cea mai de seamă contribuţie a sa din această perioadă a fost însă reapariţia „Magazinului istoric pentru Dacia", întreruptă în urmă cu trei ani, precum şi publicarea în limba

[18] N. Bălcescu, *Opere*, IV. *Corespondenţă*, p. 296 (Ediţia G. Zane).

[19] Vezi asupra acestui episod Ioan Nistor, *Decorarea lui Avram Iancu şi a camarazilor săi*, Bucureşti, 1931.

[20] Vezi „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1852, nr. 7—8.

www.dacoromanica.ro

germană a marii colecţii de documente cu privire la revoluţia din Transilvania de la 1848 : *Die Romänen der Österreichichen Monarchie* (3 vol., 1849—1851) şi a substanţialei expuneri *Die Rechte der romanischen Nation* (1850).

Din „Magazinul istoric", avînd acum ca redactor numai pe A.T. Laurian, au apărut două volume, VI şi VII (fascicula I). În volumul VI, care a apărut în 1850, Laurian a publicat marele discurs al lui Bărnuţiu de la 2/14 mai [21], iar în fascicula I a volumului VII (1851) un număr de 27 de acte, care, după aprecierea lui Bariţiu, conţin „toate petiţiunile, memorialele şi rezoluţiunile dintre 15 şi 25 februarie 1849 şi 19 februarie 1850" [22]. Din acest volum, după indicaţiile din „diarul" lui Laurian, au fost trimise 50 de exemplare lui Macedon Pop la Năsăud, 50 lui Fekete (Negruţiu) la Blaj, 20 lui G. Maniu la Seini ; alte exemplare au fost trimise lui George Bariţiu, episcopului A. Sterca-Şuluţiu, lui T. Cipariu, P. Augustin, D. Moldovan, Ştefan Moldovan (Mediaş), N. Farago, N. Maniu (Sibiu), Teodor Şerb (Arad), Atanasie Missiciu (Timişoara), I. Roşu (Pesta), Alexandru Urbea, P. Cermena, I. Aron.

Volumele de documente *Die Romänen der Österreichischen Monarchie* reprezintă cea mai bogată culegere de documente transilvănene asupra revoluţiei din 1848. Ele au fost publicate în limba germană, pentru a face cunoscute cercurilor oficiale din capitala Austriei năzuinţele poporului român şi sacrificiile făcute de acesta în anii 1848—1849. În aceste volume şi-au găsit locul rapoartele prefecţilor Avram Iancu, Simion Balint şi Axente Sever asupra luptelor din Munţii Apuseni, expunerile asupra luptelor la care au participat cele două regimente româneşti de graniţă, de la Orlat şi Năsăud, precum şi marele număr de petiţii înaintate de comitetul şi delegaţii români în timpul şi după terminarea revoluţiei. Documentele publicate de Laurian aveau să constituie o largă sursă de informaţii pentru monografiile şi studiile ulterioare revoluţiei, iar unele dintre ele au fost reproduse în original sau în traducere în scrierile şi în memoriile publicate de Al. Papiu-Ilarian, Andrei Şaguna, Nicolae Popea, George Bariţiu, T.V. Păcăţian, Gh. Bogdan-Duică, Silviu Dragomir şi alţii.

Concomitent cu editarea publicaţiilor istorice şi politice, Laurian a întreprins la Viena şi unele investigaţii de istorie economică, consacrate unele Imperiului roman şi vechii Dacii, iar altele perioadei feudale şi unei părţi a istoriei moderne a Europei şi a Transilvaniei urmărind îndeosebi problema măsurilor de greutate, a impozitelor, a monedelor şi a metalelor preţioase şi dînd importante relaţii asupra aurului Daciei, precum şi asupra proprietăţii de pămînt. Sub titlul *Cercetări economice* contribuţiile sale de această natură vor apărea în 1852 în „Foaia" de la Braşov şi apoi în cîteva numere în 1858.

Laurian avea să părăsească Viena în aprilie 1852, dar nu pentru a se întoarce la Sibiu sau la Bucureşti, de unde venise în 1848, ci pentru a lua calea Iaşilor, fiind chemat de domnitorul Grigore Ghica spre a i se încredinţa, ca inspector general, conducerea învăţămîntului din Moldova.

Propunerea lui Laurian pentru acest post, care avea să deschidă un capitol nou în viaţa şi activitatea sa, fusese făcută domnitorului la

[21] Vezi S. Bărnuţiu, *Românii şi ungurii* (ed. Gh. Bogdan-Duică, Cluj, 1924, p. 5).
[22] Gh. Bariţiu, *op. cit.*, II, p. 670.

www.dacoromanica.ro

5 ianuarie 1852, la recomandarea lui George Sion, de către Grigore Cuza, şeful Departamentului cultului şi al învăţăturilor publice.

Sion, care îndeplinea funcţia de şef de secţie la acest departament, îl cunoscuse pe Laurian încă din perioada activităţii sale de la Bucureşti. La 3/15 mai se întîlniseră din nou cu prilejul adunării de la Blaj, iar în 1851 se revăzuseră la Viena. La începutul lunii decembrie 1851, cu asentimentul lui Grigore Cuza, Sion îi scrise pentru a-i conunica intenţia sa, iar la 27 decembrie Laurian le răspunse ambilor în mod afirmativ. La 9 ianuarie se produse numirea şi i se trimiseră totodată şi banii de drum [23]. La 29 februarie, după notele din ziarul său, Laurian confirma primirea banilor, iar la 4 martie cerea lui Bach încuviinţarea de plecare. În primele zile ale lunii mai el se afla la Fofeldea, satul său natal,pentru a-şi vedea părinţii, iar la 15 mai îi scria lui Sion, anunţîndu-l că „în 3—4 zile" îşi va isprăvi treburile la Sibiu şi că numaidecît va pleca către Braşov, de unde, prin Oituz şi Roman, se va îndrepta spre Iaşi.

O dată cu această precizare luau sfîrşit şi însemnările sale începute la 14 ianuarie 1848, care timp de trei ani şi patru luni consemnaseră cu atîta exactitate lungul şir al decepţiilor şi al umilinţelor îndurate de delegaţii românilor în capitala Habsburgilor.

La începutul lunii iunie, Laurian se afla la Iaşi.

★

Nefiind destinate publicităţii, însemnările lui Laurian au avut însă o soartă vitregă. El însuşi le-a neglijat şi nu s-a preocupat niciodată de circulaţia şi de utilizarea lor. Faptul că ele au înregistrat în mod fidel toate acţiunile desfăşurate de români la Viena în perioada 1849—1852 le-a conferit însă calitatea de adevărat memorator politic al acestora, impunîndu-se tuturor celor avizaţi prin datele cronologice şi prin relatările lor exacte. Cel mai avizat să le cunoască şi să le utilizeze a fost însuşi Simion Bărnuţiu, care, în calitatea sa de preşedinte al Comitetului naţional, a simţit, îndată după sosirea la Viena, nevoia unei informaţii amănunţite şi precise asupra a tot ceea ce se făcuse de către Laurian şi Şaguna înainte de venirea sa. Sosit la Viena la 23 iunie 1849, el n-a stat însă aici decît pînă la începutul lunii septembrie, cînd s-a reîntors la Sibiu împreună cu Laurian [24]. La 4/16 noiembrie el lua din nou, în aceeaşi tovărăşie, drumul Vienei, unde avea să sosească la 2 decembrie [25]. Nici de astă dată şederea sa nu avea să fie mai îndelungată, fiindcă la 14 decembrie a fost silit să plece la Dresda pentru un tratament medical, rămînînd acolo pînă la 23 ianuarie [26]. La această dată, fapt confirmat şi de însemnările atribuite lui de Bogdan-Duică, Bărnuţiu a revenit la Viena, unde a stat însă, ca oaspete al lui Ioan Maiorescu, numai o jumătate de zi şi o noapte. De la 24 ianuarie şi pînă la 19 martie a stat la Kaltenleutgeben, sub observaţia şi îngrijirea medicală a doctorului Nicau [27]. La 21 aprilie, după cum rezultă din aceleaşi însemnări, primea

[23] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, t. III, p. 106.
[24] Gh. Bogdan-Duică, *Simion Bărnuţiu*, p. 127.
[25] *Ibidem*, p. 128.
[26] *Ibidem*, p. 129.
[27] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

în această localitate vizita lui Laurian, venit să-l informeze despre cele ce se făceau la Viena, unde el avea să revină numai în septembrie [28].

Pentru a se putea pune la curent cu toate cele săvîrşite în absenţa lui, nu încape nici o îndoială că Bărnuţiu i-a cerut lui Laurian însemnările sale pentru a se putea astfel orienta în vederea redactării *Notesului* său. În aceste împrejurări au ajuns deci în posesiunea lui Bărnuţiu însemnările lui Laurian din 1849, pe care, păstrîndu-le neschimbate, avea să le aşeze în fruntea *Notesului* său şi pe care Bogdan-Duică avea să le publice, sub titlul *Dintr-un diariu al lui Laurian*, în „Anuarul de la Cluj" [29]. Însemnările din 1850 şi o parte din cele scrise în 1851 (pînă la 24 martie) — şi aceasta l-a indus în eroare pe Bogdan-Duică — au fost transformate însă de Bărnuţiu în ceea ce priveşte ordinea gramaticală a persoanelor, Laurian în loc de persoana I, cum apare în însemnările din 1849, fiind trecut acum la persoana a III-a, şi intercalate printre notele sale, care nici ele nu erau destinate publicităţii, pentru a alcătui astfel o expunere unitară asupra activităţii din această perioadă a delegaţilor români, activitatea la care el, din cauza bolii, a participat aşa de puţin. Ceea ce l-a întărit şi mai mult pe Bogdan-Duică în opinia sa, făcîndu-l să considere însemnările lui Laurian ca însemnări ale lui Bărnuţiu, a fost totodată faptul că ele au fost scrise de mîna lui Bărnuţiu, care le copiase după manuscrisul lui Laurian, fără a bănui că prin aceasta s-ar putea crea o problemă de paternitate memorialistică [31].

Deosebirea dintre însemnările lui Bărnuţiu şi ale lui Laurian e însă izbitoare, ele deosebindu-se atît prin acţiunile relatate, acţiuni la care Bărnuţiu n-a participat, cît şi prin modul de redactare, ale lui Bărnuţiu fiind mai ample şi mai analitice, iar ale lui Laurian mai concise, avînd un caracter pur informativ. Deosebirea dintre ele se poate constata cu cea mai mare uşurinţă comparîndu-se textul notelor lui Laurian, recunoscut de Bogdan-Duică ca atare, cu restul însemnărilor din *Notesul* lui Bărnuţiu.

Cea mai sigură confirmare a paternităţii acestor însemnări ne-o oferă însă notele lui Laurian din anii 1851—1852, scrise cu propria sa mînă pe filele unui calendar austriac din 1851, *Constitutionellem Krakauer Schreib Kalender für das Jahr 1851*, calendar care a fost donat la 1 mai 1953 Bibliotecii Academiei de către Marius Laurian, unul dintre nepoţii lui A.T. Laurian, şi înregistrat la cota P.I. 22 700.

Într-adevăr, în acest calendar găsim şi o parte din notele care figurează în *Notesul* lui Bărnuţiu (p. 221), copiate cuvînt cu cuvînt şi consacrate acţiunilor dintre 1 ianuarie şi 24 februarie 1851.

Importanţa notelor aflate în acest calendar este cu atît mai mare, cu cît ele sînt inedite, oferind astfel noi posibilităţi de apreciere asupra activităţii desfăşurate la Viena atît în 1851, cît şi în 1852 pînă la 17 aprilie, dată la care Laurian părăseşte Viena pentru a se stabili la Iaşi [32].

Pentru a înlătura orice posibilitate de îndoială asupra acestei chestiuni, dăm şi două note redactate în aceeaşi zi atît de Laurian, cît şi

[28] *Ibidem.*
[29] Vezi anexa nr. 1.
[30] Vezi pentru aceasta notele din zilele de 18, 20, 23 şi 27 august.
[31] Vezi anexa nr. 2.
[32] Vezi anexa nr. 3.

www.dacoromanica.ro

de Bărnuțiu asupra aceluiași subiect. Este vorba de notele de la 9 februarie 1851, consacrate de ambii memorialiști somației făcute de poliția din Viena pentru ca delegații români să părăsească orașul.

În legătură cu această revoltătoare și umilitoare dispoziție, Laurian scrie: „*9 februarie. Ne-a chemat pe noi: Laurian, Bărnuțiu, Iancu, Fodor, Micheș la căpitănat și ne-au spus să ne cărăm în 8 zile*".

În însemnările lui Bărnuțiu același lucru e prezentat într-o notă cu mult mai lungă, din care reproducem finalul conversației dintre delegații români și căpitanul poliției: „*Sînt silit să vă spun și d-voastră, cum i-am spus ieri canonicului Cipariu, că aveți poruncă ca în 8 zile să vă duceți din Viena la Ardeal*".

Fondul discuției, care s-a purtat în limba germană, a fost înregistrat în mod fidel atît de către Laurian, cît și de către Bărnuțiu, dar fiecare, în traducere, i-a dat o interpretare proprie: mai dură Laurian, mai atenuată Bărnuțiu. În orice caz, nu se poate crede că Bărnuțiu s-a ocupat de aceeași chestiune în două note și că a dat asupra ei două versiuni, așa cum s-ar putea deduce, după „notesul" publicat de Bogdan-Duică, care reproduce atît relatarea lui Laurian, cît și pe a lui Bărnuțiu, considerîndu-le însă pe amîndouă ca aparținînd acestuia din urmă [33].

Pentru a asigura însemnărilor lui Laurian locul ce li se cuvine în istoriografia română, și cu deosebire în cea consacrată Transilvaniei, reproducem în anexe textul atît al celor edite, în forma relevată anterior, cît și al celor inedite, dîndu-le astfel continuitatea cronologică și caracterul unitar pe care l-au avut la origine, adăugîndu-se totodată și lămuririle necesare asupra principalelor personalități și evenimente menționate de autor.

ANEXE

Anexa nr. 1

DINTR-UN DIARIU A LUI LAURIANU

1849

11 ianuarie Am plecat de la Sibiiu la Viena cu Popasu[1].
21 „ În Lugoj cu Mocioni[2] si Patriciu Popescu[3].
28 „ Am plecat din Semlin[4].

[33] Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 214 și 221.

[1] Ion Popasu (1808—1889), protopop al Brașovului, viitor episcop de Caransebeș.
[2] Petru Mocioni (1807—1858), fruntas al românilor bănățeni.
[3] Patriciu Popescu, arhimandrit.
[4] Semlin, localitate în Iugoslavia, astăzi Zemun.

www.dacoromanica.ro

4 februarie Seara am ajuns la Agram[5].
11 „ Am petrecut o zi în Viena. Am scris la comitet.
18 „ Ne-am întîmpinat cu episcopul Şaguna.
19 „ Am fost aseară la Sina[6] cu episcopul.
21 „ Am fost la ministrul Stadion[7] pînă la 12 oare.
22 „ Am fost la ministrul Stadion în conferinţă pînă la 12.
23 „ Am ajuns în Olmutiu[8]. Ne-am înştiinţat la Grüne[9] şi Cordon[10].
24 „ A doa oară la Grüne şi m-am plîns la Cordon. Grüne ne-a dat de ştire că mîne vom primi audienţă la împăratul.
25 „ Am fost la audienţă şi la prînz la împăratul[11].
26 „ Am fost la vizită *in corpore* la ministrul Cordon.
27 „ Popasu a plecat la Praga, la Ferdinand împăratul[12], noi la redacţiunea. . .(?)
28 „ Am scris memorialele noastre.
2 martie Am fost la Schwarzenberg[13] cu Şaguna.
3 „ Maiorescu[14] a fost a doua oară la Schwarzenberg.
5 „ Am dat memorialul la minister.
6 „ Am fost la Bruck[15] şi la Krausse[16].
7 „ S-a publicat Constituţiunea[17].
14 „ Am scris la comitat şi Bălăşescului[18].
15 „ Episcopul a fost la împăratul (la Praga — *V.N.*); a dat ursoriu[19].
18 „ Am venit (Laurian, Popasu) la Viena; am primit scrisori de la Bălăşescu.
20 „ Am primit scrisori de la comitat.
22 „ Am fost la Schwarzenberg, Stadion, Bach[20], Kulmer şi Bruck.
23 „ Am dat ursoriu şi dilucidaţiune la Stadion, Bruck şi Kulmer.
24 „ Am fost la Thirfeld; a venit fama de luarea Sibiiului[21].
28 „ Ne-au venit ştiri de luarea Sibiiului.
4 aprilie Am primit scrisoare de la Suciu[22] şi Christianu.
9 „ Episcopul a fost la Kulmer, care a promis resoluţiunea.
17 „ A venit scrisoarea cu poliţa de la Bellascu[23].
21 „ Episcopul a plecat la Olmutiu; noi am consultat.

---

[5] Agram, localitate în Iugoslavia, azi Zagreb, capitala Croaţiei.
[6] Simion Sina (1810—1876), baron, bancher de origine macedoneană, prieten intim al lui Andrei Şaguna, susţinător al cauzei românilor.
[7] Francisc S. Stadion (1806—1853), conte, ministrul de interne.
[8] Olmütz, localitate în Moravia, azi Olomouč în R.S.Č.
[9] Grune, aghiotant al împăratului Francisc Iosif I.
[10] Cordon, ministru al casei imperiale.
[11] Este vorba de împăratul Francisc Iosif I (1830—1916), care s-a urcat pe tron la 2 decembrie 1848. în urma abdicării unchiului său Ferdinand I.
[12] Audienţă protocolară, pe care în primul an după abdicarea lui Ferdinand I obişnuiau să i-o ceară exponenţii politici ai provinciilor imperiului care veneau la Viena.
[13] Felix Schwarzenberg (1800—1852), prim-ministru al Austriei.
[14] Ion Maiorescu (1811—1864), agent în 1848 al Ţării Româneşti la Viena, luptător pentru cauza românilor din Transilvania.
[15] Karl Bruch, ministrul comerţului.
[16] Filip Krausse, ministrul finanţelor.
[17] Este vorba de Constituţia dată de împăratul Francisc Iosif I la 4 martie 1849.
[18] Nicolae Bălăşescu (1814—1880), profesor la Bucureşti, originar din Transilvania, membru al Comitetului revoluţionar, devotat al lui A. Treboniu Laurian.
[19] Memoriu.
[20] Alexandru Bach (1813—1870), ministru al justiţiei şi apoi al afacerilor interne.
[21] Este vorba de ocuparea Sibiului de către generalul Bem la 11 martie 1849.
[22] Petre Suciu, profesor la Iaşi. originar din Transilvania, în acel moment aflat la Bonn
[23] Numele originar al lui Nicolae Bălăşescu.

www.dacoromanica.ro

26	aprilie	Am trimis memorandul la episcopul şi am primit bani de la Eskeles.
28	,,	Am primit îndărăt memorandul.
29	,,	Ne-am consultat pentru darea memorandului.
30	,.	Am primit îndărăt adresele la Gener (?).
5	,,	Am primit scrisoare de la Bariţiu[24].
8	,,	Am primit scrisoarea de la Bellascu.
10	,,	Au sosit Pantazi[25], Christianu, Alexandru şi Crişianu.
15	,,	A venit Episcopul de la Olmutiu.
16	,,	Au sosit Petru Mocioni şi Cermena[26].
18	,,	Bologa[27] a plecat la Bucureşti; am scris lui Bariţiu, Bellascu şi Adam.
19	,,	Am ţinut şedinţă cu bănăţenii la Dobranu[28].
21	,,	Am fost la episcopul şi i-am prezentat suplica pentru prinşi (arestaţi).
25	,,	Scrisoare de la Bariţiu, a 4-a.
30	,.	Adunare la Mocioni.
2	iunie	Adunare la Mocioni.
3	,.	Am mers la Baden; am vorbit cu fratele lui Stadion.
6	,,	Adunare la Mocioni.
9	,,	Mocioni cu Cermena au fost la Bach.
20	,,	Am scris lui Adam, Cost. Oltenitianu[29], Bariţiu, *Bărnuţiu*, Cipariu, Bellascu.
23	,,	*A sosit Bărnuţiu.*
26	,,	Au primit răspuns bănăţenii de la împăratul.
27	,.	Am ţinut adunare la noi.
1	iulie	Am compus exculpaţiunea[30] la Schwarz(enberg).
2	.,	Am ţinut adunarea la noi.
5	,,	Am fost la Schw(arzenberg) cu exculp(aţiunea).
6	,,	Am determinat să meargă toată deputaţiunea la miniştri pentru resoluţiune.
9	,,	Am fost cu toţii la Bach; ne-a promis resoluţiune.
10	,,	Am decis să facem ursoriu la împăratul.
12	,,	S-a cores ursoriul.
14	,,	S-a consultat pentru episcopia Verşeţului[31]; s-a subscris ursoriul.
18	,,	Am fost la Wohlgemuth[32] şi la împăratul la Schönbrunn; am dat ursoriul.
21	.,	Au venit întrebările de la ministeriu, lui Mocioni.
23	,,	A venit scrisoarea lui Bach episcopului.
24	,,	Adunare pentru răspuns la scrisoarea lui Bach şi la ,,Lloyd''[33].
30	,,	Representaţiunea se dă lui Bach (discurs gros).
31	,,	Deputaţiunea la Schmerling[34]. Multe bune se promit.
1	august	Episcopul a fost la Schwarzenberg.
11	,,	S-a dat memorandul contra saşilor, exrebelilor, la cancelaria statului, prin Dobranu.

[24] George Bariţiu (1812—1893), redactorul ,,Gazetei Transilvaniei'' şi al ,,Foii pentru minte, inimă şi literatură''.

[25] Grigore Pantazi (1824—1854), profesor la seminarul din Sibiu secretar al lui Andrei Şaguna.

[26] Petru Cermena, fruntaş bănăţean, delegat la Viena.

[27] Iacob Bologa (1817—1888), fruntaş politic transilvănean, apropiat al lui Şaguna.

[28] Ion Dobran, fruntaş bănăţean, agent aulic la Viena.

[29] Const. Oltenitianu, luptător revoluţionar din Ţara Românească.

[30] Disculpare de unele acuzaţii aduse românilor de patriciatul săsesc de la Sibiu.

[31] Se cerea numirea unui episcop român la Vîrşeţ.

[32] Ludwig Wohlgemuth (1788—1850), feldmareşal austriac, numit guvernator al Transilvaniei.

[33] ,,Lloyd'', ziar austriac, din Viena.

[34] Anton Schmerling (1805—1893), ministru al justiţiei în cabinetul Schwarzenberg.

www.dacoromanica.ro

13 august Episcopul a fost la împăratul la Schönbrunn.
14 „ La Bach; la Thun[35].
19 „ Episcopul a plecat către casă la 5 ore după-amiazi.
25 „ Am fost la Thun. Au plecat Papiu[36], Crișianu, Pantazi.
27 „ Cererea pentru, școale se compune.
30 „ Se lege[37] în adunare.
1 septembrie Am fost la Bach și Bruck. Dobranu a luat cererea pentru școale să o dea lui Thun.
2 „ Am plecat către Transilvania, la 7 ore după-amiazi.
3 „ Am noptat la Roiss.
4 „ Deseară am ajuns la Agram.
6 „ Am plecat de la Agram cu Mocioni Andreiu[38].
7 „ Noptat la Nova Gradisca, unde a ajuns banul Iel(lachich)[39].
8 „ Am noptat la Brod.
9 „ Am noptat la Ruma, Maior și *Barnuțiu* la Mitrovecz.
10 „ Seara am ajuns la Fisell (Rucavina).
11 „ Am ajuns la Foen, la Mocioni.
12 „ Pe prînz am ajuns la Temișoara.
15 „ Am plecat de la Temișoara seara la 5 1/2 ore.
16 „ Prînzit la Lugoj; noptat la Făget.
17 „ Ajuns la Deva seara, Solon (?)
18 „ Ajuns la Mercurea.
19 „ La prînz am sosit în Sibiu.
20 „ Am făcut vizită lui Wohlgemuth, lui Bach[40].
22 „ Axente[41] și Boier[42].
23 „ A venit *Iancu*[43].
15 octombrie Au prins pe Puianu[44]; l-au băgat în Stockhaus[45].
25 „ Au prins pe Axente, pe Arpadi și trei alții, i-au adus la Sibiiu.
27 „ Au dimis pe Erdelyi[46].
1 noiembrie Au adus la Sibiiu pe Axente *media die*[47].
6 „ Au demis pe Puian, Cassian, Manliu.
17 „ Plecat către Viena; noptat în Sebeș.
18 „ Prînzit în Orăștie; noptat în Deva.
19 „ Prînzit în Dobra; noptat în Soborșin (Săvîrșin).
20 „ Seara tîrziu în Arad.
22 „ Plecat către Solnoc.

---

[35] Leon Thun, ministru al instrucțiunii publice între 1848 și 1860.
[36] Al. Papiu-Ilarian (1827—1877), luptător politic transilvănean.
[37] Citește.
[38] Andrei Mocioni (1812—1880), fruntaș politic bănățean.
[39] Iosef Iellachich (1801—1859), ban al Croației.
[40] Eduard Bach, fratele ministrului, comisar al Transilvaniei.
[41] Ioan Axente Sever (1824—1905), luptător transilvănean, prefect în revoluția din 1848.
[42] D. Boier, jurist la Sibiu, fost coleg al lui Laurian.
[43] Avram Iancu (1824—1872), conducătorul revoluției din 1848 în Munții Apuseni.
[44] Ioan Puianu, revoluționar ardelean, fost profesor la Craiova, comisar de propagandă în Țara Românească.
[45] Închisoare.
[46] Este vorba de episcopul Vasile Erdély (1794—1862) de la Oradea, care în decursul revoluției a colaborat cu guvernul maghiar.
[47] În mijlocul zilei.

www.dacoromanica.ro

23 noiembrie Noptat în Szarvas.
21 „ Ajuns la Solnoc.
25 „ Ajuns cu drumul de fer la Pesta.
26 „. Plecat cu vaporul[48]; am ajuns la Neudorf.
27 „ La prînz în Komarom; vaporul stă pe loc de gheaţă.
28 „ Ajuns la Szerdahely, la doctorul Schätz, iudeul.
29 „ Ajuns la Pojon, la Schwarzer Adler; am trecut la Schwan; masu acolo.
2 decembrie Plecat cu drum de fer la Viena; ajuns 1 ore.
16 „ Am plecat la Tarand în Saxonia, 7 1/2 ore seara.

Anexa nr. 2

ÎNSEMNĂRILE LUI A. T. LAURIAN DIN ANUL 1850 ATRIBUITE DE GH. BOGDAN-DUICĂ LUI SIMION BĂRNUŢIU

Ianuarie 1850

8 S-au cores memorialele cătră ministeriu.
9 Descris memorialele către ministerii.
10 S-au dat memor(ialul) lui Schwarzenberg.
12 Dep(utaţiunea) au fost la ministru Bruck de au comandat cauza.
13 La Schmerling, Bach, tot pentru aceea.
14 Au venit ep(isco)pul Erdélyi la Viena cu canonicul Salagianu.
16 Dep. a fost la Thun, dînd petiţiunea bucovinenilor pentru facultate.
18 Laurian a fost la eppul Erdélyi; acesta a fost în acea zi la împărat.
20 Dep. a fost la ministru Krauss; a promis ajutor, va vedea petiţiunea.
23 *Am sosit astăzi de la Dresda la Viena*[1].
27 Laur(ian) cu Popasu am fost la Erdélyi.
29 Erdélyi a plecat cătră casă.

Februarie 1850

2 Dunărea a fost mare; frică de inundaţiune.
14 Au sosit Maiorescu şi A. Florian la Viena.
17 S-au dezbătut protestul făcut contra Saxenlandului[2].
19 Conferinţe la Maiorescu.
20 Au venit la Viena Iancu, Balint şi vicepref(ectul) Ioan Maior.
23 S-a ţinut şedinţa plenară pentru ursoriul, dînd la împărat.
25 S-au subscris protestul contra lucrărilor universităţii săseşti.
27 S-au dat protestul contra universităţii sase la Schwarzenberg.

[48] El scrie: vapoarea.
[1] Este vorba de Simion Bărnuţiu şi nu de A. T. Laurian, confirmîndu-se astfel că acesta n-a participat la acţiunile de mai sus.
[2] Este vorba de proiectul saşilor de a se crea o regiune în sudul Transilvaniei administrată de ei.

www.dacoromanica.ro

Martie 1850

4 Au venit Cipariu prin Bucovina la Viena.
5 S-au cerut raporturile prefecţilor insinuaţi la audienţă.
6 Conferinţie pentru petiţiunea la împăratul.
9 *Laurian a condus la împăratu pe Iancu, Balint, Maior*; şi la Welden[3].
11 S-a dat petiţiunea la împăratul; au fost dep(utaţii) la Bruck şi la Bach.
12 Deput. au fost la M.M. Schmerling, Thun. A plecat la Ardeal Iancu, Popasu, Cermena, Gr. Popovici seara la 8 ore cu drumu de fer.
17 A. Florian cu vaporul către Pesta. Trimis proiectul la sinod.
19 Plînsoare la ministeriu pentru publicarea legilor în limba română.
20 Conferinţa la Maiorescu pentru plecarea deputaţilor.
21 Dimineaţa au plecat Balint şi Mihalyí cu vaporul către Oraviţa.
22 Conferinţa pentru oprirea „Gazetei“[4]; strevederea proiectului de sinod.

April 1850

12 S-a dat petiţiune la ministeriul cultelor p(ent)ru un *Stellevertreter*[5] român lîngă C(omi)sariul trămis în Transilvania pentru shoale.
21 *A venit la mine Laurian la Kaltenleutgeben*[6].
23 A sosit vicariul Suluţ[7] la Viena.
26 A venit la Viena Mocioni de la Pesta.
28 Suluţ a prînzit la ministrul Bach.

Mai 1850

1 S-au început lucrările comisiunii terminologice[8].
2 Şedinţă la comisiune.

Iuniu 1850

1 S-au expediat scrisorile Iancului cu 50 f. Cm. la Insbruck, prin Staat comandatura.
4 Suluţ a plecat la Orade, la co(mi)siune p(ent)ru ep(isco)pate.
6 A venit la V(iena) Petru Maniu[9].

Iuliu 1850

1 Ocupare cu organizarea juridică şi politică.
21 Ocuparea cu chestiunea despre recumpărarea pămîntului.

---

[3] O nouă confirmare că nici la acea dată Bărnuţiu nu era în Viena; Welden era unul dintre principalii şefi ai armatei austriece.

[4] La 25 februarie, „Gazeta Transilvaniei" fusese suspendată din ordinul guvernatorului L. Wohlgemuth.

[5] Locţiitor.

[6] Localitatea unde era bolnav Bărnuţiu, care continua astfel să rămînă în afară de Viena.

[7] Alexandru Sterca-Şuluţiu, vicar la Şimleu, viitorul episcop al Blajului.

[8] Comisia pentru traducerea şi în limba română a legilor din Imperiul habsburgic, din care făceau parte A. T. Laurian, Ioan Maiorescu şi Aron Florian.

[9] Petru Maniu, jurist transilvănean.

www.dacoromanica.ro

August 1850

10 Adventul Iancului şi Andreica[10].
17 Plecarea cu Iancu la Praga şi Baden.
26 Întoarcerea de la Praga.

Septembrie 1850

5 Petiţiune la ministeriu p(ent)ru sinod cu popi şi laici la alegerea din 30 sept.
20 Protest contra mestecării primatului unguresc în biserica românilor.
" Transmiterea acestor două petiţiuni la sinod, adresate lui Alutan, vicar ge-(ne)ral.

Octombrie 1850

1 Copierea proiectului pentru descărcarea pămîntului.
7 Legerea[11] acestui proiect.
10 Mergerea la nunciu[12].
17 Sesiunile credenţiarilor la co(mi)sariul Bach în cauza urbarială.
23 Mergerea împ(ăratului) la Varşau[13].

Noiembrie 1850

1 Laurian ţine prelecţiune la Academia ştiinţelor din Viena despre divisiunea Daciei în superior şi inferior.
15 Şedinţa la Maniu pentru cauza naţională.
24 Lecţiunea conceptului către împăratul.
27 Adunare fără efect în cauza naţională la Dunca[14] şi Maniu.
30 Prînz mare la Erdély.

Decembrie 1850

1 Mergere la nunciu. Acolo au prînzit Siulutiu şi Erdélyi.
2 Erdélyi a plecat acasă.
7 Şedinţă la Dunca şi Maniu; s-a deliberat a se da petiţiunea.
12 Gratulat pe Andrei Şaguna.
19 Conferinţele la Şaguna.
21 La ministrul cultului p(ent)ru facultate juridică[15].
29 Petiţiunea p(ent)ru facultate filozofică juridică la Thun.

---

[10] M. Andreica, tribun în legiunea lui Avram Iancu.
[11] Citirea.
[12] Nunţiul papal din Viena.
[13] Varşovia.
[14] Paul Dunca, jurist transilvănean.
[15] Delegaţii români ceruseră înfiinţarea unei Academii juridice româneşti.

www.dacoromanica.ro

30 Petiţiunea p(ent)ru organizarea politică în Tran(silva)nia.
31 Petiţiunea p(ent)ru organizarea judiciară a românilor.
31 Cererea de ajutor p(ent)ru românii nenorociţi şi de împrumut.

Anexa nr. 3

ÎNSEMNĂRILE INEDITE ALE LUI A. T. LAURIAN DE LA 1 IANUARIE 1851 LA 17 APRILIE 1852

Janner

1. Ne-am consultat pentru o mai curîndă dare a petiţiunilor.
7. Mi-au venit scrisorile de la Axente, Bariţ şi Popasu. S-a dat de ştire lui Iancu că ordinea (austriacă) e restabilită la Alba-Iulia.
11. Episcopul A. Şaguna a scriş lui Grünne pentru audienţă.
14. A venit răspunsul lui Grünne să se dea petiţiunile prin minister.
15. Am dat împăratului prin ministrul A. Bach petiţiunile din 30 şi 31 decembrie în respectul organizaţiunii politice judiciare şi pentru ajutor şi împrumut din casa statului.
18. Am dat împăratului în cabinet petiţia comitetului cea din 16.
30. Răspuns lui Bariţ, trimis Heft III („Magazinul istoric pentru Dacia")[1].

Februar

2. Am chemat pe Iancu şi Fodor[2] să le spun că au venit ordinele (decoraţiile) ruseşti la Alba-Iulia şi am cerut să se declare.
4. Am trimis cărţile lui Andr. Popp prin diligenţă.
6. Ne-au chemat la căpităna[3] pentru legitimare, Iancu să se declare aşa, sau ba. S-au declarat ba. Iancu şi Fodor să arate subzistenţa mijloacelor din care trăesc (la Viena — *V.N.*).
7. Din nou am fost la căpităna. Iancu s-a declarat condiţionat ca în 2 febr., ceva însă mai pe scurt. Eu iau plenipotenţele.
8. Am scris lui Popasu. S-a îngropat d-na Dobran[4].
9. *Ne-a chemat pe noi: Laurian, Bărnuţiu, Iancu, Fodor, Micheş*[5] *la căpităna şi ne-au spus să ne cărăm în 8 zile.*
14. Ne-a spus că mai putem petrece aici o lună de zile.
16. Am scris lui Ph. Leca şi lui N. Maniu[6] prin (Heft) III It.R.M.A.
19. Au fost la împărat bănăţenii Pascu, Iova, Udrea, Tomică, Missiciu.
20. Am scris lui Macedon Pop[7], Cermena, Atanasievici[8], I. Rusu[9], Augustin Pop, III, It.R.M.

---

[1] Este vorba de volumul III din *Românen der Österrchischen Monarchie*, care a apărut şi în „Magazinul istoric pentru Dacia" (fascicula I din vol. VII, 1851).
[2] Fodor Vasile (1814—1865), tribun în legiunea lui Simion Balint, decorat cu ordinul „Sf. Ana" şi cu cel austriac „Francisc Iosif I".
[3] Căpităna, prefectura poliţiei din Viena.
[4] Soţia lui I. Dobran.
[5] Florian Micaş (1820—1876), luptător revoluţionar transilvănean.
[6] Nicolae Maniu, protopop Sibiu, fost colectant al „Magazinului istoric", devotat al lui A. T. Laurian.
[7] Macedon Pop (1809—1875), profesor la Năsăud, vicar episcopal.
[8] Alexandru Atanasievici, luptător bănăţean.
[9] Ioan V. Rusu, profesor la Blaj.

www.dacoromanica.ro

21. A plecat Tomici la Lugoj. Sulluțiu[10] a fost la împărat.
22. A plecat Iancu cu Pascu și cu Missiciu acasă.
23. A plecat Mocioni,
24. A plecat episcopul Al. Sterca-Sulluțiu acasă la Șimlău.
27. Scris la București lui Adam, Murg, Iov, Roman (pr. 400 lei).

März

2. Venit fama că Wohlgemuth (guv. militar al Trans.) este morbos la Pesta. Bach s-a dus să-l vadă.
6. S-a întors Bach cu muntie (veşti) mai bune.
10. Primit scrisori de la Braşov şi memorandu[11].
13. Am scris lui Popasu, N. Maniu, P. Augustin, Mihali[12], Balinte.
14. Scris lui Maniu, Florian, Bariț.
16. Am scris lui P. Suciu pentru acceptul (poliță) 10 florini.
17. Scris lui Macedon Pop pentru cauza națională și ieratică.
25. Am scris lui Iancu să trimită plenipotență lui Dobranu și Mihali.

April

1. Am scris lui Adam și Murg. publ. de lei 367 20/20 (sau 70 fl.); scris și lui Macedon Popp pentru jalba lor și exped(iat) 50 exemplare „Mag. istoric".
3. Am scris lui Fekete[13] exped. 50 exempl. „Mag. ist." și lui Marțian.
4. Am scris lui Bariț pentru „Mag. ist." și altele.
8. Am scris lui Sulluțiu, T. Cipariu, P. Augustin, D. Moldovan[14], Steph. Moldovan[15], Farago, N. Maniu, Theodor Serbu[16], Atan. Missiciu pentru exped. „Mag. istoric".
26. Am scris lui Bariț; trimis adeverințele după exhibițiunea supplicelor.
— Scris lui Mihali, transmis adeverința de la Minist. Cultului și Învățământului.
— Scris lui Iancu pentru transmiterea plenipotenței la Axente.

Mai

2. Am scris lui Munteanu[17]; înștiințat gazetarul prin Suciu.
3. Am dat suplica Năsăudenilor la cabinetul împăratului.
5. Am scris prin „Magazin" lui I. Roșu la Pesta, lui I. Alex. Urbea, lui I. Avrasi. lui P. Cermena, lui I. Aron.

Juni

20. Am scris lui Suciu la Bonn, Baumschalalée nr. 12.
22. Am scris lui N. Maniu.

---

[10] Alexandru Sterca-Șuluțiu (1794—1867), noul episcop al Blajului.
[11] Este vorba despre petiția alcătuită de românii braşoveni spre a fi înaintată Curții din Viena.
[12] Grigore Mihali (1803—1872), protopop la Bistra, în Munții Apuseni.
[13] Ioan Fekete-Negruțiu (1817—1888), protopop și profesor român la Cluj.
[14] Demetriu Moldovan (1811—1889), luptător transilvănean, originar din Deva.
[15] Ștefan Moldovan (1813—1900), protopop la Mediaș.
[16] Theodor Serb, luptător din Arad.
[17] Gavril Munteanu (1812—1869), profesor la Brașov.

www.dacoromanica.ro

23. Am trimis planurile de şcoală lui Popasu prin diligenţă[18].
24. Am scris lui Bariţ.
25. Am scris lui Popasu.
26. Am scris lui Macedon Pop şi i-am trimis o suplică.
27. Am scris lui Iancu, Balinte şi Mihali.

Juli

2. A plecat episcop Şaguna către casă.
3. A plecat protodiaconul Gregori Pantazi către casă.
4. A plecat Genadiu Popescu[19] către casă.
16. Am scris lui Iacob Mureşanu[20] pentru „Gazette", Bonn, Paris, Favente (Fofeldea), Maniu.
21. Am primit ştirea sosirii lui Şaguna la Sibiu.
24. Am fost cu Bran[21] la Baden; vineri ne-am întors.
31. Am scris lui Dorgo prin Maior şi lui Suciu prin gazetă.

August

9. Am scris lui Augustin Popp represiune (dojană) pentru încurcătura cu cărţile lui Balinte . . .
16. Am primit scrisoarea lui Macedon din 4 iulie.
19. Ne-am întîlnit cu Cîmpeanu[22]; ne-a spus de Suciu că n-ar mai fi la Bonn.
21. Am scris lui Adam şi Murg. cu poll. de 230 lei sive 40 pe an.
23. Am primit scrisoarea lui Bariţ din 29 mai cu 25 fl. de la Codru.
26. A sosit în W.Z. biletele imp. semnate 20 aug. prin care se ridică responsabilitatea ministerială etc.
27. Am dat lui Thun planul gimnazial adus cu raportul semnat 25 august.
— Am primit scrisoarea lui P. Suciu cu data de 23 august a.c.
29. Am scris lui P. Cermena.

Septembrie

15. Am scris lui Nicolae Maniu pentru bani, lui Suciu pentru cărţi.

October

19. A plecat Cipariu la Transilvania.
20. Am primit scrisoarea cu bani de la N. Maniu.
22. Am scris lui Nic. Maniu, lui Cipariu şi lui Susian.

---

[18] Este vorba despre planurile de edificare ale liceului românesc din Braşov, care urma să poarte mai tîrziu numele lui Andrei Şaguna.

[19] Ghenadie Popescu, protosincel bănăţean.

[20] Iacob Mureşianu (1812—1887), redactor de la 9 septembrie 1850 al „Gazetei Transilvaniei" şi al „Foii pentru minte, inimă şi literatură".

[21] Ioan Bran (1811—1899), avocat din Braşov.

[22] Petre Cîmpeanu, ardelean, profesor la Iaşi.

www.dacoromanica.ro

28. Am scris lui Anatoliu Ciupe la salinele Dessiuseni pentru primirea 20 fl. şi că să expedieze 20 exemplare din documente şi „Mag. ist." VII lui G. Maniu[23] la Seini[24].

November

18. Am scris lui Adam, Nestor, Murg. trimis 65 fl. s.II. 1/2 fl.

December

27. Am răspuns lui Gr. Cuza[25] şi lui G. Sion[26].
30. Am expediat scrisorile lui Cuza şi lui Sion.

1852

Januar

3. Am răspuns lui Andrei Liviu şi trimis sigilele.
7. Am scris lui Iacob Mureşan şi lui Florian pentru libri.
26. Am scris lui P. Suciu.
28. Am răspuns lui Vegezzi Russcalla[27].

Februar

10. Am scris lui Iacob Mureşan cu *Disertaţiunea Dacii*[28] şi lui G. Sion.
11. Am scris lui I. Alexi[29] şi M. Pop la Năsăud.
17. Am scris lui I. Mureşanu, P. Suciu şi Andrei Liviu şi lui George Sion.
29. Am scris lui Gr. Cuza şi lui G. Sion pentru primirea banilor.

Martie

4. *Am fost la Bach pentru a-l convinge de a merge la Moldova.*
5. Am scris lui Ion Arcosi la Arad; dat înscrisul Mărgineanului.
8. Am scris lui G. Maniu la Seini.
9. Lui Adam şi la Murg cu poll. de 315 lei (poliţa), lui Iacob Mureşan cu *Cercetările economice* II et III, IV, VIII [30].

---

[23] G. Maniu, protopop la Seini.
[24] Seini, localitate în judeţul Satu-Mare.
[25] Grigore Cuza, ministru al cultelor şi instrucţiunii publice în Moldova.
[26] George Sion (1822—1892), poet şi luptător revoluţionar moldovean, susţinător al lui A. T. Laurian.
[27] Vegezzi Ruscalla (1799—1865), profesor şi scriitor italian la Torino, susţinător al cauzei românilor.
[28] Este vorba de textul comunicării despre Dacia, prezentată de Laurian Academiei din Viena şi trimisă spre publicare lui Iacob Mureşan.
[29] I. Alexi, canonic la Oradea Mare, viitor episcop de Gherla.
[30] Este vorba de o lungă serie de articole ale lui A. T. Laurian, intitulate *Cercetări economice*, care vor apare în „Foaie pentru minte" (nesemnate) în 1852, nr. 7—8, 10—14, 17, şi apoi 1859, nr. 19—22, 25, 27, 28, 29.

www.dacoromanica.ro

18. Lui I. Mureşan cu *Cercetările*, lui I. Mărgineanu răspuns.
17. Lui Aron şi lui Paul cu retour recipis.
31. Am scris lui N. Maniu şi lui Ion Alexi.

April

13. Am scris lui I. Mureşan şi trimis *Cercetările* VIII—XVII finis.
14. Am răspuns lui Petre Suciu şi trimis comptul.
15. Am răspuns lui V. Russcalla.
17. Am scris lui G. Sion deciziunea despre plecarea mea; idem lui Aron şi lui *Paul Trifan*[31].

(Plecarea în Moldova, chemat de Princip. Gr. Ghica[32] pentru organizarea învăţământului în calitate de insp. general).

[31] Paul Trifan, preot în Fofeldea, tatăl lui A. T. Laurian.
[32] Grigore Ghica, domnitor al Moldovei (1849—1856).

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

ASPECTE EXTERNE ALE DOMNIEI LUI AL. I. CUZA ÎN LUMINA DOCUMENTELOR ITALIENE

DE

MATEI IONESCU

În epoca anilor'60 ai secolului trecut, atunci cînd se năştea, în condiţiile cunoscute, statul român modern, conjunctura politică europeană era caracterizată nu numai prin conservatorismul propagat îndeosebi de marile imperii, ci şi prin ultimele răbufniri ale forţelor revoluţionare. Anul 1848 trecuse, dar generaţiile lui de luptători erau departe de a se fi resemnat cu înfrîngerea şi, apoi, cu satisfacţiile limitate pe care le provocaseră consecinţele războiului Crimeii şi ale războiului franco-italo-austriac din 1859. Procesul de descompunere a imperiilor habsburgic şi otoman făcuse progrese substanţiale, ţarismul slăbise de asemenea, dar forţa acestor imperii era încă o dominantă majoră a situaţiei internaţionale din epocă. Lupta de eliberare naţională şi socială a popoarelor subjugate înregistrase succese importante, însă parţiale: se înfăptuise prima etapă a unităţii naţionale a românilor într-o manieră burghezo-liberală în această zonă conservatistă a continentului; într-o manieră asemănătoare se împliniseră în 1859 şi primele etape ale unităţii naţionale a italienilor, dar cu o mai puternică participare a forţelor revoluţionare; în fine, focarele de revoltă balcanice, maghiare, poloneze primiseră infuzii noi de speranţe după 1856 şi 1859. Pentru dezvoltarea acestor prime succese se oferea încă revoluţionarilor de la 1848 — fie pe teritoriile naţionale respective, fie în emigraţie — un larg şi bogat cîmp de acţiune, bineînţeles de astă dată în colaborare cu acele părţi ale burgheziei liberale, aflate la putere în Italia, România, Serbia sau în opoziţie, în cuprinsul celor trei imperii absolutiste. Şi, într-adevăr, dezvoltarea succeselor de la sfîrşitul celui de-al şaselea deceniu a căpătat, o dată cu începutul celui de-al şaptelea, proporţii care păreau să îndreptăţească speranţele într-o recrudescenţă generalizată a revoluţiei europene. Epopeea garibaldiană, din Mezzogiorno, şi prăbuşirea succesivă a coroanelor ducale din restul peninsulei lăsaseră în afara regatului italian, proclamat în ianuarie 1861, numai statul papal, Veneţia şi zonele învecinate acesteia.

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 543—556, 1970.

www.dacoromanica.ro

În aceeași perioadă s-au activizat planurile insurecționale ungare, poloneze, sîrbești, grecești etc., cele mai multe din aceste planuri avîndu-și sorgintea în cercurile revoluționare italiene — mazziniene și garibaldiene — și ale emigrațiilor respective, dar și în cercurile oficiale ale noului regat proclamat în peninsula devenită acum principala bază de agitație insurecțională a Europei.

În sfîrșit, anul 1863 adusese pe primul plan al vieții internaționale insurecția polonеză, cu toate implicațiile cunoscute în lumea revoluționarilor europeni și în cancelariile diplomatice ale continentului.

Și, o dată cu înfrîngerea acestei ultime mari mișcări revoluționare, va începe refluxul general, tulburat cînd și cînd de răscoalele cretane și bulgare sau de atacurile garibaldiene asupra Romei papale și încheiat prin comuna pariziană de la 1871. La cumpăna dintre sfîrșitul răscoalei polone și începutul refluxului, se situează evenimentele pe care le istorisim mai jos, așa cum sînt ele oglindite în hîrtiile lui Emilio Visconti-Venosta, ale lui Marco Minghetti, Isaac Artom și ale altor personaje de seamă ale vieții politice italiene din cel de-al șaptelea deceniu. Aceste hîrtii, cuprinse în arhiva lui Emilio Visconti-Venosta, se află la muzeul cavourian de la Santena-Torino, chiar în castelul unde a trăit, a închis ochii și-și are cripta contele Camillo Cavour — ziditor de frunte al Italiei moderne [1].

★

În esență, relatarea noastră vizează deocamdată numai unele aspecte ale relațiilor româno-italiene, din anii 1863 — 1864, reflectate îndeosebi în corespondența emigrației revoluționare maghiare cu unii reprezentanți ai Italiei oficiale *. Deși referirile la problema românilor transilvani nu sînt în această corespondență deosebit de abundente, totuși rezultă cu claritate că numai o rezolvare justă a acestei probleme putea condiționa reușita planurilor insurecționale antihabsburgice ale revoluționarilor maghiari și italieni. Căci, atît românii din monarhia habsburgică, cît și statul românesc, rezultat din Unirea Moldovei cu Țara Românească, ocupa prin forța lor materială și spirituală ca și prin poziția lor geografică, un loc de seamă în planurile respective. E drept că uneori aceste planuri rezolvă cam pripit, subiectiv și superficial — după cum cititorul își va da, desigur, seama din lectura documentelor de mai jos — problemele pe care le ridicau *realele interese naționale* ale românilor din conjunctura anilor 1863—1864. Nu numai că aceste planuri nu expuneau mereu o soluție suficient de concretizată a revendicărilor românilor din monarhia austriacă, dar țineau foarte puțin seama și de poziția delicată a domnitorului Cuza față de puternicii săi vecini și față de

[1] Cu concursul Institutului „Esperienze internazionali" din Roma, al profesorului Leopoldo Sandri, sovrintendente în Direcția generală a Arhivelor Statului, al d-lor dr. Garetti, director al Arhivelor Statului din Torino, și dr. Silengo, de la aceleași arhive, cu ajutorul amabil al familiei Cesare Nano, custode la Castello di Santana, și cu permisiunea fundației cavouriene — cărora le aduc din nou și pe această cale cele mai vii mulțumiri —, am avut prilejul, în noiembrie 1969, să consult inventarul și o parte dintre piesele acestei importante arhive.

* Cu alt prilej vom expune și alte aspecte reflectate de aceeași corespondență atît pentru anii 1863—1864, cît și pentru epocile imediat anterioare și următoare.

www.dacoromanica.ro

Napoleon al III-lea tocmai în epoca în care el şi colaboratorii lui dădeau grele lovituri, cu grave ecouri internaţionale, vechiului regim şi beneficiarilor lui. Marile implicaţii externe ale secularizării averilor mănăstireşti, ale loviturii de la 2 mai şi ale modificării convenţiei de la Paris, ca să ne mărginim numai la aceste acte capitale ale domniei lui Cuza, nu apar, ca posibile obstacole, în planurile insurecţionale. Ignorarea pericolelor la care noul stat românesc ar fi fost expus în ipoteza unei nereuşite şi luarea în consideraţie numai a rolului de bază militară al Principatelor arată de asemenea o slabă cunoaştere a realităţilor din zona carpatică şi dunăreană sau — eventual — o ignorare voită a acestor realităţi.

Cu toate acestea însă, mărturiile documentare de mai jos relevă unele progrese pe calea unei înţelegeri mai juste a problemei românilor transilvani făcute de Garibaldi şi de emisarii italieni în ţările române, rod mai mult decît probabil al lucrării lui Al. Papiu-Ilarian publicată în 1861 în Italia[2] şi amplu popularizată de Giovenale Vegazzi-Ruscalla ca şi al activităţii stăruitoare depuse în acelaşi sens de Marc Antonio Canini [3].

Oricum, chiar dacă poziţia Italiei revoluţionare şi a Italiei oficiale nu apare tranşantă, categorică, în sensul justeţei revendicărilor românilor transilvani, totuşi documentele respective scot în evidenţă o poziţie diferită în problema transilvană, faţă de cea exprimată de Garibaldi în vara anului 1861 în scrisoarea sa către Dora d'Istria [4], cît şi al relaţiilor de prietenie pe care Garibaldi le stabilise cu C. A. Rosetti personal [5], cu familia acestuia şi cu Ştefan Sihleanu [6].

Aceste relaţii căpătaseră de altminteri un cadru mai larg datorită lui Marc Antonio Canini, care prezentase în primăvara anului 1862 generalului, un grup de studenţi români. Aceştia, entuziasmaţi, îi făcuseră lui Garibaldi o declaraţie plină de elogii, spunînd, între altele, că el este considerat de poporul nostru „un mit, simbolul mărinimiei, bunătăţii şi gloriei" [7], declaraţie căreia el îi răspunde: „Voi meritaţi prietenia

---

[2] V. Maciu şi V. Bugnariu, *Lupta poporului român pentru Unire şi Unirea Italiei*, în „Studii", an. XIV, nr. 1/1961, p. 146.

[3] *Ibidem*, p. 146 şi urm.

[4] *Ibidem*, p. 146.

[5] Între altele ni s-a păstrat scrisoarea prin care Garibaldi îl recomanda lui Rosetti pe generalul Türr cu prilejul misiunii acestuia în Principate:

Caprera 4 Giugno 1863

Mio caro Rosetti
Il Generale Türr mio fratello d'(armi) va verso voi. Io ve lo ricomando
e sono V-ro
G. Garibaldi

Sig. -r Rosetti
Ministro in Moldo-Valachia

(Bibl. Acad. R.S.R., M-sse, Coresp. nr. S $\frac{38(2)}{LXI}$).

[6] Se pare din epoca în care Mircea Rosetti şi Ştefan Sihleanu au stat la Napoli (de altminteri acesta din urmă şi-a publicat cartea sa despre peştii electrici la Napoli), relaţii care s-au menţinut mult timp.

[7] „Voi siete per il nostro popolo come per tutti gli altri, un mito, il simbolo della magnanimitá, della bontà, della gloria. Ovunque apparirà la camicia rosa, ovunque luccicherà la spada di Garibaldi, siamo sicuri che i diritti dei Romeni saranno protetti" (Dan Berindei, *Momenti di storia comune*, în „Il Veltro", nr. 1—2/1969, p. 99).

www.dacoromanica.ro

(naţiunilor) şi în mod special aceea a Italiei, cu care aveţi comunitate de sînge şi de origine" [8].

Pe de altă parte, documentele scot de asemenea în evidenţă unele aspecte interesante ale activităţii emisarilor garibaldieni şi mazzinieni în ţările române, precum şi a trimişilor speciali ai Italiei oficiale; în acelaşi timp sînt surprinse poziţii mai nuanţate ale emigraţiei revoluţionare maghiare faţă de problemele româneşti, precum şi simptome ale evoluţiei spre moderaţie în raporturile acestei emigraţii cu oficialitatea italiană, manifestări care pot fi, evident, şi simulate, ţinînd seama de interesul nu numai politic, dar şi practic pe care-l avea emigraţia respectivă de a întreţine raporturi bune cu guvernul ţării-gazdă.

În sfîrşit, mărturiile scot în evidenţă diferite nuanţe ale raporturilor delicate dintre Italia revoluţionară şi cea oficială, ca şi unele relaţii personale din interiorul anturajului garibaldian.

Dar, firesc, aspectul pur informativ este la fel de important chiar şi numai fiindcă planul cunoscutei expediţii garibaldiene plănuite la gurile Dunării apare în toată amplitudinea lui.

★

În corespondenţa emisă de viceconsulul italian la Bucureşti, poziţia din acel moment politic european a Italiei oficiale şi a celei revoluţionare, este concludent exprimată şi prin relatările asupra misiunii comisarului italian Al. Buda la noi în ţară în 1863—1864. Între rapoartele emise de viceconsulul Brunenghi, ni s-a părut interesant de relevat cel din 19 mai 1863, redactat în preziua importantei întrevederi de la 28 mai dintre generalul Türr — adjutant al regelui Italiei — şi domnitorul Cuza; întrevederea, precum s-a mai scris [9], s-a încheiat fără o hotărîre precisă, deoarece, la cererea guvernului italian ca România să dea concurs militar — prin înarmarea maghiarilor gata de insurecţie — în cazul unui atac italian asupra Austriei, Cuza — în principiu de acord — a pus condiţia ca în prealabil românii şi maghiarii din monarhia habsburgică să cadă de acord. În acest context, relatarea reprezentantului diplomatic italian la Bucureşti precizează că în ultimele trei luni ale anului respectiv, fie prin jurnale, fie prin relaţiile italienilor dincolo de Carpaţi, Sandro Buda se străduia să aplaneze disputele româno-maghiare şi să împiedice încercarea austriacă de a atrage pe români spre Reichsrat, prin crearea unui partid românesc care să se opună acestei încercări. Dar, scrie Brunenghi, trebuie mijloace puternice : „toate rapoartele pe care le primesc ... sînt identice şi se concentrează la aceea că românii vor independenţa Transilvaniei sub acelaşi suveran". Viceconsulul italian conchide că „dacă independenţa Transilvaniei va fi recunoscută şi semnată" de conducătorii maghiari, se va putea conta pe români [10].

Deşi condiţiile general europene ca şi cele interne din Italia şi România, nu îngăduiau mai ales la sfîrşitul anului 1863 şi în 1864 o ridicare

[8] Dan Berindei, *op. cit.*

[9] C. C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza-Vodă*, Buc., 1966, p. 125—126; Al. Marcu, *Conspiratori şi conspiraţii în epoca renaşterii politice a României*, Bucureşti, 1930, p. 324—328.

[10] Castello di Santena-Torino. Archivio Viscontis-Venosta. Casetta Minghetti. Busta, Serbia, Principati danubiani. În acelaşi dosar se află un raport cifrat al aceluiaşi Brunenghi relatînd că Buda a trimis un emisar în Transilvania ca să caute să calmeze spiritele printre români.

www.dacoromanica.ro

insurecţională în Orientul şi sud-estul european, o asemenea variantă era totuşi departe de a fi părăsită. Dacă guvernul regal italian părea măcar la prima vedere, din ce în ce mai puţin entuziasmat de o asemenea întreprindere, lumea revoluţionarilor italieni şi a emigraţiilor revoluţionare din Italia continua să acţioneze — mai mult sau mai puţin energic, mai mult sau mai puţin organizat — în direcţia revoluţionarizării Orientului. Simptomatic părea de pildă apelul lui Garibaldi din 3 februarie 1864 adresat italienilor din armata austriacă, apel important atît prin ţelul lui principal, cît şi prin faptul că pentru prima oară Garibaldi pare să fi fost întrucîtva edificat despre revendicările juste ale românilor din Transilvania, provincie care este menţionată în text separat de alte ţări ale imperiului [11].

Cam în aceeaşi perioadă, Garibaldi adresase lui C. A. Rosetti o scrisoare, din care rezultă relaţiile intime dintre emitent şi adresant ca şi sosirea regulată a „Românului" la Caprera [12].

La 8 martie 1864 avusese loc la Londra înţelegerea dintre Klapka şi Ordega soldată cu un acord ungaro-polon de principii asupra colaborării militare a celor două grupări revoluţionare [13]. Se prevede la punctul 19 al alianţei că legătura cu italienii va fi asigurată prin generalii Turr şi Klapka [14]. Această alianţă fusese precedată de un acord între Klapka şi Ordega încheiat la Paris la 21 decembrie 1863 [15].

În sfîrşit tot la Londra avusese loc o întîlnire Garibaldi-Mazzini pentru intensificarea pregătirilor insurecţionale [16]; la 11 aprilie generalul era primit cu entuziasm de populaţia Londrei deşi guvernul Palmerston

---

[11] Apelul sună astfel:

Caprera 3 Feb. 64.

Gl'Italiani che si trovano nell'Esercito Austriaco devono considerare la causa della Polonia, Transilvania, Ungheria come causa propria — e colpire da uomini generosi gli oppressori dei popoli.

G. Garibaldi

(Bibl. Acad. R.S.R. M-sse. Corespd. nr. 25 450).

[12] Scrisoarea are conţinutul următor:

Caprera 12 Feb. 1864

Caro Rossetti,

Ricevo sempre il vostro giornale eve ne débbo ringraziare.
Datemi qualche volta novelle vostre e dal vostro paese, che mi saranno Carissime.
Io sto veramente meglio e mi neggo quasi senza reppicare.

In tanti addio di cuore
vostro
G. Garibaldi

Sr. Rosetti
Bucarest

(Bibl. Acad. R.S.R., M-sse. Corespd. nr. S $\frac{38\ CI}{LXI}$).

Publicată în traducere românească de Al. Marcu în *Conspiratori...*, p. 331. La epoca publicării, colecţia de autografe Rosetti nu era catalogată.

[13] Kovács Endre, *A. Kossuth emigracio és az európai szabadsàg mozgalmak* (Emigratia kossuth-istă şi mişcările europene de eliberare), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, p. 260, p. 489 (Mulţumesc colegului L. Demény pentru ajutorul dat la traducerea pasajelor citate din această lucrare); vezi şi Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă şi revolutia polonă din 1863*, Buc., 1935, p. 91.

[14] Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 91.

[15] Castello di Santena—Torino. Archivio Visconti—Venosta. Casetta Minghetti. Busta Ungheria.

[16] Cf. Al. Marcu, *Conspiratori...*, p. 331.

www.dacoromanica.ro

era vădit jenat de ecoul şi semnificaţia acestei primiri în cancelariile de la Paris [17].

În acest context au loc la Londra convorbirile Garibaldi-Klapka-Eber al căror cuprins detaliat s-a păstrat în arhiva lui Emilio Visconti-Venosta de la Santena, convorbiri interesante, atît pentru că dezvăluie raporturile reale dintre guvernul italian, revoluţionarii italieni şi cei maghiari, cît şi, mai ales, pentru modul cum se oglindeşte în ele problema Principatelor şi a Transilvaniei. Versiunea acestor convorbiri este amplu redată în notele şi scrisoarea lui Klapka către Marco Minghetti.

Întrevederea Garibaldi-Klapka de la Londra din aprilie 1864 în versiunea lui George Klapka. Conform cunoscutului său obicei, G. Klapka a lăsat, îndată după întrevederea sa cu Garibaldi din aprilie 1864, o relatare păstrînd data 28 aprilie şi locul, Londra, intitulată *Note*, care prezintă conţinutul convorbirilor de la 22 şi 23 aprilie ţinute, prima în casa doamnei Seely şi a doua în castelul ducesei de Southerland. Din aceste note rezultă în primul rînd că generalul Klapka a informat pe Garibaldi despre „dorinţa vie a guvernului italian de a pregăti prin toate mijloacele de care dispune" o acţiune comună italo-ungară contra Austriei, ţinînd mai ales seama că puterea acesteia din urmă este din ce în ce mai importantă şi mai ameninţătore pentru cele două popoare. După mărturisirile sale, Klapka ar fi observat că pentru a se ajunge la un rezultat pozitiv, partidul „înaintat" din Italia trebuie să renunţe la tactica acţiunilor izolate şi „aproape totdeauna" contrare celor guvernamentale italiene, să se pună de acord cu intenţiile guvernului italian şi să acţioneze acolo unde cauza comună a amîndorura ar cere-o cu cea mai mare stringenţă. Garibaldi s-a manifestat conciliant, răspunzînd că e gata să ajungă la un acord cu guvernul italian, exprimîndu-şi chiar această poziţie cu excesivă căldură. După un astfel de acord principial s-a intrat în detaliile planului de acţiune. Au fost abordate două alternative sau mai bine zis direcţii principale de atac împotriva Austriei. Prima alternativă : o debarcare pe coasta orientală a Adriaticei, pe litoralul dalmat, care însă nu s-ar fi putut realiza decît în conexiune cu o ofensivă a armatei italiene pe Po, ceea ce implica tratative şi acorduri prealabile cu guvernul regal italian. Klapka n-a considerat prea necesară aprofundarea acestei alternative de atac antiaustriac, manifestînd în schimb un interes mult mai vădit pentru cea de-a doua, adică acţiunea de la gurile Dunării, în „valea Dunării de jos", unde — socotea el — prestigiul numelui şi trecutului lui Garibaldi, ca şi ecoul prezenţei fizice a acestuia ar fi fost resorturile principale ale insurecţiei victorioase.

Recunoscînd că principalul obstacol ce trebuia biruit în această zonă erau disensiunile dintre români şi maghiari pe care Austria ştiuse atît de bine să le utilizeze în folosul ei — presupunea Klapka : „În aceste condiţii — vocea lui Garibaldi, ridicîndu-se ca aceea a unui mediator", ar contribui la aplanarea pasiunilor şi ar asigura eliberarea ambelor popoare. Este interesant că despre sursele concrete ale acestor disensiuni Klapka nu face nici o menţiune ; el se mărgineşte să sugereze că apariţia în persoană

[17] Michele Rosi, *L'Italia odierna*, Volume secondo, Tomo secondo, Torino, 1926, p. 1 206—1 208.

www.dacoromanica.ro

a generalului ar fi suficientă pentru aplanarea conflictului, „a pasiunilor". Garibaldi s-a declarat de acord cu acest rol de „mediator militant", concretizat — în măsura în care cuvîntul e potrivit — prin reconcilierea oamenilor politici din această regiune — adică a liderilor mişcărilor de emancipare naţională română şi maghiară. În acest sens misiunea de agent garibaldian în Principate fu încredinţată — în faţa generalilor Klapka şi Eber care erau prezenţi — colonelului Missori, sub forma unei plenipotenţe scrise şi cu precizarea că pentru toate chestiunile relative la misiunea sa el trebuia să se înţeleagă cu generalul Klapka sau cu persoana delegată de acesta. Cu privire la colaborarea cu guvernul italian Garibaldi a delegat pe Cairoli şi Mordini „ca singurele persoane avînd toate încrederea sa pentru această delicată tranzacţie". Singura revendicare la care Garibaldi a făcut aluzie a fost cererea ca regele să-i graţieze pe luptătorii de la Aspromonte, aflaţi în temniţe, cu argumentarea că aceştia odată condamnaţi, legile militare sînt satisfăcute, subînţelegîndu-se că astfel sancţiunea acestora nu ar fi considerată anulată printr-o reabilitare, ci ar fi vorba numai de o suspendare a unei pedepse a cărei justeţe nu este pusă în discuţie. Acest act de graţiere era considerat ca un act de reconciliere a spiritelor menit să şteargă „ultimele urme ale unui incident regretabil al istoriei contemporane a Italiei". Cu aceste cuvinte se încheie notele lui Klapka din 28 aprilie; două zile mai tîrziu — la 30 aprilie — Klapka anexa aceste note unei scrisori — care le însoţea, le explica şi le completa — adresate cavalerului Minghetti. Scrisoarea către Minghetti din 30 aprilie, începea prin a arăta că emitentul şi-a terminat misiunea în Anglia, loc în care — aprecia el — sarcina i-a fost mai uşoară decît i-ar fi fost la Caprera, reşedinţa binecunoscută a lui Garibaldi. Klapka îi face o caracterizare foarte elogioasă şi caldă generalului observînd însă că asupra acestuia s-ar exercita o influenţă negativă din partea amicilor săi („Il serait trés aisé de marcher avec lui si ses amis avaient moins de pouvoir sur ses decisions"). Cea mai „nefericită" dintre toate aceste influenţe este — scrie Klapka — cea a lui Mazzini.

În schimb Mordini, Missori şi alţii exercită dimpotrivă o influenţă „într-un sens moderat şi conciliator" adică în sensul ca opoziţia pe care o face guvernului „partidul acţiunii" să rămînă mereu pe teren legal şi parlamentar. Mazzini şi ai săi — continuă Klapka — dimpotrivă nu vor să părăsească „vechiul lor sistem de organizaţii secrete şi de conspiraţii".

Dar ambele nuanţe promit să sprijine guvernul de îndată ce acesta va voi să se angajeze „pe calea acţiunii". Ambele fracţiuni împreună — apreciază Klapka — formează un partid considerabil, puternic şi care „nu va face decît să crească atît cît pacea cu Austria va dura". Klapka, însuşindu-şi vădit optica guvernamentală, consideră o asemenea perspectivă ca „gravă". După ce precizează apoi că din atitudinea lui Garibaldi în cuprinsul discuţiunilor a dedus că faţă de Cairoli generalul a arătat încrederea „mai intimă", Klapka trece la un subiect care interesează direct situaţia din Principate „şi mai precis la cunoscuta afacere Friegyessy" — aşa cum se prezenta ea înainte de

www.dacoromanica.ro

arestarea personajului respectiv în iunie 1864[18]. Cu privire la acest subiect pe care-l califică drept „un accident très fâcheux et très regrettable" în cadrul convorbirilor sale cu Garibaldi, Klapka afirmă că generalul „s-a lăsat indus în eroare de un oarecare maior Friegyessy", odinioară sergent în armata austriacă, în 1859 locotenent în corpul de vînători alpini, iar mai tîrziu maior în armata meridională garibaldiană, „om ambiţios şi dotat cu o oarecare energie", căruia (Garibaldi) i-a încredinţat misiunea „d'entemer la lutte chez les Hongrois habitants les Districts limitrophes de la Moldavie". Lui Friegyessy — scrie Klapka — Garibaldi i-a trimis o oarecare sumă de bani şi ceva arme. Din relatarea lui Klapka rezultă că abia în cursul convorbirilor din aprilie de la Londra el a aflat „chiar de la general" această „malencontreuse affaire" şi a reacţionat imediat insistînd ca generalul să dea imediat ordin acestui ofiţer ca să-şi întrerupă misiunea şi de a se supune „necondiţionat" dispoziţiilor sale (ale lui Klapka), Garibaldi a fost pe loc convins să dea ordinul cerut de generalul maghiar (ordin pe care Klapka îl anexează la raportul către Minghetti). Rezultă clar că în urma discuţiei cu Klapka, Garibaldi şi-a revizuit fundamental părerile, dacă nu asupra persoanei lui Friegyessy, cel puţin asupra misiunii acestuia. Aceasta credem a fi interpretarea cea mai justă pe care o putem da versiunii prin care de fapt Friegyessy este pus chiar de Garibaldi sub altă comandă[19], respectiv reprezentanţii comitetului naţional maghiar şi Missori. Klapka cere lui Minghetti să ia măsuri pentru ca această scrisoare-ordin a lui Garibaldi către Friegyessy să parvină acestuia din urmă prin intermediul consulului italian de la Galaţi sau prin Anibale Strambio, consulul Italiei la Bucureşti. „Adresa lui Friegyessy trebuie să fie cunoscută domului Buda care — scrie Klapka — se află în legătură directă cu agenţii noştri în Principate".

În lucrarea lui Kovács Endre se fac aprecieri elogioase la adresa lui Friegyessy specificîndu-se : „faptul că a rămas devotat lui Garibaldi l-a îndepărtat într-o anumită măsură de ceilalţi emigranţi maghiari"[20]. Expunerea destul de largă făcută de autorul sus-citat asupra fizionomiei politice şi a activităţii lui Friegyessy în ţările române este făcută cu scopul de a demonstra teza că „ar fi o exagerare de a vorbi de partizanii

[18] Istoricul C. Ċ. Giurescu, în ampla şi documentata sinteză, asupra vieţii şi operei lui Cuza Vodă, prezintă conţinutul unui memoriu întocmit din ordin superior de Baligot de Beyns, secretarul domnitorului — memoriu aflat în Arhiva Cuza — către împăratul Napoleon al III-lea, unde sînt evocate împrejurările din anii 1863—1864 în care s-au desfăşurat pe teritoriul României acţiunile emigraţiei ungare şi poloneze întreprinse cu scopul unei insurecţii antihabsburgice şi antităriste. G. Friegyessy, ofiţer al lui Garibaldi cunoscut sub nume diferite a fost arestat la Bucureşti, dar după interogatoriile luate şi destăinuirile sale asupra legăturilor cu revoluţionarii italieni a fost amnistiat cîteva săptămîni mai tîrziu (C. C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza vodă*, Buc., 1966, p. 317—318).

[19] Iată conţinutul scrisorii sale către Friegyessy imediat după întîlnirea Klapka-Garibaldi de la Londra (şi anexată la raportul către Minghetti) :

Londra 24 aprilie-1864

Mio caro Friegyessy,

Desidero che non imprendiate finché non abbiate veduto Missori ricevuto ordini dal generale Klapka.

Vstro

G. Garibaldi

(Castello di Santena Torino. Archivio Visconti—Venosta. Casetta Minghetti. Busta Ungheria).

[20] Kovács Endre, *op. cit.*, p. 143.

www.dacoromanica.ro

maghiari ai lui Garibaldi ca de niște revoluționari sociali", ci, doar de niște lovituri pentru eliberarea națională contra despotismului, subliniind că în felul acesta s-ar constata o deosebire principială de linia kossuth- istă[21], lucru confirmat încă o dată — adăugăm noi — de scrisorile sus-citate ale lui Klapka. În esență, relatarea lui Kovács Endre despre episodul Friegyessy și poziția domnitorului Cuza și a guvernului Kogălniceanu, față de planurile insurecționale ungaro-polono-italiene, față de purtătorii acestor planuri pe teritoriul Principatelor urmează cursul politicii externe române, care, cu excepția epocii decembrie 1863 (perioada secularizării averilor mănăstirești), cînd Cuza pare înclinat să sprijine planurile respective, se caracterizează printr-o continuitate perfectă în sensul evitării oricăror complicații cu imperiile vecine. Deși la un moment dat asupra lui Friegyessy, care a avut legături certe cu C. A. Rosetti[22], planează și bănuiala unor relații suspecte cu unii reprezentanți ai reacțiunii și sprijinitori ai acestora din afară, totuși apare clară intenția domnitorului și a guvernului său de a menaja și grupările revoluționare ungare și poloneze, precum și bunele sale relații cu guvernul italian. De altminteri, cetele de viitori voluntari maghiari și polonezi își continuă viața și pregătirile pe teritoriul Principatelor în forme foarte slab camuflate [23]. Pe de altă parte Friegyessy a fost tratat în condiții cu totul speciale. Pentru a nu stîrni vîlvă în justiție, Cuza a dispus ca el să fie anchetat de șeful său de cabinet, cu scopul de a-l grația [24].

★

Consecința imediată a tratativelor de la Londra am găsit-o în hîrtiile lui Isaac Artom, fost secretar al lui Cavour devenit după moartea acestuia colaborator apropiat al lui Visconti-Venosta și Minghetti. Prin poziția acestui personaj important se poate deslușî destul de clar, atît gîndurile intime ale cercurilor conducătoare italiene, cît și locul Principatelor române în planurile Italiei oficiale. Ca răspuns la scrisoarea lui Klapka de la 30 aprilie Isaac Artom răspunde la 6 mai 1864 [25] într-o manieră pe cît de categorică pe atît de edificatoare. Declară din capul locului că nu e de acord cu cererea lui Garibaldi, iar că scopul lui Mazzini este mai curînd acela de a răsturna monarhia constituțională decît de a lupta împreună cu aceasta pentru independența Italiei. Pare — scrie Artom — că există o tranzacție între Garibaldi și partidul roșu, fapt ce îndeamnă la precauție. „E bine ca dvs. să rămîneți singurul intermediar între noi și Garibaldi. La plecarea dvs. această misiune să fie îndeplinită de generalul Eber". Și apoi Artom spune deschis: „Ce n'est que lorsque Garibaldi sera arrivé auprès de nous sur le champ d'action que nous pourrons avoir des rapports directs avec ses amis". Asupra planurilor propriu-zise, declară că Italia nu e dispusă să ofere pretexte Austriei, ci trebuie să fie rezervată. De aci indicația către Klapka: „Acțiunea dvs. comună cu

[21] *Ibidem.*

[22] Vezi și Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 84.

[23] Despre acțiunea lui Friegyessy în aceste pregătiri în general vezi Kovács Endre, *op. cit.*, p. 143, 156—157.

[24] Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*, Buc., 1935, p. 95.

[25] Castello di Santena—Torino, Archivs Visconti-Venosta. Casetta Minghetti, Busta Ungheria.

www.dacoromanica.ro

Garibaldi să aibă mai puțin aerul că a fost precedată de o înțelegere cu noi". Consideră că expediția la gurile Dunării trebuie amînată pentru un scurt timp „car les sequestres de Sulina et ceux de Hongrie étaient trop recents pour qu'il fut permis d'esperer de reussir immediatement dans les nouvelles tentatives". A trimis de îndată un curier la București cu biletul lui Garibaldi (către Friegyessy — n. n.) Înainte de a închide scrisoarea a scris pe o bucată de hîrtie separată că persoanele însărcinate cu ducerea scrisorii ignoră conținutul acesteia.

În aceeași casetă și în același dosar se află o scrisoare a lui Artom fără dată, dar cu caracter de aide-memoire și al cărei conținut denotă că e ulterioară celei din 6 mai. Aici planurile propriu-zise sînt dezbătute pe larg. În rezumat despre ce e vorba;

La Turin s-a decis ca să se rezerve absolut regelui inițiativa politică și militară pentru eventuala atacare a Romei sau Veneției. În consecință guvernul se va opune cu toate mijloacele la orice tentativă asupra Romei, la orice încercare de invazie a voluntarilor în Tirol sau Veneția și la orice expediție pe coastele Dalmației.

Guvernul, dornic de a folosi primul prilej pentru a desăvîrși „independența Italiei" (? ! ?), consideră că această ocazie îi poate fi oferită de o mișcare în Ungaria și în regiunile dunărene. Această mișcare va trebui să aibă ca scop:

1) De a face o puternică diversiune armatelor austriace de manieră să oblige guvernul din Viena de a nu folosi în Italia decît o parte din mijloacele sale de acțiune.

2) De a dizolva prin „trezirea" chestiunii Orientului alianța celor trei puteri din nord și de a duce Franța și Anglia să ia în război o poziție favorabilă Italiei și Ungariei.

Acest scop nu va putea fi atins complet printr-o simplă mișcare în Ungaria, care nu are arme și are puține mijloace de a și le procura.

În țările Dunării de jos dimpotrivă se vor găsi elemente gata pregătite și infinit superioare celor pe care o mică expediție maritimă pregătită în grabă, într-un punct oarecare al Italiei, o poate furniza. Grupurile de maghiari care se află la București și Galați și numeroșii emigranți polonezi „formează ca și o armată gata organizată". „Este cunoscut că Cuza masează de cîțiva ani arme și bani de care se poate servi aducîndu-l cu abilitate la un acord prin concesiuni înțelepte".

„C'est à Bukarest — scrie textual Artom — en outre que la grande problème de la conciliation entre les magyares, les slaves*, les roumains et les serbes peut être resolu". „C'est de cette solution, que dépend l'avenir de la liberté en Europe".

Ca pentru a-i face lui Garibaldi și mai atrăgătoare această expediție menită să-l îndepărteze de Italia, Artom declară că „rolul de mediator între aceste rase ale Europei orientale este cel mai frumos ce poate fi dat unui om".

„Efectul moral al sosirii lui Garibaldi în Principate va fi cu atît mai mare dacă vestea se va răspîndi ca un fulger". De aceea este absolut necesar ca el să se îmbarce în secret la Caprera singur sau cu un „foarte mic" grup de amici; alte pregătiri mai vizibile ar fi periculoase căci toate flotele

* Prin slavi pare că înțelege neamurile slave supuse oprimării naționale în alte state.

www.dacoromanica.ro

marilor puteri s-ar uni să-l scufunde. Să lase lui Klapka grija de a-i pregăti terenul şi de a-i indica mijloacele de a sosi brusc la Galaţi sau Bucureşti. După sosire, după debarcare, Garibaldi va face „de acord cu generalul Klapka" un apel „către populaţii". Ei se vor înţelege între ei asupra instrucţiunilor de dat diferiţilor şefi militari ai ţărilor răsculate". De îndată ce insurecţiile vor izbucni, guvernul italian va trimite armele şi banii necesari pentru a le susţine. Cînd aceste mişcări vor fi luat o oarecare extensiune şi cînd posibilitatea unui război în Italia va deveni evidentă guvernul va permite formarea corpurilor de voluntari şi le va asigura „o sferă de acţiune particulară". Adică, cu alte cuvinte, corpurile de voluntari în Italia fără prezenţa lui Garibaldi — ocupat în Orient — pot fi considerate neprimejdioase. Cu atît mai clară apare această intenţie cu cît Artom conchide că declaraţia de război a Italiei contra Austriei va fi precedată „cu puţin (înainte)" de o amnistie acordată condamnaţilor de la Aspromonte.

★

Este evident că Garibaldi şi cu atît mai puţin Cuza şi sfetnicii săi nu erau atît de naivi încît să nu întrevadă substratul real şi părţile fanteziste ale acestui plan cu aparenţe atît de temerare.

Iniţierea acestei acţiuni în Orient ar fi îndepărtat pe Garibaldi şi o dată cu el primejdia unei revoluţii în peninsulă; ar fi pus guvernul italian într-o situaţie neangajată şi fără nici o investiţie materială prealabilă, lăsîndu-i în schimb libertatea de a alege — fără riscuri — momentul atacului armat contra Austriei.

Planul nu a fost pus în aplicare nu numai din cauză că Garibaldi i-a sesizat substratul şi primejdiile, dar şi pentru că unul din cei vizaţi cu precădere — domnitorul României — s-a arătat — cum a dovedit cîteva săptămîni mai tîrziu arestarea şi expulzarea lui Friegyessy — mai mult decît sceptic asupra şanselor lui de reuşită.

Importanţa acestor planuri şi a preliminariilor lor constă însă nu atît în componenţele lor organizatorice, ci în cunoaşterea detaliată a situaţiilor şi împrejurărilor istorice care le-au generat. Ele reprezintă în primul rînd o nouă mărturie că generaţia paşoptistă română — de toate nuanţele — a păstrat necontenit legăturile sale cu lumea revoluţionară exterioară chiar şi în epoca în care — devenită forţă de guvernămînt — ea trebuia să ţină seama, mai mult decît alţii, de raportul real de forţe din acest colţ al Europei. Aderarea ei la afirmarea principiului naţionalităţilor, la lupta de eliberare a naţiunilor asuprite, este atestată chiar prin locul, am spune central, pe care această echipă de ziditori ai României moderne îl ocupă în planurile respective; dincolo de atitudinea precaută, uneori cu aparenţe de asprime şi intoleranţă a guvernelor române, deslusim ospitalitatea, libertatea şi securitatea de care s-a bucurat în tot timpul majoritatea celor pe care prigoana din patriile lor robite i-au silit să se refugieze în Principate.

În fine mărturiile sus-citate aduc aminte de unul din ultimele momente importante ale legăturilor revoluţionare dintre poporul român şi cel italian, înnodate încă din epoca de naştere a ideologiei carbonare şi a „Tinerei Europe", şi concretizate prin victoriile comune din anii 1859 şi 1861.

www.dacoromanica.ro

ANEXE

ÎNSEMNĂRI ALE GENERALULUI G. KLAPKA

NOTE

Le 22 et le 23 avril, le Général Klapka arrivé à Londres avec la mission de s'entendre sur certains questions avec le Général Garibaldi, a eu avec ce dernier deux entrevues : la première dans la maison de Me Seely 26 Prince's Gate Kensington, et la seconde à Clivedon au chateau de la Duchesse Donairière de Southerland, toutes les deux en présence du G-ral Eber.

Le G-ral Klapka cordialement reçu par le G-ral Garibaldi l'entretint du vif désir du Gouvernement Italien d'arriver par tous les moyens en son pouvoir à préparer une action commune de l'Italie et de la Hongrie, contre l'Autriche, dont les forces sans cesse croissantes deviennent de plus en plus menaçantes pour les deux pays.

Pour arriver à ces fins, le G-ral, indiqua comme bases indispensables que le parti avancé en Italie cessa de poursuivre des projets d'action isolés et presque toujours contraires à ceux du gouvernement et qu'on arretat d'avance et d'un commun accord, le champ d'action où le G-ral Garibaldi pourrait le plus utilement servir son pays et la cause commune par son dévouément et le prestige de son nom. Le G-ral Garibaldi, répondit qu'il était prêt à s'entendre avec le Gouvernement et à faire tous les sacrifices qu'on lui demandérait pourvu qu'on se decida à agir et qu'on fut disposé à le prouver par des faites. Il ajouta, en s'animant, et pour affirmer davantage ses sentiments, qu'il n'y avait pas d'abnegation et d'acte de reconnaissance auxquels il ne fut disposé si le Gouvernement voulait entrer dans cette voie.

Ces déclarations étant données par le G-ral Garibaldi, on entre dans la discussion de la sphère où il conviendrait de lui reserver son action.

On trouva deux echiquiers principaux, la *Dalmatie* avec le litoral *hongrois-croate*, et les *Pays Danubiens*.

En ce qui concerne le premier de ces théatres, comme un débarquement sur la côte orientale de l'Adriatique, ne pourrait utilement s'effectuer sans être combiné avec les opérations de l'Armée Italienne sur le Pô et tous les préparatifs d'une telle entreprise devant, en consequence, être discutés et arrêtés directement de concert avec le Gouvernement de Sa Majesté, le G-ral Klapka n'a pas cru devoir, approffondir en ce moment cette hypothèse.

On passa à l'examen des chances qu'un mouvement des divers éléments nationaux compris dans la vallée du Bas Danube pourraient offrier si le G-ral Garibaldi voulait y prendre part en y apportant le prestige de son nom et de son passé.

On reconnût, que le plus grand danger qui, de ce coté, pouvait entraver les opérations contre l'Autriche, c'est surtout la rivalité et les malentendues qui existent entre les Hongrois et les Roumains, rivalité que l'Autriche a su si habilement exploiter. Dans ces conditions la voix de Garibaldi s'elevant comme celle d'un médiateur, et lui apparaissant en personne au moment de la lutte, on pourrait plus facilement triompher des menées hostiles à l'apaisement des passions et assurer l'affranchissement de ces peuples.

Le G-ral Garibaldi se rallia à ces idées et se declara prêt à accepter ce rôle de mediateur militant à moins que sa présence ne fut indispensable, pour entamer, d'accord avec le Gouvernement la lutte contre l'Autriche sur le litoral oriental de l'Adriatique.

Pendant la durée des préparatifs qui sont en voie d'éxécution, le G-ral Garibaldi s'engagea, à cooperer à la reconciliation des hommes politiques de ces contrées, a defendre à qui que ce soit d'abuser de son nom, et de compromettre par des entreprises isolées et précipitées, le succes du plan general. Dans ce but, il enverrait immédiatement sur les lieux, un de ses amis avec pleins pouvoirs pour y coopérer avec l'agent du G-ral Klapka.

www.dacoromanica.ro

Ces bases d'une action commune ayant été arrêtées, le colonel Missori fut mandé par le General Garibaldi, qui le chargea, en présence de G-ral Klapka et du G-ral Eber de l'Agence dans les Principautés Danubiennes, et lui donna à cet effet ses pleins pouvoirs ecrits lui disant, d'avoir à s'entendre pour toutes les questions ayant trait à sa mission, avec le G-ral Klapka ou avec la personne qui representerait ce dernier.

Il fut en outre convenir que le Gouvernement Italien choisirait un intermédiaire secret investi de toute sa confiance, pour faciliter les rapports avec le G-ral Garibaldi ce dernier une fois arrivé à Caprera. Quant au General il désugna d'avance Messieurs Cairoli ou Mordini comme les seules personnes, possédant pour cette délicate transaction toute sa confiance.

Dans le courrant des différentes conversations, le G-ral Garibaldi fut allusion à la situation pénible dans la quelle se trouvént ses anciens campagnons d'Aspromonte qui souffrent dans les prisons par suite de leur dévouement à sa personne. Au moment où un passé malheureux devrait être effacé et un accord complet établi dans toute l'Italie. il serait bien à souhaiter que le Roi dans sa bonté leur accorda une généreuse amnistie.

Condamnés, ils ont subi les conséquences de leur faute. La loi militaire est satisfaite. Cet acte de grâce de Sa Majesté contribuerait assurément plus que tout autre chose à réconcilier les ésprits et a effacer les dernières traces d'un incident regretable de l'histoire contemporaine de l'Italie.

Londres ce 28 Avril 1864 Georges Klapka

(Castello di Santena Torino. Archivio Visconti – Venosta. Casetta Minghetti. Busta Ungheria).

G. KLAPKA CĂTRE MARCO MINGHETTI

Paris ce 30 avril 1864

Mon cher Chevalier,

Je viens de terminer ma mission et m'empresse de vous envoyer, ci-joint une note resumant le resultat de mes entrevues avec le General Garibaldi. Les impressions sous l'influence desquelles il s'est trouvé en Angleterre me rendaient ma tâche plus facile que s'il eut été a Caprera.

J'ai trouvé en lui une grande et généreuse âme, prête à tous les sacrifices la où il s'agit de la cause de son pays et de l'humanité. Il serait très aisé de marcher avec lui si ses amis avaient moins de pouvoir sur ses decisions. — L'influence la plus malheureuse de toutes est, sans contredit, celle de Mazzini.

Mordini, Missori et quelques autres agissent dans un sens modéré et conciliateur; ils semblent, à ce que je crois désirer sérieusement à ce que l'opposition ce fait au Gouvernement le parti de l'action restât toujours sur le terrain legal et parlementaire. Mazzini et les siens, au contraire, ne veulent pas quitter leur ancien système des organisations secrètes et des conspirations.

Toutes les deux nuances promettent d'appuyer quand même le Gouvernement des que celui-ci, voudra hardiment s'engager dans la voie de l'action.

Les deux fractions ensemble forment un parti considérable, puissant dont dispose le général Garibaldi et qui ne pourra qu'aller en s'augmentant tant que la paix avec l'Autriche durera.

www.dacoromanica.ro

Il me parait que le Gouvernement dans cette situation si grave, ne devrait pas tarder plus longtemps de mettre fin à ce triste dualisme par une entente avec Garibaldi et une distribution des rôles avec le parti avancé en une d'une action eventuelle contre l'Autriche.

Je vous donne ces appréciations, mon cher Chevalier, afin que vous sachiez à quoi nous entenir et vous prie de faire designes déjà avant mon arrivée à Turin la personne qui devra se mettre en relation avec Mr Mordini. Par le mot, ci-joint du Général Garibaldi, vous verréz qu'il me l'a, lui même, récommandé à cet effet.

Toutefois si j'ai bien saisi certaines expressions de Garibaldi il m'a semblé, qu'il place en Mr Cairoli une confiance plus intime, que dans tous les autres. Je vous dis cela pour votre gouverne générale.

Un incident très fâcheux et très regrettable viens de se passer. Pendant que nous autres nous nous occupions des préparatifs sérieux en employant les moyens que le Gouvernement Italien a bien voulu mettre à notre disposition, le général Garibaldi à notre insu, s'est laissé induire en erreur par un certain Maior Friegyessy, jadis sergent dans l'armée autrichienne, en 1859 leintenent dans les Chasseurs des Alpes, plus tard Major dans l'armée Méridionale, homme ambitieux et doué d'une certaine énergie, en lui confiant la mission d'entamer la lutte chez les Hongrois habitants les Districts limitrophes de la Moldavie. Il lui a envoyé à cet effet une certaine somme d'argent et quelques armes. En apprenant, par le Général lui-même, cette malencontreuse affaire, j'ai immédiatement insisté à ce qu'il donne ordre à ce Hongrois de ne rien faire et de se soumettre inconditionnellement à mes dispositions. Je me permet vous envoyer, ci-joint, la lettre que le Général Garibaldi adresse a cet effet au Major Friegyessy avec la prière de vouloir bien immédiatement la lui faire parvenir par l'entremise de votre consul à Galatz ou de Monsieur Strambio. L'adresse de Friegyessy doit-être connue à Monsieur Buda, lequel se trouve en raport directe avec nos agents dans les Principautes. Il ne me sera guère possible d'être à Turinavant le milieu de mai car je suis extenué par le travail, la maladie et les voyages et ai absolument besoin de quelques jours de repos-que je compte trouver à Génève ou je serai dans deux jours.

Je finis, mon cher Chevalier, en vous priant de vouloir bien exprimer mes profonds respects à S.E.M.[r] le Président du Conseil ainsi qu'à L.L.E.E. M[rs] les Ministres de l'Intérieur et les Affaires Etrangères.

Votre tout dévoué
G. Klapka

pe margine :
Avant d'expédier la lettre à Frigyessy veuillez je vous prie avoir la bonté de la fermer. Le voyage du Gl. Eber avec le Duc de Sutherland dépend de l'expédition de nos armes de l'Angleterre.

(Castello di Santena Torino. Archivio Visconti – Venosta. Casetta Minghetti. Busta Ungheria).

www.dacoromanica.ro

UN EPISOD DIN LUPTA PENTRU AFIRMAREA SUVERANITĂȚII NAȚIONALE. 100 DE ANI DE LA INAUGURAREA MONETĂRIEI STATULUI

DE

CONSTANȚA ȘTIRBU

Una din urmările Unirii Principatelor și a politicii de lărgire a autonomiei duse de către Alexandru Ioan Cuza a fost încercarea de a obține monedă proprie, măsură impusă atît de realitățile economice, cît și de necesitatea întăririi prestigiului statului național român.

În scurta sa domnie, Cuza a urmărit cu tenacitate instituirea unui sistem monetar propriu. Într-o scrisoare datată 14 decembrie 1859, adresată consulului francez la Iași, Victor Place, prin care îl ruga să negocieze pe piața franceză un împrumut de 60 de milioane de franci necesari înființării unor institute de credit și de batere a monedei naționale, domnitorul arăta :„ ... pierderea enormă pe care averea publică o suferă în fiecare zi, ca urmare a viciilor sistemului actual, este un rău așa de mare, încît voi considera ca plasate cu dobîndă importantă micile sacrificii cerute de această operație", adăugînd în continuare că „mai ales clasa muncitoare este aceea care, pentru cumpărăturile sale zilnice, suferă de absența unui numerar regulat și stabil; și cum această clasă are dreptul, în primul rînd, la solicitudinea guvernului, țin ca prima noastră reformă financiară să fie moneda " [1].

Alături de Cuza, o serie de mari cărturari, economiști, istorici, oameni politici ai vremii au fost preocupați de rezolvarea problemei monetare. La 23 iunie 1859, într-una din primele adunări ale corpurilor legiuitoare de după Unire, V. Boerescu îndeamnă Comisia centrală „... a se ocupa de dreptul de a bătea monedă" [2]. În aceeași adunare,

[1] R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile franco-române sub Cuza-Vodă*, București, 1931, p. 173—174. Pentru rolul jucat de Victor Place în legătură cu moneda națională, vezi Marcel Emerit : *Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'union*, București, 1931, p. 98—122, și Arhiva Muzeului de istorie a Municipiului București, dos. 1 789.

[2] E. Vîrtosu, *Romanatul, moneda lui Cuza Vodă*, Edit. Cartea românească, București, 1941, p. 3; C. Moisil, *Renașterea monedei românești*, Edit. Fundației culturale Mihail Kogălniceanu, București, 1940, p. 12—14.

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 557—571, 1970.

www.dacoromanica.ro

C. Steriade, ministrul finanțelor, anunța că „ ... s-a numit o comisie compusă din oameni competenți care să fixeze valoarea tuturor monedelor străine ce sînt și vor intra în circulație în țară" [3].

Această problemă este apoi ridicată în fața Comisiei centrale cu prilejul discutării Constituției din anul 1859. În ședința care are loc la 2 octombrie, Mihail Kogălniceanu, referindu-se la articolul 114 privind atribuțiile Comisiei centrale, propune ca amendament „ ... facerea monedei și statornicirea sistemului decimal pentru greutăți și măsuri" [4].

În același an în ședința din 18 noiembrie, Consiliul de Miniștri din București, la referatul primului ministru Ion Ghica, discută și aprobă adoptarea sistemului zecimal francez pentru moneda românească. Articolul 6 glăsuiește astfel: „Cînd s-ar decide a se face monete românești, se va primi de bază mărimea, greutatea și titlul metalic al frangului" [5]. Moneda propusă purta denumirea de romanat, egal cu francul, avînd ca subdiviziuni decima (banul) — a zecea parte din romanat — și centima sau bănișorul — a suta parte din romanat.

În anul următor, Comisia centrală de la Focșani alcătuiește proiectul care prevedea unificarea cursului monetar în Principate și baterea monedei de aur, argint și bronz, votat de membrii comisiei la 11 august 1860 [6].

În scopul realizării proiectului — la cererea domnitorului se propune numismatului francez Ad. de M. Longpérier, prin intermediul consulului francez la Iași, Victor Place, alcătuirea unei serii de machete și schițe pentru moneda românească [7]. Se pare că tot atunci s-a bătut și o monedă de probă [8].

Turcia însă respinge proiectul. Sfătuit de Napoleon al III-lea, care recomanda prudență, moderație și încredere în viitor, pentru a nu ajunge la un conflict cu Poarta și pentru a fi sprijinit de puterile garante în recunoașterea Unirii, Cuza amînă rezolvarea problemei.

Noul proiect de lege pentru moneda națională, votat în 8 decembrie 1861 de Comisia centrală [9], deși limita baterea monedei numai la cea de aramă („pînă cînd dar mijloacele țării ne vor erta să batem monedă națională de aur și argint, am socotit de cuviință a înlesni cele tranzacții prin baterea monedei de aramă" [10]), întîmpină însă aceeași opoziție a puterii suzerane, care vedea în el o nouă încercare de manifestare a suveranității naționale.

Secularizarea averilor mănăstirești, lovitura de stat din 1864 și înfăptuirea reformei agrare au amînat pentru un timp acțiunea de înființare a monedei naționale. Reluată la începutul anului 1864, ea se concre-

---

[3] „Monitorul oficial al Țării Românești", nr. 102, 28 august 1859, p. 408.

[4] Comisiunea centrală LXV, ședința din 2 oct. 1859, p. 8.

[5] E. Vîrtosu, *op. cit.*

[6] *Ibidem*, p. 59, nota 1.

[7] N. Iorga, *Banii lui Cuza Vodă*, în „Buletinul Societății numismatice române", XVIII (1923), p. 65—81; C. Moisil, *Cu privire la banii lui Cuza Vodă*, ibid., p. 98—100; E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 5—6 și pl. I.

[8] I. Roșu, *Monede și greutăți românești. O monedă inedită de la Cuza Vodă*, în „Buletinul Societății numismatice române", XX (1925), p. 22—23; C. Moisil, *Renașterea monedei românești*, p. 20—21.

[9] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 110—114.

[10] Arh. st. Buc., Arhiva istorică centrală, fond. Ministerul de Finanțe, dos. 211/1864, p. 5.

www.dacoromanica.ro

tizează în „Proiectul de lege pentru regularea cursului monetar în Principatele Unite" din august 1864, care nu se deosebea prea mult de cele anterioare. În același an se bate o nouă monedă de probă, de 5 sutimi [11]. Din pricina acelorași considerații, la fel ca și în cazul celei din 1860, această acțiune nu este urmată de o emisiune propriu-zisă.

Cuza nu renunță nici în anii următori la proiectele sale. Tratativelor din 1864 cu Banca Erlanger, privind un împrumut extern pe piața Londrei, îmbinat cu furnitură de monedă metalică [12], le urmează ofertele financiarului Manessis din 1865 pentru înființarea unei bănci de emisiune, de scont și construire de căi ferate [13], ofertele casei Rocco din Genova, cele ale bancherului Zarifi din Constantinopol și ale financiarilor francezi Pereire, Mallet, Hottinger [14] etc.

Năzuințele domnitorului nu se opreau însă aici. El intenționa și înființarea unei monetării naționale în țară. În arhiva Cuza aflată la Academie se găsește următoarea însemnare menționată de C. C. Giurescu : „Cheltuielile instalării unei astfel de monetării s-ar ridica la 150 000 franci, iar costul fabricării a 250 000 000 monedă metalică (aur, argint, bronz) s-ar ridica la 2 178 333 franci" [15].

Împrejurările externe vitrege, dificultățile interne, precum și înlăturarea lui Alexandru Ioan Cuza, au făcut ca aceste proiecte să nu se realizeze, iar problema monedei naționale să rămînă încă deschisă la mijlocul celui de-al șaptelea deceniu al veacului al XIX-lea.

Construcția economică a tînărului stat modern, și în primul rînd dezvoltarea industriei și a comerțului, a căilor de comunicație și în general a economiei moderne, era de neconceput în condițiile intolerabile de haos monetar.

Criza politică din prima jumătate a anului 1866, înlăturarea lui Cuza, aducerea dinastiei străine și complicațiile internaționale generate de aceste evenimente au contribuit puternic — pentru un anumit timp — la slăbirea poziției internaționale a Principatelor, la accentuarea fenomenelor negative din economie, în sectorului producției și al circulației.

Cu toate acestea însă, diplomația românească și contradicțiile dintre marile puteri garante au dus, mai ales în a doua jumătate a anului 1866, la o politică foarte concesivă din partea Turciei, concretizată, între altele în prevederile firmanului de învestitură, semnat de sultan la 11/23 octombrie 1866.

Printre prevederile acestui firman [16], care marca un progres față de trecut, era și dreptul Principatelor Unite de a avea o armată de minimum 30 000 de oameni, precum și acela de a emite monedă proprie.

În articolul trei al firmanului se specifica : „Fiind dată Principatelor Unite autorizația din partea noastră de a avea o monedă specială, purtînd un însemn al guvernului nostru, care va fi ulterior decis între

[11] Victor N. Popp, *Moneta lui Cuza Vodă*, în „Buletinul Societății numismatice române", XVI (1921), p. 100—101 ; E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 11.

[12] Constantin C. Giurescu, *Alexandru Ioan Cuza și instituirea unui sistem monetar*, în *Crearea sistemului monetar național la 1867*, București, Edit. Academiei, 1968, p. 54—56.

[13] *Ibidem.*

[14] *Ibidem.*

[15] *Ibidem*, p. 56.

[16] C. I. Băicoianu, *Istoria politicei noastre monetare și Băncii Naționale*, vol. I, partea I, Edit. Cartea românească, București, 1932, p. 264—266.

www.dacoromanica.ro

sublima noastră Poartă și tine, această autorizație se consideră fără efect atîta timp cît această decizie nu va fi fost luată" [17].

Tratativele au continuat și în lunile următoare. În scrisoarea primită de domnitor la 8/26 decembrie 1866 [18], diplomatul turc Mehmed Ruchdi îi comunică, din însărcinarea sultanului, dreptul de a avea o medalie pentru încurajarea actelor de devotament sau pentru recompensarea unor servicii civile și militare, precum și noua concesie privind baterea monedelor. În continuare, referindu-se la scrisoarea sa din 19 octombrie [19] (în care se acorda Principatelor Unite dreptul de a bate monedă sub rezerva ca aceasta să poarte un semn particular al guvernului imperial, care va face obiectul unui aranjament special), îi comunică hotărîrea sultanului de a lăsa la aprecierea domnitorului alegerea unuia din semnele imperiului, însă care să fie trimis în prealabil ca model. În privința monedei de aramă precizează că „bilonul rămîne în afara acestei condiții și nu va purta, natural, decît cifra indicînd valoarea sa".

Așadar, în decembrie 1866, Principatele Unite obțin din partea Turciei precizarea că moneda divizionară nu e supusă obligației de a conține însemne turcești. În aceste condiții, din rațiune politică și economică, s-a purces mai întîi la baterea monedei divizionare, întîi pentru că această monedă nu leza aspirațiile de independență ale poporului, în al doilea rînd pentru că lipsa de monedă mărunță reprezenta într-adevăr cel mai dezastruos aspect al acelui moment de haos monetar și, în sfîrșit, pentru că, printr-o investiție mică, se obținea un cîștig mare.

Crearea unui sistem monetar național, deziderat al generației de la 1848, intră din nou în dezbaterile Camerelor legiuitoare la începutul anului 1867. Proiectul de lege, însoțit de o amplă expunere de motive, în care se face o documentată analiză a situației monetare existente în țară [20], este întocmit de ministrul de finanțe Petre Mavrogheni și prezentat în ședința Adunării deputaților din 28 decembrie 1866 [21].

Instabilitatea guvernamentală din acele vremi, datorită căreia susținătorii proiectului Ion Ghica și Petre Mavrogheni au lipsit de la discutarea lui, a determinat amînarea cu cîteva luni a punerii sale în aplicare.

Promulgarea legii monetare era însă imperios cerută de dezvoltarea Principatelor pe noile făgașuri ale capitalismului. Din județe soseau tot mai dese plîngeri, iar măsurile locale pentru impunerea anumitor restricții speculei cu bani se dovedeau insuficiente. În februarie 1867, primarul orașului Galați arăta : „Cursul monedelor din această comună și a județului întreg diferă de acel al tezaurului în plus cu 30 % ; acest curs se uzează din timp vechi și nu poate fi modificat decît cu mari greutăți și numai printr-o lege" [22]. În ianuarie 1867, consiliul, format din Ion Ghica, D.A. Sturdza, Gheorghe Știrbei și Petre Mavrogheni, încuviințase propunerea Ministerului

[17] C. C. Kiriţescu, *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui*, vol. I, Edit. Academiei, Bucureşti, 1964, p. 155.

[18] Arh. st. Buc., fond Casa regală, dos. 67/1866, f. 2.

[19] Victor Slăvescu, *Recunoaşterea dreptului de a bate monetă. Acţiunea diplomatică a României în 1866—1870*, Fundaţia Carol, Bucureşti, 1941, p. 9.

[20] „Românul", 13 ianuarie, 1867, p. 34.

[21] Arh. st. Buc., fond. Parlament, dos. 54, f. 65—76 ; „Monitorul oficial", nr. 1/1867, p. 2.

[22] Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanțe, dos. 107/1867.

www.dacoromanica.ro

de Finanțe privind oprirea importării în țară a monedei de 1, 2, 3 creițari, suprimați în Austria și aduși în Principate prin contrabandă, și, de asemenea, demonetizarea celor de curînd intrați, întrucît invazia monedei mărunte austriece devalorizate „ar atrage aurul și argintul afară din țară" [23].

Cursul monedelor, variabil de la o regiune la alta, crea posibilitatea unor mari speculații. De pildă, prefectul districtului Rîmnicu-Sărat semnala că speculanții au invadat orașul cu creițari în valoare de două parale, în timp ce în județele limitrofe Buzău, Brăila și Putna, creițarul circula sub valoare, numai cu o para, astfel încît „comercianții refuză a-i primi pe două parale, ceea ce cauzează o mare neînțelegere între cumpărători și vînzători" [24]. Aceeași problemă o ridicau monedele rusești care circulau în Principate. Primarul din Huși raporta, în martie 1867, că schimbarea cursului copeicii provoacă tulburări în circuitul monetar, întrucît „comercianții nu voesc a se primi (copeica), din care cauză s-au făcut un mare vălmășag în comerț" și cere să se dispună „cele de cuviință pentru a se cunoaște cursul fiecărui gologan" [25].

Primarul orașului Iași, D. Gusti, avertiza, de asemenea, Consiliul de Miniștri că „lipsa monedei mărunte la noi amenință liniștea" [26]. În același an 1867, comercianții din Piatra se plîng ministrului de interne, deoarece „astăzi omul cu bani în mînă suferă mari greutăți, neputînd cumpăra cele necesare pentru hrană din cauza schimbului" [27].

Proiectul de lege prezentat spre dezbatere Camerei avea în vedere tocmai rezolvarea acestei grele situații create în țară de lipsa unui sistem monetar național, în adoptarea lui fiind deopotrivă interesată moșierimea producătoare de mărfuri, burghezia comercială, micii producători, țăranii. Sistemul monetar național exprimă în același timp aspirația către independență și către o economie modernă.

Legea pentru înființarea unui nou sistem monetar și pentru fabricarea monedelor naționale a fost votată de Cameră la 29 martie, de Senat la 6 aprilie și promulgată la 22 aprilie 1867 [28].

Deși atît raportul Comisiei financiare a Camerei, prezentat de D. A. Sturdza, cît și discuțiile deputaților au subliniat inconvenientele bimetalismului, legea adopta sistemul monetar decimal metric al Uniunii țărilor latine, al cărui principal reprezentant era Franța, care prin gradul înalt de dezvoltare al economiei sale ocupa o poziție proeminentă în Europa. Adoptarea acestui sistem a fost generată și de rațiunea lărgirii legăturilor economice și comerciale cu o seamă de țări din Apus, mizîndu-se pe un sprijin efectiv în neutralizarea opoziției turcești.

---

[23] Ibidem.
[24] Ibidem.
[25] Ibidem.
[26] Ibidem.
[27] Ibidem.
[28] „Monitorul oficial", nr. 74, 89 și 95/1867; I. C. Băicoianu, *op. cit.*, p. 272—277; G. Zane, *Problema monetară și reforma de la 1867*, în *Crearea sistemului monetar național la 1867*, p. 30—45; Bucur Țincu, *Aspecte ale elaborării legii de la 1867*, în *Crearea sistemului monetar național la 1867*, p. 59—75; C. C. Kiriței escu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, p. 147—214.

www.dacoromanica.ro

Proiectul prevedea ca unitate monetară leul, împărțit în 100 de bani, monedele române de aur fiind cele de 20, 10 și 5 lei, cele de argint fiind de 2, 1 și 0,50 lei, iar cele de aramă de 1, 2, 5 și 10 bani. Articolul 9 al legii prevedea fabricarea „mai întîi a monedei de aramă, de a cărei circulație se simte imediata necesitate. Monedele de argint și de aur se vor fabrica și pune în circulație îndată ce mijloacele financiare vor permite". Acest articol a fost viu discutat și comentat în dezbateri. Cezar Bolliac îl combate, cerînd ca, cel puțin simbolic, pe lîngă moneda de bilon, să se bată 1 000 de bucăți de monede de aur care să fie trimise în străinătate demonstrativ, căci „suveranitatea poporului se micșorează cînd n-are dreptul de a bate monede în metaluri nobile sau prețioase [...] dreptul de a bate moneda de aramă atestă o suveranitate; dreptul de a bate monedă de aur și argint atestă o suveranitate și mai mare" [29]. Acest punct de vedere este sprijinit și de V. Boerescu, care mai adaugă faptul că „leul nu poate deveni monedă decît de aur și de argint și oricît de multă aramă vom fabrica nu vom putea avea leul monetizat...", subliniind că „numai atunci cînd vom avea un etalon fix, vom putea scăpa de schimbările periodice și neprevăzute în valoarea cursului monedelor [30]".

Articolul 10 al aceleiași legi a atras, de asemenea, lungi discuții. El va implica în anii viitori un lung șir de tratative diplomatice, întrucît hotăra ca monedele să poarte pe o parte armele țării, iar pe alta, valoarea lor și anul. La obiecțiile lui Bolliac și ale altor deputați, care propuneau ca pe fața monedei să fie imprimată efigia domnitorului drept semn al suveranității, ministrul de finanțe — fiind la curent cu toate piedicile puse de Poartă, care abia recunoscuse dreptul de a bate monedă de aramă fără însemn turcesc — evită un răspuns direct, arătînd că și guvernul este preocupat de această problemă: „Credeți că, atunci cînd guvernul va găsi oportun și va avea mijloace, nu va tăia aceasta monedă?". Și mai departe adaugă că nu este vorba de a afirma suveranitatea prin efigii și medalii, ci de a o asigura prin alte acte politice, ca desființarea jurisdicției consulare, întărirea armatei, modernizarea justiției și a administrației [31]. În fine, alte articole ale legii fixau cursul monedelor străine de aur și argint și data pînă la care acestea vor avea putere legală de circulație. Tabelele anexe indicau modul de transformare a leilor vechi în lei noi, și invers. Se stabilea apoi că numai monedele țărilor care făceau parte din Uniunea latină (Franța, Italia, Belgia, Elveția) fabricate după același sistem monetar vor putea fi primite la toate casele publice, la fel ca moneda țării.

Fabricarea monedelor urma să se încredințeze prin licitație unei firme străine. Încă de la începutul anului 1867 statul român primește oferte. Astfel, la 3/15 februarie 1867, financiarul francez Manessis cerea Camerei legiuitoare, în numele bancherilor Zamoyski din Paris și Jean Baptiste Blanchet cu sedii la Paris și Londra, concesiunea pentru un milion kg monedă bilon [32]. Tot în prima parte a anului se gravează în Belgia patrițele, matrițele, ștampilele și ponsoanele pentru monedele de

[29] „Monitorul oficial", nr. 74 din 1/13 aprilie 1867, p. 446, col. 1 și 2.
[30] Ibidem, col. 3.
[31] „Monitorul oficial", nr. 75 din 2/14 aprilie 1867, p. 451, col. 1.
[32] Arh. st. Buc., fond. Parlament, dos. 54/1867, f. 224.

www.dacoromanica.ro

bronz de 1, 2, 5 și 10 bani [33]. Se pare însă că ofertele făcute de firmele Wat și Heaton din Birmingham au fost mai avantajoase, deoarece în 17/29 iulie 1867, Banca României încheie convenția cu acestea din urmă [34].

În această perioadă ia ființă și Serviciul de priveghere al guvernului României pentru fabricarea monedei naționale, delegați din partea țării fiind desemnați comisarul Nicca la fabrica J. Wat din Soho (lîngă Birmingham) și Effingham Grant la fabrica Heaton [35]. La început, monedele de 2 și 5 bani au fost executate la fabrica Wat, iar cele de 1 și 10 bani de firma Heaton. Fabricarea monedei de bronz a mers destul de repede. Primul transport ajunge la Rusciuk în 27 noiembrie 1867 [36], însă greutățile întîmpinate la trecerea Dunării amînă sosirea sa în țară, pînă la 5/17 februarie 1868.Evenimentul deschiderii întîiului transport are loc la Ministerul Finanțelor într-un cadru festiv, la care participă cu emoție reprezentanți ai ministerului, Camerei, Senatului etc. [37].

Dar calitatea execuției acestor monede, în special a celor de 2 și 5 bani, nu a satisfăcut guvernul român. În telegrama adresată de ministrul finanțelor la 28 ianuarie/11 februarie 1868 lui Effingham Grant, se cerea luarea tuturor măsurilor „ca piesele de 2 și 5 bani să se fabrice mai bine decît din întîiul transport" [38].

Aceeași nemulțumire se observă și din scrisoarea din 30 martie 1868 adresată de Brătianu lui Effingham Grant în care arată : „Nu mai pot tolera fabricarea monedelor la Soho ! Tot ce a fost bătut este detestabil, chiar și fabricația de la Birmingham nu este satisfăcătoare, lăsînd mult de dorit. Aveți grijă ca să fie mai bine bătute" [39].

Se pare însă că pe parcurs aceste lipsuri au fost remediate, întrucît în scrisoarea datată 16/28 mai 1868 trimisă delegatului Effingham Grant, din care reiese ca la acea dată fabricarea monedei române de bronz se încheiase, guvernul român îl felicita pentru maniera demnă de laudă în care și-a îndeplinit misiunea, regretînd că nu poate aduce aceleași mulțumiri și comisarului Nicca [40]. Din corespondența purtată de Ministerul de Finanțe cu reprezentanții săi la Birmingham, mai aflăm că monedele sosite în transporturile următoare (șapte) se descarcă în diferite stațiuni de pe Dunăre, de unde mai apoi sînt distribuite în diferite puncte din țară.

Atît necesitățile economice, cît și cele politice de lărgire a autonomiei, impuneau însă rezolvarea totală a problemei, în sensul baterii monedei de aur și argint, principale instrumente monetare, a căror emitere implica exercitarea integrală a dreptului regalian din partea guvernului român. Cu toate dificultățile ivite, în special cele create de puterea suzerană, sub presiunea cererilor românești și datorită sprijinului diplomatic al ambasadorilor Franței și Angliei la Constantinopol [41], Turcia face, față de firmanul din 1866, importanta concesie ca moneda de aur și argint subdi-

[33] Ibidem, fond. Ministerul de Finanțe, dos. 238/1881 (inventarul Muzeului Monetărici Statului).

[34] Ibidem, dos. 157/1868, f. 145.

[35] Ibidem, dos. 156/1868.

[36] Ibidem, f. 61.

[37] „Românul" din 7 februarie 1868 ; V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 14.

[38] Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanțe, dos. 156/1868, f. 273.

[39] Ibidem, f. 548.

[40] Ibidem, f. 908.

[41] Victor Slăvescu, *Recunoașterea dreptului de a bate monedă. Acțiunea diplomatică a României în 1866—1870.*

www.dacoromanica.ro

vizionară să nu cuprindă în mod obligatoriu însemne turcești, ci numai armele țării, neadmițînd însă efigia domnitorului fără însemn turcesc.

Ținînd seama că, din punct de vedere formal, intransigența Turciei avea anumite limite care nu puteau fi forțate prin aranjamente oficiale, guvernele radicale din 1867—1868 s-au hotărît să forțeze mîna în această privință și să creeze în domeniul monetar o politică a faptului împlinit. Acțiunea avea ca scop nu numai umplerea unui gol adînc resimțit în economia țării, ci și întărirea poziției domnitorului, demonstrînd prin aceasta scăderea influenței suzerane.

În ședința din 6 iunie 1868, Adunarea deputaților aprobă propunerea semnată de Th. Mehedințianu, Gr. Berindei, M. Kogălniceanu, M. Caracaș, Obedeanu, Căpit. Grigorescu etc., care menționa că: „În urma adoptării în țară a monedei după sistema decimală, conform Convenției internaționale din 1867 introducîndu-se numai moneda de aramă (bilon), se face în aceasta multe anevoințe și chiar pierderi; spre a evita în viitor aceste inconveniente și a înlesni tranzacțiile, Camera acordă ministerului un credit de 500 000 lei noi pentru facerea de monede din argint și așezarea unui stabiliment de tăiat bani", invitînd și autorizînd Ministerul Finanțelor să ia „măsuri grabnice pentru a fabrica moneta de argint de 50 bani, unu și doi lei noi" [42]. În aceeași lună, iunie 1868, ministrul secretar de stat la Departamentul finanțelor, I. C. Brătianu, cerea aprobarea Consiliului de Miniștri pentru însărcinarea lui Effingham Grant „cu comandarea mașinilor trebuincioase pentru instalarea unui hotel de monezi, precum și cu angajarea unui număr de lucrători special în această fabricare, și pentru acordarea sumei de 1800 lei pentru cheltuielile de drum și pentru diurnele sale" [43].

Se pare însă că preocuparea pentru comandarea mașinilor necesare viitorului „hotel de monezi" este ceva mai veche. Într-o scrisoare redactată la Birmingham la 10 martie 1868, comisarul Nicca cerea „să se transmită" banii pentru sigilurile și presa pentru care anterioramente v-am raportat la Nr.... În curînd vor fi gata și n-am cu ce le plăti" [44].

Localul destinat instalării stabilimentului de tăiat bani era palatul Mavrogheni de la bariera podului Mogoșoaiei [45], în care funcționase un timp Școala de meserii [46], iar mai apoi Imprimeria Statului. Această clădire prezenta avantajul că era încăpătoare și fusese de curînd reparată.

Prin jurnalul Consiliului de Miniștri din 10 august 1868 [47] se hotăra transformarea cancelariei Ministerului de Justiție pentru „a se face loc în localul ocupat actualmente de Imprimeria Statului stabilimentului de tăiat monetă".

---

[42] Arh. st. Buc., fond. Parlament, dos. 416/1868, f. 174—175.

[43] „Monit. of.", nr. 148 din 2 14 iulie 1868.

[44] Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanțe, dos. 156/1868, f. 641.

[45] *Monetăria Națională, 10 ani de activitate. 1935—1945*, Monitorul oficial și Imprimeriile Statului — Imprimeria națională, București, 1945, p. 13; Arhivele Statului. Acte comemorative și de fundație, dos. 128/1912. În actul de înființare a Muzeului Național din 17/30 iunie 1912 se menționa: „Am pus pe locul fostei monetării a Statului și al palatului Mavrogheni, temelia Muzeului Național".

[46] Arh. st. Buc., fond. M.A.I., „Monitorul of.", dos. 2/1866, f. 48—49; pentru lucrări de reparație făcute la Școala de meserii, vezi ibidem, fond. Ministerul de Finanțe, dos. 144/1876, p. 1.

[47] „Monitorul oficial" din 11/23 august 1868, p. 181.

www.dacoromanica.ro

Lucrările de mutare se tărăgănează și abia la începutul anului 1869 Adunarea deputaților aproba suma de lei 2 222 „pentru preîntîmpinarea cheltuielilor mărunte și transportul Imprimeriei din localul de peste bariera Mogoșoaiei la localul Șerban Vodă" [48].

Guvernul român comandă în mare secret — cum am mai amintit — ștanțele monetare cu efigia domnitorului. Această comandă a fost făcută numai pentru monedele de aur, care au și fost de fapt bătute, de probă, în număr mic, probabil în anul 1869 [49]. Aceste monede de probă conțineau formularea : *domnul romanilor*.

Părerea noastră este, de altfel, confirmată de răspunsul pe care l-a dat M. Kogălniceanu deputatului N. Ionescu la interpelarea făcută de acesta în Adunarea deputaților din noiembrie 1870 : „Iată, domnilor, cum s-au petrecut lucrurile : . . . s-a prezentat un proiect de lege pentru baterea monedei. În acel proiect se pune în locul efigiei domnitorului armele țării. Mulți deputați au văzut în aceasta impunerea mărcii țării în locul efigiei domnitorului care însemna suveranitatea deplină a țării, o concesie făcută guvernului otoman, și cînd [ministrul de finanțe] a fost interpelat a răspuns : « pentru Dumnezeu, nu mai ridicați această chestiune ; lăsați-o, lăsați-o după ce se va dobîndi principiul de a avea moneda » și numai așa domnul Bolliac care făcuse interpelarea împreună cu alții a consimțit să trecem înainte, după promisiunea . . . că la baterea monetei țara va reintra în dreptul său pe deplin. Și în adevăr, formele sau matricele de monetă făcută de ministrul Brătianu purtau efigia domnitorului" [50].

Deci Kogălniceanu confirma, numai la trei ani după desfășurarea evenimentelor, că în perioada ministeriatului Brătianu s-au comandat matrițele, fără însă ca să se bată monedă. Și mai clar în această privință este afirmația, în aceeași ședință, a lui Al. Golescu, cel mai în măsură să cunoască chestiunea baterii monedei : „Ca unul ce am participat la regularea acestei chestiuni, în tot timpul de la 1866, cînd mă aflam agent la Constantinopole, și pînă la 1869 și 1870, cînd s-a bătut moneda" [51].

La 16 noiembrie 1868, „guvernul roșilor", cum se numea pe atunci din cauza orientării sale de stînga (N. Golescu—I. Brătianu), a fost înlocuit de guvernul prezidat de principele D. Ghica, cu Alexandru Golescu, ministru de finanțe, în locul căruia agent la Constantinopol a trecut D. A. Sturdza.

S-a vorbit mult despre faptul că guvernul D. Ghica ar fi fost moderat, sugerîndu-se că a părăsit politica de intransigență față de Turcia. În realitate, politica de lărgire a autonomiei naționale, accentuată atît de puternic în anii 1867—1868, a continuat fără întrerupere, e drept adaptată unor condiții noi. Așadar lupta pentru moneda națională a fost continuată și ea, atît pe plan diplomatic, cît și în practică.

Ca ministru al finanțelor, Golescu nu aducea numai experiența sa diplomatică cîștigată ca agent al Principatelor la Constantinopol, unde tratase adesea chestiunea dreptului nostru monetar pe care-l avem *ab antiquo*, ci și un trecut de convingeri democratice, ca activ participant al revoluției

[48] Arh. st. Buc., fond. Parlament, dos. 430/1869.

[49] V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 79 (scrisoarea lui Sturdza din 14/28 dec. 1868, din care rezultă că la acea dată monedele de probă nu erau încă bătute).

[50] „Monitorul oficial", din 24 nov. 1870, p. 2 133.

[51] V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 164.

www.dacoromanica.ro

de la 1848. În același timp, nefiind înscris în nici un partid, acțiunile lui Golescu își păstrau independența politică. Iată ce spunea el însuși referindu-se la activitatea sa din guvernul Ghica, în problema monetară: „Cînd am venit eu la guvern, am găsit această chestiune într-o situațiune, aș putea zice, de fapt împlinit. Onor domnul Brătianu, care-mi dedese instrucțiunile cuvenite pentru aceasta și pășise la executarea acestei patriotice cugetări, comandase matricele cu efigia domnitorului, pe care matrice eu le-am găsit înființate cînd am venit la minister; și nu am crezut că ar fi patriotic să critic și să lepăd ceea ce am găsit bine făcut de predecesorul meu. Dacă am luat măsură bună, am socotit că ar fi mai bine să-l urmez pe acea cale" [52].

Pentru reglementarea circulației monetare pe plan intern, în întreaga țară se continuă distribuirea monedei mărunte de bronz sosite din Anglia, se imprimă și se multiplică tabele cu noul curs al monedelor, făcîndu-se astfel cunoscut publicului cursul statuat de la 1 ianuarie 1868 [53], se iau măsuri împotriva celor care încalcă legea.

Pe de altă parte, după evacuarea Imprimeriilor Statului din clădirea destinată viitoarei monetării, se începe aducerea mașinilor comandate în străinătate și angajarea de specialiști. Operația continuă în tot cursul anului 1869 [54]. I. Cândescu, un tînăr inginer român care studiase timp de patru ani ca bursier în Franța, la Școala imperială de mine (1865—oct. 1868) [55], este trimis pentru a se perfecționa în tehnica baterii la monetăria franceză [56]. În același timp, ministrul finanțelor, Al. Golescu, pregătește proiectul unei noi legi monetare, pe care o prezintă spre dezbatere în Adunarea deputaților la 1 iunie 1869 [57], cu următoarele prevederi mai importante: „Pentru completarea noului sistem monetar se autoriza guvernului a contracta pentru baterea monedei naționale în unul din otelurile de monedă ale staturilor care au subscris Convențiunea monetară din 23 decembrie 1865". „Concesiunea se va acorda prin licitațiune publică cu oferte sigilate și pentru o sumă de 25 000 000, monedă divizionară de argint. Emisiunea monedei de aur se va mărgini deocamdată în suma de 25 000 000". „Bucățile de monedă divizionară de argint se vor bate în proporțiile următoare: 20% din total în bucăți de 2 lei, 50% în bucăți de 1 leu, 25% în bucăți de 0,50 bani și 5% în bucăți de 0,20 bani". „Cheltuiala ce urmează a se face cu baterea monedei de aur și cu transportul totalei monete în țară se va imputa asupra primei cuvenite guvernului pentru confecționarea monedei divizionare de argint...".

Dar, la numai patru zile după depunerea proiectului, datorită conjuncturii internaționale, același ministru se vede nevoit să amîne discutarea lui „pînă la a doua stăruință a domniei sale" [58].

Tratative lungi și pasionante sînt angajate cu puterea suzerană și reprezentanții statelor garante, pentru obținerea dreptului de a bate

---

[52] V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 166.
[53] Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanțe, dos. 156/1868, f. 2.
[54] Ibidem, fond. Ministerul Agriculturii, Servicii Bunuri Mici, dos. 39/1869.
[55] Ibidem, fond. Ministerul Culturii și Instrucțiunii, dos. 311/1867, f. 156, dos. 671/1868.
[56] „Informațiunile bucureștene" din 26 februarie 1870, p. 69.
[57] Arh. st. Buc., fond. Parlament, dos. 434/1869, f. 101.
[58] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

monedă fără însemn turcesc, dar cu efigia ca semn al suveranităţii de stat.

În decembrie 1868, D. A. Sturdza, agentul ţării la Constantinopol, a primit misiunea să prezinte o probă din monedele ce se vor bate şi să ceară avizarea fabricării lor. Din studierea corespondenţei rezultă că aceste probe nu s-au executat decît la începutul anului 1869. Apreciem că probele pentru monedele de aur au fost bătute după 28 februarie a acelui an, cînd Sturdza obţinuse, atît de la Aali Paşa, cît şi de la ambasadorii Franţei şi Angliei, aprobări verbale. Remanierea cabinetului turc şi moartea lui Fuad Paşa au amînat însă discutarea problemei. Dintr-o scrisoare adresată la 16/28 martie domnitorului de către I. Strat — agentul diplomatic al României la Paris — rezultă că guvernul român îl însărcinase de cîtva timp să ceară guvernului autorizaţia de a se bate la una din monetăriile franceze monede cu efigie pentru Principatele Române, însumînd 25 000 000 de franci [59]. Intenţionînd ca în prealabil să afle mai exact poziţia Turciei, guvernul francez amînă însă răspunsul. Pe de altă parte, Franţa nici nu era prea interesată în baterea monedei române de argint, întrucît, potrivit legii din 1867, cele cinci ţări din Uniunea monetară latină aveau posibilitatea să-şi plaseze la noi monedele de argint (metal depreciat), realizînd în felul acesta diferenţa dintre valoarea legală mai mare şi valoarea reală mai mică [60]. Cu toate acestea, insistenţele guvernului român concretizate în demersurile lui Strat şi rezolvarea problemei avansau cînd guvernele din Viena şi Pesta află despre apariţia monedelor de aur româneşti purtînd efigie şi titulatura de „domn al românilor" şi despre tratativele duse cu guvernul Franţei. Din scrisoarea lui Sturdza datată cu 1/13 iunie 1869 reiese că acestea reacţionează, făcînd, pe de o parte, cunoscut Parisului cît de dezagreabil le este să vadă circulînd monede cu această titulatură, iar pe de altă parte cerînd explicaţii la Constantinopol [61].

În audienţa acordată la 7/19 iunie, marele vizir Aali Paşa comunică lui Sturdza că hotărîrea guvernului turc este aceea de a se respecta legea din 1867 [62].

În acelaşi timp, în scrisoarea din 18 iunie 1869, adresată primului ministru Ion Ghica, I. Strat referă convorbirea sa cu marchizul La Valette în legătură cu baterea monedelor în Franţa, în cadrul căreia acesta îi comunică protestul Turciei: "Poarta a recunoscut Principatelor dunărene dreptul de a bate monedă în termenii promulgaţi de legea guvernului român care introducea sistemul decimal. Or, această lege zice expres că monedele au pe o parte armele ţării, iar pe cealalaltă valoarea monedei în grame. Autorizaţia dată recent prin firman imperial Principatelor n-a avut în vedere decît stricta aplicare a legii sus-menţionate. Guvernul imperial află acum că guvernul princiar vrea să bată monedă cu efigia prinţului Carol ca prinţ al românilor, proiect contrar autorizaţiei dată de Poartă şi a legii sus-menţionate. Prinţul Carol, în perioada recunoaşterii alegerii sale de către sultan, s-a angajat formal, printr-o scrisoare către sultan, să respecte scrupulos toate legăturile care unesc Principatele

[59] Arh. st. Buc., fond. Casa regală, dos. 43/1869.

[60] C. C. Kiriţescu, *Sistemul de la 1867 şi Uniunea monetară latină*, în *Crearea sistemului monetar naţional la 1867*, p. 92; V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 96—97.

[61] *Ibidem*, p. 101.

[62] *Ibidem*, p. 103.

www.dacoromanica.ro

cu Poarta și de a nu uza de dreptul regalian, din care acela al baterii monedei face parte, decît în limite trasate prin autorizații speciale care se pot da ulterior. Guvernul otoman fiind informat că guvernul român, pentru a da curs proiectului său, a făcut demersuri pe lîngă guvernul imperial pentru a obține autorizația de a bate monedă în condițiile sus indicate la monetăria imperială, subsemnatul ambasador cred de datoria mea să protestez contra demersurilor și să rog pe Excelența sa să anuleze o asemenea cerere" [63].

Urmarea este că Franța nu mai vrea să fabrice moneda, ceea ce îl determină pe Strat să propună guvernului român executarea acesteia în Anglia sau Belgia, acțiune ce prezintă avantajul unui preț mai puțin considerabil.

Aceeași propunere o face și domnitorului în scrisoarea din 24 iunie 1869 [64], cerînd instrucțiuni. Cu același prilej își exprimă părerea că, la ultima protestate a Turciei, „cuvîntul de ordine a fost dat de Viena".

Mai tîrziu, relatînd drumul greu parcurs de statul român pentru deținerea dreptului său, Mihail Kogălniceanu arăta că pînă și Prusia, care făcea parte din țările ce sprijineau guvernul român, a protestat, întrucît „principele României, fără prealabilă înțelegere cu Poarta, s-a hotărît a bate monedă, ceea ce este contrar relațiilor sale de vasal" [65].

Cu toate piedicile și opozițiile, guvernul român nu a dat înapoi. Propunerea lui Strat este acceptată și, în același an, așa cum aflăm din registrul-inventar al Muzeului Monetăriei Statului [66], în Belgia se execută patrițe, matrițe, ștampile, ponsoane pentru moneda de 50 de bani și în Anglia, același utilaj pentru monedele de argint de 2 lei, 1 leu și 50 de bani.

În același timp, I. Cândescu cere, la 3 iunie 1869, permisiunea de a face analiza tuturor tipurilor de monedă care circulă în țară, atît pentru a constata adevărata lor valoare, cît mai ales pentru alegerea celor mai avantajoase spre demonetizare.

Această propunere este făcută în urma dorinței exprimate de ministrul finanțelor „ca să se fabrice îndată ce va fi cu putință, spre încercare, la Otelul național de monetă, vreo 100.000 de franci argintu din monetele ce circulă în țara noastră" [67].

Toată această perioadă este marcată de continuarea tratativelor diplomatice cu țările europene și Turcia. Din întrevederile pe care le are ministrul de interne, M. Kogălniceanu, la Pesta și Viena, cu ocazia călătoriei sale în Occident (iunie—iulie 1869), se desprinde ideea că, dacă în loc de inscripția „Principele Românilor" pe monedele Principatelor cu efigia domnitorului s-ar imprima „Prințul României", atît premierul Andrassy, cît și cancelarul Beust nu ar mai avea nimic de obiectat [68]. În trecere prin Constantinopol — octombrie 1869 — , premierul Andrassy

[63] Biblioteca Centrală de Stat, arh. Brătianu, dos. L 1/25, 1869.
[64] Arh. st. Buc., fond. Casa regală, dos. 61/1869.
[65] V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 179; „Monit. of." 25 noiembrie/7 decembrie 1870.
[66] Arh. st. Buc., fond Ministerul de Finanțe, dos. 238/1881.
[67] Ibidem, dos. 46/1869, f. 36.
[68] *Notes sur la vie du Roi Charles de Roumanie, par un témoin oculaire*, vol. I, București, Imp. de l'Indépendance Roumaine, Place du Théâtre National, 1894, p. 179—180, col. 1 și 2.

www.dacoromanica.ro

repetă această afirmație lui Sturdza, adăugînd că Ungaria dorește să evite orice prilej de neînțelegere cu România [69].

În memoriile regelui Carol I găsim următoarea însemnare din 12 24 iunie: „Prințul acordă cîteva ore unui abil gravor din Berlin pozîndu-i pentru a-i grava profilul pentru monede" [70].

Și, într-adevăr, Kulbrich este angajat pentru suma de 6 947,46 lei să graveze matrițele, patrițele, ștampilele și ponsoanele pe care le execută la Berlin, în anul 1870, pentru monedele de argint de 1 leu, 50 de bani și pentru monedele de aur de 20, 10 și 5 lei [71].

În decembrie 1869, Camera deputaților reia în discuție, pe secții, proiectul pentru baterea monedei de aur și argint, depus în iunie același an și căruia în secția a VII-a, i se aduc unele modificări, printre care și mențiunea „a bate în țară moneda de aur și argint sau în caz de imposibilitate urmează ca în proect" [72].

Ultima modificare se bizuia pe faptul că, între timp, lucrările de instalare a mașinilor la „Hotelu național de moneda" erau pe sfîrșite.

La 2 februarie 1870 guvernul Ghica, după o serie de completări și remanieri, demisionează, fiind înlocuit cu guvernul Al. Golescu, care continuă aceeași politică monetară.

Lipsa de aprobări nu mai poate împiedica voința națională. La 24 februarie 1870 se inaugurează[73] ostentativ „hotelul de monetă" care în prezența capului statului, a numeroși demnitari și a publicului entuziast bate primele monede românești în țară, cu efigia „*Carol I*" și inscripția „*domnul Romaniei*".

Iată cum comentează ziarele vremii acest mare eveniment: „Astăzi 24 februarie la ora 10 dimineața („Monitorul oficial al României" din 25 februarie — 9 martie 1870) s-a făcut inaugurarea otelului de monetă în prezența M. S. Domnitorului. Înalte autorități civile și militare, precum și un public numeros, au asistat la această sărbătoare a statului român, baterea monedei românești, testimoniu de autonomie reaflat în pulberea secolelor".

Ziarul „Informațiunile bucureștene" din 26 februarie 1870, într-un articol redactat de V. A. Urechia, face cunoscut cititorilor că „mașinile funcționează și piese de un leu nou de argint și caroli de 20 lei de aur începură a curge cîte 60 — 70 pe minut, la admirarea publicului prezinte și spre recunoștința țării", adăugînd: „... după atîția secoli, România revendică dreptul său de suverană națiune: baterea de monedă". Din acest paragraf, care subliniază, pe lîngă entuziasmul general, și tehnica de batere, observăm că monetăria din București se situa la un nivel tehnic destul de ridicat (raportul comisarului Nicca din 15 februarie 1868, relatînd despre baterea monedelor de aramă în Anglia, menționa că la fabrica Heaton din Birmingham se imprima o piesă pe secundă, iar la fabrica Wat peste 120 de piese pe minut) [74]. Alte ziare însă critică stamparea, compoziția aliajului, precum și noua titulatură. Ziarul „Trompeta Carpaților", într-

[69] V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 120—121.
[70] *Notes sur la vie...*, vol. I, p. 181, col. 1.
[71] Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanțe, dos. 238/1881.
[72] Ibidem, fond. Parlament, dos. 434/1870, p. 123.
[73] Arh. st. Buc., fond. M.A.I., Comunale, dos. 3 488, f. 4, 5.
[74] Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanțe, dos. 156/1868, f. 413.

www.dacoromanica.ro

un articol redactat de C. Bolliac și N. Basarabescu, în 26 februarie 1870 insera : „...primele bucăți ieșite s-au răspîndit îndată un număr oarecare în piața Bucureștilor, și acestea au fost primite cu cea mai mare bucurie, cu entuziasm am putea zice, văzînd fiecine reîntoarcerea la splendoarea veche a statului român în acest important punct". În continuare, autorii exprimă îndoieli în legătură cu compoziția metalului, de remarcat fiind și atitudinea lor antidinastică. „Ne credem datori să mai repetăm ceea ce am spus altădată, că numai 11 februarie a fost cauza de s-a amînat cu cîțiva ani circulațiunea monedei naționale în țară, pentru că din această monedă se afla și adus primul transport bătut în străinătate cu efigia lui Vodă-Cuza care se păstra în visteria țării și era gata a se da în circulație".

Ziarul „Românul", sub redacția lui Eugen Carada, din 27 februarie 1870 saluta cu același entuziasm și bucurie baterea monedei naționale, dar observă că „stamparea monedei este slabă", cerînd a se face altă matriță.

Observațiile ziarelor erau justificate, așa cum va remarca mai tîrziu și C. Moisil : „Piesele au reliefurile prea joase, iar bătaia prea slabă"[75].

Cu toate aceste carențe, baterea monedei românești la București reprezenta o realizare de prestigiu pentru tînărul stat român.

Proiectul de lege de la 26 februarie 1870 pentru baterea monedei naționale sublinia o dată mai mult hotărîrea guvernului de a merge pe această cale.

Poarta reacționează energic. Scrisoarea adresată lui Carol la 10 aprilie 1870, în numele sultanului, de către marele vizir Aali Pașa este categorică : „Alteța voastră Serenissimă va înțelege că Sublima Poartă nu poate rămîne indiferentă în prezența unui atare fapt și îndeplinesc o datorie penibilă protestînd împotriva acestui act ilegal în numele Majestății sale Imperiale Sultanul. Guvernul Imperial se găsește deopotrivă în situația de a declara noua monedă bătută la București ca fără valoare și de a interzice circulațiunea ei în Imperiu"[76].

Domnul, urmînd sfaturile lui Keyserling și Andrassy, caută să aplaneze conflictul, ce se contura, printr-o scrisoare, datată 8/20 iulie 1870[77].

Silită de împrejurări, Poarta trebuie să tolereze de fapt ceea ce nu recunoștea de drept.

Activitatea monetăriei din București nu putea să rezolve dintru început nevoile circulației monetare, aceasta fiind doar un început modest. Haosul monetar a fost îngrădit, dar nu lichidat ; casele de schimb de monede au continuat să existe. Statul român este nevoit să comande o parte din monedele sale în străinătate.

În martie 1870, ministrul secretar de stat la Departamentul finanțelor, I. A. Cantacuzino, prezintă un nou proiect privind fabricarea monedelor pentru monede de aur și argint divizionare române, în care „se autoriza Ministerul de Finanțe a comanda în unul din hotelurile monetare din străinătate fabricarea a 25 milioane de lei în rondele de argint repărțite în piese de doua lei, un leu, 50 bani și 20 bani și osebitu 2 milioane lei în rondele de auru repărțite iara și in piese de 20, 10 și 5 lei spre a se bate în

[75] C. Moisil, *Înființarea Monetăriei Statului din București*, în „Cronica numismatică și arheologică", nr. 11—12 (1922), p. 72.

[76] Arh. st. Buc., fond. Casa regală, dos. 67/1866.

[77] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

hotelu naţionale de monedă din Bucureşti". În articolul III se arăta că tipul acestor monede „vor fi identicu cu acele alu monedelor de auru şi de argintu ce s-a bătut de probă în hotelu de monedă din Bucureşti în anulu curent" [78].

Dintr-o scrisoare trimisă de domn ambasadorului Franţei la Constantinopol, Bourée, datată 4/16 mai 1870, reiese că acestea au fost bătute în Franţa : „Simt nevoia să vă mulţumesc pentru intervenţia dumneavoastră pe lîngă Sublima Poartă în afacerea noilor monede care s-au fabricat recent în Franţa şi s-au pus în circulaţie în ţară" [79].

Scrisoarea a fost dusă lui Bourée de către Strat, trimis de guvernul român la Constantinopol pentru a negocia din nou problema dreptului de batere în condiţiile legii din februarie 1870. Situaţia nu se rezolvă nici în anii următori. Greutăţile întîmpinate din partea puterii suzerane în timpul tratării problemei baterii de monedă la monetăria din Bruxelles determinau în anul 1872 pe delegatul român să sfătuiască guvernul ca în Belgia să fie comandate numai rondelele, iar imprimeria să aibă loc în ţară [80].

Deşi după 1870 protestele Turciei sînt din ce în ce mai slabe, ele constituie totuşi o piedică în rezolvarea problemei circulaţiei băneşti. Numai cucerirea independenţei naţionale din anul 1877 şi înfiinţarea institutului naţional de emisiune — Banca Naţională — au putut să creeze condiţii pentru formarea unei circulaţii băneşti elastice, care să facă faţă unor nevoi crescînde ale economiei.

Cu toate acestea, evocarea evenimentului din februarie 1870 aduce din nou în faţa urmaşilor încununarea eforturilor generaţiei de diplomaţi români care au marcat atunci o victorie politică împotriva puterii suzerane şi au obţinut un succes remarcabil pe calea afirmării suverane a statului român.

[78] Arh. st. Buc., fond. Ministerul de Finanţe, dos. 454/1970, f. 262.
[79] Ibidem, fond. Casa regală, dos. 35/1870.
[80] Ibidem, dos. 5/1872, f. 3.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

INVESTIȚIILE ȘI FINANȚAREA AGRICULTURII ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

DE

NICOLAE MARCU

România s-a bucurat dintotdeauna de condiții naturale deosebit de favorabile pentru cultura plantelor și creșterea animalelor. Deși folosirea și punerea în valoare a acestor resurse, ca și a celor umane, în perioada dintre cele două războaie mondiale, a înregistrat deficiențe mari, totuși au fost înregistrate simțitoare progrese în privința dezvoltării forțelor de producție, a relațiilor capitaliste. Cu toate realizările din domeniul industrializării capitaliste, care au făcut ca în preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial România să aibă o economie agraro-industrială, agricultura a continuat să fie ramura dominantă în economia națională.

Reforma agrară din 1921 a dus la o masivă restructurare a proprietății funciare, dînd impuls dezvoltării capitalismului în agricultură și în întreaga economie națională, accelerînd diferențierea de clasă la sate și adîncind contradicțiile social-economice în mediul rural.

Dacă o trăsătură de bază a agriculturii țării în anii interbelici a constituit-o caracterul predominant cerealier al acestei ramuri, îmbinarea culturii plantelor cu creșterea animalelor, a culturilor cerealiere cu cele de plante tehnice, leguminoase, de grădinărie, culturi horticole și pomicole etc. dezminte teza afirmată uneori, a unilateralității agriculturii țării noastre în anii 1919 — 1939.

Analiza structurii folosirii fondului funciar agricol cît și a producției agricole vegetale arată că, față de perioada antebelică, evoluția a marcat o creștere absolută și relativă a categoriilor superioare de folosință a pămîntului și deci o descreștere a categoriilor de folosință extensive prin excelență.

De asemenea, cu tot caracterul predominant extensiv al cultivării plantelor și creșterii animalelor, unele progrese au fost înregistrate, manifestîndu-se în anumite regiuni ale țării și în unele gospodării agricole, tendințe de intensificare. Insuficienta finanțare a agriculturii, posibilitățile

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 573 — 591, 1970.

www.dacoromanica.ro

restrînse de credit agricol, investiţiile în proporţii reduse în această ramură au contribuit însă în mod hotărîtor ca aceste tendinţe să nu capete amploare.

★

În plină contradicţie cu rolul şi locul important ocupat de agricultură în cadrul economiei naţionale a României capitaliste, cu toată însemnătatea hotărîtoare a investiţiilor în dezvoltarea agriculturii în perioada dintre cele două războaie mondiale, cheltuielile pentru crearea de noi fonduri fixe sau îmbunătăţirea celor existente efectuate în această ramură au fost deosebit de mici.

Deşi în privinţa inventarului de unelte şi maşini agricole din agricultura României s-au înregistrat unele progrese, investiţiile efectuate au fost reduse, iar comparaţia cu alte ţări scotea în evidenţă rămînerea în urmă a agriculturii României din acest punct de vedere.

Numărul maşinilor şi uneltelor agricole [1]
(mii bucăţi)

Denumirea	Anul	
	1927	1937
tractoare	3,2	4,6 *
locomobile	—	8,9
maşini de treierat (batoze)	12,7	19,2 *
,, ,, semănat	42,0	72,5
,, ,, secerat	55,0	86,3
,, ,, bătut porumb	—	151,0
trioare şi vînturătoare	—	152,8
greble mecanice	—	13,4
teascuri	—	103,2
zdrobitoare	—	65,3
pluguri	1.684,0	2.265,0
grape	1.099,0	2.066,0
rariţe	319,0	582,4
coase	—	3.266,0
seceri	—	5.436,0
lopeţi	—	2.741,8
furci	—	4.757,2
greble	—	3.695,4
sape	—	6.875,0
tîrnăcoape	—	889,6
topoare	—	3.853,0
care	—	1.039,0
căruţe	—	1.329,9

[1] ,,Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii şi Domeniilor", nr. 5 din mai 1936, p. 228; *La Roumanie agricole—Albume statistique*, Buc., 1927; *Statistica maşinilor şi uneltelor agricole pe anul 1937*, Buc., 1939, p. 3; *Enciclopedia României*, vol. III, p. 339—340.

* Date din 1938; semnul — indică lipsa de date.

Rezultă din aceste date o sporire apreciabilă a inventarului de maşini şi unelte agricole în deceniul 1927 — 1937. Lăsînd însă la o parte faptul că această creştere s-ar putea, în parte cel puţin, datora faptului că ,,este pe deplin îndreptăţit să se bănuiască o îmbunătăţire a metodelor de înre-

www.dacoromanica.ro

gistrare statistică între cei doi ani la care se referă datele (1927 și 1937)" [2], dar față de întinderea suprafețelor cultivate, acest inventar era cu totul insuficient. Suprafața de pămînt ce revenea la o unealtă sau mașină agricolă era foarte mare. Astfel, în anul 1937, un plug revenea în medie la 5,9 ha teren arabil, o grapă la 6,5 ha, o semănătoare la 185,3 ha, un tractor la circa 3 000 ha, în același timp, o secerătoare revenea la 72,2 ha teren cultivat cu păioase, iar o mașină de treierat la 324,6 ha asemenea teren [3].

Este evident că numai gospodăriile mari moșierești și ale țărănimii înstărite posedau tractoare, locomobile, mașini de treierat, mașini de recoltat, semănători etc.

O mare parte din gospodăriile țărănimii muncitoare nu poseda nici măcar un plug. Peste un milion din gospodăriile agricole, adică aproximativ 1/3 din numărul total, nu erau înzestrate cu plug.

De asemenea, chiar statisticile oficiale atrăgeau atenția că, în interpretarea datelor privind inventarul agricol, trebuia să se țină seama că o mare parte din acesta era primitiv sau de calitate inferioară: 1/3 din numărul total al plugurilor aveau grindeiul de lemn, 3/4 din numărul grapelor erau de lemn, din care foarte multe cu mărăcini, 2/5 din al rariților aveau grindeiul sau cadrul de lemn. Mașinile de treierat erau foarte vechi, prezentînd un grad avansat de uzură, căruțele și, mai ales, carele erau în parte rudimentare, fiind confecționate și reparate mai mult de meșteșugarii satelor. Concluzia serviciului de statistică din Ministerul Agriculturii și Domeniilor era că „înzestrarea exploatațiilor agricole cu mașinile și uneltele necesare constitue astfel o problemă capitală în acțiunea de ridicare a producției noastre agricole" [4].

Cît privește structura bazei energetice a agriculturii țării, dominantă este folosirea energiei animale, cea mecanică fiind utilizată într-o proporție mică. Dotarea în slabă măsură cu tractoare contribuia la menținerea unui procent infim de mecanizare a agriculturii și la nefolosirea într-o măsură mai însemnată a celorlalte mașini agricole (vezi tabelul de la p. 576).

Comparînd înzestrarea agriculturii României cu inventar cu aceea a altor țări europene, rezultă o puternică rămînere în urmă a țării noastre și slabele investiții în această ramură.

După cum se vede, în ceea ce privește numărul de locomobile și de pluguri, agricultura României era ceva mai bine înzestrată decît alte țări, dar atît în privința tractoarelor, cît și al motoarelor fixe, mașinilor de treierat, semănătorilor, ocupa unul din ultimele locuri în cadrul țărilor europene.

Este evident că producția scăzută la hectar în România față de alte țări își găsește astfel una din cauzele importante. Situația era cu atît mai gravă, cu cît o bună parte din acest inventar existent în gospodăriile agricole din țara noastră era în măsură apreciabilă învechit și degradat.

Iată în cîteva cifre redată situația investițiilor de capital în agricultura României, după părerile unor specialiști. Valoarea inventarului de mașini și unelte — arăta dr. A. Cherdivăreanu în 1939 — era în România

[2] *Statistica mașinilor și uneltelor agricole pe anul 1937*, p. 3.
[3] *Ibidem*
[4] *Ibidem*

www.dacoromanica.ro

Numărul de maşini şi unelte agricole la 100 ha teren arabil în diverse ţări [5]

Nr. crt.	Ţara şi anul înregistrării		Locomobile	Motoare fixe cu combustie internă	Tractoare	Maşini de treierat (batoze)	Semănători	Pluguri
1	2		3	4	5	6	7	8
1	Belgia	1930	0,50	0,35	0,11	2,71	2,36	22,3
2	Italia	1934	0,12	0,12	0,22	0,20	0,75*	6,3*
3	Irlanda	1929	0,11	4,77	0,15	2,00	9,99	53,7
4	Franţa	1929	0,09	0,66	0,11	0,88	1,41	—
5	Germania	1933	0,07	0,35	0,11	4,86	3.00	—
6	Cehoslovacia	1930	0,07	0,65	0,07	6,13	3,77	—
7	România	1935	0,06	0,08	0,03	0,10	0,30	15,2
8	Anglia	1931	0,04	1,49	0,38	—	—	—
9	Danemarca	1936	0,04	1,32	0,25	5,42	0,82	—
10	Elveţia	1929	—	5,43	0,22	5,92	2,17	—
11	Norvegia	1929	—	6,47	0,13	—	4,00	—
12	Austria	1930	0,03	1,01	0,04	5,93	1,37	—
13	Ungaria	1933	—	—	0,06	—	—	—
14	Bulgaria	1931	—	—	0,04	0,09	0,20	10,6

* Număr estimat; semnul — indică lipsa de date.

de 1 000 de lei la hectar, în Bulgaria de 2 000 de lei, în Polonia de 3 000 de lei, în Germania de 15 000 de lei, în Elveţia de 42 000 de lei — valoarea totală a acestui inventar pentru ţara noastră ridicîndu-se la circa 14 miliarde de lei[6]. Datorită însă gradului avansat de uzură, degradării şi necesităţilor de reparaţii, acelaşi autor socotea că mai trebuiau făcute investiţii — la inventarul existent — de peste 1 000 de lei la hectar, adică de 1,6 miliarde lei anual sau în total încă 16 miliarde de lei investiţii, pentru a se ajunge la un inventar relativ normal [7].

La aceasta însă mai trebuiau adăugate cota anuală de amortizare şi cota anuală de 8% pentru cheltuielile de reparaţii.

În consecinţă, *anual* trebuiau să se efectueze — faţă de situaţia inventarului agricol existent, de necesitatea de a-l reface şi completa în cel mult 10 ani — următoarele investiţii:

— pentru completarea stocului lei 1,577 miliarde
— pentru menţinerea stocului „ 1,792 „
— pentru reparaţii etc. „ 1,120 „

adică în total o investiţie anuală de circa 4,489 miliarde de lei. Realitatea era însă foarte departe de aceasta: „Dacă totalizăm încasările realizate

[5] Calculat pe baza tabelului din „Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii şi Domeniilor", nr. 3 din martie 1939, p. 279.

[6] Dr. A. Cherdivăreanu, *Agricultura şi industria naţională de maşini agricole*, în „Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii şi Domeniilor", nr. 3 din martie 1939, p. 277—278.

[7] După părerea autorului citat, acest inventar trebuia să cuprindă: 10 000 tractoare, 25 000 batoze, 15 000 motoare fixe, 100 000 batoze, 400 000 maşini de semănat, 100 000 greble mecanice, secerători, cositori etc. (*ibidem*, p. 278). Ţinînd seama că se impunea o continuă intensificare a agriculturii noastre, autorul socotea că, într-o perioadă de 50 de ani (1940—1990), valoarea inventarului agricol trebuia să ajungă la circa 6—7 000 lei la hectar sau la o valoare totală de 90—95 miliarde lei. Ca atare, „...apare în toată evidenţa necesitatea organizării şi dezvoltării industriei proprii de unelte şi maşini agricole. În caz contrariu, tot exportul nostru ar fi consumat treptat de valoarea maşinilor agricole importate" (*ibidem*, p. 281).

www.dacoromanica.ro

de toate fabricile și reprezentanțele de unelte și mașini agricole, de atelierele urbane și rurale care se ocupă cu repararea inventarului agricol din țară, cred că ajungem la o cifră care poate atinge abia cifra anuală a cheltuielilor necesare de reparațiuni" — adică abia 1,1 miliarde de lei. Concluzia autorului era cît se poate de pesimistă : „Aceasta însemnează că, din punct de vedere al inventarului tehnic agricol, agricultura noastră, departe de a progresa, contină consumarea, distrugerea inventarului rămas încă din timpul dinainte de război și puțin completat în perioada de înflorire pînă la 1930" [8].

Faptul că predominarea micilor gospodării țărănești constituia o frînă în dezvoltarea tehnicii și a unui inventar agricol superior era relevat pînă și de economiștii burghezi care, pe de altă parte, nu osteneau în a pleda cauza așa-zisei „superiorități a micii gospodării bazate pe muncă". Într-adevăr, dacă plugul, grapa, cultivatorul, tăvălugul, mașina de semănat, cea de tocat nutreț puteau fi procurate — într-o anumită măsură — de gospodăria țăranilor muncitori, tractorul, mașina de cosit, de treierat, de secerat și legat, prășitoarea mecanică etc. nu puteau fi cumpărate decît de marea gospodărie capitalistă, moșierească sau chiaburească. Ca atare, V. Madgearu era nevoit să conchidă : „Fapt este că pentru agricultura țărănească problema inventarului mort nu este încă rezolvată"[9]. Este evident că starea de sărăcire a marii mase a gospodăriilor de țărani muncitori constituie piedica principală în dotarea acestor gospodării cu inventarul necesar.

De aceea, întreaga discuție dusă de economiștii vremii (N. Cornățeanu, V. Madgearu, N. Georgescu-Roegen etc.) asupra rentabilității înzestrării micii gospodării țărănești cu inventarul agricol modern era pur teoretică și fără nici o aplicabilitate în practică[10].

Ca urmare a activității unor organizații monopoliste în industria metalurgică, ca și a menținerii de taxe vamale ridicate pentru importul uneltelor și mașinilor agricole, a crescut decalajul dintre prețurile mărfurilor agricole și cele produse de metalurgie, îngreuind mai mult posibilitățile de investiții. Dacă pentru unelte agricole ca sape, seceri, coase, fier de plug etc. gospodăria țărănească în anul 1940 trebuia să dea aproximativ de 3 ori mai multe produse agricole decît în 1913, costul ridicat al altor unelte și mașini constituia o barieră de netrecut pentru înzestrarea micilor gospodării [11].

Datele statistice existente în privința înzestrării cu mașini și unelte agricole și investiții se referă la întreaga țară și nu pot arăta situațiile specifice în diverse părți ale țării.

---

[8] Dr. A. Cherdivăreanu, în „Viața agricolă", nr. 2/1939, citat de A. Frunzănescu, *Evoluția chestiunii agrare în România*, București, 1939, p. 156.

[9] V. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, Buc., 1940, p. 69.

[10] Deși susținători ai „trăiniciei micii gospodării țărănești", unii economiști erau siliți să constate că, în situația fărîmițării loturilor de pămînt arabil ale gospodăriilor mici țărănești, nu puteau să fie rentabile investiții importante în mașini și unelte agricole ; „a tinde către completarea inventarului unei mici gospodării, pînă la ultima unealtă — scria N. Georgescu-Roegen —, ar însemna să nesocotim importanța economică a amortizării investițiilor. Iată de ce socotim că, în cazul predominației proprietății de întindere redusă, micile exploatări n-ar putea beneficia de avantajele metodelor raționale de cultură decît numai prin diferite sisteme de asociație țărănești" (*Enciclopedia României*, vol. III, p. 343).

[11] Gh. Ionescu-Șișești, *Pentru ce nu progresează agricultura*, în „Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii și Domeniilor", nr. 6 din iunie 1940, p. 618.

www.dacoromanica.ro

Într-adevăr, diferenţe însemnate existau între regiunile ţării în ceea ce priveşte volumul investiţiilor în agricultură. Astfel, în înzestrarea cu unelte şi maşini agricole, Transilvania şi Banatul prezentau o situaţie mai bună decît celelalte regiuni ale ţării, aici existînd multe gospodării care practicau o agricultură intensivă. În timp ce în Transilvania un plug revenea la 4,7 — 4,8 hectare, în celelalte regiuni revenea la 6,9 — 7 hectare. Un tractor, în medie, pe ţară revenea în anul 1935 la circa 3 000 hectare teren arabil, în timp ce în unele regiuni, ca, de exemplu, în şesul Moldovei, revenea la 4 350 hectare, iar în şesul Dunării, unde existau moşii bine utilate, exista un tractor la 2 800 hectare.

În judeţul Arad, volumul investiţiilor în ceea ce priveşte inventarul mort al gospodăriilor ţărăneşti şi moşiereşti era mai ridicat decît în multe din celelalte judeţe ale ţării, de unde şi un nivel mai accentuat de intensificare a agriculturii.

Numărul maşinilor şi uneltelor agricole din judeţul Arad, raportat la 1000 ha teren arabil în 1930 [12]

Maşini şi unelte agricole	Suprafaţa exploataţiei în hectare							
	0—5	5—10	10—20	20—50	50—100	100—200	200—500	peste 500
tractoare	0,02	0,03	0,04	0,11	0,15	1,00	0,22	0,04
locomobile şi motoare	0,02	0,04	0,08	0,10	0,18	0,15	0,33	0,12
maşini de treierat (batoze)	0,10	0,11	0,13	0,25	0,22	0,30	0,29	0,18
maşini de semănat	0,93	2,01	2,98	2,35	1,35	1,18	1,25	0,45
secerători-legători	0,02	0,13	0,37	0,44	0,51	0,51	0,51	0,30
maşini de bătut porumb	0,61	1,35	2,03	1,39	0,81	0,81	0,56	0,20
trioare	0,10	0,22	0,48	0,54	0,50	0,48	0,85	0,18
pluguri	17,11	13,53	9,13	6,22	4,59	3,90	4,35	1,58
grape	16,36	12,74	8,48	5,53	4,04	3,03	3,20	1,10
rariţe	1,73	2,65	2,71	1,62	1,43	0,60	1,28	0,24
căruţe	18,68	14,97	9,52	6,75	4,57	4,21	4,49	1,10

Aceste date arată, pe de o parte, un nivel mai ridicat, în general, al înzestrării cu maşini şi unelte agricole al exploataţiilor din acest judeţ decît media pe ţară, iar pe de altă parte o înzestrare cu mult mai bună a gospodăriilor mari — în special cele cu peste 20 hectare. Cu deosebire, investiţiile mai mari privesc înzestrarea cu tractoare, locomobile, batoze, trioare, maşini de semănat şi secerători-legători. În acelaşi timp însă iese în evidenţă faptul că micile gospodării cu pămînt pînă la 5 ha şi în parte cele cu 5—10 ha erau grevate de un inventar mare în pluguri, grape, rariţe, căruţe, folosite în condiţii mai puţin judicioase decît în marile exploataţii.

Deosebiri însemnate regionale în ceea ce priveşte înzestrarea gospodăriilor agricole cu unelte şi maşini, ca, de altfel, şi cu construcţii pentru producţia agricolă, au fost scoase în relief şi de ancheta efectuată de echipele monografice studenţeşti în 1938.

[12] *Recensămîntul agricol din 1930*, Ministerul Agriculturii şi Domeniilor. Secţia de studii documentare şi statistică, Buc., 1933, p. 14.

www.dacoromanica.ro

Rezultatele acestor cercetări monografice ale echipelor studențești sînt cu atît mai prețioase, cu cît ne oferă o imagine a repartizării acestui inventar de unelte și mașini agricole pe categorii de gospodării țărănești, în funcție de suprafața de pămînt a gospodăriei. Aceste date scot o dată mai mult în relief puternicul proces de diferențiere în lumea satelor din anii premergători celui de-al doilea război mondial. În cadrul a 11 677 de gospodării agricole din 33 de sate, cercetate din diferite regiuni ale țării, situația era următoarea :

Repartizarea uneltelor agricole — pluguri, grape, semănători — în gospodării în funcție de suprafața de pămînt posedată [13]

Gospodărie cu pămînt în ha	Nr. de gospodării cercetate	La cîte gospodării revine un plug	La cîte gospod. revine o grapă	La cîte gospod. revine o semănătoare	La cîte ha arabile revine un plug	La cîte ha arabile revine o grapă	La cîte ha arbile revine o semănătoare
0	307	60,4	153,5	—	—	—	—
0,1— 1	2 087	9,6	17,6	416,8	2,2	4,1	95,9
1,1— 3	3 704	3,2	4,5	1 852,0	4,7	6	2 704,4
3,1— 5	2 307	1,7	2,1	209,7	4,9	6,1	620,1
5.1—10	2 332	1.3	1,5	50,7	7,2	8,2	283,8
10,1—25	841	1,0	1,3	15,0	11,2	13,9	157,4
peste 25	102	0,6	0,9	2,8	31,2	46,1	138,2
Total	11 680	2,1	2,6	74,4	7,2	9,0	255,4

După cum se vede, în gospodăriile pitice, cu pînă la 1 ha pămînt, numai una din zece posedă un plug, iar la gospodăriile țărănești cu pămînt între 1 și 3 ha numai trei din zece. Gospodăriile cu pămînt între 5 și 25 ha dispuneau, fiecare, de cîte un plug, iar cele cu peste 25 ha aveau, fiecare, circa 2 pluguri. Situația micilor gospodării țărănești în ceea ce privește dotarea cu grape și semănători era cu mult mai grea. Dacă ne referim la faptul, arătat de recensămîntul din 1930, că 33,5% din totalul exploatațiilor agricole din țară posedau pămînt între 1—3 ha, înseamnă că în linii generale o treime din gospodăriile agricole posedau un plug la mai mult de 3 gospodării, o grapă la mai mult de patru gospodării și o semănătoare la mai mult de 1 850 de gospodării. Se mai constată din aceste date că, cu cît gospodăriile anchetate erau mai mari ca suprafață de pămînt deținută, utilarea lor cu unelte era mai bună, creșteau posibilitățile de efectuare în mai bune condiții a muncilor agricole. În același timp, folosirea inventarului în marile gospodării era mult mai rațională și mai rentabilă decît în cele mici.

Analiza datelor acestei cercetări monografice scoate în evidență următoarele concluzii :

a) Din 11 680 de gospodării cercetate, numai 5 595 — deci mai puțin de jumătate — posedau plug, în ciuda faptului că suprafața de pămînt ce revenea la o asemenea unealtă (7,2 ha) era prea redusă pentru

[13] Institutul de științe sociale al României, *60 sate românești cercetate de echipele studențești în vara anului 1938. Ancheta sociologică*, vol. II, Buc., 1941, p. 32—43 și urm.

www.dacoromanica.ro

putința de lucru a plugului, ceea ce însemna că această investiție era o sarcină prea mare și apăsa asupra micii gospodării țărănești.

b) De asemenea, terenul ce revenea la o grapă (9 ha) era prea mic, iar timpul de folosire în lucru prea scurt — deși, numărul grapelor fiind mai mic decît al plugurilor, grăpatul nu desăvîrșea întotdeauna arătura.

c) Numărul mașinilor de semănat, o semănătoare la 74,4 gospodării sau la 255,4 ha, era prea redus față de necesități.

d) Numărul de gospodării la care revenea un plug și o grapă scădea de la mica gospodărie agrară către cea mare, în timp ce numărul de hectare care revenea la aceste unelte creștea de la mica gospodărie către cea mare. Aceasta dovedea clar o mai rentabilă utilizare a acestui inventar mort de către categoriile de gospodării cu întinderi mai mari.

De mare importanță din punctul de vedere al investițiilor și al problemei rentabilității este concluzia ce o tragem din aceste date: cu cît suprafața gospodăriei era mai mică, cu atît și folosirea utilajului cu care era înzestrată devenea mai neeconomică. Cu drept cuvînt, s-a făcut observația că cifrele cu privire la suprafața de pămînt arabil ce revenea la o unealtă „arată modul în care gospodăriile mici și mijlocii erau puse în alternativă sau de a nu cumpăra utilaj, sau de a se greva în investiții nerentabile, dată fiind imposibilitatea folosirii raționale chiar și a unui utilaj mărunt (plug, grapă). Aceasta, bineînțeles, făcînd abstracție de toate celelalte condiții de inegalitate economică"[14]. În timp deci ce o mare parte din micile gospodării țărănești erau lipsite de unelte agricole, cele care le posedau erau grevate de o sarcină grea din punctul de vedere al amortizării investiției. Cu mult mai bună din acest punct de vedere era situația gospodăriilor mari agricole, cu peste 10 ha, care foloseau în mod mai rentabil acest utilaj agricol. Același lucru se constată și în ceea ce privește rentabilitatea investițiilor în construcții ce deserveau direct sau indirect procesul de producție în agricultură.

Ieșea astfel încă o dată în evidență — împotriva celor ce susțineau teoria „superiorității micii gospodării bazate pe muncă" în agricultura României — că marea gospodărie agricolă era cu mult mai rentabilă decît mica gospodărie, deoarece putea folosi în mod mult mai judicios utilajul agricol. Mai mult: marea gospodărie agricolă putea folosi un utilaj superior celui al micii gospodării, existînd o diferență calitativă între tehnica marii exploatări agricole și aceea a micii gospodării țărănești.

Comentînd datele anchetei monografice din 1938, V. Madgearu constata cu privire, în general, la acest inventar de unelte și mașini agricole și, în special, la cel privind mașinile agricole: „Aceste constatări învederează că înzestrarea tehnică a agricultorilor mici cu suprafețe de pînă la 10 ha în mod rațional — îndeosebi cu mașini de semănat, secerat și treierat — nu este posibilă decît prin cooperație, abia de la 10 ha în sus constatîndu-se tendința și putința individuală a agricultorului de a-și procura inventarul agricol de care are nevoie"[15].

Situația arătată de cercetarea monografică din 1938 cu privire la investiții în funcție de mărimea gospodăriei agricole era de altfel confir-

[14] C. Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Buc., 1956, p. 58—59.
[15] V. Madgearu, *op. cit.*, p. 74.

www.dacoromanica.ro

mată și de o altă cercetare, întreprinsă de către secția de economie rurală a ICAR-ului, care a cercetat un număr de 15 158 de exploatații agricole.

Și această cercetare scoate în evidență că, pe măsură ce exploatația agricolă crește, în genere scade valoarea inventarului la hectar, o reducere

Evaluarea inventarului agricol din 15 158 de exploatații [16]

Suprafața de pământ a exploatației (ha)	Nr. exploatațiilor studiate	Suprafața medie (ha)	Valoarea clădirilor (lei/ha)	Valoarea inventarului mort (lei ha)	Valoarea inventarului viu (lei ha)
0—3	3 716	2,07	15 236	1 542	2 682
3—5	4 174	4,29	8 228	1 016	1 945
5—10	4 151	7,27	6 569	871	1 559
10—25	2 571	10,99	5 261	975	1 297
25—50	360	34,16	4 393	1 069	1 000
50—100	106	68,50	3 705	1 253	730
peste 100	79	231,51	3 510	829	706

accentuată marcînd-o îndeosebi investițiile în clădiri. Cheltuielile de investiții cele mai ridicate la unitatea de suprafață le prezentau micile gospodării sub 3 ha. De remarcat că la aceste gospodării mici peste 50% din valoarea clădirilor era reprezentată de casa de locuit. În privința inventarului mort, de asemenea această mică gospodărie era grevată de investițiile, proporțional, cele mai mari, deși unui număr însemnat le lipsea inventarul strict necesar.

Interesul deosebit prezentat de acest studiu monografic îl prezintă faptul că au fost cercetate și un număr de gospodării moșierești cu peste 100 ha. După cum se vede, tocmai în aceste mari exploatații, investițiile la hectar — atît în ceea ce privește construcțiile, cît și în ceea ce privește uneltele, mașinile, vitele — erau cele mai mici în raport cu toate celelalte exploatații.

În schimb, exploatațiile agricole mici cu pământ pînă la 3 ha erau grevate de investiții, proporțional, mult mai mari, atît pentru inventarul mort, cît și pentru clădiri. Aceasta scotea în evidență superioritatea marii gospodării agricole față de cea mică, din punctul de vedere al investițiilor.

Datele arătate mai sus privind unele aspecte ale investițiilor de capital fix în agricultura României scot în relief faptul că, în perioada interbelică, cheltuielile destinate creării de noi fonduri fixe sau reconstruirii celor existente au fost mici în raport cu necesitățile dezvoltării acestei ramuri a economiei naționale.

O situație asemănătoare a existat și în ceea ce privește inventarul viu al gospodăriilor agricole.

Departe de a se progresa, pe întreaga țară șeptelul a marcat în perioada interbelică un regres, iar acțiunile cu caracter economic ce au fost întreprinse s-au dovedit insuficiente, investițiile efectuate fiind relativ mici. Astfel, între anii 1921—1938 a avut loc o scădere însemnată

[16] N. Cornățeanu, *Cercetări asupra rentabilității agriculturii țărănești*, Buc., 1935.

www.dacoromanica.ro

a efectivului de taurine, un spor al numărului cabalinelor, în timp ce efectivul de ovine şi porcine s-a menţinut [17].

Vom arăta aci cîteva date privind înzestrarea cu animale a gospodăriilor agricole spre a vedea măsura în care aceste investiţii grevau diversele categorii de întreprinderi agricole.

Statistica animalelor întreprinsă în anul 1935 a arătat următoarea repartizare a exploatărilor ţărăneşti, după numărul de animale.

Repartizarea gospodăriilor ţărăneşti pe categorii după numărul animalelor şi după mărimea exploatărilor în anul 1935 [18]

(în % din totalul exploatărilor cu întinderea respectivă)

Numărul animalelor	Mărimea exploatării				
	0—1 ha	1—3 ha	3—5 ha	5—10 ha	peste 10 ha
1	2	3	4	5	6
Vite mari (trăgătoare şi vaci)					
0 capete	35,2	33,3	20,4	4,9	2,8
1 cap	27,6	25,3	19,8	7,0	3,7
2 capete	22,5	22,1	24,1	23,3	10,7
3—5 capete	14,2	18,9	34,9	62,0	62,5
peste 5 capete	0,5	0,4	0,8	2,8	20,3
Porci					
0 capete	60,2	53,8	46,6	39,8	30,8
1—2 capete	36,0	40,7	45,6	46,6	43,1
3—5 capete	3,1	4,6	6,5	10,7	16,5
6—20 de capete	0,7—	0,9	1,3	2,8	8,5
peste 20 de capete	—	—	0,3	0,1	1,1
Oi					
0 capete	64,8	52,8	42,3	35,4	30,8
1—2 capete	10,2	8,6	6,3	4,4	2,8
3—5 capete	13,6	18,6	18,4	13,8	7,5
6—20 de capete	10,7	18,5	30,3	40,2	39,1
peste 20 de capete	0.7	1,5	3,0	6,2	19,8

Rezultă din aceste date că un procent important din gospodăriile mici ţărăneşti, avînd pînă la 5 hectare pămînt, nu posedau vite mari, porci, oi şi că, cu cît aceste exploatări agricole erau mai mici, lipsa de animale se făcea simţită mai puternic. În acelaşi timp însă, tot gospodăriile mici ţărăneşti şi nu cele cu pămînt peste 10 hectare erau încărcate cu un inventar viu mai mare în raport cu posibilităţile lor de investiţii. Astfel, aproape 1/4 din gospodăriile cu 1—3 hectare şi cu 3—5 hectare posedau 2 vite mari, aproape 19% din cele cu 1—3 hectare şi 35% din cele cu 3—5 hectare întreţineau 3—5 vite mari.

În acelaşi timp, 18,5% din exploatările agricole cu 1—3 ha şi 30% din cele cu 3—5 ha aveau 6—20 de oi.

Aceste date scot în relief aceeaşi concluzie ce a reieşit din analiza investiţiilor privind inventarul de unelte şi maşini agricole al gospodă-

[17] *Anuarul statistic al României. 1939 şi 1940*, p. 450—451.

[18] *Statistica animalelor domestice pe anul 1935*, Buc., 1936, p. 32.

www.dacoromanica.ro

riilor : cele mici sufereau fie de lipsa acestui inventar viu, fie de o încărcare prea mare față de posibilitățile lor economice, deci erau grevate de investiții, proporțional, mult mai mari decît gospodăriile țărănești înstărite și cele moșierești. În schimb, în exploatațiile mari, cu pămînt mult, valoarea investițiilor la ha în inventar viu era mai redusă în raport cu celelalte exploatații, folosirea acestuia fiind mai economică, dovadă a superiorității marii gospodării agricole față de cea mică.

Cercetările economice privind rentabilitatea diverselor categorii de gospodării întreprinse în perioada interbelică au confirmat aceste concluzii. Studiul efectuat de secția de economie rurală a ICAR-ului privind 15 158 de exploatații agricole a arătat o valoare a inventarului viu invers proporțională cu mărimea exploatației.

Valoarea inventarului agricol viu din 15 158 de exploatații [19]

Mărimea exploatației	lei/ha
— 3 ha	2 682
3— 5 ha	1 945
5—10 ha	1 595
10—25 ha	1 297
25—50 ha	1 000
50—100 ha	730
peste 100 ha	706

Astfel, datele arată că, cu cît exploatația agricolă era mai mare, valoarea la ha a inventarului viu era mai mică.

Este semnificativ faptul că autorul lucrării citate, împotriva evidenței scoase în relief de datele statistice, trăgea concluzia că, "în lumina acestor cifre, proprietatea mică țărănească apare într-o situație mai favorabilă, iar critica îndreptată în contra ei apare cu totul nefondată "[20]. Peste cîțiva ani numai, același autor trebuia să scrie : "Una din criticile, de altfel întemeiate, aduse de socialiștii marxiști proprietății mici este risipa ce se face cu anumite grupe de capital, în special clădiri, mașini și vite de muncă... Exprimînd în indici valoarea inventarului mort la hectar, rezultă că marea proprietate peste 100 hectare are 47% mai puțin inventar la hectar decît modesta gospodărie țărănească sub 3 hectare, care, prin numărul ei, predomină. Cu toată această grevare de capital, țăranul nu seamănă cu mașina, ară uneori cu plug de lemn și nu posedă nimic din inventarul recomandat de tehnica modernă, suportînd însă un amortisment și o dobîndă mult mai mare la hectar "[21].

Situația investițiilor în construcții care deserveau direct sau indirect producția agricolă a României era asemănătoare cu aceea a investițiilor în mașini, unelte agricole și animale. Valoarea la hectar a acestor investiții în clădiri era — cum au arătat studiile comparative ale Institutului internațional de agricultură din Roma — de ordinul a 100 de franci aur, pe cînd în țările Europei centrale ea era în jurul sumei de

[19] N. Cornățeanu, *op. cit.*, p. 95.

[20] *Ibidem*, p. 101.

[21] M. Cornățeanu, *Condițiile pentru intensificarea agriculturii românești*, Buc., 1934, p. 54—55.

www.dacoromanica.ro

500 de franci aur la hectar[22]. Cea mai mare parte din investiţiile în clădiri din agricultura României era formată din locuinţele ţărăneşti şi numai o mică parte o formau investiţiile în grajduri, saivane, remize, hambare etc. Iată valoarea clădirilor la hectar în anul 1928—1929 în diferite ţări:

Valoarea investiţiilor în clădiri la ha în anul 1928—1929 în cîteva ţări europene[23]

Norvegia	2 582,24 franci aur la ha
Elveţia	2 320,05 „ „ „
Danemarca	1 028,16 „ „ „
Cehoslovacia	688,54 „ „ „
Finlanda	572,70 „ „ „
Polonia	495,56 „ „ „
Austria	441,96 „ „ „
România	115,26 „ „ „

Aşadar, România era ţara cu o valoare extrem de mică a investiţiilor în clădiri la hectar, în cadrul acestor ţări europene. Aceasta a contribuit la starea de înapoiere a creşterii vitelor, la proasta întreţinere a animalelor de muncă, la păstrarea în condiţii improprii a recoltelor de cereale etc.

Concluziile trase cu privire la investiţiile în maşini, unelte, vite etc. se impun şi în ceea ce priveşte cele din construcţii. Astfel, cu cît gospodăria era mai mică, volumul investiţiilor la hectar în clădiri era mai mare, valoarea clădirilor descrescînd cu întinderea exploataţiilor.

Valoarea clădirilor din 15 158 de exploataţii[24] (în lei/hq)

mărimea exploataţie	valoarea clădirilor
— 3 ha	15 236
3— 5 ha	8 228
5 —10 ha	6 569
10— 25 ha	5 261
25— 50 ha	4 393
50—100 ha	3 705
peste 100 ha	3 510

Contrar celor afirmate în genere de lucrările de specialitate, la gospodăriile mai mari de 3 ha, cea mai mare parte a investiţiilor o reprezentau cele efectuate pentru construcţii de hambare, grajduri, saivane, remize etc. şi nu pentru case de locuit. Astfel, cercetarea a 34 de gospodării din 7 comune situate în lunca Dunării, efectuată în anul 1937, a arătat că circa 55% din volumul investiţiilor în construcţii la aceste gospodării era reprezentat de clădirile destinate direct producţiei agricole.

Această cercetare confirma în acelaşi timp constatarea că volumul investiţiilor la ha în construcţii agricole scădea pe măsura creşterii exploataţiilor, diferenţele fiind deosebit de mari tocmai în privinţa acareturilor

[22] *Ibidem*, p. 46.
[23] A. Frunzănescu, *op. cit.*, p. 157.
[24] N. Cornăţeanu, *Cercetări asupra rentabilităţii agriculturii ţărăneşti*, p. 95.

www.dacoromanica.ro

destinate direct producției. Aceasta era o dovadă în plus în ceea ce privește superioritatea marii gospodării agricole față de cea mică. Ceea ce însă sublinia și mai puternic această concluzie era examinarea vechimii acestor construcții. Studiul efectuat de dr. Roman Moldovan

Valoarea clădirilor în 34 de gospodării din lunca Dunării[25]

mărimea exploatației	valoarea clădirilor (lei/ha)	
	case	Acareturi (grajduri porumbare etc.
3— 5 ha	6 054	8 414
5—10 ha	4 695	5 530
10—20 ha	3 502	3 490
media	4 750	5 811
% din valoarea clădirilor	45 %	55 %

în 37 de gospodării agricole din comuna Suseni, plasa Dîmbovnic, jud. Argeș, în anul 1939 a arătat că, în timp ce din 11 clădiri aparținînd proprietății moșierești de peste 100 ha, un număr de 6 aveau sub 10 ani vechime, una între 10—20 ani și 4 clădiri peste 20 de ani, din 30 de clădiri aparținînd proprietății de 1—3 ha, numai 8 aveau o vechime sub 10 ani, 9 clădiri între 5—10 ani și 13 peste 20 de ani. La gospodăriile analizate avînd 5—7 ha, toate aveau clădiri de peste 10 ani vechime[26]. În măsura — arăta autorul — în care gospodăriile foarte mici din această comună și-au reînnoit clădirile, au făcut-o nu din veniturile provenite din agricultură, ci din venituri anexe, din muncă la oraș etc.

Nici în celelalte domenii ale investițiilor în agricultura României situația nu era mai bună. Cum s-a mai arătat, cercetările științifice în domeniul agriculturii erau slab finanțate de către stat și în nici un fel de către proprietarii particulari. Aceeași situație era și în ceea ce privește lucrările de ameliorare a solului, investițiile de stat în ceea ce privește creșterea de cadre calificate etc.[27].

[25] Ing. Marin V. Banu, *Organizarea și rentabilitatea agriculturii țărănești în Lunca Dunării*, Buc., 1939, p. 34.

[26] Roman Moldovan, *Viața economică a comunei Suseni*, în „Sociologie românească", an. IV/1942, n. 7—12, p. 449—450.

[27] Iată numai cîteva date cu privire la investițiile în aceste domenii. Deși în perioada interbelică s-a desfășurat o bogată activitate de cercetare științifică de către savanți și oameni de știință în domeniul agriculturii, aceste lucrări nu găseau condiții prielnice de dezvoltare, iar rezultatele obținute nu-și găseau o aplicare pe scară largă în agricultura țării. În cadrul Institutului de cercetări agronomice (ICAR), înființat în 1928, s-a efectuat caracterizarea principalelor tipuri de sol, stabilirea gradului de fertilitate și aplicarea diferențiată a îngrășămintelor, studierea agrotehnicii principalelor plante de cultură în diferite zone, au fost create soiuri noi de grîu, porumb etc., au fost formați cercetători științifici de valoare etc.

În cadrul Institutului de cercetări zootehnice au fost de asemenea întreprinse valoroase cercetări științifice, în direcția ameliorării raselor de animale, combaterii unor boli contagioase. Toate aceste cercetări însă erau urmărite cu puțin interes, necoordonate, nestimulate de organele de stat. Se acordau prea puține fonduri din bugetul statului pentru asigurarea bazei materiale corespunzătoare unor asemenea cercetări. În condițiile agriculturii fărîmițate în loturi mici și

www.dacoromanica.ro

De aceea, economiştii vremii erau nevoiţi să facă constatarea acestor realităţi cu consecinţe extrem de grele pentru întreaga economie românească :

„Dacă, pe lîngă aspectele lipsei de capital în gospodăriile agricole, adăugăm capitalurile necesare, după cum am arătat, pentru investiţii de ordin politic, cum este cazul refacerii drumurilor, construcţiei silozurilor, şcolilor de agricultură, irigaţiilor în stil mare, colonizărilor, plantaţiilor etc., cum şi capitalul necesar pentru o serie de întreprinderi particulare în legătură cu agricultura sau mai ales cu valorificarea produselor agricole, credem că nu am exagerat cînd am afirmat că *factorul minor în agricultura românească este capitalul sub orice formă*" [28].

Slabele investiţii în agricultura României erau urmarea şi a faptului că agricultura s-a bucurat de puţine credite din partea Băncii Naţionale şi a celorlalte bănci—gospodăriile ţărăneşti, în special, fiind aproape complet lipsite de posibilităţi de a obţine credite pe termen lung. Dacă lucrările de îmbunătăţiri funciare, amenajări şi drumuri, construcţii şi silozuri, finanţarea reţelei de învăţămînt agricol etc. trebuiau să fie efectuate din bugetul statului, alte cheltuieli de investiţii, ca cele necesitate de dezvoltarea creşterii animalelor, îmbogăţirea şi mărirea utilajului agricol, ridicarea de construcţii, amenajarea de plantaţii pomiviticole, procurarea de mijloace de transport etc., ar fi trebuit să fie efectuate de către gospodăriile agricole fie cu fonduri proprii, fie cu credite pe termen lung.

Examinarea pe ansamblu a investiţiilor efectuate în agricultura României în perioada interbelică în comparaţie cu alte state europene arată că, în ţara noastră, cheltuielile pentru crearea de noi fonduri fixe sau îmbunătăţirea celor existente au fost mici, situînd România pe o treaptă inferioară în raport cu statele cu o agricultură capitalistă dezvoltată.

---

ale înzestrării tehnice rudimentare a majorităţii gospodăriilor, aceste cercetări ştiinţifice nu-şi puteau găsi o aplicare pe scară largă şi care să ducă la rezultate simţitoare.

Lucrările de ameliorare s-au bucurat de foarte puţină atenţie. În întreaga perioadă interbelică au fost irigate abia 15 000 ha. Tot atît de puţină preocupare a existat şi pentru recuperarea terenurilor inundabile şi redarea lor agriculturii. Debitul inconstant al apelor în anumite perioade, în special al celor ce curg în zonele de cîmpie, dădea naştere la inundaţii păgubitoare. Prin construcţii de diguri şi prin lucrări de desecare în lunca Dunării, în cîmpia Tisei, în lunca Prutului, a Siretului inferior etc. se puteau scoate de sub inundaţii şi reda agriculturii peste 1 100 000 ha.

Cu toată marea însemnătate a agriculturii în economia naţională, învăţămîntul agricol era dintre cele mai slab dezvoltate ramuri ale învăţămîntului. În anul 1929, reţeaua învăţămîntului superior agricol cuprindea două academii de studii agronomice (Bucureşti şi Cluj), o secţie de ştiinţe agricole la Facultatea de ştiinţe a Universităţii Iaşi, o facultate de medicină veterinară la Bucureşti. Ca şcoli medii şi inferioare funcţionau 4 şcoli medii agricole, 46 de şcoli inferioare de agricultură de diferite specialităţi, 14 şcoli elementare de agricultură şi 18 şcoli de economie casnică. Prin legea din 1938, academiile de agricultură au fost transformate în facultăţi de agricultură în cadrul politehnicilor din Bucureşti, Cluj, Iaşi.

Profilul tuturor acestor şcoli nu era bine precizat şi se schimba de la un an la altul. Lipseau mijloacele materiale necesare înzestrării şcolilor de agricultură, lipseau într-o mare măsură cadrele didactice specializate şi manualele didactice. În anul şcolar 1938/1939, numărul elevilor înscrişi în învăţămîntul agricol de grad inferior nu a depăşit cifra de 4 279 de elevi, iar cel al absolventilor abia 1 080. Într-o perioadă de 26 de ani, între cele două războaie mondiale, au fost pregătiţi abia 4 107 ingineri agronomi şi medici veterinari, adică 195 de specialişti cu studii superioare în medie pe an. În anul 1938, pe întreaga ţară revenea un inginer agronom la 12 500 ha teren agricol. În aceste condiţii, producţia agricolă era în mare măsură lipsită de ajutorul calificat pe care îl puteau da cadrele de specialitate.

[28] A. Frunzănescu, *op. cit.*, p. 160.

www.dacoromanica.ro

Astfel în anul 1936-1937 — după calculele efectuate de specialiști —, în timp ce volumul investițiilor la hectar se ridica în Elveția la 1 318 franci aur, în Cehoslovacia la 546 franci aur, în Norvegia la 508 franci aur, în Austria la 370 franci aur, în România era abia de 106 franci aur, în Polonia de 145 franci aur, în Finlanda de 150 franci aur[29].

Datele arată un nivel al investițiilor în mașini și unelte agricole, animale și capital de rulment care situa România între țările cu agricultură extensivă, cu un capital mediu de exploatare mult sub nivelul țărilor cu agricultură capitalistă intensivă, ca Elveția, Danemarca, Olanda, Belgia etc. „Practic — arăta autorul citat — , România are la hectar un inventar mai slab decît acela care rezultă din evaluarea lui la hectar în franci aur", deoarece trebuie să ținem seama și de puterea de cumpărare a agricultorilor din aceste țări ; în țările industriale, ca Elveția, Suedia, Belgia, Cehoslovacia etc., 100 de franci aur reprezenta o mai mare putere de cumpărare decît în România. În acele state, prețul produselor agricole era mai mare și al celor industriale mai mic decît în România. De asemenea, raportul dintre prețul interior și cel mondial la grîu era, în anul 1935, în Germania, Cehoslovacia și Franța 3, în Austria 2,5, în timp ce în România era abia 1,5, ceea ce însemna că puterea de cumpărare era mult mai mare în acele țări, pentru agricultori, decît la noi.

Investițiile reduse din agricultura României s-au datorat în mare parte faptului că această ramură a economiei naționale a fost slab finanțată și s-a bucurat de puține credite din partea Băncii Naționale sau a celorlalte bănci, gospodăriile țărănești, în special, fiind în măsură insuficientă sprijinite cu credite. Dacă lucrările de amenajări de drumuri, construcții de silozuri, îmbunătățiri funciare, întreținerea rețelei de învățămînt agricol și cercetare științifică trebuiau să fie efectuate din bugetul statului, celelalte cheltuielei de investiții, ca cele pentru mărirea și îmbunătățirea utilajului agricol, ridicarea de construcții, amenajarea de plantații pomivitícole, procurarea de mijloace de transport, dezvoltarea creșterii animalelor etc., trebuiau să fie efectuate de către gospodăriile agricole din fonduri proprii sau cu ajutorul creditului agricol.

În perioada interbelică, creditul agricol a fost acordat de instituții specializate de credit, de bănci comerciale și de particulari. Dacă avem unele date asupra primelor două surse ale creditului pentru agricultură, sîntem aproape total lipsiți de informații statistice asupra creditului particular.

Instituțiile specializate de *credit agricol pe termen lung* care au activat în perioada interbelică au fost: Creditul funciar rural, înființat la 1 iunie 1873, Creditul agricol ipotecar al României, creat în 1931, și Casa rurală, înființată în 1908 și reorganizată în 1930 și 1939. Instituțiile de *credit agricol pe termen mijlociu și scurt* erau: Institutul național de credit agricol, creat prin legea din 1 aprilie 1937 și căruia i s-a schimbat denumirea în Banca pentru industrializarea și valorificarea produselor agricole (BINAG) prin legea din 7 ianuarie 1939, casele județene de împrumut pe gaj ale agricultorilor înființate prin legea din 10 martie 1915 și desființate în 1939, o dată cu crearea BINAG-ului, casele de credit pentru agricultori, înființate în anul 1924 sub egida Creditului funciar rural, cooperativele de credit

[29] N. Cornățeanu, *Condițiile pentru intensificarea agriculturii românești*, p. 52.

www.dacoromanica.ro

agricol sau băncile populare îndrumate de Banca centrală a cooperativelor, înființată în 1929 și transformată în anul 1938 în Institutul național al cooperației[30].

Aceste instituții specializate de credit agricol au fost create de către stat sau din inițiativa și cu sprijinul statului, avînd, prin legi speciale, privilegii în ceea ce privește prioritatea creanțelor și urmărirea debitorilor. Cu toate acestea, sprijinul dat de stat a fost cu totul insuficient iar reescontul acordat de Banca Națională a fost mic față de cel necesar. În general, instituțiile de credit agricol au trebuit să se mărginească la mijloacele proprii de lucru, avînd o slabă legătură cu piața capitalurilor. Unele dintre aceste instituții au efectuat numai slabe încercări de a absorbi disponibilități private ale pieței capitalurilor, și anume: Creditul funciar rural prin emisiunile de scrisuri, Casa rurală prin emiterea de bonuri rurale și Creditul ipotecar agricol prin emiterea de obligațiuni.

În același timp, mijloacele financiare proprii ale acestor instituții de credit agricol au fost numai în parte folosite în scopul acordării de împrumuturi agricultorilor, în proporție însemnată aceste mijloace fiind sustrase de la finanțarea agriculturii prin plasarea în titluri, rente sau alte plasamente bancare.

Banca Națională — cum s-a arătat — a acordat agriculturii credite restrînse în raport cu necesitățile de finanțare ale acestei ramuri, iar termenul de scont al efectelor emise de agricultori era prea scurt în raport cu durata specifică a procesului de producție în cultura plantelor sau creșterea animalelor. Abia în anul 1929 acest termen a fost majorat la 9 luni, dar numai pînă la concurența a 25% din portofoliul de efecte al B. N. R., cotă care s-a lărgit în anul 1934 la 40%[31]. Următorul tabel arată evoluția efectelor admise la scont de către B. N. R. în anii 1928-1938 și proporția în care au fost acceptate cambii semnate de agricultori.

Rezultă din aceste date că, din totalul scontului acordat de B. N. R., o cotă relativ redusă a fost afectată agriculturii și care după anul 1931 s-a micșorat substanțial pînă a prezentat procente neînsemnate, de 2-3%. Practic, după adoptarea legii conversiunii datoriilor agricole, agricultorii nu au mai avut acces la scontul B. N. R. În același timp, datele de mai sus scot în relief faptul că, chiar din cota redusă acordată agriculturii, procentul efectelor cu scadență peste trei luni a fost mic, ceea ce reflectă „adaptarea insuficientă a operațiunilor de scont ale Institutului de emisiune la caracterul producției agricole și la necesitățile agricultorilor"[32].

Este evident că finanțarea agriculturii pe calea scontului la B. N. R. constituia numai o parte redusă din volumul creditului de care s-a bucurat această ramură. Conform datelor Ministerului de Justiție, Serviciul statisticii judiciare — calculate pe baza cererilor introduse în temeiul legii de

[30] Cu privire la creditul agricol în perioada interbelică, vezi *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 593—602 și 637—642; *Contribuții la problema reorganizării creditului în România*, vol. I. Creditul pentru agricultori, creditul pentru meseriași, Buc., 1938; V. Slăvescu, *Creditele funciare din România*, Buc., 1924; C. Kirițescu, *Die Landwirtschaft und die Entwicklung des organisierten Agrarkredits in Rumänien*, Würzburg, 1934; C. Filipescu, *Creditul în agricultură*, Buc., 1928; D. Pascu, *Creditul agricol în fața crizei*, Buc., 1938; F. Horac, *Casele de împrumut pe gaj ale agricultorilor*, Buc., 1937; V. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, Buc., 1940, p. 336—348.

[31] V. Madgearu, *op. cit.*, p. 337.

[32] *Ibidem*, p. 339.

www.dacoromanica.ro

Evoluția efectelor admise la scont de către B.N.R. în anii 1928–1938[33]

Anul	Numărul efectelor scontate			Valoarea efectelor scontate (milioane lei)		
	Total	din care semnate de agricultori	%	Total	din care semnate de agricultori	%
1928	763 831	397 577	56,06	43 409	9 972	22,97
1929	1 192 400	699 481	58,66	45 433	*12 247	33,80
1930	1 293 597	835 795	64,61	39 894	** 3 108	37,66
					*11 696	
					** 3 329	
1931	1 272 019	840 772	66,09	45 454	*10 243	32,34
					** 4 455	
1932	593 702	258 997	43,62	39 453	* 4 295	13,19
					** 908	
1933	289 862	49 652	17,13	30 376	1 555	5,12
1934	208 548	42 905	20,57	25 458	1 395	5,48
1935	119 273	12 762	10,70	16 488	390	2,37
1936	124 418	24 124	19,40	18 988	604	3,21
1937	129 164	45 504	35,23	20 692	720	3,48
1938	183 320	91 333	49,82	32 081	1 584	4,94

* Efecte cu scadența sub 100 de zile.
** Efecte cu scadența peste 100 de zile.

asanare a datoriilor agricole din 19 aprilie 1932, fie de către debitori, fie de către creditori — , împrumuturile acordate agricultorilor se ridicau la suma totală de 52,4 miliarde lei.

Valoarea împrumuturilor acordate agricultorilor înaintea legii pentru asanarea datoriilor agricole din 19 aprilie 1932[34]

Împrumuturi date proprietarilor cu peste 10 ha			Împrumuturi date proprietarilor cu pămînt pînă la 10 ha		
de către	milioane lei	%	de către	milioane lei	%
particulari	10 600	70,79	băncile comerc.	16 300	43,58
Creditul funciar rural	2 276	15,19	particulari	11 758	31,42
băncile comerciale ș.a.	1 300	8,68	băncile populare	9 061	24,21
casele de credit ale agric.	582	3,88	Casa rurală	211	0,56
casele de împrumut pe gaj	215	1,46	casele de credit ale agric.	64	0,17
			casele de împrumut pe gaj	23	0,06
	14 973	100.00		37 417	100,00

Rezultă din aceste date că, creditul acordat de instituțiile specializate era redus în raport cu volumul total al creditului agricol—circa 20% pentru

[33] *Ibidem*, p. 338.
[34] *Contribuții la problema reorganizării creditului în România*, vol. I. Creditul pentru agricultori, creditul pentru meșteșugari, Buc., 1938, p. 32.

www.dacoromanica.ro

proprietatea funciară de peste 10 ha şi 25% pentru cea de pînă la 10 ha. În acelaşi timp, un loc important l-au ocupat Creditul funciar rural, pentru marea proprietate, şi băncile comerciale, pentru micile gospodării agricole. De asemenea, creditul particular a avut o pondere foarte importantă, peste 31% la mica proprietate şi mai mult de 70% la cea mijlocie şi mare, din totalul valorii împrumuturilor acordate. Cele 14,9 miliarde lei erau datorate de 16 839 de proprietari, respectiv circa 11% din numărul total al proprietarilor funciari cu peste 10 ha. Aceştia posedau 887 500 ha din cele 4 453 000 ha aparţinînd proprietăţii agricole de peste 10 ha. În medie, datoria era de 6 900 de lei pe hectar şi de 89 000 de lei pe proprietar agricol, dacă circa 12 000 de proprietari aveau datorii de aproximativ 5 000 de lei la hectar, 192 de debitori datorau circa 99 000 de lei la ha, iar restul între 30 000—40 000 de lei la hectar.

Cele 37,4 miliarde lei constituind datoria proprietăţii mici pînă la 10 ha erau în sarcina a 2 474 781 de debitori agricoli, respectiv 64% din numărul total al proprietarilor funciari cu pămînt pînă la 10 ha. Aceştia posedau 5 696 000 ha din cele 9 692 000 ha ale proprietăţii din această categorie, iar datoria medie era de 6 600 de lei pe hectar şi de 15 000 de lei pe proprietar agricol din această categorie.

În condiţiile acestei excesive îndatoriri a aproape 2/3 din micile gospodării ţărăneşti, ale dobînzilor cămătăreşti percepute, în condiţiile grelelor urmări ale crizei agrare începute încă din 1926, conversiunea datoriilor agricole a fost o necesitate absolută social-economică. După aducerea însă a legilor de asanare a datoriilor agricole din 19 aprilie 1932 şi 26 octombrie 1932, a legii conversiunii din 7 aprilie 1934, creditul agricol a suferit o reducere masivă—lucru evidenţiat şi de valoarea redusă a efectelor semnate de agricultori, scontate la B.N.R.

În anii imediat următori aducerii legii conversiunii datoriilor agricole, băncile populare, care au avut o pierdere de circa 3 miliarde de lei ca urmare a aplicării acestei legi, mai aveau la dispoziţie un capitol de aproximativ 5,6 miliarde lei; creditul proprietăţii mijlocii şi mari s-a redus la circa 3,2 miliarde lei, iar băncile comerciale puteau dispune de circa 9 miliarde lei. Aceasta înseamnă că, în total, agricultura putea fi finanţată cu circa 18 miliarde lei, adică 1/3 din mijloacele de credit anterioare conversiunii[35]. Această posibilitate virtuală de finanţare era cu mult mai mică decît cea de care dispunea agricultura moşierească de dinaintea primului război mondial. În timp ce înainte de conversiune creditul agricol s-a cifrat la aproximativ 1,6 miliarde lei aur (a 32-a parte din cele 52 miliarde lei), iar după aplicarea legii din 1934 la circa 1/3 din această sumă, înaintea primului război mondial s-a cifrat la 2,4 miliarde lei aur[36].

Pentru a avea o imagine a posibilităţilor de credit agricol în anul 1938, redăm capitalul şi rezervele instituţiilor de credit agricol, ca şi sumele puse la dispoziţia agricultorilor de către Banca Naţională.

---

[35] V. Madgerau, *op. cit.*, p. 84.

[36] *Ibidem*, p. 84—85

www.dacoromanica.ro

Capitalul, rezervele și sumele puse la dispoziția agricultorilor în anul 1938 [37]

	milioane lei
1. Capitalul instituțiilor de credit agricol	3 742
2. Rezervele „ „ „	635
3. Obligațiuni subscrise de stat la creditul ipotecar	1 361
4. Reescont cambii agricole	1 584
5. Credit deschis de Banca națională a cooperativelor de credit	1 000
6. Idem pentru valorificarea inului și cînepii	500
7. Idem pentru valorificarea cerealelor	2 200
Total :	11 022

Este evident că creditul agricol efectiv era mult mai mic decît această sumă, deoarece instituțiile de credit nu-și puteau imobiliza întregul capital și rezervele; de asemenea, din suma de 1 miliard lei pusă la dispoziția Băncii pentru industrializarea și valorificarea producției agricole, aceasta nu a folosit decît 318 milioane, iar din suma de 1 miliard lei destinată creditelor de producție țărănești, s-au utilizat numai 85 milioane lei.

În fapt, după conversiune, Banca Națională a României a folosit în mică măsură reescontul pentru finanțarea agriculturii, preferînd metoda deschiderii unor credite cu destinații speciale — pentru valorificarea cerealelor, a inului și cînepii, pentru cooperativele agricole de credit etc. Astfel, în anul 1938, Banca Națională a pus la dispoziția Institutului național al cooperației un credit de 1 miliard lei cu o dobîndă anuală mică, de 2%, pentru ca aceasta să creeze disponibilități cooperativelor de credit agricol, în vederea acordării de împrumuturi de producție și investiții, pe termene de 9 luni — 5 ani și 5 — 10 ani, micilor gospodării. Cum s-a arătat însă, pînă în martie 1939, din acest miliard de lei federalele și băncile populare au acordat credite de producție în valoare de 34 milioane de lei și de investiții pentru 51 milioane de lei.

Așadar, posibilitățile de finanțare a agriculturii și de asigurare a creditului necesar au fost reduse, iar „metodele de acoperire a nevoilor de credit agricol nu s-au dovedit a fi eficiente"[38], îndeosebi gospodăriile țărănești fiind în bună măsură lipsite de credit ieftin.

Cu drept cuvînt a observat V. Madgearu că, așa cum a fost conceput rolul Băncii Naționale în țara noastră, metodele sale de lucru nu erau adaptate la caracterul specific al operațiilor de credit agricol. Reescontul practicat era insuficient și neadaptat asigurării creditului pe termen scurt necesar producției agricole. Dobînzile percepute de băncile comerciale și de particulari de la producătorii agricoli erau mult prea mari, iar capitalul străin nu a manifestat interes pentru creditul nostru agricol[39].

[37] *Ibidem*, p. 347.

[38] *Ibidem*, p. 341.

[39] Capitalul străin a participat alături de statul român numai la Creditul agricol al României, creat în 1931, după stabilizarea monetară din februarie 1929, cu 48,5% din capitalul inițial subscris, deținînd 31 000 de acțiuni de preferință din cele 32 000 de acțiuni de preferință și 34 000 de acțiuni ordinare emise.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

TITU MAIORESCU, „*ÎNSEMNĂRI ZILNICE*"
(continuare) *

DE

AN. IORDACHE, M. IOSA, TR. LUNGU

Duminică 30 august/11 septembrie 1892. La 6 ore + 14° R, la 9 ore 18° R. Soare, cald.

Am sosit aseară la 9¼, de la Bușteni Achille, Ella și Mimi, Juca Lenș, Bica cu mireasa sa, născută Lahovari a prezidentului de la Casație, și Sander, a cărui soție e încă la Gununden pentru a face ceva ca să aibă copii. La gara București Mitică.

Acasă toate bine făcute, odaie de baie în fayence și aparatul de apă caldă și dușe cu sobița cea nouă din Viena, odaia Anicuței nou tapisată, aceasta și salonul cu parchet.

La masă la Bengescu (zioa lui, Sf. Alexandru) cu nou tapisată și mobilată casă.

Foarte cald.

Luni 31 august. Cald. La amiază 24° R — 30 C.

Tel[egramă]. Mademoiselle Moyen

Paris

Rue Séguier 1

Rentrés hier, envoyé 400 frs mandat poste

Netty

Vineri 4/16 sept[embrie]. Prea cald. Ieri sară greu de trăit în București din această cauză. Pe la 3 ore 25°R în umbră. Advocatura reînceput bine. Încasat deja 4 000 fr. de la întoarcere. Tot drumul plătit și cheltuielile reparațiilor în casă (parquet, baie etc.).

Sâmbătă 5 17 sept[embrie] 1892. Pledat la Trib[unalul] Comerț (căldură de năbușit) la 2¼ declararea în faliment Alcalay, la 2° 25′ acasă, la 2¾ la gară și spre Cîmpulung.

Tel[egramă]. Hotel Regal Cîmpulung.

Rog reservați astă seară cea mai bună odaie 2 paturi.

Maiorescu

Sosit la Cîmpulung la 9 ore sara, pe drum nimic de mîncat, decît pîine cu icre la Titu, unde și bere rece. Seveștii la otel, cinat jos tîrziu cu champagne rea, la otel bal, Anicuța nedormită, cu un păduche de lemn.

* B.A.R.S.R., Msse, Titu Maiorescu, „*Însemnări zilnice*", Jurnalele 14 și 15.

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 593—606, 1970.

www.dacoromanica.ro

Duminică 6/18 sept[embrie]. Cîmpulung. Pe la 5 dim[ineaţa] Anicuţa, de enervare şi mîncarea neregulată de ieri, vărsătură şi de 2 ori eşit afară. Mergem pe la 11 ore la Seveştii, foarte bine instalaţi, frumoasă privire cîmpenească de pe cerdac, curat, ei foarte gentili cu noi, ne reţin acolo. Sevescu, Coralie, Coraliţa, mai e şi Lina Budişteanu la ei. Sevescu a cumpărat un faeton şi 2 cai, cu care ne duce la Bughia şi la Fabrica de hîrtie.

Anicuţa se întramă. Sara Maus. Vine şi junele Cîmpineanu, cam smintit.

Zi foarte plăcută la sfîrşit, după întremarea Anicuţei. (Tocmai a 3[a] zi ne aducem aminte că duminecă 6 sept[embrie] era aniversarea căsătoriei noastre de acum 5 ani. Şi mai fericiţi sîntem acum decît atunci.)

Luni 7/19 sept[embrie]. *Cîmpulung*, soare, dar răcoare, aer plăcut, apă bună. Anicuţa bine de tot. Seveştii foarte prietinoşi. La 10 1/2 cu faetonul lui noi 5 la Rucăr (2 1/2 ore), dejun pe iarbă (prost marele otel Rucăr cu ungurul Langosi, fost maestru de călărit în Bucureşti cu toată aparenţa externă a otelului). La 6 ore înapoi, prînz totdeauna bun la Seveşti, sara Maus şi cu substitutul de procuror Koslinski, gentil, tînăr.

Marţi 8 20 sept[embrie]. Cîmpulung, timp splendid. După dejun, la 2°10′ plecăm din Cîmpulung. La gară Seveştii, Koslinski şi Procurora (de 7 ani în Cîmpulung, căsătorită acolo) Adrian. — La 8 1/4 în Bucureşti, cald; dar acasă bine, scrisoare de la Livia, de la Negruzeşti din Courmayeur şi Genua etc. Ne culcăm la 10 ore.

Mercuri 9/21 sept[embrie]. Bucureşti. Mă scol la 5 ore, la 5 1/2 pe terasă. La această oră foarte răcoare. Anicuţa doarme încă, era obosită aseară la culcare. Cetesc toate gazetele şi scriu jurnalul acesta. Trebuie să cetesc noua „Geschichte des rumän. Schriftums" de Rudow.

La dejun Pompiliu Eliad, venit din Paris din cauza morţii maicei sale. Tot copil nervos.

Joi 10/22 sept[embrie]. Sculat la 5 1/2 ore. Capul cam prins. Scriu Liviei şi frazeologului prost Alexandru M. Theodoru „teolog absolut" din Kerello Szt. Pál lîngă Tîrnave, care, pe temeiul rubedeniei cu Petru Maior, vrea să-mi cadă pe cap.

Luni 14 26 sept[embrie] 1892. Tot timp frumos, foarte cald peste zi, răcoare dimin[eaţa], şi sara. Alaltăeri, eri, astăzi tot consultaţii cu Krupenski, Corne, Boerescu, Păucescu în procesul Sturdza.

15/27 septemvrie 1892. Bucureşti. Tot vreme frumoasă. Ziua foarte cald, sara răcoare. Tel[egramă]

Dymsza Batoum

Suis bien. Lettre pour Livia partie depuis 6 jours.

Majoresco

16 28 sept[embrie]. Rădulescu din Lipsca e aici. Foarte bună impresie.
Tel[egramă]. Bopp, Wien,

Giselastrasse, 1.

Französisch genügt. Uebersetzung Wird hier gemacht.

Majoresco

Luni 20 sept[embrie]/3 oct[ombrie]. Tot frumoasă vremea, dimineaţa la cafea, pe terasă, cu cerul albastru închis şi soarele scînteietor e totdeauna sărbătoare. Joia trecută studenţii

www.dacoromanica.ro

la noi la masă (eram 10), simbătă Carp* . . . , ieri Mitică şi nevastă-sa. De lucru dar nu prea ; finanţiar foarte bine. Încasat în aceste 20 zile sept[embrie] numai din advocatură 11 500 fr.

Mercuri 23 sept[embrie]/5 oct[ombrie] 1892. Tot vreme splendidă. Anicuţa dureri cu Me. Aurelie, dar astăzi mai bine.

Tel[egramă]. Foregger Wien

Trattaerhof

Brief gestern abgeschicht.

Majorescu

Simbătă 26 sept[embrie]/8 oct[ombrie]. Tot frumos, prea cald. Anicuţa fără dureri, dar slăbită.

Tel[egrama] Krupenski, advocat, Iaşi.

Văzut ministrul. Însărcinat telegrafic casierul Iaşi să controleze datele. Dacă exacte, va revoca măsurele. Deocamdată oprit depeşa către Beizadea Grigorie.

Maiorescu

Duminecă 27 sept[embrie]/9 oct[ombrie]. Sculat la 5 ore, făcut ceaiul meu matinal din timpul din urmă, 1/2 pahar. Mult de lucru, dar şi foarte bine finanţiar situat.

Tel[egramă]. Negruzzi Grand Hôtel Wien

Guarantaine erst Donnerstag möglich. Also reise gleich über Predeal, wo bis jetzt nur Desinfection gepäck. Packe schmutzige Wäsche apart.

Majorescu

Cer încîntător, albastru, senin, cald.

Cu toată intermitenta suferinţă fizică a Anicuţei, toată luna septemvrie a fost epoca cea mai intensiv fericită din viaţa noastră a amîndora, fericite au fost şi lunele aug[ust] şi iulie pe drum.

29 sept[embrie]/11 oct[ombrie]. Marţi. Acelaşi cer senin. Astăzi 2 procese şi botezul fetiţei Krupenski — Negri.

Tel[egrama] Hôtel Binder, Iaşi

Rog opriţi mîine mercuri sara iatac doue paturi şi salonaş.

Maiorescu

La 12 1/2 ore.

Tel[egramă]. Advocat Krupenski, Iaşi.

Văzut acum la Casaţie decisiunea luată la Curtea Casaţie ieri luni prin care asupra pledării Beizadea Grigorie în persoană şi Stătescu şi Missir strămută procesul Sturdza de la Iaşi la Curtea Bucureşti pentru legitimă suspiciune. Prin urmare nu venim Iaşi, rămîne fixarea termenului la Curtea Apel Bucureşti.

Maiorescu

---

* Indescifrabil în text.

www.dacoromanica.ro

Hôtel Binder, Iaşi
Rog nu opriţi odăile telegrafiate, fiind împedecată venirea mea Iaşi.

Maiorescu

Decisia Curţii de Casaţie subscrisă de 8 membri în cari : Schina, Liciu, Mandrea, Degrea, Tassu Prodan. Mare insultă gratuită adresă Curţii de Apel Iaşi cu primul prezident, Dimitrie G. Rosetti, membri : Mircea, Roiu etc.

Vineri 2/14 oct[ombrie] 1892. Pe la 7 ore dimin[eaţa] cutremur de pămînt, a doua zguduire destul de violentă. Atmos[fera] caldă şi picloasă.

Simbătă 3/15 oct[ombrie]. Neîntrerupt soare, cer splendid. Dimineaţa la 6 $^1/_2$ ore 8° R.

Luni 5/17 oct[ombrie] 1892. Timp frumos într-una. Ieri 4 Seveştii, Negruzzeştii, Mitică cu Alexandrina şi Miss la noi la masă.
Tel[egramă]. Dimitropolu. Advocat Tîrgovişte
Vă aştept mîine marţi,

Maiorescu

Eri deodată peste zi guturai, durere în cerul gurei şi gît — fără nici o răceală din parte-mi — evident infecţiune. Azi criză, ceva friguri, scurgere abundentă din nas, durere de gît şi la urechi, picioarele tăiate.
Iau ceva chinină, vaselină boricată în narine, 1/2 Seydlitz pulver.

Mercuri 7/19 oct[ombrie]. Azi deja aproape scăpat de acel guturai — 2 zile. Azi în sfîrşit ploa încet — termometrul la 10 ore dim[ineaţa] + 9°R. Dar de astădată aud *foarte rău* şi la urechia dreaptă, din cauza gutur[aiului].

Vineri 9/21 oct[ombrie] 1892. Soare, cer senin, dar dimin[eaţa] la 7 ore numai + 4 $^1/_2$°R. Aud foarte rău de 4 zile din cauza guturaiului. Dac-ar trece guturaiul şi ar rămînea surzenia?

Luni 12/24 oct[ombrie]. Timp splendid, dim[ineaţa] la 8 ore + 6°R, dar cu soarele viu se face cald peste zi. Mai bine cu surzenia mea, în proporţia în care trece guturaiul.
Tel[egramă]. Doamnei Emanuel Săvoiu.

Tîrgu — Jiu

Sînt foarte mişcat de încetare din viaţă a vechiului şi bunului meu prieten.

Maiorescu

Joi 15/27 oct[ombrie] 1892. Ploaie de toamnă rea. Ieri cu Anicuţa petrecut la farsa burlescă „Carmen of today" de compania engleză în teatrul băilor Eforiei.
Tel[egramă]. Advocat Krupenski, Iaşi.
Simbătă am aici proces în continuare. Dacă Iaşi se prelungeşte pînă luni şi credeţi prezenţa mea necesară, rog telegrafiaţi.

Maiorescu

Vineri 16/28 oct[ombrie]. Soare, cer splendid, dar la 8 ore dim[ineaţa] de abia + 2 1/2°R.
Tel[egramă]. Deputat Dimitropolu Tîrgovişte.
Nefiind angajamentul îndeplinit, nu pledez mîine la Curte.

www.dacoromanica.ro

Duminică 18/30 oct[ombrie] *1892*. Soare, senin, dar frig.

Dimin[eaţa] la 8 ore numai + 1/2°R. Azi căsătorie religioasă a lui Nicu Brăiloiu cu D-ra Lahovari (a prezidentului Curţii de Casaţie) la Doamna Bălaşa, ieri la Primărie. Am asistat şi noi, şi la felicitările acasă. Junii soţi au plecat azi la 5°50′ la Paris.Anicuţa şi Marie Negruzzi au fost şi la gară.

Astăzi între 2 1/2 şi 5 ore s-au votat la Universitate cei 3 profesori, dintre care să numească ministrul pe rectorul Universităţii (pe 4 ani) în locul lui Orăscu, pus în retragere de la 1 oct[ombrie] din cauza vîrstei. Dar el mai voia să rămînă rector cele 9 luni ce-i mai rămîneau, ajutat aici de dr. Rîmniceanu, Crătunescu, juristul Tocilescu etc., care nu admiteau caz de alegere. Tevături, adunări profesorale, ridicole profesii de credinţă a candidaţilor (C. Boerescu, Hăşdeu, C. Dimitrescu). Eu nu m-am mişcat de loc.

Au luat parte astăzi la vot 44 profesori (va să zică majoritatea profesorilor). Din aceste voturi exprimate

26 le-am avut eu

22 C. Dimitrescu } cei 3 de propus ministrului

19 Hăşdeu

13 Boerescu

15 Orăscu (?)

6 Ştefănescu, geologul

11 Ureche (?)

Lipseau de la vot : Dr. Babeş, Rîmniceanu, Calenderu, Teodori, prof. Daniileanu, Cantili, Pascal, Spiru Haret, Valer Noşanu, dr. Asachi.

Cred că au votat pentru mine : toţi 7 prof. Facultatea teologie, Odobescu, Francudi, Crăciunescu, Quintescu, Bogdan, Ureche (Frollo?), dr. Măldărescu, Sutzo, Felix, David Emanuel, Vîtzu, Negruzzi, Dissescu, Negreanu, Alecsianu (?), Petrini — Galaţi (1).

A intrigat contra mea Gr. Tocilescu, arheologul, zicînd prin unghiuri că ministrul Take Ionescu ar lua-o ca o insultă dacă aş fi eu ales (fals, din contră).

Politiceşte e semnificativă pentru noi : şi în momentul de faţă, cînd Hăşdeu crede că e slăbită „direcţia nouă" şi creşte revista lui, inferioritatea lui faţă cu mine la alegere vine bine.

De altminteri pentru mine aproape indiferent, numai ceva muncă mai mult. Diurna mensuală 185 frci. Voi întrebuinţa-o pentru studenţi, firește.

Luni 19/31 oct[ombrie]. Sculat la 5 ore dim[ineaţa], făcut ceaiul, 1/2 pahar. Scris pe cînd Anicuţa doarme.

Tel[egramă]. Advocat Krupenski Iaşi.

Joi 29 octombrie voi fi la Iaşi.

Maiorescu

Joi 22 oct[ombrie]. Tot timp frumos, aşa încît ieri şi azi am şezut între 3 şi 4 1/2 pe terasă în haine de toamnă fără palton.

Sâmbătă 24 oct[ombrie]. Azi în fine ploios. Am cîştigat la Casaţie proces. Teodorini

5 nov[embrie].

contra Gr. Sturdza. Azi nunta civilă a d-rei Viorica Văleanu cu Filiti. Noi la Primărie şi acasă la general Poenaru.

Duminică 25 oct[ombrie]. Tot ploios. Nu sînt încă confirmat rector. Consultaţii proces

6 novembrie.

Sturdza.

Luni 26 oct[ombrie]. Ploaie, vînt, întunecos, frunzele în cea mai mare parte scuturate

7 novembrie.

la pămînt. Termom[etrul] dimineaţa la 7 1/2 ore + 5 1/2 R.

www.dacoromanica.ro

Mercuri 9 ore sara 28 *oct[ombrie]* iute cu Anicuța la Iași, Hotel Binder, eu cu păduchi de lemn noaptea în patul odăii 14 jos. Joi pledat Sturdza sequestru, vineri tot Iași, la Emilia soit-disant împăcare, vineri sara 7°50′ tr[en] sleeping spre București, în Iași tot ploios și cam frig.

Simbătă 31 oct[ombrie] 1892. La 8 dim[ineața] sosit București la 10 ore jurat la Minister, ca rector Universității, apoi proces Zappa amînat, de la 2 1/2—6 1/2 teza P.Negulescu. Amețit de multiplicitatea lucrărilor.

Sara Carp pentru 1/2 oră, ca de obicei.

Noembrie 1892

Duminică 1/13 noe[mbrie]. Timp frumos, dar dimin[eața] la 8 ore—1/2°R, fără zăpadă încă. Apoi 2 1/2 ore lucrare cu secretarul rectoratului. La dejun Duiliu Zamfirescu, Lupu Costaki, noii licențiați Dragomirescu și Negulescu. Apoi vizite.

Tel[egramă]. Eliade, Paris, 10, rue Legoff

Hier confirmé recteur. Aujourd'hui envoyé adresse Ministère Culte pour solliciter du gouvernement français, votre admission école normale. Expliquez à Monsiuer Perrot retard par formalités changement recteur.

Majoresco

Luni 2/14 nov[embrie]. Sînt cam subconscient excitat de multiplicitatea lucrărilor și nu pot dormi bine de cîteva zile.

M-am deșteptat azi la 4 ore dim[ineața], acum la 5 1/4 scriu în iatac, cu 1/3 pahar ceai, întîi de ale rectoratului, apoi corectura coalei 20 din vol. 2 „Critice", în fine lui,

Dr. Rudow, Okros, Comitat Bihár

Bukarest $1/_{13}$ nov[ember] 1892.

Hochgeehrter Herr,

Gestatten Sie mir, ihnen vorerst mein Beileid auszudrücken für den schweren Unglücksfall in Ihrer Familie und für dessen Rückwirkung auf Ihre Frau Gemahlin. Doch ist zu hoffen (so weit ich dies aus blosser Kenntniss der literarischen Tätigkeit beurtheilen kann), dass Frau Lucretia sich aus den Seelendruck befreien und herausschwingen wird, und dann wird sie sich auch physisch erholen.

Ihr letzter Brief, vom 1/11 d.J. berührt Punkte, die nicht angenehm zu verhandeln sind. Da wir uns persönlich nicht kennen waren unsere bisheringen Beziehungen nur sehr allgemeiner Natur und beschränkten sich auf einige wenige literarische Bemerkungen. Nun stellt Ihr Brief Fragen deren Beantwortung ein intensiveres Eingehen erfordert. Sie schreiben über H.Negruzzi. „Als ich (mein Werk) nach einigen Monaten zurückerbat, antwortete er mir, er habe es Herrn G. Bogdan gegeben, erwähnte aber nicht, dass er es nicht angesehen. Anfang d.j. habe ich ihm Bogen, gesandt, und auch daraufhin hat er gegen die erste Seite nichts einzuwenden gehabt. Aus dem Grunde war ich im vollsten Rechte, das Titelblatt so zu drucken, wie es vorliegt".

Ich bin anderer Meinung. Den Bogdan j. hat H. Negruzzi, wie er mir sagte, gar nicht bekommen. Hatten Sie ihr eingeschrieben? Hatten Sie eine Ermächtigung von H. Negruzzi zu solchem Gebrauch seines Namens? Viel literar. Kreuzbandsendungen gehen, namentlich zwischen Ungarn und hier, verloren, wenn sie nicht eingeschrieben sind. Und daraus dass H. Negruzzi Ihnen geschrieben, dass er das Mannuscript Herrn Bogdan gegeben, Ihnen aber *nicht* geschrieben (was er höflicherweise auch nicht thun konnte), dass er es nicht gelesen hat, dedizieren Sie, dass er es „durchgesehen und ergänzt".

Die Deduction scheint mir nicht berechtigt.

www.dacoromanica.ro

Auch „durchgesehen und ergänzt im Auftrage des Buk. Kultusministerium scheint mir nicht berechtigt. Wollen Sie so freundlich sein, mir eine Abschrift meines Briefes von Anfang 1891 zu senden? Bitte darum, denn es wird sich daraus zwischen uns ergeben, dass durch Ihr Titelblatt ein Anschein erweckt wird, des Wirklichkeit nich entspricht. Wenn ich Ihnen geschrieben, dass das Ministerium einem deutschen Werk über rumänische Literatur prinzipiell eine Geldunterstüzung gewähren kann, es aber vorher einer Beurteilung auf seinen Wert unterziehen muss, so liegt darin für sie keine Spur einer Approbation, eines Auftrags oder dergleichen sondern im Gegentheil einer Reserve. Nun haben sie darauf hin das Mannuscript eingesendet. Sehr richtig. Ich habe dann Herrn Negruzzi gebeten (ich konnte ihn offizielle damit nicht auftragen), das Manuscript durch zu sehen. Er sagte mir aber später, er habe gar keine Zeit dazu und habe es Herrn Bogdan, der überhaupt ihr einziger personel, Bekannte unter uns war, übergeben. Ich war jetzt nicht mehr Minister und hatte mich mit der Sache, so weit ministerielle Unterstützung in Frage kam, nicht mehr zu befassen. Haben sie nun von Herrn Negruzzi oder vom Ministerium eine weitere Ausserung über Ihr Werk erhalten? Hat Herr Negruzzi Ihnen geschrieben, er habe es „im Auftrage des Kultusministerium durchgesehen und ergänzt? Hat Ihnen das Ministerium geschrieben, dass so etwas geschehen sei und dass es nun daraufhin Ihnen eine Unterstüzung gewähren kann?

Ich vermuthe nein jedenfalls nicht während meiner Ministerzeit, aber wie ich höre-auch nachher nicht Also?

Denken Sie Sich, ein Dramaschriftsteller in Frankreich, würde ein Schauspiel an die Direction der Comedie Française senden, mit Bitte um Ausführung und Tantieme, und die Direction antwortet ihm bevor so etwas gebilligt wird, müsse das Schauspiel durchgesehen, vielleicht modifiziert werden, und sie wärde darum Ales. Dumas fils ersuchen. Dieser aber schreibt dem Schriftsteller, er habe das Schauspiel dem Halévy übergeben. Ohne jede weitere Rückäusserung von Seiten der Direction, ob sie es approbiert, aufführen oder nicht aufführen kann u.s.w., druckt nun der Schriftstellung sein Drama mit der Bemerkung: „Sur l'invitation du Comité de la Comédie Française, revu et modifié par Mrs. Dumas fils et Halévy". Scheint es Ihnen nicht, als ob dies unzulässig wäre und als ob sowohl die Comédie Française als auch Dumas fils im Recht wären dagegen zu protestieren?

Ich finde also jene Zeilen Ihres Titelblattes 1) unberechtigt, aber 2) auch unnötig, und 3) unklug. Denn damit haben sie überflüssigerweise noch dazu in ein Wespennest gestochen und alle Feinde unserer (des Herrn Negruzzi und meiner) literarischen Richtung zum Kampf angereizt, und was diese Leute für unanständige, unehrliche Waffen führen, ist Ihnen ja bekannt.

Auch wird der eigentliche Kampf noch kommen „Familia", „Tribuna", das ist nichts. Der starke Angriff soll von der „Revista nouă" ausgehen von ich höre, von den Herrn Hasdeu, Ionescu-Gion und dem Iuden Şăineanu.

Jedoch, mein hochgeehrter Herr, sind das alles Lappalien; Hauptsache ist: was steckt in Ihrem Werk als Literarmaterial und Urtheil? Alles Andere sind Nebendinge, ob das Titelblatt so oder anders ist, ob eine Bande von Schwach- oder Schlauköpfen so oder anders schreit, u.s.w.

Ich selbst werde, sobald erst der allseitige Angriff vorliegt und zu übersehen ist überlegen, ob sich meiner (sehr mit anderen Dingen in Anspruch genommen) Mühe verlohnt darauf zu antworten. Denn die Herrn werden mich persönlich hinein ziehen wollen, ich aber habe eine grosse Dosis Gleichgültigkeit und stiller Verachtung für gewisse Angriffe, deren Quelle ganz wo anders liegt als in objectiver Beurtheilung. Jedenfalls wird Jhrem Werk in den „Convorbiri" eine sachliche, ausführliche Besprechung zu Theil werden, wie es eine solche nach seiner Bedeutung, seinem Material und seiner scharfen kritischen Sichtung vollauf und in Ehren verdient.

www.dacoromanica.ro

Bleiben Sie ruhigen und guten Muths ! Grobe, heftige Angriffe, wenn sie mir recht zahlreich sind, sind ein willkommenes Zeichen für die Bedeutung einer Schrift, und wenn die Esel in Masse auftreten, ist darum jeder einzelne nicht weniger ein Esel.

Besten Gruss an ihre Frau Gemahlin und sie von Ihrem ergebenen.

T. Maiorescu

PREA STIMATE DOMN,

Îngăduiţi-mi mai întîi să vă exprim compasiunea mea pentru nenorocirea grea din familia dvs. şi pentru repercusiunea avută asupra soţiei Dvs. Totuşi, să sperăm (atît cît pot eu judeca numai după simple cunoştinţe din activitatea mea literară) că D-na Lucreţia va scăpa de apăsarea sufletească şi o va înfrînge şi apoi se va reface şi din punct de vedere fizic.

Ultima Dvs. scrisoare, de la 1/11 a acestui an, atinge puncte ce nu sînt prea plăcut de discutat. Deoarece noi nu ne cunoaştem personal, relaţiile noastre de pînă acum n-au fost decît de un aspect foarte general şi se axau numai pe unele foarte puţine reflexii literare. De data această scrisoarea Dvs. pune întrebări care cer răspuns mai amănunţit. Dvs. scriţi despre Dl. Negruzzi : „Cînd eu am cerut după cîteva luni lucrarea mea, mi-a răspuns că i-a dat-o d-lui G. Bogdan, însă nu a precizat că n-a văzut-o. La începutul acestui an i-am trimis coperţi şi nici cu ocazia aceasta n-a avut nimic de schimbat la prima pagină. Din acest motiv eram pe deplin îndreptăţit să tipăresc foaia de titlu aşa precum v-o prezint".

Eu sînt de altă părere. Coperta, D-l Negruzzi — aşa precum mi-a spus — nici n-a primit-o. I-aţi scris cumva Dvs.? Aţi avut vreo împuternicire din partea D-lui Negruzzi pentru o atare folosire a numelui său? Prea literar. Expediţii cu banderolă, îndeosebi între Ungaria şi aci se pierd, dacă nu sînteţi înscris. Şi din faptul că D-l Negruzzi v-a scris că el a dat manuscrisul D-lui Bogdan, dar Dvs. nu v-a scris (ceea ce el din politeţe nici nu putea face) că nu l-a citit. Dvs. deduceţi că el l-a revizuit şi l-a întregit".

Deducţia nu mi se pare întemeiată.

Chiar şi „revizuit şi întregit" la comanda Ministerului Cultelor din Bucureşti, nu mi se pare îndreptăţit. Vreţi să fiţi aşa de amabil să-mi trimiteţi o copie după scrisoarea mea de la începutul lui 1891? Vă rog pentru aceasta deoarece s-ar putea ca între noi din pricina foii Dvs. de titlu să se trezească o bănuială care nu corespunde adevărului. Cînd v-am scris că Ministerul principial poate oferi un ajutor bănesc pentru o lucrare germană despre literatura română, că însă mai întîi trebuie să aibă o apreciere asupra ei, în faptul acesta nu-i totuşi nici urmă de o aprobare pentru o comandă sau ceva asemănător, ba, dimpotrivă, de o reţinere. După aceasta Dvs. aţi expediat manuscrisul. Foarte corect. Eu l-am rugat pe D-l Negruzzi (oficial nu-l puteam obliga la aceasta) să vadă manuscrisul. El mi-a spus însă mai tîrziu că n-are de loc timp pentru aceasta şi că i l-a trecut d-lui Bogdan, care de altfel între noi era singura lui cunoştinţă personală. Eu nu mai eram atunci ministru şi devreme ce nu mai începea discuţie despre un ajutor ministerial, nu mai m-am ocupat de acest lucru. Aţi mai primit din partea D-lui Negruzzi sau dintr-a Ministerului vreo ştire despre lucrarea Dvs.? V-a scris cumva D-l Negruzzi că la cererea Ministerului Cultelor a revizuit-o şi întregit-o? V-a scris cumva Ministerul că s-ar fi petrecut aşa ceva şi că pentru aceasta vă poate da un ajutor?

Eu cred că nu, în orice caz în timpul ministeriatului meu, şi aşa după cum aud, nici după aceea. Atunci?

Gîndiţi-vă, dacă un dramaturg din Franţa ar trimite o piesă la Comedia Franceză cu cerere de ajutor şi tantieme şi direcţia îi răspunde că, mai înainte ca aşa ceva să se întîmple, piesa trebuie văzută, poate modificată şi că pentru aceasta Alex. Dumas-fiul va fi cel solicitat. Acesta-i scrie însă scriitorului că el a dat piesa lui Halévy. Fără nici o altă încunoştinţare din partea Direcţiei dacă aprobă, dacă o poate pune în scenă sau nu ş.a.m.d., scriitorul îşi

www.dacoromanica.ro

tipărește drama cu observația : „La invitația Comitetului Comediei franceze, revăzută și modificată de D-l Dumas-fiul și de Halévy. Nu vi se pare că aceasta ar fi ceva inadmisibil și că atît Comedia franceză cît și Dumas-fiul ar fi în drept să protesteze?

Găsesc deci acele rînduri din foaia Dvs. de titlu 1) neîndreptățite dar 2) nici necesare și 3) irezonabile, deoarece cu aceasta în mod inutil intrați într-un cuib de viespi și provocați la luptă pe toți dușmanii (ai D-lui Negruzzi și pe ai mei) împotriva curentului literar și ce fel de arme necinstite și neloiale mînuiesc, vă este cunoscut.

Dacă va urma unei asemenea lupte „Familia", „Tribuna", asta nu-i nimic. Atacul „puternic" va porni de la „Revista nouă" după cum aud, de la D-nii Hasdeu, Ionescu-Gion și evreul Șăineanu.

De altfel, prea stimatul meu domn, toate astea sînt nimicuri, principalul este : ce se află în lucrarea Dvs. ca material literar și concepție? Celelalte sînt lucruri secundare dacă foia de titlu e așa sau altfel, dacă o clică de proști sau de șmecheri acționează așa sau altfel ș.a.m.d.

Personal, de îndată ce atacul se va declanșa și de dorit este să hotărîm dacă (eu sînt foarte ocupat cu alte lucruri acum) merită osteneala mea să replic fiindcă domnii vor voi să mă atragă personal acolo, eu însă am o mare doză de indiferență și un dispreț calm pentru astfel de atacuri, ale căror izvoare sînt în cu totul altă parte decît în aprecieri obiective. În orice caz cartea Dvs. va fi supusă unei discuții concrete, detailate, precum merită o asemenea carte prin importanța ei, prin materialul său, prin vederile sale critice.

Rămîneți liniștit și cu bun curaj. Atacuri grosolane și violente, cu cît sînt mai numeroase sînt un semn binevenit pentru importanța unei lucrări și cînd măgarii intră în turmă, nu înseamnă că fiecare în parte nu-i un măgar.

Bune salutări soției Dvs. și Dvs. de la al Dvs. devotat

Titu Maiorescu

Joi 5/17 noembrie. Timp frumos, n-a nins încă. Dimineața +3° R. Peste zi soare, cald. Dar pe la $4^1/_2$ nori și suflare rece.

Marți 3 noe[mbrie] sara primul Consiliu universitar (cu excepțional de mulți (31 asistenți) — sub prezidența mea ca rector. Bine, colegial.

Ieri mercuri $5-6^1/_2$ prima lecțiune în acest an școlar de Ist[oria] fi[lozofiei] contimp[orane]. Enorm de multă lume.

Azi prima lecție de logică.

Sara la 9 început de ninsoare, continuat pînă după 10 ore, cînd soseau alături de casa noastră trăsurile de la cununia căpit. G. Văleanu cu d-ra Romniceanu la soirée la Me Rasti (bătrîna metresă a lui) Porumbaru, unchiul mamei vitrege ! !).

Vineri 6/18 nov[embrie] 1892. La 8 ore dim[ineața] — 1° R.
Acoperișele cu zăpadă.

Sâmbătă 7/19 nov[embrie]. Soare splendid. Zăpada dispărută de pe strade.

Marți 10/22 nov[embrie]. A nins peste noapte și acum toate acoperișele încărcate cu zăpadă. A venit iarna !

Duminecă 15/27 nov[embrie]. După un vînt neplăcut, rece, sec (crivăț) azi la 8 dimin[eața] — 8° R = — 10° C. Flori de ghiață. Azi 12 ore redeschiderea Camerelor. Eu prea ocupat cu pro-

www.dacoromanica.ro

cesele Sturdza, Blumenfeld şi Zappa, rectoratul cu plasarea fondului, cursul, corectura vol. II, „Critice", Manliu „convorbiri" răspunsul contra Gion etc.

Vineri 20 nov[embrie]. Peste cele zise duminecă a mai venit însărcinarea de a face ca raportor proiectul de Adresă a Camerei cu felicitările pentru căsătoria apropiată a moştenitorului Ferdinand cu prinţesa Maria de Marea Britanie şi Irlanda. L-am făcut ieri. S-a adunat azi dim[ineaţa] la mine acasă Lascăr Catargi (de 11 ani nu-mi mai călcase în casă), general Manu (prezid[entul] Camerei), Alex. Lahovary, Men[elas] Germani, P.P. Carp şi Take Ionescu miniştri, iar col. Rosnovanu, Nicu Filipescu, C. Ressu şi C.C. Arion membri ai Comisi[ei].

Am fost apoi la tribunal (Zappa). La 2 am cetit la Cameră proiectul de Adresă (aplauze), apoi iar la tribunal.

Deseară de la 8 1/2—$11^1/_2$ trebue să prezidez Consiliul universitar; pe mîine să cer audienţă la rege.

Prea multe!

Sîmbătă 21 nov[embrie]. Peste noapte a mai nins ceva. La 8 1/2 dimin[eaţa] — 2° R. Sculat de la 7, scriu scrisori şi raporturi în iatac.

Mercuri 25 nov[embrie] La 8 ore — 2° R. Apoi soare. Alaltăieri însă zi de ceaţă. Ieri
7 dec[embrie].
dr. Raţiu la mine, tumult la Cluj etc., martirul actualelor persecuţii ungureşti, din cauza memorandului adus de români împăratului la Viena. Apoi eu la el în hotel Boulevard, unde şi nevastă-sa, născ[ută] Orghidan.

Azi începe în Cameră discuţia Adresei.

Joi 26 nov[embrie] 1892. Azi de la 4° 20′ pînă la 5° 12′ am vorbit eu la adresă, vorbit
8 dec[embrie]
ministrul de externe Al. Lahovari mai nainte, apoi Stalojan, apoi eu. — Succes mare, felicitările obicinuite, etc. Era şi Elisa Mavrocordat, născută Negruzzi, de faţă.

Fuga de la Cameră la Universitate, unde am avut Logica (importanţa noţiunilor) pînă la 6 1/2. Sara de la 9—11 1/4 la mine consultaţia Blumenfeld cu Peucescu şi Pallade.

Vineri 27 nov[embrie]. De dimin[eaţă] 7—12 ore prepararea recursului Sturdza, eu am azi primul motiv., 4 ore consultaţia Sturdza la Hotel Boulevard (Krupenski), 6 ore cu Zappa la mine acasă cu Peucescu, P. Grădişteanu, Basilescu. Apoi Berendeii, Mitică, Negruzzeştii cu Elisa la masă, şi sara pînă la 11 1/4.

Sâmbătă 28 nov[embrie]. De la 7 la 1 corectura stenogramelor [la] discursul apărut în Constituţ[ionalul] de astă sară.

Ninge! ninge.

Duminică 92 nov[embrie]. Sculat la 6 ore dim[ineaţa], scriu scrisori; nomolul de arierate şi apoi aforismele, ultima coală a vol[umului] II „Critice", ce are să apară în decemvrie.

Decemvrie 1892

Sîmbătă 5/17 dec[emvrie]. Timp frumos ± 0. Rest de zăpadă.

Eu ameţit de prea multă ocupare. Emilia aici de ieri hôtel Capşa, pleacă astă seară înapoi Iaşi.

www.dacoromanica.ro

Joi 10/22 dec[embrie] 1892. Timp frumos. Dimin[eaţa] ± 0. Apoi soare cald. Ieri S-ta Ana, zioa Anicuţei. Cursul meu la Univ[ersitate] 5—6 1/2, apoi noi liniştiţi şi singuri şi fericiţi acasă. Astăzi iar curs la Univ[ersitate] 5—6 1/2, apoi la 7 ore prînz parlamentar la rege, apoi sara la teatr[ul] Naţional (o piesă a lui Mişu Polizu), unde găsesc pe Anicuţa cu Negruzzeştii în avant-scenă.

Luni sara am plecat la Galaţi unde am pledat la Trib[unal]...* şi am fost marţi sara 10 ore acasă. De vreo 4 zile ceva diareă. De asemenea am început băi calde locale în pahar pe 1/4 oră petit-frère cu apă cu acid boric prescrisă de dr. Schacman, de 2 ori pe zi.

Duminică 13/25 dec[emvrie] 1892. Pînă alaltasară vreme frumoasă. Ieri şi azi viscol. Ninge întruna. Azi dimin[eaţă] — 7° R.

Marţi 15/27noembrie 1892 dimin[eaţa] — 2° R. Zăpadă enormă şi tot ninge.

Sâmbătă 19/31 dec[emvrie] 1892. Enormă zăpadă, la 8 ore dim[ineaţa] — 5°R, dar Primăria (Triandafil) a îngrijit vizibil de curăţenia grabnică a trotuarelor şi acum se ridică şi mormanele de zăpadă.

Höflich, hotel Kirchner, Sinaia.

Rog opriţi pentru astăzi sîmbătă sara odaie caldă 2 paturi pentru una noapte.

Maiorescu

La Sinaia 8 1/2 sara, cu ninsioare. Iarna rău la hotel Kirchner nu are licenţă şi nu dă vin. Cină rea, rece. Eu peste noapte durere de stomach pentru 1-a oară de 15 ani.

Duminică 10 dec[emvrie] 1892. Din Sinaia 11 1/2 în tren cu noi
1 ian[uarie] 1893.

de aici pînă la Viena Nicu Filipescu şi Simu cu nevastă-sa. La Predeal amab[ilul] şef de gară Birsan. Sleeping numai de la Braşov, foarte bine, dar Gigi tuşeşte puţin.

Tel[egramă] din Predeal.

Hôtel Bristol, Wien.

Bitte, morgen Montag mittags gutes warmes Zimmer zwei Betten reserviren.

Majoresco

Luni 21 dec[emvrie] 1892. La 2 ore Viena, ninge, între — 9 şi — 7° R.
2 ian[uarie] *1893.*

Hôtel Bristol, odaia nr. 14 b. în et. I, cam mică, spre strada laterală, 3 becuri electrice, lămpiţă electr[ică] la pat, sobă bună, 7 1/2 fl. cu lum[ină] şi serviciu. Mîncare bună, eleg[ant], a 3 fl. Tot bine, dar cam departe. Sara pe ninsoare cumpărat pentru Gigicuţa broşa briliante a 330 fl., cercei 580 fl. collier perle 900 fl., la 9 Hofstäster, giuvaergiul Curţii Kohlmarkt.

* Indescrifrabil în text.

www.dacoromanica.ro

Marți 22 dec[emvrie] 1892 Viena — Ninge, viscol, eu sculat de la 5, la 7 cafeaua.
3 ian[uarie] 1893.

Bilet el I direct Viena. (Vest sau Südbahn) — S(an) Remp a 141 fr. Sleeping. Viena—Westbahn—Pontebba à 15 1/2 fr., luat mai înainte.

Cetesc cu tot interesul *Gobineau* Inégalité des races humaines.

Sara 9 ore plecat pe un viscol cu enormă zăpadă, ferestrele Sleepingului (rău și vechiu) înghețate. Cîteva opriri din cauza zăpezii. Pînă la Pontebba 2 ore întîrziere, mîncat [în] acceleratul italian, care așteaptă numai 1 oră.

Mercuri 23 dec[embrie] 1893. Pontebba. Sosiți la 11 ore
4 ian[uarie] 1893.

dim[ineața] în loc de 9. Stat la gara de lemn în odăiță cam murdară, dar încălzită a restaurantului. Bătrînul om cumsecade. Nepoțica lui de 10 ani servește inteligent. Șnițel de vițel mediocru, brînză bună, noi făcut ceai, chianti; apoi plimbare la Pontafel (1/4 oră), vînt, ger, zăpadă. La 6°24′ sara cu Sleeping Ponteba—Mesta—Milan, foarte bun, a 14 fr. de persoană.

Joi 24 dec[embrie] 1893. Sosiți Milano la 6 1/2 dimin(eața), frig, zăpadă, dar cer
5 ian[uarie] 1893.

senin, lună plină; spălat la gară, primblare de 1 oră în oraș, pînă la Statuia Cavour; plecați din Milano la 9°5′ dim(ineața) la Sanprierdarena (foubourg înainte de Genova) la 12 ore aici bufet, schimbă trenul, pînă aici zăpadă și iarnă, multe tuneluri, unul foarte lung (peste 8 kilom[etri] 8′ de parcurs) de la Ronco. La 12°16, în trenul neplăcut din Genova la Ventimiglia, prea multe tuneluri, dar de aici încolo primăvară, mii de portocali și lămîi, cu fructe galbene, trandafiri în floare. La 4°24′ la San Remo, la Westend-hotel odaia nr. 49 în et. 2-lea, cu balconaș, (lift), foarte curat, masă bună, vedere spre mare, palmieri mari, în grădină, trandafiri, magnolii îmbobocite alb; foc în buna cheminée cam de prisos. *Apă bună de beut.* Anicuța cam amețită de drum, dar încolo bine, tusea trecută.

Vineri 25 dec(embrie) 1892. În Sam Remo — plimbare cu trăsura pe la via Berigo,
6 ian(uarie) 1893.

Madonna della Costa, villa Ziris, cumpărat dantela spaniolă neagră Anicuța (60 fl), dejunat la otel, plecat la 1°50′ cu soare splendid la Mentone, unde sosit la $3^1/_2$. Hôtel National, odaia 66 la et. II (lift), frumoasă, vedere peste case spre mare, dar Menton mai puțin frumos decît San Remo și murdărel. Cumpărat lui Gigi, bracelet-ceasornic a 850 fr. La 6 1/2 prînz à part la otel, mai rău decît la S. Remo.

La apusul soarelui frig, umed (rouă), eu puțin răcit.

Sîmbătă 26 dec(embrie) 1892. La 10 1/2 din Mentone cu frumos Landou cu 2 cai
7 ian(uarie) 1893.

de la otel (40 fr.[anci] pînă la Nizza, cu orice oprire la Monte-Carlo, + 4 fr. bacșiș) a făcut drumul în 3 1/2 ore cu 1 oră dejun la Monte-Carlo, adecă numai drumul 2 1/2 ore, pe șoseaua de jos lîngă mare. Dejun la hôtel de Paris, scump 22 1/2 fr., dar eleg(ant) (minunate viorele cu cozi lungi 3 fr.). Sosit la Nizza la 1 3/4 hôtel de Anglais, odaia 66 în et. II spre mare cu mare balcon comun, 2 uși-ferestre plăcută, prea mică, 1 mare pat comun, à 16 fr. pe zi, tabla d'hôte 6 fr. prînz a part (neplăcut, restaurantul jos în sousterain) à 10 fr. Plimb(are) pe jos, cer noros, sara teatru, rău*... la Casino.

* Indescifrabil în text.

www.dacoromanica.ro

Duminică 27 dec[embrie] 1892 Nizza. Eu răcit la gît, desperat dimin(eaţa) vreo
8 ian(uarie) 1893.

3/4 ore. Plimbat cu trăsura la Cimiez, frumos, luat bilete pentru mîine la operă, Patti, Barbiere de Sevilla, 2 faut. de orchestră à 44 fr. împr(eună) 88 fr. Dejunat binişor la Jetée-Promenade à 4 fr., champagne — jetée 7 fr., Gigi o duzină stridii à 2 1/2 fr. Apoi de la 2 1/2—5 1/2, „la belle Hélène" tot acolo, bine dată, faut. d'orchestre à 3 fr., *bine*, teatru elegant-japonez. Şi aici şi la Casino rouge et noir, dar sub pretext de bolă de biliard sau drum de fier. Multă cocoterie. Sara ceai cu viandes froides acasă, apoi un Wasserumschleg la gît peste noapte şi chinină.

Luni 28 dec(embrie) 1892 Nizza. Eu mai bine la gît, după transpirarea de azi noapte,
9 ian[uarie] 1893

şi Anicuţa aproape bine cu tusea. Frumos răsărit de soare, văzut de la ferestrele odăii noastre, drept din mare. Dar apoi cerul tot noros. Temperat(ura) între +6 şi 8° R.

Tel(egramă) Mademoiselle Mussicu, Vienne (Autriche)

Hôtel Imperial.

Suis demain Mardi jusque Vendredi 13 courant à Pegli, Hotel Méditerranée. Dimanche 15 à Mitan, Grand hotel Milan.

Lundi 16 soir a Vienne Hotel Sacher. Vendredi 20 à Bukarest.

Majoresco.

La 10°40′ cu C.F. la Cannes, unde sosit la 11°32′, pe jos la Bd de la Croisette cu frumoasa vedere în dreapta spre castel şi muntele Esterel, în stînga spre insulele Lérins. Am dejunat la marele, frumosul, ca minunată grădină, înzestratul „Grand Hôtel de Cannes" dejunul bun à 5 fr., apoi am luat cafea şi punch la Rumpelmasper alături, şi pe jos înapoi la gară, de unde am pornit la 2°18′ şi am fost înapoi la Nizza 3°12′. Pe jos acasă. Prînz la tabla d'hôte de la hotel la 6 1/2, apoi sara la Operă la Patti. Am auzit-o, a mai cîntat, „si vous n'avez rien à me dire" şi „il baccio" încă bine, eu prea surd şi obosit.

Marţi 29 dec(embrie)/10 ian(uarie) Nizza. Sculat la 7 ore. Răceală, mai bine.
Tel(egramă) General Vladesco,

La 10 1/2 dim(ineaţa) plecat din Nizza, la 11 1/4 în Monte Carlo, gîtul meu mai bine, dejunat la Café-Riche stridii (marenne) à 3 fr. duz(ina), sampagne à 7 fr. bună ca uşoară, încântătoare, plimbări, la 12 1/2 în Casino, salon de lectură şi scrisori gratis, la cîteva mese de rouge et noir, cîştigat în 10′ 120 franci, apoi la telegraf.

Telegr(amă) din Monte Carlo.

Hôtel Mediterranée, Pegli.

Veuillez réserver ce Mardi soir 11 heures bonne grande chambre chaude deux lits.

Majoresco.

La Monte-Carlo otel încîntător ca poziţie lîngă piaţa cu grădina Casinului şi cu vedere pe mare (cu rotondă în construcţia casei) Hôtel de Paris, scump. Spre răsărit cu terasă frumoasă. Hôtel Metropole lîngă cafe riche, dar fără vedere spre Monaco. Spre apus de la hôtel de Paris, cu vedere spre Monaco, mare Hotel Monte Carlo. Multe ville frumoase cu apartamente mobilate, totul e vesel, elegant, bogat în plante.

La 3°20′ cu C.F. din Monte-Carlo pe la 4 la Ventimiglia, luat la gară o trăsură îndată (15 fr.), Landou cu 2 cai, cu toate bagajele pe cer acoperit, puţin ploios, dar frumos, prin

www.dacoromanica.ro

urîte Bordighera, frumosul Ospedaletti (hôtel de la Remo, Hauser) la San-Remo în 1°10'; prînzit f. bine à 5 fr. numai, deşi à part la hôtel Europe et de la paix deasupra gării, apoi la 7 1/4 sara în coupé-lits la Pegli, unde sosit la 11 ore, trăsura de la otel, odaie mare, caldă, dar foarte urîtă şi sărăcăcioasă în et. II al hôtel Mediterranée.

Mercuri 30 dec(embrie) 1892 Pegli. Vent, cer acoperit, ceva ploaie, dar totuşi frumos
11 ian(uarie) 1893.

la mare, termom(etrul) poate +40°R. Am schimbat odaia cu marele salon cu balcon în et. I nr. 27, sobă bună, lampă de gaz. Foarte bine à 12 fr.

Joi 31 dec(embrie) 1892 Pegli. Cer senin, soare şi vînt, dar frig. Mergem azi cu C.F.
12 ian(uarie) 1893.

la Genova, de la gară pe jos prin via Balbi, Cairoli, Garibaldi la via Roma, unde am dejunat la Hôtel Isotta, apoi prin via Orefici la tramway, cu care am venit plăcut înapoi la Pegli, tram(wai) 1 oră à 55 centi.

www.dacoromanica.ro

PRECIZĂRI PRIVIND CRONOLOGIA DOMNILOR MUNTENI DIN DECENIUL 5 AL SECOLULUI AL XV-LEA

DE

MATEI CAZACU

Deceniul premergător căderii Constantinopolului sub loviturile lui Mahomed al II-lea (1453) este o perioadă dintre cele mai frămîntate ale istoriei românești. Poate niciodată ciocnirile de interese ale marilor state vecine — Imperiul otoman, Ungaria și Polonia — nu s-au sincronizat atît de bine cu tulburările interne de tot felul, realizînd tabloul întunecat al unor vremuri de „nepace". Desele schimbări de domnie din Moldova și Țara Românească sînt expresia cea mai limpede a modificării echilibrului intern și extern sud-est și central-european, astfel că orice precizare a desfășurării lor înseamnă și o contribuție de istorie generală, a cărei importanță nu mai trebuie subliniată.

I. Sfîrșitul primei domnii a lui Vlad Dracul — anul 1442 — a fost discutat în mai multe rînduri, subliniindu-se că acest fapt s-a întîmplat după expediția turcească din Transilvania din luna martie a acestui an[1]. Cronicarul burgund Jehan de Wavrin[2] și călugărul Bartolomeu de Yano[3], principalele izvoare, sînt destul de confuze în ordonarea în timp a acestor evenimente. Cred că scrisoarea călugărului Bartolomeu de Yano (iar nu de Genova) poate oferi următoarele lămuriri suplimentare: după bătălia din martie 1442, descrisă în detaliu, Iancu de Hunedoara nu a urmărit pe turci în Țara Românească, fapt ce le-a permis retragerea peste Dunăre. După un timp, Vlad Dracul a fost chemat la Poartă pentru a-și dovedi fidelitatea față de turci, închinare descrisă pe larg de Wavrin și amintită de cronicile turcești[4]. Arestat și închis la Galipoli cu lanțuri de picioare, Vlad Dracul își lăsase fiul mai mare, Mircea, în vîrstă de 13—14 ani, domn al țării. Un pașă cu 12 000 de turci e trimis să guverneze țara peste capul lui Mircea, în fapt să o transforme în pașalîc. Aici trebuie pusă o altă luptă a

[1] Fr. Pall, *Iancu de Hunedoara și confirmarea privilegiului pentru negoțul brașovenilor și al bîrsenilor cu Țara Românească în 1443*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", IX, 1966, p. 63—84. idem, *Le condizioni e gli echi internazionali della lotta antiottomana del 1442—1443, condotta da Giovanni di Hunedoara*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes", III, 1965, nr. 3—4, p. 433—463 (esențiale); Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, Edit. științifică, București, 1968, p. 78.

[2] Utilizez ediția lui N. Iorga, *Cronica lui Wavrin și românii*, în „Buletinul Comisiei istorice a României", VI, București, 1927.

[3] Scrisoarea din 3 februarie 1443, analizată de N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III, p. XIX—XXI; publicată de același, *Les aventures „sarrazines" des français de Bourgogne au XVe siècle*, în „Mélanges d'histoire générale" publiés par C. Marinescu, vol. I, Cluj, 1927; N. Bogdan, *Romînii în secolul al XV-lea*, București, 1941.

[4] Discuție la N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. XIX.

www.dacoromanica.ro

românilor cu turcii, amintită clar de Bartolomeu de Yano: după reținerea lui Vlad Dracul, sultanul „a envoyé ung seigneur turc en Valachie pour prendre la seignourie et gouverner le pays pour lui, avec XII. m. Tur(c)s, aus quelt les Hongres, avec l'aide de Dieu, et ceulx dudit pais de Valachie, ont tellement résisté que toute ceste multitude de mescreans a este mise à l'épée, sans nulz reschaper". În legătură cu această „rezistență", ce se va repeta în vremea lui Radu de la Afumați contra turcilor lui Mehmed bei veniți în aceleași scopuri, e de considerat *venirea pe tronul Țării Românești a lui Basarab al II-lea, probabil în vara lui 1442. Abia apoi urmează expediția nefericită a lui Șehabeddin, în august—septembrie.*

II. În acest timp este de obicei plasată moartea lui Mircea, fiul mai mare al lui Vlad Dracul, pomenită de anumite cronici sîrbești[5]. Toate cronologiile domnilor Țării Românești au adoptat-o ca atare[6]. Nu s-a observat însă că într-un document intern de la Vlad Dracul, din 7 august 1445, domnul amintește de cei trei fii ai săi, Mircea, Vlad și Radu, ca fiind în viață[7]. Mircea a fost ucis o dată cu tatăl său în noiembrie—decembrie 1447[8]. El este deci fiul de domn care a luptat la Varna și tot el cel care s-a războit alături de Walerand de Wavrin în 1445 și tot el și-a răzbunat tatăl omorînd pe subașul turc care îl arestase pe acesta în 1442.

Vlad Țepeș își va răzbuna fratele într-un chip original, povestit de analele muntene din veacul al XVI-lea; „Vlad voevod Țepeluș. Acesta au făcut cetatea dă la Poenari și au făcut și sfînta mănăstire dă la Znagov. Mai făcut-au un lucru cu orășanii de la Tîrgoviște, pentru căci dovedise că boerii tîrgovișteni i-au îngropat pă un frate al lui dă viu. Și pentru ca s-afle adăvărul, căutînd pă frate-său în groapă, l-au găsit cu fața în jos. Ci cănd au fost în zioa dă Paște, fiind toți orășanii la ospățe, iar cei tineri la hore, așa fără dă veste, pe toți i-au coprinsu. Deci cîți au fost oameni bătrîni, pe toți i-au înțepat, dă au ocolit tîrgul cu ei, iar cîți au fost tineri cu nevestele lor, cu juni, cu fete mari, așa cum au fost împodobiți în zioa Paștelor, pe toți i-au dus la Poenari, dă au tot lucrat la cetate pînă li s-au spart toate hainile pă dînșii și au rămas toți goli în piei. Pentru aceia i-au scos numele Țepeluș"[9].

★

În lumina celor de mai sus, propunem următoarea cronologie a domnilor munteni din această perioadă;

Vlad Dracul 1436—1442 primăvara (după martie)
Mircea 1442 primăvara—vara (+ 1447)
Basarab vara 1442 (ante sfîrșitul august—1443 toamna)

---

[5] Vezi N. Iorga, *op. cit.*; Ilie Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, Iași, 1928 (extras din „Cercetări istorice", IV), p. 125—126; cea mai bună ediție a cronicilor sîrbești la Liubomir Stoianovici, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Belgrad, 1927, p. 233, nr. 672 a.

[6] Vezi mai recent *Introducere* la *Documente privind istoria României*, vol. I, București, 1956.

[7] *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. I, București, 1966, p. 173—175; copie și decalc de Ion Bogdan după un original pierdut.

[8] Vezi pe larg Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447—1448*, în „Studii", XVI, 1963, nr. 5, p. 1049—1072. Locul morții este Bălteni în Ilfov — cf. un act din 3 aprilie 1534 în care se vorbește de „Vlad voevod cel Bătrîn pe care l-a ajuns moartea în satul Bălteni" (D.I.R., B. Țara Românească, veac. XVI, vol. II, p. 156—157).

[9] *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960, p. 205.

www.dacoromanica.ro

DATE NOI DESPRE SOLIA LUI NICOLAE BRZESKI ÎN IMPERIUL OTOMAN (1566—1567)

DE

LUCIA DUMITRESCU

Printre călătorii străini care au trecut prin ţările române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea figurează şi solul polon la Poartă Nicolae Brzeski. El este cunoscut în istoriografia noastră datorită controversei[1] ivite asupra aşa-zisei cronici moldo-polone, tipărită şi pusă în circulaţie de Hasdeu şi de Ioan Bogdan. Datele sale biografice erau însă în general mai mult sau mai puţin ignorate la noi. Semnalarea recentă a unui original în arhivele polone[2] ne oferă posibilitatea de a reveni la personajul sus-amintit şi de a lărgi informaţiile asupra lui în cadrul mai larg al istoriei călătorilor străini în ţările române[3]. Este vorba de scrisoarea de bună vecinătate adresată de domnul Ţării Româneşti, Petru cel Tînăr, lui Sigismund al II-lea August, prin intermediul secretarului regelui polon, Nicolae Brzeski[4], care era însărcinat atunci cu o misiune de rang secundar la Poarta otomană.

Textul scrisorii a fost amintit şi tradus prima dată de către Nicolae Iorga[5], dar a fost atribuit lui Petru Şchiopul. De asemenea a fost greşit identificat un personaj din scrisoare, *craiul* Ştefan, cu Ştefan Báthory. Confuzia a fost îndreptată de către P. P. Panaitescu[6], care a indicat atît sursa copiei scrisorii traduse de N. Iorga, cît şi data ei, după însemnarea polonă adăugată la primirea ei: „Scrisoarea munteanului trimisă prin Pan Brzeski în mai 1567 la

[1] Controversa a fost elucidată de P. P. Panaitescu. Pentru bibliografie vezi: I. Bogdan, *Cronici inedite atingătoare de istoria României*, Bucureşti, 1895; N. Iorga, *Polonais et roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*, Bucarest, 1921, p. 82—85; P. P. Panaitescu, *Cronica moldo-polonă*, în „Revista istorică română", fasc. 2, vol. I, Bucureşti, 1931, p. 113—123; P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din secolele XVI—XVII* publicate de I. Bogdan, Bucureşti, 1959; Emil Biedrzycki, *Związki kulturalne polsko-rumuńskie*, Lwów, 1933, p. 14.

[2] Documentul ne-a fost semnalat de Şerban Papacostea în Biblioteca Czartoryski, ms. 307, copie la Biblioteka Narodowa din Warşovia.

[3] Datele biografice asupra persoanei lui Nicolae Brzeski au fost furnizate prin bunăvoinţa istoricului polon, prof. Julius Demel. Îi mulţumim pe această cale.

[4] În textul scrisorii „cneazul Necula".

[5] *Istoria românilor prin călători*, II, ed. a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1928, p. 176—177.

[6] Craiul Ştefan era Ioan al II-lea Sigismund Zápolya, principe al Transilvaniei şi „rege ales" al Ungariei (1540—1551 şi 1556—1571). În relaţiile sale externe, mai ales cele cu Imperiul otoman, a fost cunoscut sub numele de „craiul Ştefan"; vezi A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, II, Bucureşti, 1929, doc. 201, p. 159.

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 609—612, 1970.

www.dacoromanica.ro

Piotrków"[7]. În rîndurile următoare vom încadra scrisoarea în datele cunoscute asupra soliei lui Nicolae Brzeski din anii 1566—1567 la Poartă; în încheiere vom publica documentul original în versiunea slavă şi traducerea sa românească[8].

★

Nicolae Brzeski se trăgea din familia cu acelaşi nume, cu stema Ciołek (adică viţel), originară din palatinatul de Sandomierz[9]. Mama sa, Ana Jazłowiecka, din Buczacz, era sora voievodului de Rusia[10], iar soţia lui, Eva Davidowska, fiică de dregător din regiunea Lublinului[11]. Datorită însuşirilor sale[12], Nicolae Brzeski s-a bucurat de favoarea regelui polon. Este primit la curtea lui Sigismund, iar la 3 ianuarie 1565 este înscris în registrul nobiliar: „Nicolaus Brzeski in (equis 8), conscriptus die 3 ianuarie 1565"[13].

Devenind secretar regal, i se încredinţează unele misiuni diplomatice, însă cu rang inferior. Sînt cunoscute cele două ambasade ale sale în anii 1565—1566[14]. Prima, încredinţată în 1565, a avut drept scop răscumpărarea prizonierilor poloni vînduţi ca robi în Turcia şi depunerea unei plîngeri împotriva atacurilor repetate ale tătarilor în Podolia. Scopul neoficial al misiunii sale a fost de a stabili o colaborare între Polonia şi Poartă împotriva marelui cneaz al Moscovei. Angajat în războiul împotriva Imperiului habsburgic, sultanul a tergiversat răspunsul. Nicolae Brzeski, nemulţumit, a căutat să intre în legătură cu moştenitorul tronului, Selim, dar şi acesta a fost evaziv[15].

În vara anului 1566, Nicolae Brzeski a fost din nou trimis în ambasadă la sultan, care se găsea în tabără în Ungaria; scopul soliei era acela de a obţine încetarea incursiunilor tătarilor în Polonia, cărora li se alăturase şi domnul Moldovei, Alexandru Lăpuşneanu, de a solicita liberă trecere prin Imperiul otoman pentru negustorii poloni[16] şi de a pune bazele unei alianţe polono-turce împotriva Moscovei. Moartea pe neaşteptate a sultanului Soliman Magnificul l-a determinat pe regele polon să-i dea ordin lui Nicolae Brzeski să se întoarcă din drum şi să-l felicite pe noul sultan Selim. Schimbarea sultanului putea însă crea complicaţii neprevăzute. De aceea regele şi-a schimbat părerea, hotărînd ca ambasada solemnă la Poarta otomană să fie încredinţata lui George Jazłowiecki[17], bine văzut de Selim; N. Brzeski trebuia să meargă la Constantinopol şi să obţină un salvconduct necesar ambasadei lui Jazłowiecki. Părăsind Ungaria, Nicolae Brzeski şi-a continuat drumul spre Constantinopol prin Moldova. Aci a fost arestat şi reţinut timp de cîteva luni „din porunca voievodului valah", Alexandru Lăpuşneanu. Eliberat, el a ajuns la Constantinopol, îndeplinindu-şi misiunea. La întoarcere a trecut prin Ţara Românească[18], unde a îmbunătăţit relaţiile cu Petru cel Tînăr, care i-a încredinţat o scrisoare pentru Sigismund al II-lea August. Potrivit informaţiilor cuprinse în scrisoare aflăm

[7] P. P. Panaitescu, *Cronica moldo-polonă*, loc. cit., p. 113—123 (îndeosebi p. 118, n. 3: sursa scrisorii — copie în hîrtiile lui Ioan Bogdan la Biblioteca Academiei).

[8] Transcrierea textului a fost revizuită de şeful Secţiei de istorie medie a Institutului de istorie „N. Iorga", Mioc Damaschin.

[9] *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego*, wyd. N. Bobrowicz, T. II, Lipsk, 1839, p. 326.

[10] Adam Boniecki, *Herbarz polski*, t. II, Warszawa, 1900, p. 166.

[11] *Rodzina Herbarz Szlachty polskiej*/Oprakował Seweryn Hr. Uruski/, t. II, Warszawa, 1905, p. 28.

[12] I. Bogdan, *Scrieri alese* (ed. G. Mihăilă), Bucureşti, 1968, p. 403.

[13] *Materiały do historii stosunków kulturanych w XVI w na dworze królewskim polskim*, Kraków, 1915, p. 43.

[14] *Polska służba dyplomatyczna XVI—XVII w*, Warszawa, 1966, p. 120.

[15] Pajewski Janusz, *Projekt przymierza polsko-tureckiego za Zygmunta Augusta*, Warszawa, 1935, p. 187—188.

[16] M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti*, vol. II, Bucureşti, 1965, doc. 111, p. 39, şi doc. 132, p. 46. Vezi şi I. Minea, *Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*, în „Cercetări istorice", nr. 1, Iaşi, 1925, p. 218—219.

[17] *Polska służba...*, p. 120.

[18] Vezi scrisoarea lui Petru cel Tînăr, cu data de 12 martie <1567>.

www.dacoromanica.ro

că Brzeski s-a îndreptat spre Polonia prin Transilvania, pe la *craiul Ştefan*, condus de un om al domnului Ţării Româneşti. El a ocolit Moldova pentru a evita repetarea neplăcerilor suferite cu prilejul trecerii lui spre Constantinopol. În mai 1567 a dat seamă de solia sa la dieta din Piotrków [19].

Deşi şi-a îndeplinit solia, reluarea relaţiilor polono-turce a fost aminată. Acest lucru s-a datorat frămîntărilor de la graniţa de sud a Poloniei, cauzate de atacurile tătarilor şi moldovenilor, şi îmbolnăvirii grave a însărcinatului oficial George Jazłowiecki. La sfîrşitul anului 1567 însă, a fost trimis în ambasadă solemnă castelanul de Wojnicz, Petru Zborowski. El a reuşit să încheie în numele regelui polon un tratat de prietenie şi alianţă cu sultanul [20]. În 1570, N. Brzeski este dăruit pe viaţă cu o serie de sate în Rusia. În 1572 devine stegar de curte [21], iar în 1576 îl aflăm în conducerea militară a Podoliei şi staroste de Cameniţa, funcţie pierdută în anii 1589—1590 [22]. Nicolae Brzeski îşi va păstra onorurile şi privilegiile şi după moartea regelui Sigismund al II-lea August, pînă în timpul succesorului său, Sigismund al III-lea.

★

Am încercat astfel să întregim lista documentelor originale legate de relaţiile externe româno-polone în secolul al XVI-lea şi, în acelaşi timp, să completăm informaţiile cunoscute pînă acum asupra persoanei lui Nicolae Brzeski în istoria călătorilor străini în trecere prin ţările noastre.

ANEXĂ

† Іѡ Петрꙋ воєвода, божіею мілостію господинъ кѣсон Земле Ѹггровлахінскон. Пишет господство мн нашемꙋ честнтомꙋ и добромо пріѧтелю и прѣѧзлюбленномꙋ родітелю по велікн Зекментꙋ Йкгꙋет велікнн корꙋл Полскн и Лнтовскн и Мазовецкнн и нннмъ землѧнмъ сеѣернмм странам много здравіе и съ любовіе прнносим краастка тн. И ѡ сем дакам ꙋ знаніе краастꙋ ти понеже прнде поклнсара велікомꙋ тн краастꙋ кнез Некꙋла ѡт честітое Портꙋ господінꙋ нн честнтомꙋ царꙋ по ꙋ господство мн и къзѣѣстніше нам ѡ жнкот и ѡ пріѧтелство и любов еже нмаше краастка тн къ нам и къспросніше ѡт нас человека проводіти его до Стефана краѣ. И ꙋ тем, господство мн дал съм человека да проводітъ его. И аще ѧъспросніше краастка тн за здравіе господствꙋ нн, дакѣсн краастка тн божіем. Хотѣніе жнкн и здравн есмн. И да даст Богъ да есн и краастка тї жнк и здравꙋ и Богъ ꙋмножит днн и лѣта краастка тн.

Пнс мартіе ѩї днн.

† Іѡ Петрꙋ Ѥwекѡда, мілостію божію господинъ.

ō [Pe verso]

† Нашемꙋ честнтомꙋ и добромꙋ пріѧтелю и повелнкомꙋ родітелю Ѯекментꙋ Йкгꙋстꙋ велікнн корꙋл Полскн и Лнтовскн и Мазовецкн и нннм земле сеѣернм странам.

od voie[wody]
multannskiego list przess p[an] Brzeski poslany 1567 Piotrkovie in Mayo

[19] P. P. Panaitescu, *Cronica moldo-polonă*, loc. cit., p. 116.

[20] Tratatul este cunoscut sub numele: *Contenta pactorum cum Turcarum imperatore per dominum Petrum Zborowski castellanum Woinecensem et Hasan czausz missorem. Anno Domini 1568* şi este publicat în *Hurmuzaki*, supl. II, vol. I, Bucureşti, 1893, doc. nr. 136; Instrucţiuni pentru solia lui Zborowski: *Instrukje po selskie Zborowskiego*, Pajewski, *op. cit.*, p. 189.

[21] Adam Boniecki, *op. cit.*, t. II, p. 166.

[22] În *Rodzina Herbarz...*, p. 28, şi Adam Boniecki, *op. cit.*, p. 166.

www.dacoromanica.ro

† Io Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn a toată ţara Ungrovlahiei. Scrie domnia mea cinstitului şi bunului nostru prieten şi preaiubit părinte, marelui Sigismund August, mare crai al Poloniei şi Lituaniei şi Mazoviei şi al altor ţări din părţile nordice, multă sănătate şi cu dragoste aducem crăiiei tale.

Şi despre acestea dăm ştire crăiiei tale, că a venit pe la domnia mea solul înălţimii tale crăieşti, cneazul Necula, de la cinstita Poartă a domnului nostru, cinstitul împărat, şi ne-a înştiinţat despre viaţa şi despre prietenia şi dragostea pe care o are crăiia-voastră faţă de noi; şi a cerut de la noi om care să-l conducă pînă la craiul Ştefan. Şi întru aceasta domnia mea i-am dat om care să-l conducă. Şi dacă a întrebat crăiia ta de sănătatea domniei noastre, înştiinţăm pe crăiia ta că, prin voia lui Dumnezeu, sînt viu şi sănătos. Şi să dea Dumnezeu să fii şi crăiia ta viu şi sănătos şi Dumnezeu să-ţi înmulţească zilele şi anii crăiiei tale.

Scris martie 12 zile

+ Io Petru voievod, din mila lui Dumnezeu domn.

[Pe verso]

Cinstitului şi bunului nostru prieten şi marelui părinte, Sigismund August mare crai al Poloniei şi Lituaniei şi Mazoviei şi din alte pămînturi din ţările nordice.

Scrisoarea voievodului muntean trimisă prin pan Brzeski 1567 Piotrków în mai.

www.dacoromanica.ro

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

ROLUL NORMANZILOR ÎN EUROPA

Între 18 şi 24 aprilie 1968 s-a desfăşurat la Spoleto *săptămîna* de comunicări şi de discuţii organizată, ca în fiecare an, de *Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo.*

De data aceasta, simpozionul (cel de-al XVI-lea) a luat ca tematică una din problemele fundamentale ale istoriei evului mediu timpuriu, anume expansiunea normanzilor în Europa. Caracterul internaţional al simpozionului a fost marcat prin participarea unor numeroşi savanţi de reputaţie mondială din Italia, Franţa, Belgia, R. F. a Germaniei, Anglia, Statele Unite, Austria, Argentina şi, de data aceasta, dată fiind tematica, şi din universităţile nordice : Suedia şi Norvegia. Cele 19 comunicări — urmate de discuţii uneori foarte aprinse — au fost ţinute în limbile : germană (6), franceză (5), italiană (4), engleză (3) şi spaniolă (1). Muncă în acelaşi timp individuală şi colectivă, axată pe colaborarea amicală şi critică a cercetătorilor veniţi din toate unghiurile zării, asemenea confruntări ştiinţifice internaţionale cîştigă astfel în profunzime şi perspectivă ceea ce pierd în dogmatism şi şovinism. Ne îngăduim să le considerăm faza cea mai dinamică şi în acelaşi timp cea mai semnificativă a evoluţiei ştiinţei istorice universale în secolul nostru [1].

★

După schema caracteristică a *săptămînilor* de la Spoleto, comunicările s-au desfăşurat pe patru capitole. După comunicarea iniţială a preşedintelui Ernesto Pontieri, reprezentant al Centrului de la Spoleto, a urmat evocarea vieţii şi operei marelui filolog medievist Angelo Monteverdi (1886—1967), făcută de prof. Aurelio Roncaglia. S-a trecut apoi la abordarea problemelor de fond, pe următoarele capitole:

I. Istoria normanzilor în Scandinavia în preajma şi în timpul năvălirilor (cinci comunicări).

II. Expansiunea popoarelor nordice spre răsărit, miazăzi şi apus, şi anume în Rusia, Imperiul franc, Spania, Anglia şi sudul Italiei. S-au ţinut sub acest capitol 8 comunicări.

III. Probleme de istoriografie puse de năvălirile normande (2 comunicări).

IV. Consecinţele expansiunii normande asupra artei europene (trei comunicări).

Cuvîntul de închidere a fost rostit, în numele Centrului de la Spoleto, de profesorul Raoul Manselli, de la Universitatea din Roma.

★

[1] Toate comunicările ţinute, precum şi discuţiile pe marginea comunicărilor, au fost publicate în volumul : *I Normanni e la loro espansione in Europa nell'alto medioevo*, Spoleto, Presso la Sede del Centro, 1969, 808 p.

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 613—627, 1970.

www.dacoromanica.ro

În cuvîntul său inaugural [2], profesorul Ernesto Pontieri, de la Universitatea din Napoli, a început printr-o sumară şi critică trecere în revistă a lucrărilor clasice sau recente privind istoricul Italiei meridionale în timpul expansiunii normande (Giuseppe de Blassis [3], Jules Gay, Erich Caspar, F. Chalandon, David Douglas). În continuare a analizat condiţiile în care s-a efectuat cucerirea normandă, mai întîi a Siciliei, apoi a întregii Italii meridionale, şi forţele propulsive ale cuceririi (energie individuală şi colectivă disciplinată şi, mai ales, abila politică a şefilor normanzi, care au obţinut alianţa papalităţii). Constituirea statului normand, foarte bine structurat şi administrat, a avut drept primă consecinţă destrămarea legăturilor multiseculare ale Italiei meridionale cu Orientul (bizantin sau arab). Regatul celor două Sicilii s-a orientat, cu o viziune sigură a viitorului, către Roma şi Italia comunelor guelfe, contribuind astfel în mod hotărîtor la eşecul imperialismului dinastiei Staufenilor în Italia. Cînd, în cele din urmă, ultimul mare împărat, Frederic al II-lea de Hohenstaufen, a moştenit tronul Regatului celor două Sicilii şi şi-a constituit baza politico-ideologică la Palermo, el a sfărîmat liniile înţeleptei politici de echilibru practicate de suveranii normanzi şi astfel politica imperială a creat premisele prăbuşirii dinastiei Staufenilor.

Deschizînd capitolul I, consacrat istoricului structurilor politice sociale şi militare ale popoarelor scandinave în habitatul lor de baştină, profesorul Gerhard Hafström, de la Universita tea din Lund, a prezentat studiul său asupra instituţiilor politice ale vikingilor şi problemelo puse de aceste instituţii[4]. Pornind de la informaţiile date de Tacit în *De Germania* şi de la evidenţele arheologice, studiul arată că celula socială, politică şi militară-navală a popoarelor scandinave a fost constituită de aşa-numita *hund*, sau *hundaren*. Această celulă constituia în acelaşi timp o unitate de cult, o unitate de jurisdicţie şi, ulterior, o unitate fiscală. În vederea expediţiilor de mare amploare, asemenea celule s-au grupat sub impulsul energetic al unui şef militar, care era în acelaşi timp însărcinat cu sacrificiile rituale, pentru a transfera asupra expediţiei bunăvoinţa divinităţilor. Coordonarea expediţiilor navale de pradă a fost astfel motivul principal al integrării micilor colectivităţi de bază în ansambluri mai vaste şi mai puternice, care au devenit cu timpul, în urma acţiunii politice iscusite a unui şef sau a unei familii, baza constituirii naţiunilor scandinave.

Importanţa jucată de conducerea monarhică la popoarele nordice a fost subliniată de comunicarea profesorului Kjell Kumlien, de la Universitatea din Stockholm [5]. Pe baza datelor consemnate de istoricii vechi (Tacit, Ptolomeu, Jordanes, Procopiu) şi pe baza documentelor medievale, mai ales provenind din arhivele imperiale germane, se caută reconstituirea structurii politice a popoarelor scandinave şi a condiţiilor în care dinastiile s-au constituit şi au ajuns să despartă poporul nordului în trei regate, al Danemarcei, al Suediei şi al Norvegiei, fiecare dintre ele avînd însă permanenta tendinţă de a cotropi celelalte două regate şi de a reface unitatea popoarelor scandinave, care de altfel nu prezentau varietăţi naţionale înaintea constituirii dinastiilor.

Deosebit de importantă este sinteza prezentată de profesorul Erik Lönnroth, de la Universitatea din Göteborg [6]. Pornind de la constatarea că noţiunea de *Northmanni* e clară şi

[2] *Il capitolo sui Normanni nella storia d'Italia* (p. 15—34).

[3] În lucrarea de bază *La insurrezione pugliese e la conquista normanna del secolo XI*, tipărită la Napoli în trei volume între 1864—1873.

[4] *Die politischen Institutionen der skandinavischen Wikinger und deren Probleme* (p. 57—70).

[5] *Die Entstehen der drei skandinavischen Königreiche in nordischen Uberlieferung und Forschung* (p. 71—100).

[6] *Communications, vie économique et modèles politiques des Vikings en Scandinavie*, p. 101—116.

www.dacoromanica.ro

univocă pentru istoricii francezi, italieni şi chiar englezi (după 1066, cel puţin), pentru semantica scandinavă propriu-zisă trebuie să facem o serie de precizări. Astfel, un *Northmann*, pentru un locuitor al Scandinaviei, însemna fie un norvegian, fie un normand din Normandia franceză, dar niciodată un danez sau un suedez. Pe altă parte, termenul de *viking* răspunde noţiunii de *pirat*, fiind astfel un termen pentru o *profesie*, nu pentru o *naţionalitate*. De altfel, lucru semnificativ, termenul de viking pare a fi fost aproape necunoscut în Suedia. O singură piatră runică îl menţionează, şi atunci era vorba de un erou de obîrşie *norvegiană*.

O concepţie istorică simplificatoare, comodă, dar eronată, îi considera multă vreme pe *vikingi* ca fiind locuitorii coastelor Norvegiei şi Danemarcei, în expansiunea lor spre sud-vestul Europei, în timp ce suedezii au roit spre răsărit, unde au purtat în general numele de *rus* (rōs, în textele bizantine). Istoria nu recunoaşte asemenea simplificări comode. Este probabil că majoritatea vikingilor au fost norvegieni sau danezi şi că majoritatea *rosilor* proveneau din Suedia. Dar trebuie să avem permanent în vedere faptul că la data aceea (pînă către secolul al XII-lea) *nu existau* naţiuni *diferenţiate în zona scandinavă*.

Multe pietre runice găsite în Suedia menţionează nume de localnici care ar fi participat la marile oştiri conduse de monarhi danezi pentru ocuparea Angliei la sfîrşitul secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea. Pe de altă parte, cronicarul german Thietmar von Merseburg foloseşte, pentru a-i desemna pe scandinavii din Rusia, termenul de *danezi*, desigur, pentru că Danemarca era mai cunoscută germanilor. Dar această elasticitate de vocabular dovedeşte o lipsă structurală a diferenţierilor naţionale şi evident lingvistice.

Termenul *rus*, ca şi *viking*, constituie, după cum a dovedit profesorul Erland Hjärne, de la Universitatea din Uppsala, un termen profesional scandinav, şi anume înseamnă marinar corăbier. Ulterior a căpătat un sens amfibiologic, căci, dacă pentru ruşi el desemnează poporul însuşi al Rusiei, pentru finezi (sub forma *Ruotsi*) sau pentru estonieni (sub forma *Rootsi*) el a ajuns să desemneze *Suedia*! Cît despre *varegi*, prof. Lönnroth îi consideră ca fiind membri, înfrăţiţi cu ritual şi jurămînt, ai unei *confrerii*.

Fenomenul expansiunii bruşte a popoarelor scandinave, mai ales între 800 — 1066, trebuie, evident, să-şi găsească o explicaţie istorică, suficientă şi nu prea romantică. A fost, în esenţă, o activitate în acelaşi timp comercială şi războinică, *a unui popor redus ca număr* şi multă vreme exclus din comunitatea creştină europeană.

Explicaţia clasică a suprapopulării Scandinaviei la acea epocă nu pare plauzibilă. Ea putea apărea ca fiind pertinentă pentru înspăimîntatele populaţii apusene, năpădite necontenit de noi şi noi valuri de barbari prădalnici. Dar după ce criterii poate fi apreciată, la acea epocă şi conform datelor geografice ale Scandinaviei, noţiunea de suprapulaţie? Numai în Danemarca se începuse defrişarea solului forestier, deci un motiv acţionînd *împotriva expansiunii*. Şuvoiul războinic spre apus trebuie astfel explicat *în ciuda situaţiei demografice*, nu *ca o consecinţă a ei*. Trebuie căutate deci alte explicaţii.

Factorul fundamental a fost *superioritatea tehnicii navale*. Toţi locuitorii Scandinaviei au fost, de timpuriu, corăbieri iscusiţi, căci apa era pentru ei singurul mijloc de comunicaţie (între insulele daneze, fiordurile norvegiene şi pe lacurile suedeze). Întrucît multă vreme nu a existat nici o putere centralizatoare suficient de energică şi de constantă pentru a impune edificarea unei reţele de comunicaţii terestre ţăranilor din cătune (hărad), care aveau, dimpotrivă, interesul să taie orice comunicaţii terestre pentru a se izola de străini (în cel mai bun caz pentru a eluda legile ospitalităţii nordice, foarte stringente), singurele căi de comunicaţie au fost cele pe apă. Puţina agricultură se practica de altfel numai în jurul lacurilor, al fiordurilor şi al golfurilor. Tehnica corăbiei s-a dezvoltat astfel repede, de la vasele cu vîsle găsite la Nydam, în Slesvig, şi datînd din secolul al IV-lea e. n., la corăbiile uşoare din secolul al X-lea cu pînze, avînd un pescaj mic, ceea ce le îngăduia să se avînte şi în larg şi pe apele fluviale.

www.dacoromanica.ro

Un alt imbold spre expansiune pare a-l fi jucat un element social, recent pus în lumină pe bază de cercetări arheologice. Anume, comuna scandinavă primitivă a suferit o schimbare structurală prin secolul al VII-lea, prin destrămarea *familiei mari* cu un habitat comun şi constituirea de familii restrînse grupate într-un număr de sate puţin populate. Această nouă structură a societăţii scandinave a dat naştere unei conjuncturi de instabilitate anormală, conjunctură care, asociată cu atracţia mării, a produs fenomenele de migraţie.

O teorie emisă de regretatul profesor Sture Bolin, de la Universitatea din Lund, punea în legătură expansiunea scandinavă cu constituirea unui dezechilibru al valorii argintului între Europa occidentală şi califatul arab. Anume, prin exploatarea unor noi mine de argint, situate mai ales în regiunile orientale, califatul a ajuns să dispună de o mare cantitate de numerar, cu care putea cumpăra de la negustorii scandinavi, la preţuri tot mai mari, blănuri şi sclavi. Cu preţul acestor produse, negustorii scandinavi puteau cumpăra arme de atac şi apărare din Europa carolingiană, unde preţurile erau foarte scăzute din cauza valorii ridicate a argintului. Avînd astfel arme suficiente, neguţătorii scandinavi ar fi început să practice pirateria în regiunile Imperiului carolingian, pentru a-şi procura, printre altele, sclavi meniţi a fi vînduţi tîrgurilor de sclavi din ţările arabe. Abia către sfîrşitul secolului al X-lea, exploatarea intensivă a noilor mine de argint din Harz duce la restabilizarea balanţei preţurilor, prin echilibrarea cursului argintului între ţările arabe şi cele creştine occidentale.

Discutînd această teorie ingenioasă a prof. Bolin, confratele său de la Universitatea din Göteborg recunoaşte că, într-adevăr, probele arheologice ar justifica-o. Dintre toate ţările europene, Suedia este într-adevăr ţara în care s-au găsit cu mult cel mai mare număr de monede arabe din vremea califatului (mai ales pentru perioada 800 — 970, după care dată încetează brusc seria lor). Cu descoperirea recentă (1966 — 1967) a două importante tezaure monetare pe insula Gotland, numărul monedelor arabe găsite în Suedia depăşeşte astfel cifra de 52 000. S-au mai găsit asemenea monede, în cantităţi mult mai reduse, în Danemarca, nordul Germaniei şi Poloniei, Rusia, concentrarea părînd a se face în jurul ţărmului baltic. După 970, seria monedelor arabe este înlocuită brusc cu serii monetare germane şi engleze.

Regiunea de maximă răspîndire a monedelor arabe a fost Suedia centrală, în jurul lacului Mälaren, şi nu Slesvigul, care constituia punctul de convergenţă al comerţului scandinav cu lumea exterioară.

Dar aceste tezaure arabe, consideră prof. Lönnroth, dovedesc mai ales următoarele evidenţe : că erau în acea vreme în ţinuturile respective localnici care simţeau nevoia să îngoape forţe monetare şi nu le mai dezgropau pentru a face investiţii cu caracter economic sau ca mijloace de plată în comerţul internaţional. Ele constituie astfel o dovadă de necontestat că s-a importat argint arab în Scandinavia, dar nu dovedesc implicit şi o activitate economică orientată spre ţările arabe.

Că a existat un puternic comerţ internaţional în Scandinavia ne-o dovedesc de altfel cele două oraşe comerciale : Hedeby (în ţinutul Slesvig,) care controla comerţul dintre Baltica şi Marea Nordului, şi Birka, pe o insulă din Mälaren, în centrul Suediei, controlînd astfel drumul maritim dintre Golful Finlandei şi deschiderea Balticii spre Marea Nordului. Ambele oraşe comerciale par a fi avut o suprafaţă considerabilă pentru acea epocă, şi au fost devastate, după o perioadă de prosperitate simultană, către sfîrşitul secolului al X-lea.

În orice caz, marea expansiune a vikingilor începe la sfîrşitul secolului al VIII-lea şi, după ce va pune Europei probleme de o fundamentală importanţă, va duce repede la acţiuni politice integrate din partea popoarelor scandinave, atît în afară, cît şi în lăuntru.

Explozia energetică şi consecinţele ei se pot pune în legătură şi cu mediul politic şi cultural scandinav, în care s-a făcut educaţia şefilor vikingi. Este incontestabil că mentalul lor, reprezentările colective, au fost generate de legendele lor, *saga*. Dar trebuie să ţinem seama că, aşa cum au fost colectate, legendele nordice, mai ales cele islandeze, ne transmit imagini din secolul al XIII-lea, cînd avem de-a face cu o societate stabilită, ierarhizată, în care apar

www.dacoromanica.ro

eroi, cavaleri și regi, și cînd se organizează perceperea impozitelor regale. Dacă vrem să surprindem mentalul colectiv al secolelor de expansiune a vikingilor, trebuie să recurgem la alte izvoare, mai veridice, și anume la cele provenind din regiunile jefuite, cele mai importante și mai veridice rămînînd numeroasele hagiografii.

Se poate vorbi deci, pentru explicarea expansiunii vikingilor, de adevărate explozii energetice de comandă navală și militară, explozii avînd loc în regiuni necontrolate și neorganizate de nimeni inițial. Aceste explozii încep să fie controlate și disciplinate încă din jurul anului 800, cînd regele danez Gotfred, marele dușman al împăratului Carol cel Mare, își asigură ținuturile prin construirea primului *Dannewirke, limes* pornind de la golful Sli, pe Baltica, și ajungînd la țărmul mlăștinos al Mării Nordului, la Hollingsted. Asigurîndu-și astfel linia de apărare, Gotfred a pornit atacul asupra imperiului, în Frizonia, lucru deosebit de semnificativ. Dar moartea lui a pus capăt veleităților imperialiste daneze pentru multă vreme. Un alt regat va apărea pe la jumătatea secolului al IX-lea, în Suedia, fără consistență însă, în vreme ce la sfîrșitul secolului, Harald cu Plete Frumoase va schița unificarea Norvegiei.

Constatăm astfel, paralel cu expedițiile de piraterie și de pradă, tot mai frecvente și mai organizate, o tendință spre organizarea și integrarea lăuntrică a popoarelor scandinave. Rînd pe rînd, căpetenii dinastice din Danemarca, Suedia sau Norvegia încearcă unificarea, totală sau parțială, a regiunilor scandinave, dar eșuează ca urmare a lipsei unor rețele de comunicații terestre și a uriașelor distanțe de parcurs pe uscat, ceea ce constituie un climat de maximă instabilitate politică lăuntrică, în contrast cu siguranța cu care căpeteniile normanzilor acționează în exterior.

După o practică foarte veche și reactualizată de gangsteri, puterea bazată pe capitalul acumulat prin jaf trebuie reînnoită prin protecția comerțului pașnic. Regii Danemarcei au practicat acest sistem paralel cu o superioară organizare militară, după cum rezultă din cele patru tabere militare de antrenare a ostașilor pentru expediții în Anglia, tabere recent descoperite (mai ales de la Trelleborg, din Seland, care putea adăposti 1 000 de războinici, și cea de la Aggersborg, din Linford, în care puteau încăpea 4 000 de ostași) și care par a fi fost inspirate de *arhitectura cazărmilor de la Bagdad.*

Expansiunea vikingilor a luat sfîrșit atunci cînd popoarele scandinave au ajuns să adopte civilizația creștină a ținuturilor cucerite și și-au pierdut astfel indentitatea, așa cum de altfel arătase magistral Arnold Toynbee, care considera civilizația scandinavă ca o civilizație ofilită în plin avînt.

Analizînd religia și ritualurile popoarelor scandinave în epoca expansiunii vikingilor, profesorul Hans Kuhn, de la Universitatea din Kiel [7], reconstituie panteonul scandinav și accentuează rolul *scalzilor* în difuzarea legendelor și astfel în unificarea cultului. Încetul cu încetul creștinismul a izbutit să pătrundă în Scandinavia, mai ales ca o consecință a creștinării scandinavilor din Normandia, Anglia și Irlanda.

Ocupîndu-se de exparsiunea atlantică a scandinavilor [8], profesorul Marco Scovazzi, de la Universitatea din Milano, analizează, comparativ, condițiile instalării normanzilor în Normandia și în Islanda. Spre deosebire de Normandia, unde ambianța feudală a impus ducatului normand să adopte și chiar să întărească structurile militare, economice și sociale feudale, pe care le va exporta apoi în Anglia, în Islanda, insulă izolată în imensitatea oceanului, putem urmări *structura originară* a principiilor sociale și politice scandinave. Întemeiate după anul 870 de principele norvegian Haraldr Hárfagr, așezările scandinave din Islanda au cunoscut proprietatea de familie, pusă sub protecția zeilor, într-un fel de comunicare magică, divino-umană, indicînd raporturile mistice dintre societate și divinitate, dintre principiile religioase și cele juridice. Printr-un fenomen deosebit de interesant de *reactualizare a conștiinței primitive a speciei,* scandinavii transplantați în Islanda au constituit o societate antitetică față

[7] *Die Religion der nordischen Völker in der Wikingerzeit,* p. 117—130.
[8] *Dalla Scandinavia all'Islanda,* p. 131—154.

www.dacoromanica.ro

de noile valori risipite de vikingi în întreaga Europă, reactualizînd mentalitatea primitivă germanică așa cum ne-o zugrăvește Tacit și renunțînd de bună voie la spiritul de cucerire și la setea de aur, mobiluri care i-au împins pe frații lor spre toate țările Europei. Oglinda cea mai curată a conștiinței nordice, *Edda*, reflectă vechea mentalitate, cu disprețul ei față de bunurile materiale. Pînă la 1 000, cînd creștinismul este proclamat religie oficială și în Islanda, s-a dezvoltat astfel o experiență socială pasionantă, prin implantarea unui popor dinamic într-o regiune sustrasă oricărei influențe exterioare.

Inaugurîndu-se seria de comunicări închinate expansiunii scandinave în Europa, s-a abordat controversata problemă a originii *varegilor*[9] de către prof A.V. Riasanovsky.

Intervenind în discuție, profesorul Ivan Dubcek, de la Universitatea din Sofia, consideră constituirea statului rus ca fiind rezultatul unui vast proces istoric, complex și îndelungat, la care conlucrează factori foarte variați. Aducînd mărturia recentă a istoricului Alexandr Soloviov[10] în legătură cu constituirea drujinei, prof. Dubcek pornește de la ideea că de cele mai multe ori *amenințarea exterioară*, militară, este factorul care asigură coeziunea unui stat în evul mediu. Pentru statul kievean, amenințarea exterioară era aceea reprezentată de primejdia cazarilor, cumanilor și pecenegilor; similar, statul bulgar s-a constituit în jurul anului 681 pentru a face față multiplei presiuni venite din partea Bizanțului, a avarilor și a cazarilor. Pentru bulgari, în concepția prof. Dubcek, procesul s-ar fi desfășurat în trei etape. : 1) Protobulgarii, de origine turcă, ajung să încheie o alianță cu triburile slave în mijlocul cărora se așezaseră. 2) Alianța se consolidează prin biruințe asupra primejdiei exterioare și constituie un stat plurinațional. 3) Minoritatea bulgară se pierde în mijlocul masei slave, dar aceasta continuă să păstreze numele elementului energetic în jurul căruia se grupase pentru a rezista presiunii exterioare.

În același timp, prof. Dubcek regretă lipsa unei comunicări în cadrul colocviului prin care să se pună în valoare rolul fundamental jucat de normanzi spre răsărit, dincolo de Italia meridională, și anume în istoria Bizanțului, a Peninsulei Balcanice și a Orientului Apropiat, în vremea cruciadelor. Cucerirea Salonicului în 1185 de către o mare armată normandă operînd din sudul Italiei, deși n-a fost definitivă, a avut urmări esențiale : pentru Imperiul bizantin, care a fost atins în forța lui vitală și n-a mai putut rezista cruciaților latini și pentru Peninsula Balcanică, prin faptul că această ocupare și zguduirea stăpînirii bizantine le-a îngăduit sîrbilor, bulgarilor (și vlahilor, adăugăm noi) să scuture jugul bizantin și să constituie state independente.

În privința terminologiei, prof. Dubcek atrage atenția asupra receptării termenului scandinav de *vareg, varag, barang* (la bizantini) în toate limbile slave, sub cuvîntul semnificativ de *vitez-viteaz*, după cum termenul de *avar* este sinonim în limbile slave cu termenul de uriaș, gigant. Istoricii bizantini erau conștienți de originea scandinavă a varegilor, considerîndu-i veniți *ék tḕs Thoúlys*, deci din insula Tule, termen foarte vechi, dar a cărei rădăcină înseamnă *departe* (cf. telegraf).

★

După părerea unanimă, comunicarea fundamentală a colocviului a fost aceea dezvoltată de profesorul Albert d'Haenens, de la Universitatea din Louvain, privind problematica năvălirilor normande în Imperiul franc[11].

Pornind de la principiul că adevărul — și, mai ales, adevărul istoric, prin esență dinamic și permanent perfectibil — *este atins printr-o continuă cercetare în spirală*, profesorul belgian arată că paradoxul istoriei este că, tratînd epoci încheiate, are totuși exigența de a fi con-

[9] *The Varangian Question*, p. 171—204.
[10] În studiul publicat în *Les Origines des Etats Nationaux*, Varșovia, 1968.
[11] *Les invasions normandes dans l'Empire franc au IX-e siècle*, p. 233—298.

www.dacoromanica.ro

cepută în continuu în perspectiva prezentului, astfel încît trebuie refăcută din generație în generație.

Teza fundamentală privind năvălirile normande în Imperiul franc a fost prezentată în 1906 de istoricul german Walter Vogel într-o teză susținută la Universitatea din Berlin [12]. Dar, oricît de profundă și de minuțioasă în același timp a fost teza lui Vogel, ea rămîne opera unei perioade în care știința istorică era roaba concepției *evenimențiale* și nu se concepea altfel decît ca o sinteză a unor coordonate exclusive, spațio-temporale.

Lucrările istorice fundamentale care au reluat problema după Vogel se datoresc marelui medievist francez Ferdinand Lot și istoricilor W. de Vries [13], E. Joranson [14], F. Vercauteren[15], P.H. Sawyer [16] și însuși autorului comunicării [17], dar pot fi apropiate de lucrarea, îmbrățișînd un cîmp de cercetări apropiat, a Ginei Fasoli [18].

Istoria năvălirilor scandinave constituie, în aparență, tipul subiectului predilect al istoriei de concepție evenimențială, fiind, în esență, axată pe problematica istoriei-bătălie. Dar, dacă o asemenea cercetare istorică este îndrumată cu complexitate și intuiție, ea nu poate să nu ajungă, necesar, inevitabil, la om ca subiect al istoriei. Și, de la perspectiva omului, ea devine istorie socială, economică, culturală, istorie a mentalităților. Devine, în esență, istoria întîlnirii „a două lumi cu totul străine una de alta și, prin aceasta, în mod virtual antagoniste și în mod potențial ostile".

Dacă este adevărat că „oricine se apleacă asupra evului mediu întîlnește la fiecare pas năvălirile normande", rezultă în mod firesc că pentru secolele IX și X „cheia de boltă a structurii lor istorice o constituie fenomenul viking".

Ceea ce-și propune profesorul d'Haenens este să lărgească semnificația, pînă acum ținută în limite exagerat de strîmte, a fenomenului viking și să scoată în relief, de asemenea și mai ales, vibrațiile lui sociale și mentale.

Ca bază documentară pentru studierea fenomenului migrațiilor scandinave avem un neînsemnat fenomen numismatic: în Danemarca nu s-au găsit decît 57 de monede carolingiene provenind dinainte de anul 900. Marele medievist francez Marc Bloch a explicat acest fenomen prin retopirea pieselor luate de năvălitori ca tribut (danegeld) și prefacerea lor în lingouri, întrucît abia în secolul al X-lea a adoptat Danemarca un sistem monetar. Dar atunci cum se explică uriașul număr de monede arabe, cufite, găsite în Suedia (peste 52 000) *netopite* și provenind, cum am arătat mai sus, în perioda 800 — 970? Danezii topeau și suedezii nu? Am văzut doar că era vorba de același popor, încă foarte puțin diferențiat pe varietăți naționale.

Problema tezaurelor trebuie privită însă și din punctul de vedere al victimelor. De ce au ascuns tezaure în regiunile amenințate? Ca să le găsească la întoarcere, după fugă? Dar atunci de ce nu le-au luat cu ei în pribegie? Ca să le folosească în timpul năvălirilor? Atunci înseamnă că posesorii lor au rămas și s-au ascuns. În ce condiții?

Altă bază documentară, și mai șubredă, o constituie textele scrise provenind, toate, fără excepție, de la victimele năvălirilor. Aceste texte sînt de obicei, consemnarea unor tradiții orale. În această privință, un alt istoric belgian, J. Vansina, a emis o serie de concepții

---

[12] *Die Normannen und das fränkische Reich bis zur Gründung der Normandie, 799—911* (Heidelbeger Abhandlungen, t. 14, 1906).

[13] *De Wikinger in de lage landen aan de zee* (Haarlem, 1913), constituie o apologie a vikingilor, care ar fi dinamizat societatea europeană.

[14] *The Danegeld in France* (Rock Island, Illinois, 1924).

[15] *Comment s'est-on défendu au IX-e siècle dans l'Empire franc contre les invasions normandes?* (Bruxelles, Annales XXV, 1935—1936).

[16] *The Age of the Vikings* (London, 1962).

[17] *Les invasions normandes en Belgique au IX-e siècle. Le phénomène et sa répercussion dans l'historiographie médievale* (Louvain, 1967, 391 p.).

[18] *Point de vue sur les incursions hongroises en Europe au X-e siècle.*

www.dacoromanica.ro

privind geneza și valoarea tradițiilor orale medievale[19]. Anume, o tradiție orală parcurge în genere următoarele trei stadii: a) stadiul observație — conceptualizare — memorizare; b) stadiul transmisiunii în lanț și c) stadiul adnotării. Pentru primul stadiu trebuie să încercăm să deslușim ce autoritate și ce competență are primul *martor din lanț*. Pentru al doilea stadiu, ce durată are, credibilitatea informației fiind în mod firesc în raport invers cu numărul de persoane care contribuie la procesul de difuzare. Trebuie să ținem seama și de autoritatea respectivă a intermediarilor, care pot deforma informația, intenționat sau spontan. Pentru al treilea stadiu, trebuie să deslușim dacă prin consemnarea unei tradiții orale nu se urmărește o anume finalitate. Avem, evident, elemente de control, repere, prin confruntarea mărturiilor orale și prin criteriul verosimilității lor.

Ce constatăm, compulsînd testimoniile scrise ale victimelor năvălirilor normande, este mai ales *fascinația exercitată de evenimente asupra contemporanilor* și, în al doilea rînd, impactul imaginației savante (hrănite mai ales de Biblie) asupra evenimentelor. Majoritatea redactorilor documentelor fiind oameni ai bisericii, ei au tendința să interpreteze și să transpună evenimentele pe plan teologic și apologetic, într-o schemă profetică. Și mai trebuie să ținem seama că principalul obiectiv al năvălirilor erau tezaurele bisericilor și mănăstirilor.

Absolut toți martorii fiind astfel din aceeași tabără, adevărul istoric, e limpede, nu poate rezulta din mărturiile lor. Istoria are în primul rînd datoria să-i înțeleagă pe oameni și să-i înțeleagă *pe toți*. Pentru aceasta este necesar să poată depăși sfera de referințe a fiecărui martor, să poată determina coordonatele istorice ale gîndirii, sentimentelor și atitudinii tuturor actorilor dramei.

Metodele de investigație pentru a ajunge la aceste rezultate sînt:

a) Să ne apropiem de adevăr *pe aceeași cale subiectivă* ca și martorul însuși care a consemnat evenimentul.

b) *Să ne degajăm de viziunea subiectivă a fenomenului*, pentru a avea asupra lui o viziune mai obiectivă.

c) Să ajungem să depășim iluziile și țelurile urmărite de martor, încercînd să pricepem fenomenele *prin analogie și comparație*.

Pornind de la aceste principii metodologice de investigație spre interpretarea faptelor, primul element pe care trebuie să-l avem în vedere constituie modalitățile progresului și regresului năvălirilor.

La acest capitol să încercăm să stabilim în primul rînd *efectivele* (după numărul corăbiilor consemnat în documente) și apoi să înțelegem *superioritatea tactică* a năvălitorilor, prin mobilitate, energie și, eventual, teroare, față de apărarea carolingiană în cele din urmă lipsită de eficacitate.

În această privință W. Vogel distinge, cum se știe, patru perioade:

1. Între 799 — 840 au loc atacuri izolate, în grupe reduse ca efective și numai în regiunile de coastă (niciodată pe fluvii în sus).

2. Între 840—849, profitînd de certurile interne france—pentru coroană, normanzii încep dintr-o dată să se avînte în interiorul țării, pe cursul fluviilor.

3. Între 850 — 879 constatăm o perioadă de vîrf a năvălirilor, devastările practicîndu-se pe scară largă, în întreaga *Francia occidentalis*, cît și spre Provența, Frizonia și Lotharingia. De data aceasta avem de-a face cu adevărate oștiri, bine articulate, *care ajung să ierneze în regiunile jefuite*.

4. Între 879 — 911, în sfîrșit, direcția năvălirilor normande se axează pe ținutul dintre Loara și Rin (între 879 — 892) și, de la 896, în Normandia.

Periodizarea folosită de Vogel are drept criteriu succesiunea generațiilor de căpetenii vikingi. Ea ne îngăduie totuși să constatăm că, în afara mutației geografice firești (depla-

[19] *De la tradition orale. Essai de méthode historique*, Bruxelles, 1961.

www.dacoromanica.ro

sarea continuă a cîmpului de operaţii de la o regiune secătuită spre regiuni încă neabordate), se mai poate sesiza o mutaţie operativă : de la simple operaţii de jaf se ajunge la fenomene de colonizare, de implantare la sol.

În recenta sa lucrare asupra acestei perioade, prof. Lucien Musset, marele specialist în istoria Nordului, practică o periodizare mai complexă, axată iniţial pe secvenţele istorice daneze. Anume, Musset distinge numai trei faze :

1. Faza negativă, distructivă, tinzînd la simplu jaf direct care se întinde progresiv, dinspre ţărmul mării spre cîteva sute de kilometri în interior, pe cursul fluviilor, cu asigurarea iernării într-un cîmp fortificat de obicei pe ţărm sau pe insulă (Walcheren, de pildă).

2. Cînd rezistenţa începe să se organizeze şi să devină mai eficientă, bandele de normanzi tratează răscumpărarea forfetară a victimelor prin perceperea unei răscumpărări (*Danegeld*). Jaful este astfel *indirect*, şi, pentru a fi mai sigur şi mai eficient, piraţii folosesc arme psihologice : violenţa exagerată, teroarea. Ei practică de pildă jafuri alternative, pe ambele coaste ale Mării Mînecii.

3. Cînd ţinuturile ajung să fie sărăcite la maximum, normanzii trec la *faza exploatării directe* : armatele daneze păşesc la luarea ţinuturilor în stăpînire directă şi le încadrează, constituind astfel o stăpînire *de fapt*, pe care caută s-o legitimeze prin obţinerea de la un suveran indigen a unei recunoaşteri de drept public, pentru a se conferi astfel stăpînirii brutale o *legitimitate*. Procedeul se poate urmări bine în cazul Neustriei devenite Normandia. Legitimarea subsecventă este condiţionată de obicei de condiţii puse de suveranul legitim : botezarea năvălitorilor, acceptarea regimului feudal, colaborare militară împotriva altor bande de jefuitori. În general, asemenea condiţii sînt acceptate, fără convingere, dar şi fără rea-voinţă. Danezii vor dovedi întotdeauna un anumit sens al contrastelor. Ei vor recepta succesiunea politică şi instituţională carolingiană sau anglo-saxonă şi se vor pricepe să le fructifice atît de bine, încît vor ajunge să dea naştere *formelor celor mai perfecte ale satului medieval* (în Normandia, Anglia şi Regatul celor două Sicilii), asigurînd expansiunea comerţului terestru şi maritim.

Modalităţile de reacţie a victimelor năvălirilor puteau lua trei forme. :

1. *Opoziţia, rezistenţa.* În primele decenii se constată a fi fost foarte slabe, inerte, neorganizate. Structura militară a statului franc, concepută pentru ofensivă şi lărgire a graniţelor imperiale, se va dovedi absolut ineficace pentru defensivă, cum se dovedise şi în structura imperială romană în secolele III — IV. Noţiunea de apărare teritorială fusese umbrită, aşa cum a arătat prof. Lucien Musset. Ce a fost mai grav şi a prefigurat viitorul a fost prăbuşirea, carenţa cadrelor societăţii carolingiene. Deficienţa lor generală va fi numai parţial compensată prin energia spirituală a notabilităţilor ecleziastice. Cazul lui Balduin de Flandra este semnificativ în această privinţă.

Singura ripostă eficientă ar fi fost stăpînirea mării şi controlul punctelor de debarcare, iernare şi pătrundere pe uscat în susul fluviilor. Între 800—864, neputîndu-se face aceasta, rezistenţa a fost incoerentă, neorganizată. Abia în perioada 864—879, cînd normanzii copleşesc bazinul Loarei şi al Senei, regele porunceşte repararea vechilor cetăţi de pe vremea romanilor şi edificarea de castele sau simple fortăreţe, suficiente ca să reziste năvălirii unor războinici viteji, dar nepricepuţi în poliorcetică. Între 879 — 887, certurile pentru tron, cunoscute bine normanzilor, prilejuiesc atacurile acestora spre Sena, pînă la Rin, regiune unde nu se edificaseră încă fortăreţe. Între 887 — 910 tot nordul Franţei se acoperă însă cu castele, iniţial destul de modeste, de un diametru de circa 200 m şi înconjurate cu un şanţ, aşezate cam la 30 km unul de altul. De asemena se fortifică şi capetele de pod ale fluviilor (la Pîtres, Anvers sur Oise, Charenton sur Marne etc.).

www.dacoromanica.ro

2. *Răscumpărarea*, prin *tributum*[20], a fost studiată mai ales de E. Joranson. Sub forma de *Danegeld*, ea reprezenta un impozit direct extraordinar ridicat de autoritatea regală în mari regiuni geografice precis delimitate şi avînd ca asietă orice proprietate sau alt izvor de venit. Pentru Franţa occidentală sîntem informaţi documentar asupra a 12 asemenea cazuri[21] între 845 — 861. Unitatea impozabilă era tot *mansus*, impozitul fiind perceput de obicei *în numerar*, mai ales în argint (doar în 845 şi 861 a fost perceput *în aur*), termenul de plată fiind de obicei 3—6 luni. Pentru perioada respectivă totalul răscumpărării plătite poate fi calculat între 100 000 — 120 000 livre.

Eficienţa unor asemenea răscumpărări a fost, cum anticipase de altfel Marc Bloch, aleatorie. Ele nu serveau decît să aţîţe poftele mereu crescînde ale normanzilor. Consecinţa a fost o uriaşă drenare a numerarului monetar din Occident spre ţările scandinave. A fost o soluţie tipică de facilitate şi se datoreşte după toate probabilităţile elementelor rutinare şi birocratice ale vremii, cadrelor administrative, care înţelegeau astfel să se opună politicii de centralizare practicate de suverani.

3. A treia soluţie, cea mai frecventă, a fost *fuga*. Documentele nu ne îngăduie să stabilim, cu oarecare precizie, *cine* a fugit, *unde*, *cum*, *în ce condiţii*. Cei dintîi au fugit călugării, mănăstirile, în care se ştia că sînt depozitate tezaure, fiind primele şi cele mai stăruitor căutate obiective. Se constată astfel *unde regionale de panică*, călugării pribegind cu moaştele mănăstirii spre regiunile socotite mai în siguranţă datorită unei situaţii geografice mai apărate : pădurea Ardenilor, regiunea Liège, Burgundia, Provenţa, aceste regiuni avînd în cele din urmă de cîştigat de pe urma acestor mutaţii.

Datele psihologice privind năvălirile normande, trebuie culese atît în ceea ce priveşte năvălitorii, cît şi în ceea ce priveşte victimele lor. Ţelurile urmărite de năvălitori pot fi încadrate în trei ipoteze : a) Energie sălbatică urmărind îmbogăţirea prin jaf de aur sau sclavi. b) Ura unor păgîni împotriva creştinismului. 3) Dorul sălbatic de războinare împotriva sedentarilor şi orăşenilor.

E posibil ca năvălitorii să fi urmărit procurarea de sclavi, pentru a-i vinde în regiunile arabe, pe argint. Se mai constată că au încercat să deţină controlul asupra anumitor regiuni-cheie, de frontieră, pe unde trecea o mare arteră comercială (în Frizonia, de pildă). Ce este cert este că în nenumărate inscripţii runice din Scandinavia găsim menţionată plecarea unor indigeni *pentru a căuta aur sau bogăţii*. În legătură cu aceasta, Lucien Musset a dat o explicaţie mai complexă : mobilurile adevărate ale năvălirilor ar trebui căutate în *structura socială a popoarelor scandinave*, care, la o anumită epocă, sub efectul unei anumite conjuncturi, a provocat un mental colectiv prilejuind ascensiunea socială şi prestigiul doar pe două căi : vitejia războinică şi proprietatea pămîntului. Printr-un normal proces de imitaţie, toate energiile scandinave s-au revărsat în afară.

Prof. d'Haenens are o teorie puţin mai complexă. El consideră că expansiunea danezilor şi norvegienilor spre Europa occidentală s-a produs în baza unui proces de emulaţie cu vecinii lor, suedezii. Anume, varegii deschiseseră, prin stepele şi fluviile ruseşti, drumul către Bizanţ şi statele arabe şi aduseseră de acolo uriaşe cantităţi de aur. Pentru a nu rupe echilibrul monetar economic scandinav, locuitorii versantului atlantic şi ai insulelor şi peninsulei daneze au rîvnit şi ei să cucerească aurul şi argintul, pe alte căi decît pe cele monopolizate mai des de suedezi.

În ceea ce priveşte *mentalul colectiv al victimelor*, constatăm un sentiment de restrişte, de insecuritate, de angoasă, datorită atît lipsei crescînde de mijloace de subzistenţă, cît şi

[20] În documente, termenii constataţi sînt : census, munus, pecunia pro pace, pensum dona, locarium, exactio, colatio etc.

[21] Pentru anii 845, 853, 860, 862, 866, 877, 884, 889, 897, 923, 926. Valoarea *Danegeld*-ului a variat, de la 7 000 livre (845) la 12 000 (884) şi la 700 (886). În 860, 861, 877 şi 884 *danegeld*-ul a fost suportat de proprietatea ecleziastică exclusiv.

www.dacoromanica.ro

temei de necunoscut, barbarii apărînd ca un *flagel al Domnului* trimis pentru ispășirea păcatelor societății creștine. S-a produs un adevărat traumatism, conceptualizat și consemnat, care ne-a parvenit pe cale documentară. Dar istoricul trebuie să fie atent la aceste mărturii, consemnate într-o asemenea atmosferă de *ruptură de echilibru* [22], și să țină seama de prețioasa maximă a lui L. Halkin : „Le fait historique ne prend sa signification que lorsqu' est close la série à laquelle il appartient" [23].

Urmărind organizarea primului stat danez implantat în teritoriul fostei Carolingii, cunoscutul istoric Jean Yver, profesor la Universitatea din Caen, se ocupă de primele instituții ale ducatului Normandiei, așa cum s-au dezvoltat ele, pe bază formal-instituțională francă, dar prin impulsul energiei creatoare normande în materie politică și socială.

În speță problema principală, și care prejudecă fundamentul însuși psihologic, social și juridic al instituțiilor închegărilor statale normande implantate în foste ținuturi ale imperiului franc, este aceea a continuității sau a discontinuității instituționale.

Ultimele capitulare regale pe care le avem de la suveranii *Franciei occidentalis* sînt într-un contrast semnificativ. Anume, în edictul de Pîtres, din 864, dat de Carol cel Pleșuv, glasul înalt al Franciei imperiale vorbește puternic, atunci cînd, cu o justă intuiție a prolegomenelor militare și monetare ale regimului feudal, poruncește dărîmarea tuturor castelelor edificate fără îngăduința regală și, impunînd curs forțat monedei, afirmă monopolul monetar al suveranului. Douăzeci de ani mai tîrziu, ultimul capitular regal, cel dat de Carloman în 884, are un ton infinit mai puțin maiestuos, se face aproape umil, solicită, vrea să înduplece. Iar acțiunile regale din secolul al X-lea se referă mai ales la imunități conferite. „Totul se petrece", scrie prof. Yver, „ca și cum, în cursul secolului al X-lea, regele ar pierde în mod pregresiv contactul cu orice administrație temeinică", sau, ceea ce este în fond același lucru, „ca și cum fostele organe administrative regale locale încetează să mai păstreze legătura cu puterea centrală".

De la Hrollo chiar s-a simțit o autoritate energică, dispusă să impună cu orice preț respectul ordinii publice. Întocmai ca în Anglia lui Eadward (924 — 925) și a lui Aethelstan (925 — 934), țară cu care Normandia a avut de timpuriu contacte strînse, marea problemă era stîrpirea tîlhăriei și hoției. *Bannum* impus de Hrollo în virtutea autorității arogate de el nu mai prevedea drept pedeapsă pentru asemenea crime o simplă amendă, cum prevedeau neputincioșii regi ai Franței, ci *spînzurătoarea* tîlharilor și hoților, ca și în Anglia. Aici se poate urmări precis influența nu numai a energiei creatoare de stat a scandinavilor, ci a cutumelor lor în materie penală. Astfel, ordinea fiind asigurată, plugarilor li s-a pus în vedere că pot, nesupărați, să-și lase pe cîmp, seara, instrumentele aratorii. Tot astfel, în materie de succesiuni, a prevalat inițial practica scandinavă a partajului egal între toți fiii. Abia din anul 965, printr-un nou tratat cu regele Franciei occidentale, ducatul Normandiei începe să se detașeze de spațiul demografic și instituțional scandinav, pentru a se orienta cu hotărîre spre regatul suzeran al Franței. Pricepîndu-se să instituie ordinea publică întemeind-o pe reguli de drept, fără a diminua prin nimic eficacitatea și dinamismul activității publice, normanzii au dovedit că știu mai bine decît multe popoare ale evului mediu arta complexă prin excelență, arta construirii statelor.

★

Rolul jucat de năvălirile normande în Spania creștină în secolul al IX-lea este analizat — și redus la justa lui valoare — de profesorul Claudio Sánchez-Albornoz, de la Univer-

[22] Este expresia folosită cu predilecție de marele istoric al evului mediu, Henri Pirenne, în studiile sale care abordează și problema năvălirilor normande.

[23] *Initiation à la critique historique*, 1963, p. 21. „Istoricul, scrie el, este un profet care se rostește după ce evenimentele au avut loc, și dovedește de ce nu au putut avea loc în alt mod".

www.dacoromanica.ro

sitatea din Buenos Aires [24]. Istoricii care s-au ocupat pînă acum de această problemă, mai ales Dozy, Kristopher Fabricius, Lévi-Provençal și, recent Melvinger și Uria, par a fi exagerat importanța acestor năvăliri pentru Peninsula Iberică.

Mai întîi, istoricul argentinian dovedește că misteriosul auxiliar care i-a îngăduit regelui Alfonso al II-lea din Oviedo (793—842) să reziste armatei arabe a lui Abd al-Karîm, care năvălise în Asturia în 795, personaj desemnat sub numele de *Maǧus* în cronicile arabe, nu era *normand.*

Prima incursiune a normanzilor în Peninsula Iberică s-ar fi produs în anul 844, mai întîi sub forma unei mici operații de pradă pe coasta nordică, la Gijón, unde au fost înfrînți și respinși de Ramiro I (842—850), apoi sub forma unei expediții masive pe coasta vestică, stăpînită de arabi: estuarul Tajelui, Lisabona, apoi Sevilla. Pentru Peninsula Iberică, invaziile normande au avut o importanță locală, limitată, minoră, sau cu o expresie fericită a profesorului Sánchez-Albornoz, *epidermică.*

Cu totul altul a fost rolul jucat de normanzi în Anglia, pentru care profesorul John Le Patourel, de la Universitatea din Leeds, folosește termenul, just, și pregnant, de *colonizare*[25]. Stăpîni pe mările nordice, normanzii izbutesc să ocupe, încă de la sfîrșitul secolului al VIII-lea, insulele Shetland, Orkney, Man, pentru ca în tot decursul secolului al IX-lea să se așeze și să se implanteze mai ales în regiunea centrală a insulei britanice, pe teritoriul regatelor întemeiate de angli, și anume actualele comitate de York, Lincoln, Nothinghan, Derby, Leicester, în timp ce normanzi norvegieni se instalau pe coasta răsăriteană a Irlandei, mai ales în regiunea Dublinului. Într-o a doua fază, care se întinde de la sfîrșitul secolului al X-lea pînă la 1042 danezii fac un efort intens, organizat, de a-și extinde dominația lor, din centrul Angliei (Danelaw, Danelag) spre sud, către vechile regate saxone, pe care izbutesc în cele din urmă să le cotropească, unificînd întreaga Anglie și culminînd prin întemeierea marii talasocrații a Mării Nordului, sub regele Knud (Canute) între 1014—1035. Moartea acestuia, neașteptată, duce la destrămarea Imperiului danez al Mării Nordului și prilejuiește faza a treia, aceea a cuceririi normande.

Autorul consideră, evident, că și această a treia fază poartă tot pecetea spiritului normand, organizator și creator de stat, deși acest spirit fusese educat de un secol și jumătate în mediul francez al ducatului Normandiei. Potrivit celebrului Domesday-Book (1086), solul Angliei fusese expropriat începînd cu anul 1066 și împărțit în următoarele proporții: 20% regelui, 50% baronilor din armata cuceritoare, 25% bisericii (conduse tot de prelați normanzi), restul de 5% rămînînd foștilor proprietari anglo-saxoni dinainte de 1066. Caracterul noii implantări normande în Anglia a fost aristocratic, mercantil și ecleziastic, influența papală făcîndu-se puternic simțită (cucerirea însăși se făcuse sub faldurile steagului sfînt trimis ducelui Wilhelm de papa Alexandru al II-lea). Dar, ceea ce se știa mai puțin, *exploatarea* proprietăților rurale trecute în posesiunea seniorilor normanzi nu s-a făcut *direct*, în regie, ci în cadrul unui sistem original de locațiune, la *sub-tenants*, și că aceștia din urmă erau și ei în mare majoritate proveniți tot din Normandia sau din alte ținuturi *franceze*, ceea ce a sporit cota demografică și lingvistică franceză în Anglia.

Castelele clădite de normanzi în Anglia nu au avut caracterul *centrifug* de pe continent, unde în jurul lor s-a instituit regimul feudal, ci au fost ridicate, cu asentimentul monarhului, mai ales spre regiuni de graniță (*borders*), pentru a frîna năvălirile scoțienilor sau velșilor (din Țara Galilor) sau pentru a stăvili jaful endemic, căruia energia suveranilor normanzi i-a pus de altfel capăt destul de repede.

Rolul fundamental jucat de normanzi în sudul Italiei a fost evocat de profesorul L. M. Ménager, de la Universitatea din Aix-en-Provence [26], care a urmărit diferitele faze ale lente

[24] *Invasiones normandas en España cristiana durante el siglo IX*, p. 367—408.
[25] *The Norman Colonization of Britain*, p. 409—438.
[26] *La législation sud-italienne sous la domination normande*, p. 439—496.

www.dacoromanica.ro

şi perseverentei insinuări a unei minorităţi războinice şi politice într-un mediu unde îşi aflau punctul de confluenţă trei civilizaţii eterogene : bizantină, lombardă şi arabă, comportînd trei sisteme mentale şi juridice contrastive. Cu un simţ acut al realităţilor politice, suveranii normanzi, care apucaseră să facă experienţa feudalismului în Franţa, s-au priceput să unifice aceste tendinţe eterogene, acordînd regimul personalităţii legilor, în limitele îngăduite de interesele monarhiei normande, stăpînă pe Palermo în 1072 (după peste un secol de dominaţie arabă). După ce normanzii vor fi tras învăţămintele răscoalei panormitane din 1161, statul lor, articulat de Italia pontificală, va juca un rol esenţial în Europa mediteraneană, rol pe care Frederic al II-lea, în ambiţiile lui de rivalitate imperială cu Iustinian, se va arăta incapabil să-l continue şi să-l consolideze.

Aplicînd punctul de vedere atît de fecund al comparatismului, profesorul Antonio Marangiu, de la Universitatea din Roma, va cerceta structura şi conjunctura celor două stăpîniri normande din Anglia şi din sudul Italiei [27]. În ambele ţări, o structură politică, socială şi mentală străină s-a introdus prin forţă, la jumătatea secolului al XI-lea. Ambele ţări vor fi conduse de suverani cu mare simţ politic (Wilhelm, Henric I şi II, Roger al Siciliei etc.), care vor da sistemului militar şi social feudal o funcţie *centripetă*, spre deosebire de funcţia *centrifugală* caracterizînd feudalismul continental european. Toţi suveranii normanzi vor intui just imperativul articulării politicii lor de politica papală şi vor fi prin excelenţă mari legislatori.

Abordînd capitolul problemelor de istoriografie puse de năvălirile normande, prof. Laetitia Boehm, de la Universitatea din München se ocupă de o problemă fundamentală de imagologie istoriografică [28]. Anume, urmăreşte chipul în care normanzii şi numele lor diferite apar în mentalitatea, plină de reminiscenţele culturii biblice şi clasice, a cronicarilor şi analiştilor contemporani, în secolele IX şi X. Astfel, cronicarul oficial normand Dudon de Saint-Quentin îi indentifică pe danezi cu *dacii* (dacigenae) — teorie care va avea o largă aplicare în toată istoriografia şi literatura medievală —, considerîndu-i că se trag din troienii refugiaţi după căderea Troiei spre Dunăre, sub conducerea lui Antenor. Continuatorul lui Dudon, Guillaume de Jumièges, face legătura : Daci-Danaos-Danemarca-Traian („Hac igitur de causa Daci nuncupatur a suis Danai vel Dani" şi în acelaşi sens pare a fi şi un text interpolat, probabil de Robert de Torigny, precum şi celebrul pasaj din *Roman de Rou* al lui Robert Wace (V, 167 seq.) :

..Quand jadis fut destruite Troie..
Se firent Daneis apelar,
Par leur lignage remembrar ;
V de Danube un flum(z) mult grant,
Qu'Ester claiment li clerc lisant.
..Furent iil apele(z) Dani,
Ki esteirent anceis Daci.

Se mai urmăreşte şi impresia pe care au exercitat-o asupra cronicarilor moravurile normande, mai ales poligamia lor endemică.

Ocupîndu-se de problema consecinţelor năvălirilor normande asupra culturii monastice în Occidentul franc [29], profesorul Pierre Riché de la Universitatea din Paris arată că prima şi cea mai penibilă consecinţă culturală a năvălirilor a fost întreruperea desfăşurării Renaşterii carolingiene, dezvoltată mai ales în umbra mănăstirilor. Acestea constituind, datorită bogă-

[27] *I due regni normanni d'Inghilterra e d'Italia*, p. 497—552.

[28] *Nomen gentis Normannorum. Der Aufstieg der Normannen im Spiegel der Normannischen Historiographie*, p. 623—704.

[29] *Conséquences des invasions normandes sur la culture monastique dans l'Occident franc*, p. 705—720.

www.dacoromanica.ro

ţiilor lor, reale sau presupuse, ţinta principală a jafurilor normanzilor, ele au avut cel mai mult de suferit. În acelaşi timp a avut loc un exod general al călugărilor, ducînd pe drumurile lor rătăcitoare ce aveau mai de preţ, adică moaştele, relicvele, manuscrisele mănăstirii lor. Reconstituirea a fost destul de anevoioasă, după îndepărtarea năvălitorilor, dar unele regiuni, mai ferite, ca, de pildă Burgundia, au tras folos de pe urma peregrinărilor culturale, acestea prilejuind a osmoză între diversele regiuni ale Franţei şi imperiului. Urmarea a fost edificarea puternicului focar de cultură medievală de la mănăstirea de la Cluny, care a asigurat continuitatea istoriei culturale medievale, în istoria culturală fiind de neconceput mutaţii bruşte. Seria evoluţiei culturale medievale ar fi deci: supravieţuirea culturii şi temelor antice, în osmoză cu cele biblice: secolele VI—VIII; Renaşterea anglo-saxonă (Beda) şi carolingiană, pînă în secolul XI, cu toate penibilele întreruperi ca urmare a năvălirilor; apoi, cultura clunisiană.

Deschizînd seria comunicărilor privind problemele artistice puse în legătură cu năvălirile normande, profesorul Giuseppe Agnello, de la Universitatea din Catania, se ocupă de influenţa stilului arhitectonic normand asupra sudului Italiei [30], unde coexistau influenţele stilului romanic, bizantin şi arab, dar cu nuanţe diferite după provincii (Sicilia, Puglia, Calabria, Campania, Abruzzo). Catedralele ridicate de normanzi (Palermo, Reggio Calabria, Bari) au vizat spre grandios, dintr-un calcul politic abil al suveranilor, care urmăreau să-şi dureze în piatră biruinţa şi astfel să creeze în mintea supuşilor viziunea unei stăpîniri eterne ca şi piatra monumentală. Catedrala din Palermo ţine seamă, cu toată viziunea ei grandioasă, de planimetria bisericii abaţiale de la Monte-Cassino, în timp ce construcţiile normande din Calabria ţin seama de stilul bizantin, Bizanţul considerînd Calabria, mai ales după pierderea Siciliei cucerite de arabi, drept un cap de pod esenţial spre Occidentul pe care niciodată bazileii n-au renunţat la gîndul să-l recucerească.

Tratînd problema originalităţii artei vikingilor [31], profesorul Knut Berg, conservator al Galeriei Naţionale din Oslo, pune în lumină vitalitatea, energia acestei arte, şi, în acest timp, flexibilitatea ei, în motivele ei vegetale şi animale (mai ales aşa-numitul tip de *gripping beast* — fiară încolăcită, găsit pe multe produse ale artei scandinave, mai ales pe cupele sculptate). Avîntul şi formele energiei artistice a vikingilor au fost transplantate în toate ţările cucerite de ei, în Anglia, în Sicilia, în Normandia. Dar, lipsite de contactul cu mediul firesc al patriei lor, aceste forme au pierit repede, rămînînd mai vivace numai în Islanda, pînă în secolul al XII-lea, cînd arta şi literatura orală islandeză au influenţat structura artistică scandinavă.

Colocviul de la Spoleto comportă o comunicare obligatorie privind problema armamentului medieval. În problematica invaziilor normande, această comunicare a fost susţinută de profesorul O. Gamber, de la muzeul istoric din Viena [32], care s-a ocupat de evoluţia armamentului, strategiei şi tacticii, de la epoca imperială romană şi bizantină pînă la inovaţiile introduse în arta militară europeană de normanzi. Superioritatea militară normandă s-a datorit multă vreme elementelor *rapiditate* şi *surpriză*. Corăbiile lor erau uşoare şi lesne de cîrmuit, armamentul lor în acelaşi timp uşor şi eficace. Ulterior, normanzii s-au dovedit destoinici să folosească şi armamentul greu feudal (cavalerie înzăuată, coifuri, platoşe etc.), prin care au dobîndit victoriile decisive din Anglia, Italia şi Orient.

---

[30] *Wiking Art in the Scandinavian Countries*, p. 751—766.

[31] *Estensione e limiti delle influenze regionali sull'architettura normanna nel Mezzogiorno d'Italia*, p. 729—750.

[32] *Wikingerbewaffnung und spätrömische Waffentradition*, p. 767—782.

www.dacoromanica.ro

Rostind cuvîntul de încheiere a colocviului, profesorul Raoul Manselli, de la Universitatea din Roma [33], a subliniat deosebita importanță pentru știința istorică universală a comunicărilor dezvoltate. Factorul normand a jucat un rol determinant în istoria Europei, fiind, inițial un element de distrugere și panică, pentru a deveni ulterior un factor activ de promovare a civilizației europene. Regretînd faptul că s-a neglijat includerea unei comunicări privind rolul important jucat de normanzi în Orientul bizantin și musulman, profesorul Manselli arată că, în orice regiune a Europei ne-am arunca privirea, vom găsi puternica și frecvent deteminanta înrîurire a expansiunii normande.

Dan A. Lăzărescu

[33] *Epilogo*, p. 793—804.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

SĂRBĂTORIREA ISTORICULUI VASILE MACIU

La 27 ianuarie 1970, istoricul Vasile Maciu, profesor la Universitatea din Bucureşti şi membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, a fost sărbătorit de către Societatea de ştiinţe istorice, cu ocazia împlinirii vîrstei de 65 de ani.

La sărbătorire au participat academicieni, profesori universitari, cercetători de la Institutul de istorie „N. Iorga", profesori din învăţămîntul mediu şi alţi membri ai Societăţii de ştiinţe istorice.

Au rostit cuvîntări elogiind activitatea ştiinţifică şi politică a sărbătoritului, precum şi dîrzenia caracterului său, acad. P. Constantinescu-Iaşi, preşedintele Societăţii, acad. A. Oţetea, preşedintele Secţiei de istorie a Academiei Republicii Socialiste România şi director al Institutului de istorie „Nicolae Iorga", prof. Emil Boldan, secretarul Societăţii de ştiinţe filologice, C. Velichi, conferenţiar universitar, Gh. Şendrulescu, lector universitar, Tudor

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 629—637, 1970.

www.dacoromanica.ro

Rădulescu, profesor la liceul D. Cantemir, fost elev al lui Vasile Maciu, prof. Vasile Netea, secretar de redacție al publicației „Revue Roumaine d'Histoire".

Profesorul Vasile Maciu s-a născut la 30 decembrie/12 ianuarie 1905 în orașul Caracal, unde a urmat și cursurile liceale. În anul 1924 s-a înscris la Universitatea din București, luîndu-și în 1927 licența în istorie — ca elev al lui N. Iorga — cu o lucrare intitulată *Știri referitoare la români în istoria universală a lui Jacques Auguste de Thou*. Timp de peste două decenii a funcționat apoi ca profesor în învățământul secundar din orașele Caracal, Corabia, Găiești, Buzău și apoi București, distingîndu-se printr-o exemplară devoțiune pentru catedră și printr-o scrupuloasă atitudine față de elevi. În 1949 a fost numit conferențiar pentru istoria modernă a României la Facultatea de istorie din București, iar în anul 1963 a fost numit profesor și ales membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, îndeplinind un timp și funcția de secretar științific al Academiei. Între anii 1949 — 1960 a avut și calitatea de secretar general al Societății de științe istorice, d-sa fiind unul din întemeietorii societății. Profesorul V. Maciu a ocupat de asemenea și funcția de director al Arhivelor statului (1 iulie 1953 — 28 februarie 1956).

O dată cu înființarea Academiei de Științe Sociale și Politice profesorul Vasile Maciu a fost ales membru titular al noii Academii.

Concomitent cu activitatea didactică, profesorul Vasile Maciu a desfășurat de timpuriu și o remarcabilă activitate publicistică și științifică, studiind îndeosebi, de pe poziții democratice, problemele privitoare la orientarea culturii române, la raporturile dintre evoluție și revoluție, iar pe plan istoric, avînd la bază orientarea marxist-leninistă, lupta poporului român pentru libertatea socială, pentru unitatea politică și pentru obținerea independenței naționale.

O bună patre din studiile sale, mai ales în ultimii ani, s-au îndreptat înspre cercetarea în mod critic a activității unora dintre principalii noștri istorici — N. Bălcescu, B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol —, izbutind să aducă noi contribuții la cunoașterea ideilor și scrierilor lor, precum și la valorificarea lor din punct de vedere patriotic și științific.

Primele sale articole au apărut în revistele „Vlăstarul" și „Carnet literar", de la Buzău (1931), continuîndu-se apoi la „Gîndul vremii" (1935) și „Însemnări ieșene" (1939), iar după 23 August 1944 la publicațiile „Studii", „Analele româno-sovietice", „Analele Universității din București", „Analele Academiei Republicii Socialiste România", „Revista învățământului superior", „Contemporanul", „Revue Roumaine d'Histoire", „Nouvelles Études d'Histoire" și altele.

Profesor de istoria modernă a României, d-sa a întreprins largi cercetări asupra pregătirii revoluției din 1848 (*Un centre révolutionnaire roumain dans les années 1845—1848 : La Société des Étudiants Roumains de Paris*), precum și asupra aspirațiilor revoluționare comune ale românilor de pe ambele versante ale Carpaților (*Caracterul unitar al revoluției din 1848 în țările române*).

Din lunga serie de articole și studii consacrate Unirii Principatelor menționăm : *Organizarea mișcării pentru Unire în anii 1855—1857 în Moldova și Țara Românească* (1959) ; *Unirea Moldovei și Țării Românești și opera istoriografică a lui A. D. Xenopol* (1960). Războiul pentru independență a fost studiat în lucrările : *Condițiile interne ale proclamării independenței României* (1955) ; *Comment la Roumanie a conquis son indépendance* (1965) ; *Premisele proclamării independenței României* (1967). Pe lîngă studiile menționate, d-sa a contribuit — ca membru în colectivul de redacție — și la publicarea celor 9 volume de documente relative la desfășurarea războiului din 1877—1878. Transilvaniei i-au fost consacrate studiile : *La Roumanie et le pacte dualiste austro-hongrois de 1867* (1965) ; *B. P. Hasdeu și unitatea națională a românilor* (1969), cărora le adăugăm și prefețele scrise la monografiile lui Silviu Dragomir (*Avram Iancu*, 1964) și Carol Göllner (*Ștefan Ludwig Roth*, 1967). Preocupat de mișcările țărănești și de problemele agrare ale perioadei anterioare primului război mondial, d-sa a dedicat un amplu studiu singeroaselor evenimente din 1907, înfățișînd *Poziția păturilor sociale față de răscoala țărănească din 1907 din România* (1958).

www.dacoromanica.ro

Cu privire la dezvoltarea istoriografiei române, profesorul Maciu a publicat studiile intitulate : *Activitatea istoriografică a lui C. D. Aricescu* (1957), *Activitatea istoriografică a lui N. Bălcescu* (1958) și, în limba franceză, *Activitatea istorică a lui A. D. Xenopol* (1970).

Studiile profesorului Maciu se caracterizează printr-o amplă informație personală, printr-o interpretare pătrunzătoare, bazată adeseori pe noi puncte de vedere, și printr-o remarcabilă claritate de expunere.

Paralel cu colaborarea la publicațiile menționate, profesorul Maciu a avut o largă contribuție și la elaborarea volumelor IV și V ale tratatului *Istoriei României*, precum și la elaborarea celor trei volume de *Nouvelles Études d'Histoire*, publicate în anii 1955, 1960 și 1965, cu ocazia congreselor internaționale de istorie de la Roma, Stockholm și Viena.

Pe lîngă studiile scrise, prof. Maciu a desfășurat în mod permanent și o intinsă activitate de conferențiar, rostind numeroase conferințe cu caracter patriotic în cadrul Societății de istorie, al Comitetului de Cultură și Artă, al universităților populare din București și din numeroase orașe de provincie. D-sa a participat de asemenea și la numeroase congrese internaționale, fiind unul dintre principalii exponenți ai punctelor de vedere susținute de delegațiile românești.

Cu ocazia sărbătoririi sale, profesorul Vasile Maciu a rostit o cuvîntare, în care, ca răspuns la elogiile ce i s-au adus de către vorbitorii menționați la începutul acestei note, a făcut o substanțială expunere asupra motivelor care l-au determinat să îmbrățișeze studiile de istorie și totodată asupra unor episoade din viața și activitatea sa.

Extragem din cuvîntarea d-sale pasajele de mai jos, ele fiind caracteristice pentru concepțiile d-sale științifice și politice : „Pentru că sîntem la o întîlnire de istorici — a precizat d-sa —, permiteți-mi să spun cum am fost atras de istorie. Copil, ascultam ore întregi povestirile tatălui meu despre anii războiului de independență a țării noastre, pe care i-a trăit la începutul tinereții sale, și incursiunile naive pe care le făcea în alte domenii ale trecutului, așa încît am prins dorința de a ști mai mult despre niște fapte atît de măreție. Războaiele succedate în anii 1911—1918 m-au îndemnat și ele să citesc lucrări de istorie, mai cu seamă că în războiul românesc din 1916—1918 a participat aproape întreaga mea familie : patru frați au fost mobilizați, dintre care unul a murit pe front, altul a rămas inv lid de pe urma unei răni grele, iar eu și un frate ceva mai mare ne-am refugiat în noiembrie 1916 în Moldova, de unde am revenit acasă, în Oltenia, peste doi ani, după retragerea ocupanților străini.

În timpul studiilor liceale, istoria a fost studiul care m-a atras cu predilecție. Ea mi-a făcut cunoscut și rolul revoluțiilor în viața omenirii, revoluția franceză din 1789 impresionîndu-mă cel mai mult. Pe la 16 ani, am citit în paginile revistei „Contemporanul" lucrarea lui F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, care mi-a arătat un aspect mai adînc al istoriei. Peste doi sau trei ani am citit cu mult interes cartea lui Leon Donici despre revoluția rusă din 1917.

Terminînd liceul în 1924, eram de mult hotărît să studiez la Universitate istoria, urmînd cursurile lui N. Iorga, ale cărui lucrări le citeam de cîțiva ani. În primul an universitar la București, lăsat să-mi aleg tema lucrării care ținea loc de examen la istoria universală, am alcătuit o lucrare, de 30—40 de pagini, despre revoluția rusă din 1917 (punînd accentul pe cea din februarie). Cu acest prilej am cunoscut mai de aproape lupta revoluționară a lui Lenin, din cartea scrisă despre el de comunistul francez Guilbault, apărută puțin înainte. Deși profesorul mi-a dat bilă albă, tema lucrării mele nu i-a plăcut și curînd a găsit momentul potrivit să-și arate îngrijorarea. Am fost profund afectat, dar am continuat să-i urmez cursurile. Peste un an, în 1926, am citit în limba franceză cartea lui Lenin *Ce-i de făcut?* care m-a impresionat prin fermitatea spiritului în care era scrisă.

Dintre toate manifestările istorice, mi-a plăcut, ca student, cel mai mult Renașterea, influențat și de lucrarea *Filozofia Renașterii* a lui P. P. Negulescu, profesor de istoria filozofiei, la ale cărui cursuri am participat cînd timpul îmi permitea. Am primit deci cu plăcere să tratez

www.dacoromanica.ro

tema dată de N. Iorga, *Știri referitoare la români în istoria universală a lui Jacques Auguste de Thou*. Pentru prima oară am simțit, în investigațiile ce făceam, fiorii plăcerii ce-i dă cercetarea profundă a unei probleme. Deși spiritul meu independent nu-i plăcea lui N. Iorga, la examenul de licență el a apreciat în mod deosebit lucrarea, cît și răspunsurile date de mine. Am devenit profesor de istorie în învățămîntul secundar, pe care am predat-o cu pasiune.

Efectele crizei economice din anii 1929—1933, lecturile diverse și contactele cu unii oameni cu vederi democratice de stînga, între care tovarășul P. Constantinescu-Iași, m-au apropiat de lupta Partidului Comunist Român și, în special, de lupta contra fascismului.

Din 1931 am colaborat la diferite reviste, între care „Gîndul vremii" și „Însemnări ieșene", cu articole și studii de istorie și ideologie, axate pe promovarea ideilor progresiste și antifasciste. De mult adept al marxismului, în februarie 1945 am fost primit în rîndurile Partidului Comunist Român, unde am depus pînă astăzi o continuă activitate. În octombrie 1949 am fost numit conferențiar la Facultatea de istorie a Universității din București și totodată șeful Secției de istorie modernă și contemporană a istoriei României din Institutul de istorie și filozofie al Academiei, iar în 1963 am fost ales membru corespondent al Academiei, în același an fiind numit pe bază de concurs și profesor universitar.

În condițiile prielnice ce mi s-au creat de partid, am putut să dezvolt activitatea mea științifică în numeroase studii, participînd totodată la lucrări colective, cum sînt editarea celor nouă volume de documente privind războiul de independență al României și elaborarea și redactarea volumelor IV și V ale tratatului *Istoria României*. Deși ajuns la vîrsta de 65 de ani, prilej care a făcut să fim astă-seară împreună pentru cîteva ore, eu consider că mai am încă de rezolvat cîteva probleme importante ale istoriei moderne a poporului român".

Revista noastră, care l-a avut în mod permanent colaborator, iar într-o anumită perioadă și conducător, se asociază celor ce au luat inițiativa sărbătoririi sale și îi urează și pe această cale, un călduros : *La mulți ani!*

DIN ACTIVITATEA SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE

S.S.I., societate științifică a cadrelor didactice, a fost constituită ca societate aparte la 10 februarie 1968, prin desprinderea ei din fosta Societate de științe istorice și filologice.

În ultimii doi ani, continuîndu-și munca în cadrul vechilor forme organizatorice (ședințe periodice lunare, bilunare sau săptămînale de comunicări, simpozioane, sesiuni științifice sau metodico-științifice etc.), găsind însă și altele, cu profil și conținut nou, Societatea de științe istorice a înregistrat noi și însemnate succese. Ne vom opri, în cele ce urmează — spațiul restrîns nepermițîndu-ne mai mult —, numai asupra cîtorva dintre acțiunile inițiate și vom semnala numai unele aspecte, mai semnificative, ale activității intense ce o desfășoară.

La cîteva luni după constituirea separată, de pildă, conducerea S.S.I. a organizat cursuri de vară destinate profesorilor de istorie din învățămîntul de cultură generală, membri ai societății, acțiune nouă, deosebit de reușită și eficientă prin rezultatele obținute. În programul acestor cursuri, activitatea de perfecționare didactico-științifică bazată pe audierea unor deosebit de apreciate conferințe și referate, prezentate de specialiști reputați, a fost completată și lărgită prin organizarea unor interesante excursii cu caracter documentar.

www.dacoromanica.ro

Primele cursuri au fost deschise de acad. P. Constantinescu-Iași, președintele S.S.I., la 2 iulie 1968, la Vălenii de Munte. Societatea de științe istorice, organizînd aceste cursuri la Vălenii de Munte, a reînnodat tradiția vestitelor „cursuri de vară" ale lui N. Iorga și a adus un omagiu memoriei eminentului savant român, care, în urmă cu 62 de ani, a inițiat și condus aici prima universitate populară din țara noastră. În anul următor, 1969, cursurile au avut loc între 2—13 iulie, în două centre din țară : Vălenii de Munte și Piatra-Neamț.

Circumscrise la probleme majore, actuale ale istoriei patriei și istoriei universale sau ale metodicii predării acestei discipline, bazate pe rezultatele ultimelor cercetări, conferințele și referatele audiate de cei peste 250 de cursanți le-au oferit posibilitatea să cunoască ultimul cuvînt al științei în domeniul specialității lor, să-și îmbogățească cunoștințele și, implicit, să-și îmbunătățească munca lor la catedră. Au fost aduse în discuție și elucidate probleme ca : „Comuna primitivă pe teritoriul României în lumina ultimelor cercetări arheologice" prof. univ. M. Petrescu-Dîmbovița) ; „Romanizarea Daciei în lumina ultimelor cercetării" (prof. emerit dr. A. Iordănescu) ; „Arta feudală în Moldova" (prof. univ. V. Vătășianu) ; „Formarea națiunii române" (prof. univ. V. Maciu) ; „Desfășurarea procesului revoluționar în țara noastră după eliberare" (conf. univ. A. Petric) ; „Geneza feudalismului în Europa apuseană" (conf. univ. R. Manolescu) ; „Formarea statelor naționale în Europa" (conf. univ. D. Almaș) etc., societatea răspunzînd astfel unor cerințe stringente ale învățămîntului sub raportul informării la zi.

Între acțiunile societății care se înscriu pe linia, urmărită cu perseverență, a încurajării și îndrumării muncii de cercetare a membrilor săi, a ridicării nivelului pregătirii lor profesionale, menționăm sesiunea metodico-științifică pe țară organizată la Brașov în 28,29 decembrie 1968, la care membri ai filialelor S.S.I. din diferite centre ale țării au prezentat interesante comunicări originale, privind îndeosebi problema continuității și unității poporului român, lupta sa pentru libertate națională, pentru desăvîrșirea unificării statului ; „Populația autohtonă la răsărit de Carpați în sec. V—VI e.n." (prof. I. Mitrea — Bacău) ; „Lupta pentru unire în Banat în toamna anului 1918" (prof. V. Popeangă— Arad) ; „«Glasul Ardealului», ziarul brașovean al unirii de la 1 decembrie 1918" (prof. I. Nicoară — Brașov) sînt numai cîteva dintre titlurile comunicărilor de istorie. În domeniul metodicii au fost susținute referate privind „Pregătirea lecției de istorie" (Gh. Smarandache) și „Metodica lecției de comunicare de cunoștințe tip prelegere școlară" (A. Iordănescu), care, fiind legate, prin conținutul lor, în mod nemijlocit de munca la catedră, au stîrnit ample și interesante discuții.

Sub raportul îndrumării directe, eficiente a muncii de cercetare a membrilor S.S.I. amintim consfătuirea interjudețeană cu tema „Munca de cercetare în domeniul istoriei și al metodicii predării istoriei", organizată la Tîrgu-Mureș în 25 mai 1969. Referatele, prezentate de cercetători științifici cu o bogată experiență, cuprinzînd indicații concrete și îndrumări speciale, cu caracter orientativ și tehnic, au avut în vedere îndeosebi pe profesorii începători în activitatea științifică.

O mențiune specială merită și o altă manifestare organizată de conducerea S.S.I. în anul 1969. Ne referim la sesiunea științifică festivă pe țară consacrată lui N. Bălcescu, cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la nașterea sa (1819—1969). Ea a avut loc în 22 și 23 iunie la Rîmnicu-Vîlcea, în apropiere de Bălcești, locul de baștină al lui N. Bălcescu. Comunicările susținute, aprofundînd laturile cele mai semnificative ale personalității și activității sale, aducînd în circuitul științific elemente noi sau mai puțin cunoscute, au fost urmărite cu multă atenție de cei peste 150 de participanți, prezentînd interes deosebit și pentru munca lor didactică. Titlurile sînt concludente : „Formarea revoluționară a lui N. Bălcescu" (prof. univ. V. Maciu) ; „Pagini inedite din gîndirea revoluționară a lui N. Bălcescu" (dr. Cornelia Bodea) ; „Gîndirea filozofică a lui N. Bălcescu" (dr. R. Pantazi) ; „Istoricul N. Bălcescu" (L. Boicu) ; „N. Bălcescu și revoluția de la 1848 în țările române" (dr. D. Berindei) ; „Bălcescu și problema agrară" (A. Stan) etc.

www.dacoromanica.ro

Avînd în vedere valoarea comunicărilor, utilitatea lor în munca didactică, ele au fost cuprinse într-un grupaj special, în vol. XIV al culegerii semestriale „Studii și articole de istorie", editată de societate.

★

Nu putem încheia scurta prezentare fără a sublinia drept un aspect nou al activității S.S.I. lărgirea legăturilor sale cu străinătatea prin vizitele primite din partea unor istorici străini sau prin participarea unor reprezentanți ai săi la manifestări internaționale, aceasta dovedind prezența activă a societății în viața științifică și culturală de peste hotare.

Interesantele conferințe ținute în cadrul societății de profesorii Emmanuel Le Roy Ladurie, Jean Marczewski și Georges Castellan (Franța), Giuliano Gaeta (Italia) au oferit membrilor S.S.I. posibilitatea să se informeze asupra rezultatelor cercetărilor actuale în probleme ca: „Rezistența în Franța și eliberarea Franței" (G. Castellan); „Originile jurnalismului socialist în Italia" (G. Gaeta); „Aplicarea metodelor cantitative în cercetarea istorică" (J. Marczewski); „Condițiile economice și țărănimea franceză în sec. XVI-XVII" și „Geografia economică și culturală a Franței rurale (sec. XVII-începutul sec. XIX)" (Le Roy Ladurie) etc.

În acest context amintim și participarea societății, printr-un reprezentant al său, conf. univ. C. Velichi, la cel de-al VI-lea congres al istoricilor slovaci, care a avut loc la 2—3 iulie 1968 în orașul Martin.

Aceste aspecte, desprinse din munca Societății de științe istorice în decurs de doi ani după constituirea ei ca societate aparte, dovedesc că noua ei structură organizatorică oferă mari posibilități și condiții optime pentru adîncirea specializării, pentru intensificarea și lărgirea sprijinului acordat cadrelor didactice în munca lor științifică și la catedră.

La sfîrșitul anului trecut, în 22 și 23 decembrie 1969, Societatea de științe istorice a sărbătorit, în cadrul unei sesiuni festive pe țară, organizată în colaborare cu Societatea de științe filologice — dată fiind vechea formă organizatorică a celor două societăți —, 20 de ani de existență și fructuoasă activitate (1949—1969).

Sesiunea jubiliară a fost un prilej de a face un bilanț, de a trece în revistă o activitate susținută, bogată și eficientă, care a cunoscut progrese continui în decursul a două decenii. În acest răstimp, prezența societății s-a făcut tot mai simțită în viața științifică și culturală a țării, atît prin numeroasele manifestări organizate de filiale și de consiliul de conducere, cît și prin valorificarea muncii de cercetare a membrilor săi, în majoritate profesori din învățămîntul de cultură generală.

Între anii 1949—1969 au fost elaborate și prezentate în cadrul societății peste 3 500 de comunicări de istorie, îndeosebi locală, și de metodica predării istoriei.

Comunicările și lucrările, abordînd și elucidînd probleme și aspecte variate din toate epocile istorice, au adus contribuții interesante la cunoașterea dezvoltării social-economice a țării, a frămîntărilor sociale, la cunoașterea istoriei culturii, a istoriei instituționale și politice etc. Un loc preponderent l-au ocupat cercetările privind lupta țărănimii împotriva exploatării, lupta poporului pentru independență și libertate socială și națională, istoria mișcării muncitorești.

Cele mai interesante și valoroase comunicări au văzut lumina tiparului în paginile culegerii semestriale „Studii și articole de istorie", editată de societatc, din care au apărut pînă în prezent 14 volume. Sub egida S.S.I. au apărut și lucrări individuale, între care menționăm *Orașul București — reședință și capitală a Țării Românești (1459—1862)*, de Dan Berindei; *Boierii și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu (1821)*, de Nichita Adăniloaie; *Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843*, de C.N. Velichi etc.

Merită a fi relevat și faptul că în toți acești ani membrii S.S.I. și-au îndreptat eforturile și spre alcătuirea unor lucrări de proporții, cu caracter monografic, bazate pe munca în colectiv

www.dacoromanica.ro

(monografii ale unor sate și orașe, școli, întreprinderi), sau a unor studii cu teme îmbrățișînd perioade istorice mai largi referitoare cu precădere la istoria mișcării muncitorești sau la istoria învățămîntului. Unele dintre acestea au fost publicate pe plan local.

Darea de seamă prezentată la sesiunea festivă a oglindit, pe baza unor cifre și date concludente și a unor bogate exemple concrete, o activitate bogată și variată, desfășurată atît la nivelul filialelor — forma organizatorică de bază a societății, în cadrul căreia activează mii de membri —, cît și la nivelul consiliului de conducere al S.S.I.

În afara ședințelor obișnuite de comunicări, filialele și conducerea societății au organizat numeroase manifestări științifice, sesiuni, simpozioane etc. cu teme interesante, actuale, în scopul perfecționării muncii metodico-științifice și didactice a membrilor S.S.I., a informării lor asupra ultimelor rezultate ale cercetărilor științifice de specialitate.

Numeroase acțiuni au fost consacrate cinstirii memoriei unor personalități de seamă cu prilejul împlinirii unor cifre rotunde (aniversare sau comemorative) sau sărbătoririi unor evenimente importante din istoria poporului român. Menționăm, spre exemplu, sesiunile științifice festive ocazionate de împlinirea a 150 de ani de la nașterea lui Mihail Kogălniceanu (1967) și Nicolae Bălcescu (1969); a 120 de ani de la nașterea lui A. D. Xenopol (1967) etc.

Manifestări științifice cu caracter festiv au fost organizate și cu ocazia sărbătoririi Centenarului Unirii Principatelor Române (1959); a împlinirii a 500 de ani de existență documentară a orașului București (1959) sau a 90 de ani de la cucerirea independenței de stat a României 1967); cu prilejul semicentenarului unirii Transilvaniei cu România (1968); a împlinirii a 25 de ani de la eliberarea țării de sub jugul fascist (1969) etc. La aceste sesiuni au fost prezentate numeroase comunicări originale care au adus date și informații noi, necunoscute sau mai puțin cunoscute în circuitul științific.

Alte acțiuni sau manifestări organizate de conducere S.S.I., ca, de pildă, concursul de lucrări științifice pentru profesorii din învățămîntul de cultură generală, dotat cu premii, au avut în vedere același scop : stimularea muncii de cercetare, perfecționarea profesională.

Prin toate aceste acțiuni și prin altele, pe care nu le mai amintim aici, Societatea de științe istorice a adus o contribuție însemnată la dezvoltarea istoriografiei marxiste românești, la îmbunătățirea muncii metodico-didactice din învățămîntul de cultură generală, la educarea ideologică a membrilor săi.

Elvira Preda

OBSERVAȚII PE MARGINEA ÎNSEMNĂRILOR LUI N. STOICESCU LA LUCRAREA *RADU DE LA AFUMAȚI, DOMN AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI*

Am citit cu interes observațiile lui N. Stoicescu privind lucrarea mea despre Radu de la Afumați apărute în revista „Studii", 1969, nr. 6, p. 1 225—1 226. M-am bucurat pentru atenția critică a însemnărilor acordată de această revistă de specialitate istorică.

Din punctul de vedere al autorului însemnării, cercetător cu multă experiență și deosebit de exigent, cele afirmate sînt îndreptățite și ele corespund în marea lor majoritate unor realități,

www.dacoromanica.ro

Cred însă că N. Stoicescu, bine intenționat în a ajuta prin această intervenție Editura Enciclopedică, care a tipărit lucrarea și în primul rînd pe autor, a pornit de la ideea că o asemenea figură luminoasă — căreia istoriografia din trecut i-a acordat o atenție minimă — ar fi trebuit să facă obiectul unei monografii istorice bazată pe o vastă documentație și care să aducă în circuitul științific lucruri noi despre Radu de la Afumați.

Colecția „Orizonturi" nu-și propune însă un asemenea scop. În această colecție apar numai lucrări de popularizare istorică în adevăratul înțeles al cuvîntului, care, fără a ajunge la vulgarizarea istoriei, nu-și propun nici să facă știință propriu-zisă, mai precis să fie lucrări de cercetare istorică, ci urmăresc să prezinte maselor largi, într-o formă cît mai accesibilă și folosind un stil mai simplu — adesea literar —, figura domnitorului, faptele sale, epoca în care a trăit. Lucrările au un caracter larg informațional, urmărind îndeobște educarea maselor în spiritul cunoașterii trecutului istoric și de luptă al poporului nostru. Colecția „Orizonturi" nu pleacă neapărat de la ideea ineditului și ultimului cuvînt în problemă.

Avînd în vedere acest cadru, am pornit de la o bibliografie minimă, pe care am lărgit-o pe parcurs. N-am putut neglija prima monografie istorică despre Radu de la Afumați a lui Teodor Palade, după cum nici lucrările de sinteză istorică ale lui Al. Xenopol, N. Iorga, C.C. Giurescu etc., ca și tratatul de *Istoria României*. Au fost de asemenea folosite cronici ale Țării Românești, documente privind istoria României și alte documente.

Consider însă că nu este vorba de o compilație din aceste lucrări. Este drept că pentru redactarea părții privind situația economico-socială s-a folosit vol. II al *Istoriei României*. Uneori, lucru admis de colecție, au fost prelucrate anumite idei fără a se cita izvorul. La fel s-a procedat cu ilustrațiile lucrării, unde nu este neapărat necesar a se indica sursa reproducerii. Dar m-am străduit să interpretez un material brut, fie folosind monografia lui T. Palade, fie alte izvoare, și uneori să-mi spun părerea într-o anumită problemă (bătălia de la Didrih, horanii etc.). Au apărut astfel în lucrare starea economică, social- politică, starea culturală, unele probleme legate de învestitură. S-a încercat și o reconstituire a portretului fizic și moral al lui Radu Vodă cel Viteaz.

Subliniez că inițial lucrarea a avut 230 de pagini, dar a trebuit să o reduc, pentru a mă încadra în proporțiile colecției, la 93 de pagini. Comprimarea materialului s-a făcut uneori prin eliminarea unor pasaje sau părți întregi, ceea ce a dat naștere unor neajunsuri, sesizate just de N. Stoicescu. Astfel, în textul inițial existau mai multe explicații privind luptele dintre partidele boierești, despre Craiovești și istoricul băniei, problemele învestiturii domnitorului etc. Reducîndu-se din material, explicațiile au apărut fragmentate. Tot astfel s-a întîmplat și cu anexele privind arborele genealogic al lui Radu de la Afumați și inscripția de pe piatra mormîntală de la Curtea de Argeș; existau redate alte păreri despre familia lui Radu de la Afumați și alte traduceri ale inscripției, dar din lipsă de spațiu au apărut numai două anexe.

Desigur că există în lucrare și greșeli de amănunt istoric. Dacă lucrarea ar fi avut o erată, cititorul ar fi fost avertizat asupra lor. Unele greșeli aparțin chiar tipografiei, ca, de pildă, găletăritul în secolul al XVI-lea în loc de secolul al XIV-lea.

În concluzia acestor observații, mulțumesc lui N. Stoicescu pentru atitudinea științifică luată și ajutorul dat. Sînt de acord cu autorul observațiilor despre necesitatea unor monografii dedicate figurilor luminoase din trecutul patriei. Pornind de la această monografie și ținînd seama și de observațiile făcute, am să mă străduiesc să lărgesc baza de informație, să cercetez cu mult simț de răspundere istoria lui Radu Vodă de la Afumați, în vederea alcătuirii unei monografii care să constituie o contribuție reală la îmbogățirea patrimoniului glorioaselor noastre tradiții de luptă și care să corespundă tuturor exigențelor științei istorice.

Petru Demetru Popescu

www.dacoromanica.ro

REUNIUNEA ASOCIAȚIEI EUROPENE DE ISTORIE CONTEMPORANĂ

Între 30—31 octombrie 1969 a avut loc la Strasbourg reuniunea Asociației europene de istorie contemporană, al cărei președinte este profesorul Fernand l'Huillier, de la Universitatea din Strasbourg.

Lucrările asociației au fost prezidate succesiv de prof. J. B. Duroselle, de la Sorbona, și de Nicolae Fotino, director științific la Asociația de drept internațional și relații internaționale. Asociația, care are ca scop să faciliteze întîlniri ale specialiștilor în domeniul istoriei contemporane și totodată să organizeze un schimb de informații în domeniul cercetării, a avut de data aceasta la ordinea de zi următoarele :

a) Elaborarea unui ghid în domeniul cercetărilor de istorie contemporană.

b) Stabilirea temei, datei și locului viitorului colocviu internațional al asociației.

c) Discutarea metodelor și tendințelor actuale în istoria contemporană europeană.

Ca urmare a dezbaterilor, s-a hotărît ca fiecare țară în parte să redacteze propriul său ghid, care urmează să fie tipărit, prin grija secretariatului asociației, la Strasbourg, în limba franceză. Această serie de ghiduri ar permite cercetătorilor în domeniul istoriei contemporane a Europei să se edifice asupra instituțiilor de învățămînt și de cercetare din fiecare țară, asupra revistelor, bibliotecilor, a fondurilor de arhivă accesibile și a posibilităților de procurare a bibliografiilor naționale etc.

Asociația a decis să organizeze în toamna anului 1971 la Paris un colocviu internațional pe tema „Dimensions et résonance de l'année 1871".

În încheierea lucrărilor, membrii prezenți ai asociației au participat la o masă rotundă (1 noiembrie 1969), care a avut drept temă „Problemele securității eruopene".

În cadrul acestei dezbateri a avut loc un larg schimb de opinii asupra posibilităților de a realiza o destindere în Europa.

La sugestia delegaților români, s-a propus ca la proxima ședință de birou să se vadă în ce măsură, în lucrările viitoare ale asociației, vor putea fi programate unele teme din domeniul istoriei relațiilor internaționale, cu referire directă la problema securității europene.

La lucrările de la Strasbourg au participat din partea A.D.I.R.I. Nicolae Fotino, director științific, și dr. Eliza Campus, membră a secției de istorie a relațiilor internaționale.

Eliza Campus

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

ŞT. IONESCU, P. PANAIT, *Constantin Vodă Brîncoveanu, Viaţa, Domnia. Epoca*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1969, 464.

Marcantei personalităţi, care a dominat pe tărîm politic şi cultural societatea românească de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului următor, i-a fost consacrată recent o valoroasă monografie intitulată *Constantin Vodă Brîncoveanu. Viaţa Domnia. Epoca*, apărută în Editura ştiinţifică în cadrul colecţiei „Pagini din istoria patriei", autori fiind Şt. Ionescu şi P. Panait.

Rod al unor vaste investigaţii ştiinţifice, lucrarea sus-amintită este cea mai vastă expunere încercată pînă acum asupra personalităţii atît de complexe a voievodului român, sintetizînd aproape tot ce ştiinţa noastră istorică marxistă a realizat mai bun în cei 25 ani de existenţă, cu privire la figura domnului Ţării Româneşti şi la societatea valahă din timpul domniei Brîncoveanului, în contextul căreia acesta şi-a înscris întreaga sa activitate. Cei doi autori au făcut o operă pe deplin unitară, problemă adesea dificil de rezolvat, dovadă că în cazul colaborării nu prea numeroase, bine precizate, se pot obţine rezultate valoroase.

Înainte de a trece la examinarea conţinutului lucrării, dorim să evidenţiem unele caracteristici de bază care conferă monografiei pe care o prezentăm o certă valoare ştiinţifică.

Cea ce impune de la început este imensul material documentar de care s-au folosit cei doi autori. Se remarcă mai întîi numărul mare de documente privind epoca brîncovenească în cea mai mare parte publicate în diferite colecţii sau culegeri şi, alături de ele, cronicile; au fost utilizate, de asemenea, singura monografie ştiinţifică consacrată lui Constantin Brîncoveanu de către N. Iorga, precum şi numeroasele studii îmbrăţişînd diferite aspecte ale epocii brîncoveneşti. Autorii au fost obligaţi să recurgă la interpretări, ipoteze sau conjecturi obişnuite istoricilor în elaborarea unor asemenea lucrări.

Problema care s-a pus încă de la început a fost aceea a alegerii celei mai îndreptăţite modalităţi de tratare: prezentarea vieţii şi activităţii personalităţii respective ca o creaţie independentă de mediul înconjurător cum se făcea în trecut, sau înscrierea întregii vieţi a voievodului în contextul dezvoltării social-economice şi politice a mediului înconjurător, considerată ca un produs al acestei dezvoltări. Autorii au preferat în chip judicios cea de-a doua modalitate de tratare, oferind astfel cititorului putinţa de a înţelege complexa personalitate a Brîncoveanului în strînsă legătură cu clasa socială căreia-i aparţinea, ca rezultat al dezvoltării societăţii din acea vreme şi supusă vicisitudinilor istorice.

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 639—649, 1970.

www.dacoromanica.ro

Istoria celor 25 de ani de domnie ai voievodului Țării Românești este în mare măsură și istoria, mai cu seamă politică, a Moldovei și Transilvaniei. Autorii monografiei au acordat, pe bună dreptate, o atenție deosebită și acestui aspect, lucru care ne face să înțelegem și mai bine procesul unitar de dezvoltare, sub raport politic mai ales, a provinciilor istorice românești.

Multiplele aspecte economice, sociale, politice și culturale ale epocii brîncovenești au fost cercetate în cadrul a 10 capitole.

Cum era firesc, izvoarele și istoriografia au constituit conținutul primului capitol; după cum remarcam mai sus, autorii au reușit să se descurce în fața unui imens material documentar și a unei bogate biografii, citate cu prisosință în aparatul critic al lucrării.

Plasarea Țării Românești în contextul politic al Europei central-răsăritene și sud-estice la sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui următor dă posibilitate cititorului să înțeleagă rolul Țării Românești în confruntările politico-militare ce continuau să se desfășoare, precum și sarcinile deosebit de dificile ale voievodului nostru de a-și menține propriul său echilibru politic. Toate aceste lucruri au fost cercetate în cadrul celui de-al doilea capitol.

Situația social-economică a Țării Românești în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, analizată de autori în capitolul al treilea, reprezintă acel element nou, al interpretării marxiste, în funcție de care putem aprecia rolul unei personalități în istorie. Fără o cercetare a structurii economice din acea vreme, a structurii sociale, sub diferitele lor aspecte, nu putem înțelege politica pe care a dus-o timp de 25 de ani Constantin Brîncoveanu într-o conjunctură care făcea din Țara Românească un nod de confruntări militare. Or, acest lucru a fost realizat cu deosebit succes în cel de-al treilea capitol utilizîndu-se cele mai recente rezultate ale istoriografiei noastre marxiste. Aici autorii au preferat, în locul unei tratări „clasice" a problemelor (agricultură cu ramurile ei anexe, meșteșuguri, comerț, orașe, populație, fiscalitate, luptă de clasă), o tratare care *în formă* mi se pare mai puțin reușită (în două paragrafe: I „Bogățiile solului și subsolului"; II „Dezvoltarea vieții urbane. Politica fiscală"); în felul acesta au fost despărțite, din punct de vedere didactic, categorii și instituții sociale care ar fi căpătat o altă semnificație într-un alt context. De pildă, problema meșteșugurilor și cea fiscală sînt tratate în cel de-al II-lea paragraf. Precum se știe, atît meșteșugurile și mai cu seamă fiscalitatea au afectat și comunitatea rurală.

Ansamblul problemelor politice ale epocii brîncovenești au fost expuse într-o suită de patru capitole (cap. 4—8).

Copilăria viitorului domn, treptele ierarhiei administrative pe care le-a urcat, alegerea sa ca voievod al Țării Românești, precum și unele conflicte militare cu trupele Imperiului habsburgic din anii de început ai domniei, sînt expuse în capitolul al patrulea. Următorul capitol prezintă efortul politic al lui Constantin Brîncoveanu de a-și consolida și extinde puterea promovînd o serie de raporturi de prietenie cu Imperiul habsburgic, cu Emerik Tököli, căutînd să mențină bune relații cu înalta Poartă și încercînd extinderea puterii sale și asupra Moldovei.

Etapa care se încheia cu pacea de la Karlowitz punea capăt unei activități a voievodului de stabilitate politică, de întărire a puterii sale prin tactul abil de menținere a echilibrului de care a dat dovadă Brîncoveanu în raporturile internaționale. Pacea de la Karlowitz reîncadra cele două țări române, într-o formulă mai plină de fermitate, în raza intereselor Imperiului otoman. Acest lucru avea să reactiveze, cu o forță mai mare de data aceasta, vechi dușmănii și noi ambiții pentru ocuparea tronului. Cele mai importante aspecte ale noii etape ce corespundea începutului de veac nou sînt cercetate în capitolele al șaselea și al șaptelea. Deși politica de aderare la Rusia în conflictul ruso-turc, ca urmare a procesului de decădere a Imperiului otoman, pusese stăpînire pe cele mai luminate minți ale vremii, Brîncoveanu a căutat să continue politica pe care o purtase cu succes în etapa anterioară. De data aceasta însă noile condiții create au dezavantajat această politică, ce trebuia dusă cu noi mijloace. Convingerea sa în puterea de corupție a aurului a

www.dacoromanica.ro

dat greș. Chiar dacă reușise să asigure o perioadă de liniște relativă în țară, apartenența sa la clasa socială a boierimii l-a lipsit de o largă bază socială, care l-ar fi putut sprijini, așa cum s-a dovedit salvatoare în nenumărate ocazii. Toate aceste împrejurări au convers către sfîrșitul tragic al întregii familii domnitoare în linie bărbătească asupra căruia autorii s-au oprit în capitolul al optulea.

Evident că într-o asemenea monografie aspectul cultural și artistic al epocii brîncovenești nu putea să lipsească. Pe bună dreptate autorii i-au consacrat acestei renașteri cultural-artistice capitolul al nouălea, în care e prezentată întreaga gamă a formelor umanismului românesc din acea vreme. Ultimul capitol caută să-i stabilească voievodului român caracterul personalității sale, precum și locul lui atît în istoria românilor, cît și în cea a Europei răsăritene.

După cum arătam la început, monografia *Constantin Brîncoveanu* reprezintă o realizare de o certă valoare științifică. Oricît ar fi însă de conștiincioși autorii unei lucrări, nu pot fi evitate anumite scăpări, explicații mai plauzibile ale unor evenimente etc. Nu vrem să acuzăm pe autorii monografiei citate de asemenea lucruri; dorim numai să atragem atenția asupra unor posibile completări și sugestii, care ar fi putut întregi tabloul epocii brîncovenești.

Ne gîndim, de pildă, dacă, în acele împrejurări politico-militare, care au avut o pondere apreciabilă în epoca brîncovenească, problema bazei social-militare a voievodului n-ar fi meritat o adîncire. Uneori autorii caută să explice anumite evenimente și prin această prismă, cum se întîmplă cu prilejul mazilirii la 1714: cîteva zeci de mii de locuitori au asistat pasivi la mazilirea făcută de către 12 turci veniți în acest scop la București (p. 285). Fiscalitatea excesivă, însoțită de abuzuri numeroase, venalitatea administrației au împiedicat realizarea unei suduri sociale între domn și mase care i-ar fi putut veni în ajutor. Merita, de asemenea, atenție și instituția armatei din vremea aceea, oaste care ar fi putut interveni la nevoie.

Dacă sub raport politic, diplomatic și ca om de cultură Brîncoveanu apare viu creionat, preocupările lui din domeniul gîndirii economice aproape lipsesc. Or, sînt cunoscute, în cadrul dezvoltării economiei Țării Românești din vremea sa, calculele economice pe care el le-a întreprins în vederea stabilirii unui echilibru între venituri și cheltuieli, între investițiile făcute în exploatările miniere și randamentul acestora. A fost într-adevăr un iubitor al aurului! Dar dincolo de aspectul pur material și subiectiv trebuie să vedem o anumită concepție economică pe care Brîncoveanu a promovat-o în vederea îndeplinirii scopurilor sale politice. Să nu uităm că în această vreme se transpune în scris ideea exprimată de Miron Costin „sula de aur zidiul străpunge", idee care exprima, din punct de vedere economic, o stare de lucruri ce începea să se cristalizeze și în cadrul societății românești.

Suprastructura brîncovenească sub raportul cultural-artistic a fost într-adevăr o realitate care s-a impus în contextul culturii românești medievale. Dar epoca brîncovenească înseamnă un pas înainte față de epoca anterioară și din punct de vedere al științei și tehnicii. Realizările tehnice și cele științifice (descrierea unor meteoriți căzuți în timpul domniei lui Brîncoveanu) ar fi meritat un paragraf chiar în cadrul capitolului de renaștere culturală și artistică.

Cu aceste cîteva completări pe care am ținut să le facem cunoscute, autorilor în primul rînd, subscriem întru totul la aprecierile noastre inițiale asupra monografiei, cu mențiunea că la valoarea științifică incontestabilă a lucrării se adaugă un rezumat în limba franceză, un indice și o ilustrație adecvate.

Șt. Olteanu

www.dacoromanica.ro

E. M. PODGRADSKAIA, *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI—XVII веках*, Издательство ЦК, КП Молдавии, Chişinău, 1968, 224 p.

Istoria comerţului extern al Moldovei în epoca feudală nu este o temă nouă în istoriografie. Problema a fost abordată atît de către istoricii români, cît şi de cei străini. S-au publicat pe această temă şi un număr însemnat de izvoare. Şi în colecţiile de izvoare interne moldoveneşti, ca şi în cele ucrainene sau poloneze se găsesc informaţii preţioase referitoare la comerţul Moldovei cu diferite ţări şi oraşe străine. În mod deosebit a reţinut atenţia cercetătorilor români şi străini, mai ales în vechea istoriografie, problema drumurilor comerciale care treceau prin Moldova în secolele XIV—XVI. Rolul lor a fost mult controversat, exprimîndu-se păreri şi opinii diferite, nu o dată diametral opuse. Dintre istoricii români care au adus contribuţii mai însemnate la studiul relaţiilor comerciale ale Moldovei se cuvine a fi amintite înainte de toate numele lui N. Iorga, M. Costăchescu, I. Bogdan şi D. Z. Furnică (care au publicat documente de mare însemnătate referitoare la temă). Alături de numele lui N. Iorga care a realizat prima sinteză de istorie a comerţului românesc, printre lucrările de interpretare reţin atenţia în chip deosebit monografia documentată a lui I. Nistor, studiile semnate de P. P. Panaitescu, G. I. Brătianu, G. Zane, iar în ce priveşte studiile apărute în perioada postbelică, cele semnate de B. T. Câmpina, Lia Lehr, C. Şerban, M. Dan şi S. Goldenberg.

Rolul şi locul comerţului extern nu poate fi explicat în chip satisfăcător fără o cercetare mai aprofundată a istoriei economice moldoveneşti şi a istoriei meşteşugurilor mai ales. Acest aspect abordat în mai multe studii şi unele monografii în istoriografia română şi străină postbelică, impunîndu-se cercetările lui M. Berza, P. P. Panaitescu, V. Costăchel, A. Cazacu, C. Cihodaru, D. Ciurea, Mircea D. Matei, Şt. Olteanu, M. Turbatu şi C. Turcu, dintre istoricii români şi dintre cei străini: F. Grecul, N. A. Mohov, P. V. Sovetov, A. Dziubinski, M. Horn şi alţii.

În mod deosebit a reţinut atenţia cercetătorilor români şi străini trecutul legăturilor comerciale ale Moldovei cu oraşul Lvov. Aceasta nu numai pentru excepţionala sa importanţă, dar şi pentru că un izvor foarte important, anume privilegiul comercial dat de Alexandru cel Bun tîrgoveţilor din Lvov la 1408, oferă tabloul colorat al unor relaţii comerciale multilaterale. Dacă în perioada de pînă la cel de-al doilea război mondial cercetările s-au axat mai ales asupra comerţului moldovean cu Lvovul în secolele XV—XVI, după război s-au adus contribuţii de seamă mai ales pentru secolul al XVII-lea. Nu poate fi nici o îndoială că, printre cercetările postbelice asupra comerţului moldo-lvovean din secolul al XVII-lea, studiile şi monografia publicată de E. M. Podgradskaia ocupă un loc de frunte. Amintim aici că, înainte de a realiza documentata monografie la care ne vom referi în cele ce urmează, E. M. Podgradskaia a publicat mai multe studii foarte interesante [1].

Interesul faţă de studiile şi monografia publicate de E. M. Podgradskaia constă în primul rînd în aceea că în ele se aduce în circuitul ştiinţific un foarte bogat material inedit din arhivele de la Lvov. Dacă aceste

---

[1] Cf. E. M. Podgradskaia, *Про вивіз ремісничих виробів із Молдавії на львівський ринок у XVI—XVII ст.* (Despre exportul de produse meşteşugăreşti din Moldova pe piaţa din Lvov în sec. XVI—XVII), în *Український історичний журнал*, 1965, nr. 1, p. 114—117; idem, *Ремесленные изделия Львова на молдавском рынке в XVI—XVII вв.* (Produse meşteşugăreşti din Lvov pe piaţa moldoveană în sec. XVI—XVII), în „*Известия АН МССР*", 1964, nr. 4, p. 11—21; idem, *Торговые связи Молдавии с западноукраинскими землями во второй половине XVII века* (Legăturile comerciale ale Moldovei cu regiunile apusene ale Ucrainei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea), ibidem, 1962, nr. 11, p. 20—30; idem, *К вопросу о молдавских товарах ввозимых во Львов во второй половине XVII века* (Cu privire la mărfurile moldoveneşti importate la Lvov în a doua jumătate a secolului al XVII-lea), în *Известия Молдавского Филиала АН СССР*", 1961, nr. 5, p. 21—29.

www.dacoromanica.ro

arhive au fost studiate de cercetătorii români sau străini pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial pentru perioade mai îndepărtate (în special secolele XV—XVI), E. M. Podgradskaia pentru prima dată încearcă, cu rezultate excepționale, să folosească materialul inedit privitor la legăturile comerciale moldo-lvovene în secolul al XVII-lea. Materialul arhivistic de o imensă bogăție îi permite autoarei să abordeze într-o perspectivă nouă întreaga evoluție a acestui comerț. Astfel, Podgradskaia reușește să demonstreze că locul comerțului de tranzit, dominant în legăturile Moldovei cu Lvovul în perioada secolului al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea, a fost luat de schimbul de mărfuri directe. După aprecierea autoarei, încă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea se conturează noua etapă în comerțul moldo-lvovean, cînd predomină exportul produselor agrare și meșteșugărești moldovene la Lvov și importul produselor meșteșugărești din Lvov în Moldova. Demonstrează astfel, contrar părerilor dominante în vechea istoriografie, că schimburile de mărfuri dintre Lvov și Moldova nu numai că nu au decăzut în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și perioada următoare, dar au cunoscut o bază mai solidă de dezvoltare pînă la finele secolului al XVII-lea, cînd, într-adevăr, ele s-au redus din ce în ce mai mult. Un alt aspect nou al cercetărilor întreprinse de Podgradskaia constă în aceea că ea stabilește un întreg sortiment de produse meșteșugărești care au fost exportate din Moldova la Lvov și de aici chiar și în alte țări. La tradiționalele mărfuri agrare, ca boii și produsele animaliere, la exportul de potasiu, cunoscute vechii istoriografii, Podgradskaia adaugă o serie de mărfuri produse de meșteșugarii din orașele Moldovei și exportate la Lvov. Printre acestea, mai des revin în materialul documentar citat de autoare pieile tăbăcite, saftianul și alte produse din piei, precum și unele blănuri, ca cele de vulpi, iepuri și altele. O interesantă știre din 1633: exportul de aba albă de producție moldoveană. Din inventarele de mărfuri ale tîrgoveților lvoveni, Podgradskaia citează diferite obiecte de producție casnică moldovenească, ca perne țesute din cînepă sau in, cu fire de argint și aur, la fel fețe de pernă, mîneci de cămăși împodobite și alte produse de artizanat moldovenești.

În cantități apreciabile se exporta din Moldova la Lvov, și de aici pînă la Gdansk și în țările Europei apusene, potasiu. La știrile cunoscute nouă pînă acum, Podgradskaia adaugă multe date noi, scoase din arhivele orașului Lvov. Amintim doar o singură informație necunoscută pînă acum și care ne dă posibilitatea să ne facem o imagine despre cantitățile de potasiu exportate, anume că la 1653 domnul Moldovei trimite tîrgoveților din Lvov Nicolae Novicus 185 de butoaie de potasiu. Un alt produs moldovenesc exportat în cantități mari la Lvov era peștele. Astfel, autoarea citează știrea că la 1696 un tîrgoveț din Lvov a cumpărat de la Drăgan din Botoșani 6 600 kg de pește.

O latură interesantă a comerțului moldovean din acea perioadă constă în aceea că, în ciuda marilor obligații în natură, la care era supusă țara față de Imperiul otoman, Moldova participa la schimbul de bunuri materiale pe plan mai larg. Comerțul cu orașul Lvov era unul din căile acestui schimb. Și prin Lvov produsele moldovenești ajungeau în alte țări, mai ales apusene, pînă la îndepărtata Anglie, iar produsele manufacturiere din țările apusene erau aduse tot pe această cale în Moldova. Alături de produsele meșteșugărești din Lvov, tîrgoveții moldoveni sau lvoveni aduceau în Moldova și mărfuri apusene ca postavuri și stofe mai fine din Silezia, Moravia, Țările de Jos și din Anglia, și alte mărfuri care cunoscuseră în acea perioadă o largă circulație prin comerțul prosper de pe Baltica, nodul de o deosebită semnificație al întregului comerț mondial de atunci.

În acest context, Podgradskaia abordează problema rolului Moldovei în schimbul de mărfuri dintre țările Europei apusene și Orient și cea a urmărilor descoperirilor geografice asupra comerțului pe această rută. Într-un paragraf aparte sînt expuse o serie de aspecte privind participarea tîrgoveților din Lvov în comerțul de tranzit prin Moldova spre Constantinopol, Țara Românească și Transilvania.

Pe lîngă stabilirea contingentului de mărfuri care intrau în schimbul moldo-lvovean,

www.dacoromanica.ro

autoarea încearcă să fixeze rolul acestui schimb, atît în ce privește dezvoltarea economică a Moldovei, cît și cea a orașului Lvov. Într-un capitol foarte interesant ne vorbește de formele organizatorice ale schimbului amintit, de întrepătrunderea dintre schimbul de mărfuri și schimbul monetar, de rolul creditului în relațiile reciproce comerciale, de cel al companiilor comerciale, despre formele contractuale ale schimbului și organizarea transportului. Știrile puse în circuitul științific de Podgradskaia vor atrage fără îndoială interesul cercetătorilor români. În lucrare sînt citate o serie de acte ale domnilor Moldovei din secolul al XVII-lea care nu au fost publicate, o serie de știri din socotelile orașului Lvov referitoare la mărfurile și negustorii moldoveni, acte de judecată din protocoalele orașului și altele. Reține în chip deosebit atenția socotelile vamale ale orașului. Lvovul obținuse la 1621 din partea regelui Poloniei privilegiul ca să fie în rîndul celor patru orașe din regat care aveau dreptul de a avea punct vamal principal. Socotelile în care erau înregistrate toate mărfurile aduse sau exportate, precum și vama percepută, oferă posibilitatea unor studii statistice asupra comerțului, asupra dinamicii evoluției. Pentru vama din Lvov aceste socoteli s-au păstrat însă doar începînd din 1669, dar de la această dată și pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea schimbul de mărfuri prin acest oraș poate fi urmărit cu mai mare precizie. E. M. Podgradskaia folosește foarte des aceste socoteli, dar nu ne oferă, din păcate, un tablou sintetic. Ne-ar fi interesat ce volum a atins anual schimbul de mărfuri desfășurat prin vama de la Lvov, care era dinamica schimbului pe un șir întreg de ani din care socotelile s-au păstrat. În acest context general era interesant de demonstrat care era ponderea mărfurilor aduse din Moldova sau duse în această țară și cum a evoluat schimbul moldo-lvovean în cadrul dinamicii generale a schimbului desfășurat prin Lvov. Evident că o examinare comparativă a listei de mărfuri care vehiculau între Lvov și Moldova, stabilită pe baza socotelilor, față de lista generală de mărfuri ce treceau prin vamă ar fi fost și ea instructivă. Ne așteptam ca să vedem reprodusă lista completă a tîrgoveților din socotelile vamale care practicau comerțul moldo-lvovean, deoarece ea prezintă interes din mai multe puncte de vedere. Se poate ca ea să ne permită o abordare mai profundă a elementului social în acest comerț. În acest sens, viziunea noastră despre marca boierime și domn exportatori de mari cantități de mărfuri, boi, piei și potasiu ar putea să fie confirmată sau, invers, infirmată de datele foarte concrete și, se pare, foarte concludente ale socotelilor. Ceea ce reproșăm monografiei, de altfel excepțională, este că E. M. Podgradskaia s-a limitat, în cazul unui izvor atît de bogat cum sînt socotelile vamale, la extragerea unor exemple, fie ele oricît de semnificative, în locul unei elaborări statistice, practică obișnuită în lucrările recente de acest gen. Ne vom referi aici la excelenta monografie în două volume a lui M. Wołanski privind legăturile comerciale dintre Silezia și regatul Poloniei în secolul al XVII-lea, monografie citată de autoare.

Într-adevăr, nu ni se pare o problemă minoră dacă comerțul Lvovului cu Moldova reprezintă doar cîteva procente din schimbul de mărfuri desfășurat prin acest oraș sau el atingea proporții mai însemnate! Ni se pare deci că metoda în sine este greșită și, am spune, depășită în lucrări de genul acesta atunci cînd la dispoziție ne stau socoteli vamale. Amintim aici și faptul că pentru secolele XVI și XVII asemenea socoteli vamale s-au păstrat și în Transilvania, elaborate parțial (cele din Brașov) în lucrarea fundamentală a lui Radu Manolescu. Amintim accastă ultimă lucrare deoarece tocmai metoda de elaborare complexă a izvoarelor (întîi de toate a socotelilor) a permis lui Radu Manolescu să disece ponderea comerțului Țării Românești în ansamblul brașovean. Desigur, observația noastră se referă la acea parte a monografiei semnate de E. M. Podgradskaia care tratează perioada celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea.

În ciuda acestei deficiențe, monografia semnată de E. M. Podgradskaia este o lucrare

www.dacoromanica.ro

fundamentală, cea mai importantă pe această temă, cu un imens material faptic, de care se va folosi de acum încolo oricine va aborda istoria comerțului extern al Moldovei în secolele XVI—XVII.

Lidia A. Demény

* * * Europa im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung, redactor dr. Fritz Wagner, Union Verlag Stuttgart, 1968, 852 p.

Apariția lucrărilor de sinteză despre istoria europeană și universală sînt așteptate întotdeuna de specialiști și de cititori cu deosebit interes.

Dacă sintezele scrise[1] între cele două războaie se caracterizează prin tendințe „europocentriste", în perioada postbelică lucrările de istorie poartă amprenta transformărilor economice, sociale și politice intervenite în lume, în acest context distingîndu-se mai multe curente ideologice[2]. Astfel în *Istoria generală a civilizațiilor* (7 volume) editată de M. Grouzet sau *Istoria universală* (3 volume) a lui R. Grousset, se acordă un loc secundar faptelor politice, militare și diplomatice, care avuseseră pînă acum rolul primordial, dacă nu chiar exclusiv. Se insistă mai mult asupra problemelor economice și sociale (aproape o juxtapunere cu istoriile naționale), accentuîndu-se dezvoltarea tehnică și pe cît posibil rezolvarea problemei demografice. În schimb, istoricii anglo-americani, în *Istoria modernă de la Cambridge* reeditată de A. Toynbee sau *Istoria civilizației mondiale* editată de Max Savelle renunță la prezentarea strictă a evenimentelor; ei nu urmăresc să creeze o istorie absolută și nici să sintetizeze cunoștințele referitoare la vreuna din perioadele istoriei. Aceste lucrări sînt mai mult culegeri de aprecieri corespunzătoare faptelor. Pe de altă parte, istoricii vest germani, în *Historia Mundi* editată la Mainz (10 volume) sau *Handbuch der Weltgeschichte* sub redacția lui A. Randa (în 2 volume), prezintă istoria ca o înșiruire de procese paralele puțin legate între ele; este respinsă categoric existența unui proces universal unic, ascendența de la inferior la superior, necesitatea legitimă și firească a înlocuirii unor forme sociale de viață prin altele.

Ca o trăsătură generală a tuturor acestor istorii este faptul că sînt prezentate o serie de țări din Europa de răsărit, Asia, Africa cărora nu li se dăduse pînă acum suficientă atenție. Una din tendințele noi de prezentare a sintezelor de istorie europeană a fost pusă în aplicare în cadrul editurii franceze „Horvath" care pune în discuție problemele în cadrul țărilor europene descrise separat în cîte un volum, din antichitate pînă în prezent.

La rîndul lor, istoricii germani editează o nouă istorie europeană, sub redacția lui Theodor Schieder, intitulată *Handbuch der europäischen Geschichte*. De-a lungul a 7 volume, autorii își propun să discute istoria Europei din antichitate pînă în prezent cu sublinierea importanței politice prezentată sub diverse aspecte[3]. Lucrarea se încadrează astfel în curentul tradițional istoric german, care se ocupă mai puțin de evoluția social-economică și mai mult de latura diplomatică și politică, în primul rînd a marilor puteri europene.

Unul din volumele apărute și care face de fapt obiectul prezentării de față poartă ti-

[1] Printre cele mai importante se numără: *Istoria generală* a lui G. Glotz; *Istoria lumii* de E. Savaignac; *Popoare și civilizații* (20 de volume) de Halphen și Sagnac, *Propyläen Weltgeschichte* a lui W. Goetz, etc.

[2] M. Dalin, A. M. Nekrici, N. N. Iakovlev, *Despre unele concepții din recentele istorii universale burgheze*, în „Probleme de istorie", 1960/6, p. 111—180.

[3] Celelalte 6 volume sînt: „Europa in Spätantike u. Frühmittelalter, " Europa im Hoch-u. Spätmittelalter", „Die Entstehung des neuzeitlichen Europa", „Europa von der französischen Revolution zu den nationalstaatlichen Bewegungen des 19 Jahrh.", „Europa im Zeitalter der Nationalstaaten u. europäischen Weltpolitik bis zum 1. Weltkrieg", „Europa im Zeitalter der Weltrevolution".

www.dacoromanica.ro

tlul *Europa im Zeitalter* ... şi este al 4-lea în ordine cronologică. Masiv şi foarte documentat, acest volum încearcă să pună în discuţie în aproximativ 800 de pagini principalele aspecte ale perioadei cuprinse între anii 1648—1789, perioadă deosebit de importantă prin evoluţia raporturilor dintre diversele ţări europene, prin stabilirea unor relaţii diplomatice noi, a căror desfăşurare se continuă în secolul al XIX-lea, prin noua direcţie de dezvoltare a culturii spirituale. Pornind de la ideea că volumul trebuie să constituie de fapt un dialog cu cititorii şi deci nu este necesară explicarea amănunţită a tuturor aspectelor epocii, autorii l-au împărţit în două. În prima parte sînt expuse direcţiile şi caracteristicile generale de dezvoltare ale absolutismului luminat, în partea a doua ele fiind reluate în prezentarea fiecărei ţări în parte. De fapt, prima parte are scopul de a concretiza termenul general (Samelnamen) de Europa; nici partea a doua nu trebuie considerată mai puţin „europeană" căci încearcă definirea individualităţilor în caracterul lor particular.

1648 şi 1789, datele între care se încadrează aproape 150 de ani de istorie europeană, cu trăsături generale, dar şi specifice, au o deosebită importanţă, căci anul păcii westfalice (1648) constituie o cotitură în istoria ţărilor Europei de mijloc şi a Imperiului german. Cu această dată, statele participante la războiul de 30 de ani intră într-o fază nouă a evoluţiei lor istorice; problema confesională este privită în legătură cu cea a dreptului statelor, universalitatea puterii unor dinastii ca cea de Habsburg sau Wasa vine în contradicţie cu noua concepţie despre stat a principalelor ţări europene etc. Cu toate că aceste elemente nu privesc ţări ca Anglia, Rusia sau Imperiul otoman, data este folosită pentru prezentarea noilor aspecte ce pot fi descoperite în această perioadă. Acelaşi lucru se poate spune şi despre 1789 şi, chiar dacă nu toate ţările au fost influenţate în egală măsură de începutul revoluţiei franceze sau nu atinseseră acelaşi grad de dezvoltare, data constituie de asemenea o cotitură în istoria europeană.

Trăsătura dominantă a epocii este absolutismul, prin monarhia absolută. Din punct de vedere formal-juridic, absolutismul se caracterizează prin faptul că şeful statului (rege, ţar, împărat) este considerat drept unicul izvor al puterii legislative şi executive (acestea fiind exercitate de funcţionari care depind numai de el). Monarhia absolută este forma cea mai desăvîrşită a centralizării politice în statele feudale. Creează un puternic aparat birocratic şi eficiente mijloace de constrîngere, cum sînt: armata permanentă, poliţia, justiţia, sistemul fiscal etc. Particularitatea specifică a absolutismului o constituie faptul că aparatul de constrîngere capătă o independenţă aparentă faţă de clasa dominantă a nobilimii; în fond absolutismul rămîne o formă a dictaturii nobiliare, statul absolutist mizînd tocmai pe contradicţiile dintre nobilime şi burghezia în dezvoltare[4]. Din punct de vedere economic se dezvoltă în teorie şi practică mercantilismul, care corespunde tocmai tendinţelor de unificare politică preconizată de unele state europene (corespunde ideilor de centralizare)[5]. În cadrul absolutismului s-a format o nouă direcţie de dezvoltare, şi anume absolutismul luminat, care reprezintă încercarea de aplicare politică a ideilor luministe în cadrul absolutismului monarhic, formulă politică a nevoii generale de înnoire a statului feudal, de adaptare a lui la noile probleme economico-sociale[6]. Absolutismul luminat s-a manifestat printr-o varietate de forme naţionale, dintre care cele mai cunoscute sînt „iosefinismul" lui Iosif al II-lea, apoi forme dezvoltate de Frederic al II-lea regele Prusiei sau Ecaterina a II-a împărăteasa Rusiei. Secolul al XVIII-lea, sau secolul „luminii", a însemnat acest lucru şi pe plan spiritual şi al transformărilor în domeniul educaţiei. În cadrul creat de aceste elemente se integrează şi alţi factori deosebit

[4] *Советская историческая энциклопедия* vol. I, Moscova, 1961, p. 47.

[5] Sonia Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftpolitik im Banat im 18 Jahrhundert*, Wien, 1967, p. 7.

[6] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, ed. 1968, p. 239.

www.dacoromanica.ro

de importanți care au dus la o nouă configurare a Europei.

A fost firesc ca situația determinată de războiul de 30 de ani și de încheierea păcii westfalice să necesite un anumit sistem de alianțe într-un nou raport de forțe. De altfel politica externă constituie factorul esențial al suveranității statelor și al „rațiunii de stat" (Ludovic al XVI-lea considera că ea este opera individuală a regilor). Arta diplomatică, care ia mare avînt în această perioadă, reglementează raporturile dintre state și rezolvă conflictele; războaiele de succesiune, cunoscute și sub numele de „război de cabinet" (foarte numeroase), sînt caracteristica timpului și, fără a da exemple, se poate spune că ele determină raporturile foarte schimbătoare și fragile dintre state.

Neluînd în considerare popoarele care duc de fapt greul războiului, cu armate de mercenari și schimburi sau ocupări de teritorii, războaiele de cabinet determină o adevărată „Interessenlehre" [7], o politică calculată de convenienție. Și pentru prima oară de la căderea Romei se conturează iar ideea unei stăpîniri a lumii. Dar, de cîte ori vreunul din statele europene (Spania, Franța, Olanda etc.) încearcă să-și impună hegemonia, imediat celelalte state reușesc prin sisteme de coaliții să combată această tendință (probabil că Franța deține recordul, prin numărul de coaliții formate împotriva ei din cauza războaielor începute de Ludovic al XIV-lea). Tot acum ia amploare teoria despre hegemonie și echilibru european, cu înclinare spre a doua variantă, care era mai convenabilă tuturor țărilor europene. Practica arată că cea mai interesată în această direcție era Anglia, care, prin poziția sa geografică, nu putea fi atinsă de numeroasele războaie ce se desfășurau în Europa, dar care trebuia să stea mereu de veghe pentru a nu-și pierde influența continentală. Treptat, această luptă pentru putere, mascată sub formula echilibrului, depășește granițele vechiului continent, și războaie ca cel de 7 ani sau cel de succesiune austriac se desfășoară cu precădere în afara granițelor europene, în primul rînd pentru avantajele economice și influență politică în lumea extraeuropeană, deși tocmai formula echilibrului a oprit mult timp lupta pentru colonii. În jurul principalelor state beligerante se grupează țări care pierduseră din putere (Spania, Olanda) sau care veneau puternic din urmă (Prusia, Rusia). Dar această luptă necesita un înveliș ideologic (termeni ca european, Europa, echilibru european se folosesc pînă la saturație). Un mare număr de filozofi dezvoltă diverse teorii asupra acestor chestiuni și reversul firesc al numeroaselor războaie care zdruncinau în continuare Europa era tocmai căutarea unei soluții care să pună capăt acestei stări de lucruri. Leibnitz, abatele St. Pierre, Samuel Puffendorf, Christian Wolff etc. sînt cei mai cunoscuți dintre autorii unor teorii mai mult sau mai puțin fanteziste, care arată însă dorința de pace. De aici se vor dezvolta și alte teorii foarte importante pentru evoluția Europei, cum sînt cea a dreptului popoarelor, a contractului social folosit ca instrument politic, și ai căror promotori de seamă au fost J. J. Rousseau, Mably, Marlly etc. În această perioadă zbuciumată, absolutismul reprezintă tocmai tendința de formare a unor monarhi puternici peste carnagiul războaielor, însemnînd de fapt îndreptarea spre ordine, unitate, siguranță, liniște. „Portretul principelui" variază de la o țară la alta, dar elementele de bază sînt comune, ele depășesc granițele și permit caracterizarea epocii drept cea a „absolutismului monarhic". Treptat, administrația și politica se subordonează unui sever proces de raționalizare. Variantele naționale ale mercantilismului sînt colbertismul pentru Franța și kameralismul pentru Imperiul habsburgic. Politica și economia se interferează puternic. În această direcție trebuie amintit rolul politic și economic jucat de hughenoți; alungați din Franța din motive politice, ceea ce a dus la scăderea de necontestat a puterii economice a acestui stat, ei sînt primiți în alte țări, ca Olanda, Anglia, Rusia, unde puterea și eficacitatea lor economică se manifestă tot mai intens. Situația creată de expulzarea lor din Franța a influențat mult o altă organizație care se formează în această perioadă — francmasoneria, miș-

[7] Teoria intereselor.

www.dacoromanica.ro

care idealistă,dar cu certe tendinţe politizante. Noile schimbări social-politice şi economice determină o schimbare în situaţia bisericii şi a creştinismului. Cu toată aparenţa contrară, se poate vorbi de o Europă creştină pînă la revoluţia franceză, cu o biserică puternică, în care îndărătul organizării şi raţionalizării ei de către stat se poate constata o necesitate religioasă absolută. Noua atitudine faţă de biserică şi mai ales faţă de dogmă se datoreşte în primul rînd activităţii filozofilor francezi, a hughenoţilor etc. Europa creştină a secolelor XVII şi XVIII are multe trăsături noi interesante : în primul rînd scăderea influenţei papale (manifestată şi prin interzicerea activităţii principalului sprijin, ordinul iezuiţilor), apoi noua atitudine burgheză faţă de evrei, toleranţă faţă de alte concepţii religioase. Iosefinismul, ca formă a absolutismului luminat, constituie pe plan religios tocmai reformarea creştinismului prin intervenţia statului. Discuţiile foarte numeroase în această direcţie declanşează în mod cert lupta dintre vechile şi noile forme de credinţă şi gîndire. Una dintre cele mai interesante laturi ale vieţii spirituale caracteristice epocii este problema educaţiei şi culturalizării oamenilor. Idealul noii epoci este laicul cult. Rousseau, Defoe, Swift preamăresc în operele lor, de mare răsunet, posibilităţile noi ale oamenilor şi în primul rînd superioritatea de necontestat a europenilor. Arta, cu toate laturile ei purtînd numele generic de „baroc", se încadrează perfect în noile concepţii spiritual-educative.

După cum am menţionat la început, aceste linii generale de dezvoltare a Europei secolelor XVII şi XVIII, dezbătute în prima parte a cărţii, vor fi reluate pe larg în capitolele următoare. Dacă prima parte are proporţii mai reduse, cum este şi firesc, partea a doua are o întindere mai mare, spaţiul cel mai important fiind rezervat Franţei. Deşi după 1685 puterea acestui stat este tot mai scăzută, el se va reface treptat şi, incontestabil, strălucirea lui va dăinui de-a lungul a două secole, influenţînd foarte puternic viaţa cultural-politică a Europei. Pornind de la principiile general valabile pentru întreaga Europă, capitolele referitoare la ţările ei întregesc tabloul problemelor puse în discuţie. Fără a intra în amănunte şi fără a face o prezentare a fiecărei ţări în parte (ceea ce ar ocupa mult spaţiu şi nu ar aduce nimic nou, autorii prezentînd doar evenimentele istorice în înlănţuirea îndeobşte cunoscută), nu putem să nu amintim faptul că fiecare dintre aceste ţări a avut aportul ei şi şi-a pus amprenta asupra epocii : astfel Anglia, promotare a echilibrului european, este ţara care dă exemplu lumii prin dezvoltarea economică şi raţionalismul spiritual ; în timp ce Suedia secolului al XVIII-lea pierde rangul de mare putere europeană avut în secolul anterior, Danemarca este prima ţară europeană care legiferează principiul monarhiei absolute. Spania şi Portugalia încetaseră de mult să fie mari puteri şi structurile social-economice alături de conjunctura politică duseseră la dezintegrarea imenselor lor imperii coloniale, dar fiecare dintre ele încearcă să se integreze circuitului european prin politica raţională a unor monarhi sau miniştri absolutişti, încercări ce se oglindesc şi în activitatea statelor italiene. Fărîmiţarea acestora, ca şi numeroasele schimbări dinastice, împiedică reliefarea clară a noilor elemente, dar din acest haos se conturează încet ideea unităţii italiene ce se va desăvîrşi în secolul al XIX-lea. Deşi paradoxal, iniţiativa înnoitoare aparţine acum monarhiilor, în timp ce republicile (cîteva oraşe italiene şi mai ales Polonia) rămîn în urmă mult, Polonia fiind exemplul tipic de lipsă de organizare într-un timp în care tendinţele erau contrare şi cele trei împărţiri ale acestui stat sînt rezultatul firesc al situaţiei reale. Ţările care iau avînt în această perioadă, Rusia şi Prusia, determină o treptată mutare a centrului de greutate a vieţii politice de la apus spre răsărit. În acelaşi timp, aceste state pun bazele unui sistem de alianţe opus faţă de cel tradiţional. Prin dezvoltarea sa, Prusia devine a doua forţă în Imperiul german, alături de Austria, şi în jurul lor gravitează micile principate ale imperiului cu nete tendinţe absolutiste. În aparenţă, Imperiul otoman rămîne nemişcat ; în fapt, apariţia şi dezvoltarea sistemului ciflicurilor sau reformele încercate de Kuprulizi infirmă părerea de stagnare a imperiului. Pe de altă

www.dacoromanica.ro

parte, numeroasele războaie care au loc și care determină luări de poziții ale țărilor europene arată importanța ca poziție strategică și economică a acestor regiuni, iar rezultatele în general nefavorabile ale războaielor duse de Imperiul otoman dezvăluie slăbiciunea acestuia. Considerăm însă că, în această lucrare deosebit de importantă, există o disproporție în partea a doua. Desigur, este firesc ca marile state, Franța, Anglia sau Imperiul german, să se bucure de o atenție deosebită, dar în timp ce Franței (căreia îi sînt afectate 130 din 400 de pagini) îi este consacrat un capitol special dezvoltării spirituale, lucrul acesta nu este făcut și pentru celelalte țări, prezentate numai sub aspectul politicii externe și al evoluției lor social-economice. Aceasta ar fi fost cu atît mai necesar cu cît cultura Franței este mai bine cunoscută, ceea ce nu se poate spune despre celelalte state și care în mod cert au anumite trăsături spiritual-culturale demne de a fi mai puternic subliniate. De asemenea neacordarea unui spațiu prea mare prezentării Imperiului otoman face ca țările române să nu fie decît vag discutate; lucrul acesta poate fi observat și în alte lucrări de specialitate din străinătate, autorii lor mulțumindu-se doar să le amintească, fără să ia în considerare formele orientale ale absolutismului luminat. Această lipsă apare cu atît mai gravă cu cît încă în 1937 N. Iorga încercase să dea o definire a trăsăturilor specifice ale absolutismului luminat în țările române[8], iar mai tîrziu un alt istoric, analizînd importanța reformelor lui Constantin Mavrocordat, atrage atenția asupra faptului că singurele inițiative care precedă pe cea a domnitorului fanariot în direcția desființării servituții corporale sînt cea a lui Leopold de Lorena (1719) și a lui Frederic Wilhelm I, în aceeași perioadă.

Deosebită ca formă ni s-a părut prezentarea bibliografiei; la fel ca în volumele editate în colecția „Nouvelle Clio", și în această lucrare la începutul fiecărui capitol este prezentată bibliografia folosită, iar la sfîrșitul lui, pe baza problemelor discutate, se face o trecere în revistă a unor păreri contrare, lucru ce permite cititorului să intre în contact cu lucrări mai greu accesibile lui.

Regretăm că în cadrul acestei vaste bibliografii sînt citate numai trei lucrări românești, dintre cele mai importante lipsind *Istoria poporului român* în 11 volume a lui N. Iorga.

Exceptînd aceste regretabile omisiuni, ca și cele semnalate mai înainte, trebuie să subliniem importanța apariției volumului, iar tipărirea tuturor volumelor va constitui, desigur, una din bunele sinteze de istorie universală.

Ștefana Simionescu

---

[8] Caracterizarea este făcută pe baza unui chestionar întocmit de Comitetul internațional al istoricilor.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

REVISTA REVISTELOR

„Studii şi articole de istorie”, nr. 9 (1965), 368 p.; nr. 10(1966), 290 p.; nr. 11(1967), 288 p.; nr. 12 (1968), 253 p.; nr. 13 (1969), 330 p., Societatea de ştiinţe istorice din Republica Socialistă România, Bucureşti

Continuăm prezentarea revistei Societăţii de ştiinţe istorice cu numerele 9, 10, 11, 12, 13. Sumarul revistei a fost întotdeauna alcătuit în aşa fel, încît să fie acoperite, prin studii sau note, toate perioadele istoriei României; există de asemenea şi o rubrică de istorie universală, cu o pondere mai mică, dar prezentă număr de număr, ale cărei articole discută probleme largi şi fundamentale pentru istoria universală. Adresîndu-se celor ce predau istoria în şcoli, rubrica de „Metodică” cuprinde o serie de studii interesante şi utile pentru cadrele didactice. Dar valoarea revistei este dată de studiile, articolele, notele ce tratează diverse probleme ale istoriei României.

Numărul 9 (1965) al revistei cuprinde articole cu o problematică mai restrînsă, de istorie locală. Astfel A. Balotă semnează un studiu interesant: *Viteji lui Ştefan cel Mare*, unde încearcă să prezinte un nou aspect al domniei lui Ştefan cel Mare: baza social-economică a „faimei” domnitorului moldovean, pe care autorul o consideră a se fi născut nu ulterior lui, ca în cazul lui Mircea cel Bătrîn şi Mihai Viteazul, ci „dintr-un fenomen cultural popular contemporan vremurilor trăirii sale ” (p. 44). Prezentînd succint răzeşia din timpul lui Ştefan, autorul se ocupă mai pe larg de „vitejii” lui Ştefan cel Mare, încercînd să integreze această instituţie, deosebită de aceea de la începuturile închegării Moldovei ca stat, într-un spaţiu mai larg istorico-geografic.

I. Nania prezintă rezultatele interesante ale săpăturilor întreprinse la Teiu: *Locuitorii gumelniţeni în lumina cercetărilor de la Teiu*. P. Cernovodeanu şi N. Vătămanu prezintă pe cel care a fost însărcinat în martie 1600 să ducă solia lui Mihai Viteazul la domnul Moldovei: doctorul elveţian, de origine italiană, I. Muraltus, în *Un medic elveţian de la curtea din Alba-Iulia în slujba lui Mihai Viteazul: Ioan Muraltus (1563—1602)*. I. D. Marin se ocupă de probleme de istorie moldoveană în articolul său, *Contribuţii la studierea curţilor domneşti din Moldova*. Trecînd în revistă aceste importante centre ale ţării, autorul subliniază valoarea social-economică a acestor curţi domneşti, căci, prin ele, domnitorii aveau la dispoziţie „peste două sute moşii” (p. 40) şi îşi puteau asigura recrutarea unor oşteni credincioşi, domnul devenind astfel cel mai puternic şi bogat feudal al timpului. C. Constantinescu-Mircești şi I. Dragomirescu analizează în articolul *Marginea ţării — aspecte caracteristice în zona hotarului dintre Moldova şi Ţara Românească*, principalele probleme şi fenomene social-economice existente în această interesantă zonă geografică: zona de contact între cele două ţări române.

Domeniul istoriei moderne a României este prezent tot prin articole de istorie locală. Emeric şi Sara Mihaly analizează dezvoltarea industrială, a Galaţiului în perioada

www.dacoromanica.ro

1859—1878 (*Dezvoltarea industriei oraşului Galaţi în perioada 1859—1878*), autorii folosind un bogat material de arhivă, iar P. Păltănea prezintă *Presa gălăţeană şi răscoalele ţărăneşti din 1907.*

Perioada contemporană a istoriei României e ilustrată de articolul lui I. Chiper şi O. Matichescu asupra unor aspecte locale ale mişcării muncitoreşti în perioada de avînt revoluţionar ce premerge greva generală din 1920: *Acţiuni ale muncitorilor metalurgişti din Bucureşti premergătoare grevei generale din octombrie 1920* (*decembrie 1918 — septembrie 1920*). De asemenea, Gh. Ungureanu, D. Şandru şi I. Saizu, în *Contribuţii la cunoaşterea stării de spirit a maselor populare din Moldova în anii dictaturii militaro-fasciste* demonstrează că în această perioadă masele populare, împreună cu toate forţele democratice din Moldova şi-au adus contribuţia lor prin rezistenţa faţă de regimul militaro-fascist şi faţă de războiul hitlerist, la pregătirea actului de la 23 August 1944.

Pentru aceeaşi perioadă, un alt aspect, tot local, este tratat de N. Dumitrescu şi I. Georgescu în *Aspecte ale luptei maselor populare din oraşul şi raionul Lugoj împotriva dictaturii militaro-fasciste şi războiului antisovietic.* Rubrica „Miscellanea" cuprinde articolul lui G. Anghel despre biserica din Maieri construită în 1714 din materialele provenind de la dărîmarea mitropoliei lui Mihai Viteazul, din Alba-Iulia, fiind astfel momentul de care „se leagă nu numai numele marelui voievod, ci şi actul măreţ al unităţii românilor" (p. 234); G. Anghel *Biserica din Maieri şi mitropolia lui Mihai Viteazul* din *Alba-Iulia.*

T. N. Tripcea analizează în „Organizaţia cnezială în Banat din a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi pînă în prima jumătate a celui de al XIX-lea", instituţia cnezatului în Banat, unde durează, după cum se vede din titlu, cel mai mult, în comparaţie cu celelalte părţi ale ţării.

M. Tusai face prezentarea unei reviste ce a activat în anul 1934 de pe poziţiile P.C.R.: *Revista antifascistă «Cuvînt nou».* F. Stănculescu, în articolul său despre *Preocupări ale lui N. Iorga în vederea îmbunătăţirii manualelor şcolare* pune în lumină deosebitele calităţi de pedagog ale marelui istoric, care în uriaşa sa activitate s-a preocupat şi de redactarea unor manuale originale, valoroase, ele oglindind concepţia sa asupra istoriei: patriotism, sincronismul proceselor istorice, prezenţa unor elemente social-economice, deşi ponderea lor este mai mică faţă de faptele de istorie politică. A. Petric, El. Ionescu-Miciora, C. Grünberg, E. Florescu, în *Conceptul de modernizare a învăţămîntului la disciplinele cu caracter umanist* pun o problemă deosebit de acută în zilele noastre, în care învăţămîntul joacă un rol atît de mare.

Pe aceeaşi linie în cadrul aceleiaşi rubrici („Metodica") se situează şi articolul Elizei Bichman, Luciei Georgian şi C. Dinu: „Unele aspecte ale modernizării istoriei".

Rubrica de istorie universală este prezentă prin studiul lui R. Manolescu *Urmările marii migraţii a popoarelor pentru Europa apuseană* în care autorul analizează, sintetic, contribuţia popoarelor germanice la declinul şi prăbuşirea orînduirii sclavagiste. De asemenea, C. Şerban în „Aspecte privind ecoul războaielor napoleoniene în ţările române" trece în revistă mijloacele prin care evenimentele perioadei napoleoniene (1795—1815) s-au reflectat în ţările române.

Numărul 10 (1966) este deschis de articolul acad. P. Constantinescu-Iaşi *Acţiuni pentru sindicalizarea corpului didactic din România în perioada dintre cele două războaie.* Arătînd că încercări de sindicalizare au fost făcute chiar imediat după 1919, ele n-au avut însă rezultate practice decît după criza din 1929—1933, cînd profesorii au avut de suferit mult datorită politicii guvernului, bazate pe curbele de sacrificiu, ceea ce creează o nouă stare de spirit în corpul didactic, stare de spirit ce va duce la formarea unui adevărat curent de sindicalizare printre profesori. Totuşi, pînă la urmă, organizarea profesorilor în sindicate n-a reuşit, dar, „ideea de sindicat n-a fost părăsită", ea transformîndu-se în fapte după 23 August 1944. Subliniem că articolul este rezultatul participării directe a autorului la evenimentele amintite. Un studiu bine documentat este cel al lui P. Binder: *Studiul dezvoltării feudalismului*

www.dacoromanica.ro

în Maramureș și în nordul Transilvaniei. Autorul analizează formele de organizare feudală din aceste regiuni de la obștea sătească, pînă la obștile teritoriale și „țări". În secolul al X-lea sfatul de conducere al obștilor teritoriale devine un sfat al cnezilor, iar obștea un cnezat. Maramureșul va fi unificat și va intra în relații cu regatul maghiar, sfîrșind prin a fi cucerit de acesta. O situație specială are cnezatul Cuhea, unde s-a menținut o structură arhaică. Pentru Maramureș este caracteristic în secolul al XIV-lea dualismul maghiar-român (comite-voievod), dar sub Drăgoșești ambele devin funcții românești; după 1566 pătura cnezială va deveni o pătură de nobili (nemeși), lucru ce va influența asupra religiei și limbii adoptate de ei. I. Jivan, în *Ostașii pușcași ai cetății Devei în secolele XVI-XVII*, analizează „rolul militar precumpănitor pe care l-au avut țăranii în întreaga perioadă a principatului transilvănean", exemplificînd această afirmație prin „împrejurările în care au fost recrutați și în ce calitate au fost angajați țăranii la cetatea Deva" (p. 63), ca și obligațiile acestora.

Pentru perioada modernă a istoriei României, articolul lui C. Marinescu și I. Brezeanu se ocupă, bazat mai ales pe material din presă, de *Luptele muncitorilor din portul Brăila între anii 1900 și 1905.* Cu aceeași temă, mișcarea muncitorească, dar în altă perioadă și regiune, se ocupă Dan Popescu în *Aspecte privind situația și lupta metalurgiștilor din Valea Bistrei în anii 1937—1939.* Autorul folosește material de arhivă.

Un lung articol important prin problematica ce și-a propus s-o analizeze este cel al Elizei Campus: *Politica externă a României în perioada dintre cele două războaie mondiale.* Autoarea trece, sintetic, în revistă acțiunile politicii externe române din perioada interbelică, subliniindu-se că ideea centrală a întregii noastre politici a fost căutarea unei soluții pentru apărarea integrității teritoriale a țării și crearea unui sistem de securitate care să garanteze pacea Europei în fața agresiunii fasciste. Dar, pe de altă parte, acțiunile politicii externe române, metodele ei au fost „limitate, plafonate de poli[illegible] europeană purtată de Franța și Marea Britanie, marile puteri de care România era strîns legată" și ale căror concesii „au influențat în mod negativ și politica externă a României" (p. 153).

Studii mai scurte, dar interesante pentru lucrurile inedite ce le conțin, găsim la „Miscellanea". Astfel O. Cicanci în *Aspectele din viața robilor de la mănăstirea Secul în veacurile XVII-XVIII* analizează viața robilor țigani pe domeniul mănăstirii Secul; elementele noi aduse de autoare se referă mai ales la acțiunile de nesupunere și răzvrătire a robilor țigani. P. Cîncea din aria unor preocupări mai largi, ne-a dat în *Opoziția parlamentară față de alegerea lui Carol de Hohenzollern ca domnitor al României* un aspect mai puțin tratat pînă acum, al condițiilor în care s-a urcat pe tronul României principele Carol de Hohenzollern. Autoarea dovedește că a existat o opoziție contra alegerii acestuia ca domnitor al țării și că această opoziție era, „departe de a fi demodată, ridicolă, lipsită de idei politice, cum s-a încercat să se dovedească". Gh. Buzatu relevă încă un aspect al atitudinii antifasciste al lui N. Iorga în *Nicolae Iorga apărător al drepturilor, intereselor popoarelor amenințate de cotropirea hitleristă.* S. Tudor grupează sub titlul *Din frămîntările țărănimii buzoiene în vremea divanului ad-hoc (1857)* un scurt comentariu și cîteva documente ce oglindesc aceste frămîntări. La rubrica de istorie universală M. Dan face o analiză amplă și interesantă a vieții și ideilor lui Jan Hus, *Jan Hus și învățătura sa.*

Pentru rubrica de „Metodică", L. Roman a alcătuit materialul *Cîteva probleme ale istoriei locale,* iar N. Mihăilescu *Folosirea proiecțiilor în predarea lecțiilor de istorie.*

Numărul 11 (1967) se deschide cu un articol jubiliar despre Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, *50 de ani de la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.* M. Petrescu-Dîmbovița dă un raport al unor noi săpături arheologice tot din aria culturii Cucuteni, *Principalele rezultate ale noilor săpături arhe-*[illegible] *Cucuteni Băiceni.*

www.dacoromanica.ro

O scurtă monografie istorică a celui mai vechi oraș cunoscut al Țării Românești au făcut I. Hurdubețiu și F. Mîrțu în *Cîmpulungul Muscel medieval*. H. I. Nestorescu este autorul articolului *Știri inedite privind tipărirea și răspîndirea „Magazinului istoric pentru Dacia" în țările române*. Articolul are anexată și o listă a abonaților din București ai acestei reviste deosebit de importante. Continuînd vechi preocupări, Gh. Platon reia analiza, lărgind-o, a mișcării revoluționare de la 1848 din Moldova în *Problema privind mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova*. Prof. univ. V. Maciu este prezent în paginile revistei cu studiul *Crearea României moderne. Înfăptuirea statului național independent*. După ce subliniază că „constituirea României moderne a făcut o breșă burghezo-liberală în sistemul feudalo-absolutist al Europei centrale, breșă prin care s-au strecurat numeroase forțe revoluționare" (p. 103), autorul atrage atenția că crearea României moderne „a fost principalul rezultat al mișcării antifeudale și naționale a poporului român din prima jumătate a secolului al XIX-lea". Un moment important al acestei lupte a fost revoluția de la 1848, care „a deschis calea înfăptuirii unirii și independenței naționale a poporului român" (p. 104). Aceleași idei, de unitate și libertate națională, sînt prezente și după înfrîngerea revoluției din 1848, fie la cei plecați în exil, fie la cei rămași în țară. Lupta pentru Unire a demonstrat adeziunea deplină a maselor la aceste idei. Alegerea lui Al. I. Cuza ca domn și în Țara Românească a demonstrat că românii nu se mulțumesc cu „unirea impusă de puterile garante și că sînt hotărîți să lupte mai departe pentru contopirea celor două țări surori într-un singur stat național" (p. 123). Măsurile luate de domnitor pe plan intern și extern au dus la proclamarea unirii depline la 22 ianuarie 1862. I. Gheorghiu analizează în *Relațiile dintre România și Austro-Ungaria în anii 1908—1914 (Principalele aspecte care explică despărțirea României de Austro-Ungaria în momentul izbucnirii primului război mondial)*, diversele momente ale perioadei amintite în titlu, ce punctează evoluția lentă și contradictorie, e drept, a României, evoluție ce o va de[illegible] momentul izbucnirii războiului în 1914 să se declare neutră deși era legată prin tratate de Austro-Ungaria și deci de Tripla Alianță, iar în 1916 să intre în război de partea Antantei.

C. Enea publică apoi articolul *Organizarea și acțiunile prizonierilor români transilvăneni din Rusia (1917—1918)*. I. Nicoară cu *Aspecte privind contribuția brașovenilor la lupta pentru desăvîrșirea unității naționale a poporului român (1918)* aduce date ce pun în lumină, noi aspecte ale uriașei mișcări a românilor în lupta lor pentru desăvîrșirea unității politice.

„Miscellanea" acestui număr cuprinde două articole despre probleme de haiducie: S. Iancovici în *Cine este Ghiță Haiducul* se ocupă de identificarea acestui Ghiță Haiducul, participant la mișcarea lui Tudor Vladimirescu, și-l consideră „venit din Serbia". Ioan I. Neacșu analizează fenomenele haiduciei între anii 1821—1828, cînd aceasta se manifestă cel mai intens, în *Haiducia în Țara Românească între anii 1822—1828*. S. Moraru ilustrează aplicarea legii instrucțiunii din 1864 cu prezentarea unui fapt local: *Un aspect al aplicării legii instrucțiunii din 1864 în orașul Caracal: Institutul pedagogic*, iar I. Spălățelu prezintă activitatea presei democratice în România în perioada apariției pericolului fascist: *Presa revoluționară și democratică din România în apărarea independenței și suveranității țării împotriva pericolului fascist (1933 — februarie 1938)*. Probleme de metodică tratează D. Birău în *Folosirea elementelor de istorie locală la lecțiile de istorie și în activitatea extrașcolară*.

Numărul 12 (1968) al revistei îl putem numi numărul sesiunilor jubiliare, căci el cuprinde, în marea lui majoritate, o serie de comunicări ținute de autorii respectivi la diversele sesiuni cu caracter jubiliar organizate de Societatea de științe istorice în București și în alte orașe din țară, cu ocazia aniversării unor date importante. Una dintre acestea este cea ținută pentru sărbătorirea a 90 de ani de la proclamarea independenței României. Două din comunicările ținute cu acest prilej apar în acest număr. În primul rînd e vorbă de interesanta comunicare a prof. univ. [illegible] *Partidele și grupările politice și*

www.dacoromanica.ro

atitudinea lor față de problema independenței României, unde este stabilit, obiectiv și realist, care a fost atitudinea diverselor grupări, partide, personalități politice față de problema independenței României. Începînd prin a arăta deosebirile dintre lupta pentru Unire a anilor 1854—1859 și a celei pentru proclamarea independenței din anii 1875—1877, autorul afirmă, pe bună dreptate, că „toate forțele social-politice din România doreau independența statului", dar „căile de cucerire a independenței nu erau însă aceleași pentru toate forțele social-politice ale țării" (p. 8). Cei care au fost de la bun început pentru o proclamare neîntîrziată a independenței, încă din anii 1867—1868, au fost liberalii radicali. Celelalte grupări liberale și alte personalități liberale, ca Dimitrie Brătianu, Nicolae Ionescu, Ion Ghica, erau, spre deosebire de liberalii radicali, contra unei colaborări cu Rusia în vederea obținerii independenței. Conservatorii, în majoritatea lor, în afara generalului I. E. Florescu, Alexandru Lahovari și Gh. C. Filipescu, erau și ei contra unei colaborări cu Rusia pentru obținerea independenței. Poziția lui M. Kogălniceanu a fost mai complexă. La început contra unei cooperări cu Rusia, apoi admite încheierea convenției pentru trecerea și aprovizionarea armatei ruse, susținînd însă că trupele române trebuiau să ocupe Calafatul. O serie de momente vin să clarifice tot mai mult pozițiile: dezbaterea pentru ratificarea convenției din 4/12 aprilie 1877, votarea stării de război cu Turcia, proclamarea independenței absolute a României.

Legată de aceeași tematică este și comunicarea lui V. Diculescu *Războiul pentru cucerirea independenței României — prilej de manifestare a unității de conștiință națională la românii din Transilvania și Banat*, în care arată amploarea ecoului avut de războiul din 1877 în conștiința românilor transilvăneni, precum și acțiunile pe care aceștia le-au întreprins pentru a veni în ajutorul fraților lor de peste munți.

O altă sesiune jubiliară a fost cea ținută la Iași și București, cu ocazia împlinirii a 120 de ani de la nașterea lui A. D. Xenopol. Comunicările susținute aci au relevat personalitatea complexă a istoricului și gînditorului A. D. Xenopol. Una dintre aceste comunicări este cea a lui V. Gogoneață, *Concepția lui A. D. Xenopol asupra previziunii în istorie*, în care arată că teza de bază a lui A. D. Xenopol era că istoria nu poate prevedea „faptul concret, forma evenimentelor, dar poate să întrevadă direcția generală a dezvoltării lor" (p. 38). În comunicarea sa *A. D. Xenopol și Academia Română*, D. Berindei analizează pe scurt activitatea lui A. D. Xenopol în cadrul Academiei Române. V. Nechita, în comunicarea sa *Idei economice progresiste în opera lui A. D. Xenopol*, subliniază caracterul progresist al unor idei ale lui A. D. Xenopol asupra dezvoltării economice și trage concluzia că „originalitatea gîndirii sale economice este dată de preocuparea de a cerceta realitatea economică obiectivă din România timpului său și de a răspunde unor chestiuni pe care ea le punea la ordinea zilei" (p. 66).

La aniversarea a 150 de ani de la nașterea lui M. Kogălniceanu a fost organizată o altă sesiune jubiliară de comunicări. Cîteva dintre ele sînt prezente și în paginile revistei. Al. Husar, în *Patriotul Kogălniceanu și Europa*, prezintă concepțiile și acțiunile omului politic Kogălniceanu, tendința lui de a integra România și pe români „în concertul popoarelor europene" (p. 77) Al. Zub, cu date inedite, stabilește ca aparținînd lui M. Kogălniceanu cîteva din broșurile și scrierile ce au apărut în timpul revoluției din 1848, în comunicarea sa *Scrieri ale lui M. Kogălniceanu din vremea mișcării revoluționare de la 1848*. N. Corivan analizează activitatea depusă de M. Kogălniceanu în Moldova în perioada cînd a fost prim-ministru (30 aprilie 1860—17 ianuarie 1861) în articolul *M. Kogălniceanu și organizarea administrativă a Moldovei în prima sa guvernare din timpul domniei lui Al. I. Cuza*. P. Păltănea relevă, în *Legăturile lui M. Kogălniceanu cu orașul Galați*, atenția pe care acesta a arătat-o dezvoltării importantului centru economic care a fost Galațiul.

Sumarul revistei mai cuprinde însă și alte studii cu problematică diversă. Astfel N. Stoicescu analizează, bazat pe un boga

www.dacoromanica.ro

material documentar, o serie de categorii de slujbaşi feudali, aprozi, copii de casă, paici, fustaşi, în *Unele categorii de slujbaşi ai statelor feudale Ţara Românească şi Moldova.* C. Cuciuc tratează tot o problemă de ordin social în *Frămîntările rufetaşilor de la salinele din Ttrgu-Ocna în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.* D. Tuţu, în *Înţelegerea Balcanică şi rolul său în apărarea păcii şi securităţii în sud-estul Europei,* analizează acţiunile care au premers şi care au urmat încheierii Înţelegerii Balcanice la 9 februarie 1934. Se subliniază în articol, presiunile pe care au fost nevoite să le suporte statele balcanice din partea marilor state fasciste, Germania şi Italia, precum şi faptul că România a fost cea care „urmărea cu acuitate menţinerea unităţii şi solidarităţii Înţelegerii Balcanice" (p. 146).

Mircea N. Popa semnează un articol de istorie universală *Revoluţia preţurilor în Europa,* în care analizează ce a însemnat şi ce urmări a avut uriaşul aflux de metale preţioase americane pe piaţa europeană, aflux care a generat fenomenul cunoscut sub numele de „revoluţia preţurilor" (secolul XVI şi parţial XVII). Acest fenomen, în Europa occidentală, a accelerat dezvoltarea economiei capitaliste, dar în restul Europei va duce la consolidarea şi prelungirea sistemului feudal. D. Almaş tratează tot o problemă de istorie universală în *Problema naţională şi revoluţia de la 1848.*

La rubrica „Miscellanea", P. Popescu face o scurtă prezentare a unui filantrop bogat care foloseşte averea sa pentru dezvoltarea învăţămîntului în *Vasile Paapa — un sprijinitor al învăţămîntului.* M. Apostol analizează una din căile prin care România a fost jefuită de bogăţiile ei de către Germania în timpul celui de-al doilea război mondial (*Rolul societăţii Wifo în jefuirea petrolului românesc de către imperialiştii germani în timpul celui de-al doilea război mondial*).

La rubrica „Metodică", N. Vasilescu, A. Bălănescu, Gh. Smarandache, C. Dinu semnează articolul *Contribuţia istoriei la educarea elevilor în spiritul umanismului.*

Nr. 13 (1969) este deschis de cîteva studii închinate aniversării a 50 de ani de la unirea Transilvaniei cu România. Astfel, Şt. Pascu semnează studiul *Ideea, tendinţele, lupta şi desăvîrşirea unităţii naţional-politice a poporului român,* în care prezintă evoluţia conştiinţei naţionale şi a ideii de unitate a românilor de la începutul secolului al XIX-lea pînă la 1 decembrie 1918. S. Retegan se ocupă de activitatea politică a burgheziei române în perioada 1865—1867 în *Lupta naţională a burgheziei române din Transilvania în anii negocierii pactului dualist.* I. Şendrulescu analizează viaţa, activitatea şi concepţia de luptă a lui Vasile Goldiş, militant de frunte în lupta naţională a românilor din Transilvania în *Activitatea lui Vasile Goldiş pentru unirea Transilvaniei cu România.* V. Popeangă se ocupă de un alt aspect al evenimentelor ce au premers actului de la 1 decembrie 1918, analizînd situaţia din Banat în toamna acestui an în *Destrămarea aparatului administrativ în Banat în timpul luptei pentru unire (toamna anului 1918).* C. Göllner, într-un scurt articol, *Semnificaţia adunării de la Mediaş a reprezentanţilor saşilor (ianuarie 1919),* dezvăluie importanţa adunării reprezentanţilor saşilor în contextul evenimentelor legate de desăvîrşirea unităţii statale.

Rubrica de istorie a României este deschisă de Al. Andronic, care prezintă, pe scurt, în *Cercetări arheologice privind unele curţi domneşti şi cetăţi medievale din România,* principalele rezultate obţinute de arheologia feudală românească în domeniul curţilor domneşti şi cetăţilor medievale din România. P. Binder şi A. Huttman, în *Românii din Braşov în epoca Reformei,* analizează influenţa Reformei asupra românilor din Braşov. Propaganda în favoarea Reformei desfăşurată printre românii şi grecii din Braşov a fost dusă atît de preoţi, cît şi de autorităţile oraşului (juzii oraşului). Pentru a servi această propagandă şi a atrage mai ales pe români, pornindu-se de la una din tezele de bază ale Reformei, necesitatea cultului religios în limba maternă, s-a pus la dispoziţia credincioşilor români un catehism în limba română; totuşi, recunosc autorii, „tendinţe pentru introducerea limbii materne ca limbă cultă s-a manifestat la români încă de la începutul propagandei pentru Refor-

www.dacoromanica.ro

mă" (p. 84). În esență, acțiunea de a atrage pe români la ideile Reformei n-a dat rezultatele scontate de inițiatorii acestei acțiuni.

Un studiu interesant, de fapt un capitol al lucrării de doctorat a autorului, e semnat de Matei D. Vlad, *Cauzele colonizării rurale din Țara Românească și Moldova (secolele XVII — XVIII)*. În această epocă, colonizarea poate fi înțeleasă doar „în strînsă legătură cu interesele economice ale clasei dominante, ale statului și chiar ale coloniștilor", dominînd mai ales „interesele stăpînilor de pămînt și ale statului (firește, și ale domniei)", ca urmare a creșterii necesarului de brațe de muncă. În general, conchide autorul, această colonizare a jucat un rol „recuperator" (p. 115).

D. Gh. Ionescu aduce noi date asupra orașului Buzău, căruia îi urmărește dezvoltarea din secolul al XV-lea pînă în 1944, perioada cea mai bine documentată fiind cea dintre 1830 — 1944 (*Date privitoare la evoluția teritorială, urbanistică și demografică a orașului Buzău din secolul al XV-lea pînă în 1944*). Fl. Salvan semnează studiul *Mișcări țărănești din satele dependente de orașul Brașov în anii 1848—1849*, iar C. Căzănișteanu analizează în *Fraternizarea unor soldați cu țăranii în timpul răscoalei din 1888*, un nou aspect, necercetat, al răscoalei din 1888. Un episod din lupta muncitorilor pentru condiții de muncă și de viață mai bune tratează M. Bîrdeanu în articolul său *Greva muncitorilor din portul Sulina din luna mai 1913*.

„Miscellanea" cuprinde: studiul lui Th. Nägler *Populația românească din sudul Transilvaniei și caracterul colonizării săsești în secolele XII — XIII* a cărui concluzie atestă, o dată în plus, existența unei populații autohtone, anterioare cuceririi maghiare, căci, după cum spune autorul „cucerirea în etape succesive a Transilvaniei de către regatul maghiar prin intermediul secuilor, sașilor și cavalerilor teutoni nu poate fi explicată decît prin prezența populației autohtone în această parte a țării noastre" (p. 186). I. Scurtu, în *Activitatea social-politică a lui Spiru Haret* face o scurtă prezentare a activității acesteia. Fl. Stănculescu punctează în articolul său *Participarea cadrelor didactice la luptele din anii 1916—1917*, modul cum au participat cadrele didactice la primul război mondial. Gh. Z. Ionescu prezintă caracterul incomplet al reformei agrare din 1921. Gh. Oancea și Tr. Bunescu semnează articolul *Din lupta muncitorimii bănățene împotriva exploatării burghezo-moșierești (1938—1944)*.

Rubrica de istorie universală cuprinde studiul lui Radu Manolescu asupra originii feudalismului în Europa Apuseană: *Geneza feudalismului în Europa apuseană*, iar la rubrica de „Metodică", Maja Philippi semnează articolul *Educația estetică prin studiul istoriei în școală*.

Avînd un conținut variat în care ponderea cade desigur pe istoria României, dar fiind prezente și studii și articole de istorie universală, revista răspunde unor exigențe diverse. Dacă adăugăm și prezența unor articole ce tratează probleme de metodică, care se adresează direct cadrelor didactice, ca și bibliografia pentru uzul cadrelor didactice, putem considera că „Studii și articole de istorie" este, în cadrul publicațiilor de specialitate, o prezență activă și valoroasă.

Radu Vasile

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

MIRCEA TOMESCU, *Istoria cărții românești*, Edit. științifică, București, 1968, 215 p.

Lucrarea tratează probleme legate de un domeniu căruia istoriografia noastră i-a acordat mai puțin loc în ultimul timp, și anume istoria culturii. În cadrul acestui domeniu larg, o istorie a cărții românești ar putea aduce puternice argumente pentru demonstrarea permanentelor legături și a unității spirituale vii, dintotdeauna, între cele trei țări române.

Ghidat de aceste idei, autorul a încercat să facă o sinteză a istoriei cărții românești, pe care a vrut-o cît mai completă; de aceea el consacră prima parte a cărții sale celor dintîi manifestări de scris de pe teritoriul țării noastre, dar, din păcate, faptele sînt tratate aici superficial și fără mult discernămînt.

Partea a doua a cărții, intitulată „Cartea românească veche", începe cu o succintă prezentare a apariției alfabetului chirilic și însușirea lui de către români. În secolele XIV—XV circulau deja adevărate monumente culturale, constituind, fiecare în sine, momente ale evoluției cărții românești: *Polieleul* călugărului Filos, *Zaconicul* din 1451 al gramaticului Dragomir din Țara Românească, cronicile în limba slavonă; se observă de asemenea o grijă deosebită arătată ornării, astfel că aceste manuscrise și cărți sînt foarte frumos împodobite, un grăitor exemplu în acest sens fiind *Evangheliarul* lui Nicodim din 1404—1405 și *Evangheliarul* lui Uricovici din 1429.

Etapa următoare în evoluția scrisului și cărții românești este caracterizată de apariția primelor cărți (tipărituri și manuscrise) în limba română. În țară se creaseră condiții de trecere la traducerea în limba română a cărților religioase; un anumit rol l-au avut mișcările de Reformă religioasă, luteranismul și calvinismul, care, mai ales în Transilvania, au avut ecou mai larg: textele rotacizante sînt o dovadă. Prima carte tipărită în limba română este *Catehismul* din 1544. În Transilvania funcționează un puternic centru de traduceri în limba română, la Șcheii Brașovului; la fel și în Moldova.

Activitatea lui Coresi a constituit un moment de seamă în istoria culturală română, atît pentru ceea ce a făcut el, prin tipărirea și răspîndirea tipăriturilor în limba română, cît și pentru faptul că a fost un adevărat deschizător de drumuri: în cîteva orașe din Transilvania o serie de ucenici ai lui îi continuă activitatea și unii dintre aceștia, diaconul Marien și Șerban Coresi, tipăresc la 1582 *Palia de la Orăștie*, cea mai veche traducere în limba română a primelor cărți ale *Vechiului testament*.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în evoluția țărilor române se observă o stagnare, care se manifestă în toate domeniile, inclusiv cel cultural astfel că și activitatea de tipărire se oprește. De-abia în secolul următor, sub domnia lui Matei Basarab și

„STUDII", tomul 23, nr. 3, p. 659—670, 1970.

www.dacoromanica.ro

Vasile Lupu se va relua și intensifica activitatea de tipărire și răspîndire a cărții; paralel continuă să circule și să se creeze noi manuscrise-cărți. Un centru de copiere și răspîndire a manuscriselor-cărți era mănăstirea Dragomirna, unde se practica și un mod de ornamentare a manuscriselor ce-și are sursa în tradiția moldoveană, la care se adaugă și unele elemente muntene, armene și ruse. Tot în ornamentație se fac simțite, din această perioadă, influențe grecești. Tot de acum apare o tendință, care se va accentua în secolele următoare: manuscrisele și tipăriturile cu caracter laic încep să circule tot mai mult și să aibă o importanță tot mai mare: cronicile lui Gr. Ureche, Miron Costin, Letopisețul Cantacuzinesc, cronica lui Radu Popescu, *Pravila lui Vasile Lupu*. Tipăriturile cu caracter religios continuă însă a avea, deocamdată, o pondere mare; multe dintre ele reprezintă momente și monumente de cultură românească. *Cazania lui Varlaam*, ce semnifică o nouă etapă în evoluția limbii române, *Noul testament* de la Bălgrad, în prefața căruia sînt vehiculate idei noi despre originea românilor și a limbii române, precum și *Biblia de la București*, operă ce deschide epoca de mare efervescență și creație culturală ce va caracteriza domnia lui Constantin Brîncoveanu. În timpul acestei domnii își desfășoară rodnica activitate Antim Ivireanul, figură centrală a acestei epoci din punct de vedere cultural. Tot acum apar primele inovații în prezentarea grafică a cărților: apariția foii de titlu, numerotarea foilor și apoi a paginilor, apariția de noi elemente ornamentale. Manuscrisele-cărți cu caracter laic (fie cărți populare, ca *Alexandria*, fie cronici și cronografe) circulă într-un număr sporit; de aceea acum își desfășoară activitatea un mare număr de copiști de manuscrise, printre care monahul Rafail la Hurez, Radu Lupescul în Țara Românească, Ioan Duma la Brașov, G. Hudici în Moldova. În același timp se observă o creștere a producției tiparului. O altă caracteristică a secolului al XVIII-lea este și faptul că prefețele (predosloviile) diverselor cărți devin importante prin ele însele, căci aici se discută sau se prezintă o serie de probleme fundamentale pentru români, cum sînt latinitatea originii românilor și a limbii române, probleme de istorie a poporului român, contribuind astfel la creșterea și educarea conștiinței naționale a românilor.

Partea a treia a lucrării „Cartea românească modernă", se ocupă de perioada 1780—1918. Activitatea de tipărire este impulsionată de noile cerințe ale epocii, în primul rînd de necesitatea dezvoltării învățămîntului, care cere ca tipografiile să pună în circulație manuale sau alte lucrări necesare procesului de învățămînt. Apar primele gramatici, cea dintîi fiind cea a lui Ienăchiță Văcărescu. Apar primele ateliere tipografico-editoriale: la Iași al lui Mihai Strilbițki și apoi la București al fraților Lazaru; în 1819 își începe activitatea și prima tipografie laică.

În perioada 1830—1877, perioadă de mare avînt cultural, cartea își are un rol de prim ordin. Numărul tipografiilor, cărților tipărite, bibliotecilor crește.

Intenția autorului a fost, după propria mărturisire, de a prezenta o istorie a cărții românești, astfel încît să o facă „accesibilă unor cercuri mai largi de cititori". Deci un fel de carte de popularizare. Din acest punct de vedere scopul a fost atins: cartea permite o lectură facilă, reușind să dea o imagine destul de completă a evoluției cărții românești. Dacă adăugăm la aceasta și faptul că autorul se ocupă și de probleme de grafică ale manuscriselor și cărților, putem socoti lucrarea lui Mircea Tomescu o carte utilă. Dar trebuie semnalate, pe scurt măcar cîteva din deficiențele acestei cărți. Nefiind istoric de formație, autorul dă dovadă de nesiguranță în tratarea problemelor de ansamblu sau, în alte cazuri, fie că face apel la afirmații-formule care sînt perimate, fie că face apel la o singură ipoteză sau formulare, chiar și în situații cînd fenomenele nu sînt de loc simple și comportă discuții, unele chiar contradictorii. Astfel, și pentru că a vrut să ușureze lectura, autorul renunță la un aparat critic serios, deși în unele cazuri era totuși necesar.

În majoritatea cazurilor, prezentarea făcută de autor nu aduce lucruri noi, limitîndu-se a face o simplă trecere în revistă, cronologică a diverselor manuscrise sau cărți mai impor-

www.dacoromanica.ro

tante. Doar în capitolele referitoare la descrierea grafică a manuscriselor și cărților, autorul se simte mai în largul lui, aducînd unele date interesante și inedite. Adăugăm la aceasta și faptul că autorul a omis manuscrise sau cărți care trebuiau să fie totuși prezentate: *Evangheliarul slavo-grec* din 1424, care ar fi argumentat, prin simpla sa menționare, chiar afirmația autorului asupra influenței bizantine asupra cărții românești pînă în secolul al XV-lea, *Liturghierul* din 1570, pe care P. P. Panaitescu îl numește „o carte pur ortodoxă", dat fiind dovada faptului că traducerea cărților bisericești în limba română a fost și o acțiune culturală românească independentă de Reforma religioasă; acest liturghier e important și pentru că o dată cu el se introduce de fapt limba română în biserica ortodoxă română. Este omisă și cunoscuta *Carte de rogacioni* (1797), prima carte tipărită total și sistematic cu alfabet latin, precum și *Acatistul* tipărit la Sibiu în 1801, în prefața căruia se justifică necesitatea introducerii alfabetului latin.

În concluzie, dacă în capitolele legate de descrierea grafică a manuscriselor și cărților autorul dă dovada unui orizont larg și este bine documentat, în capitolele propriu-zise, de istorie a cărții românești, deficiențele de tratare sînt pregnante.

Dar, dacă considerăm că intențiile autorului au fost de a da o carte accesibilă unei largi mase de cititori, unde să fie prezentate informații despre o istorie a cărții românești, putem spune că și-a atins scopul. Dar această carte atrage atenția asupra unei probleme ce merită mult mai multă luare-aminte a istoricilor.

Radu Vasile

ISTORIA UNIVERSALĂ

*** ISTORIA LUMII ÎN DATE, Edit. enciclopedică română, București, 1969, XVI + 615 p.

*Istoria lumii în date** este o lucrare cu caracter enciclopedic care înfățișează istoria multimilenară a omenirii de la formarea planetei noastre pînă în perioada contemporană (1 ianuarie 1968). În istoriografia română mai avem lucrări de cronologie a istoriei universale, alcătuite de A. D. Xenopol, M. Berza, I. Simionescu și M. Demetrescu. Așadar, prezenta lucrare ar fi a cincea lucrare românească de acest gen, ea înscriindu-se totodată în seria marilor repertorii cronologice de istorie universală apărute în străinătate, în anii din urmă, repertorii folosite și de autori.

Îndeosebi în zilele noastre — se arată în prefață — asemenea lucrări enciclopedice de istorie cu caracter cronologic sînt foarte utile, deoarece ele umplu golurile în ceea ce se numește „istoria evenimențială", care este reprezentată foarte sumar în unele mari sinteze recente cum ar fi *Histoire générale des civilisations* sau colecții ca „Destins du monde". Acestea pun accentul pe analize generale și pe interpretări, presupunînd că datele și evenimentele la care se referă sînt cunoscute.

Pentru publicul românesc, atît pentru cel larg, al cititorilor de diferite categorii, cît și pentru cel mai restrîns, al istoricilor profesioniști (corp didactic și personal de cercetare), *Istoria lumii în date* este o lucrare deosebit de folositoare, deoarece, în lipsa unei sinteze de istorie universală scrisă de istoricii români, ea constituie „un îndreptar

* Lucrarea a fost elaborată sub conducerea acad. prof. Andrei Oțetea, de un colectiv format din: Horia C. Matei (istorie veche), Florin Constantiniu, Marcel D. Popa (istorie medie), Nicolae C. Nicolescu, Gheorghe Rădulescu (istorie modernă și contemporană).

www.dacoromanica.ro

prețios în informarea — cît mai multilaterală, am spune noi — asupra istoriei omenirii".

Așa cum se menționează în paginile prefeței — și ne dăm perfect de bine seama de acest lucru —, efortul de documentare al autorilor a fost considerabil. Stabilirea cu precizie a unor date nu numai de istorie antică sau medie, dar chiar și de istorie contemporană, a fost uneori deosebit de dificilă din cauza lipsei de concordanță care apărea, cu privire la datele în discuție, în sintezele de istorie universală sau în repertoriile cronologice. S-a simțit deci nevoia să se apeleze nu numai la lucrări monografice, ci chiar la sursele documentare propriu-zise. În orice caz, pentru lectorul cît de cît avizat, dificultățile transpar chiar din paginile lucrării.

Referitor la problema atît de spinoasă a periodizării, autorii avertizează că au căutat, în primul rînd, să ofere „puncte de reper într-o istorie multimilenară", ghidîndu-se după criteriul materialismului istoric al formațiunii social-economice. Iar în cadrul formațiunii social-economice a fost adoptat criteriul teritorial — continente, zone geografice mai largi, țări, unde s-a produs în timp cutare eveniment. Aici apar multiple aspecte ale lipsei de sincronie în trecerea de la o formațiune social-economică la alta în diferite zone geografice și țări ale planetei noastre, lipsă de sincronie care ea însăși este o mărturie elocventă a problemelor dificile puse autorilor. Societatea umană, în desfășurarea ei istorică, este prea complexă pentru a putea fi adusă la rigidul numitor comun de tip matematic.

Autorii — și acesta este unul din marile merite ale lucrării — au căutat să ofere o viziune, conform noilor concepții ale istoriografiei contemporane, „globală" a istoriei omenirii. Lucrarea deci nu se mărginește numai la înregistrarea evenimentelor istoriei politice, militare și diplomatice, ci consemnează și principalele date ale istoriei instituționale, ale istoriei social-economice, ale istoriei artei și literaturii, ale istoriei gîndirii, ale istoriei științelor exacte și a marilor invenții.

Cum este normal, lucrarea fiind o lucrare istorică enciclopedică românească, o atenție deosebită a fost acordată istoriei țării noastre care este astfel integrată în istoria europeană și în istoria universală.

Ultimele pagini ale lucrării cuprind liste ale personalităților politice (monarhi, șefi de state și prim-miniștri), îndeosebi ale țărilor de pe continentul nostru cu care România a avut legături mai strînse sau au avut un rol mai important în istoria Europei.

Ce obiecții de natură critică se pot aduce lucrării? În ultimele rînduri ale prefeței chiar autorii evocă acest fapt, cînd atrag atenția că „lucrarea ... este departe de a fi perfectă" și că vădește „lipsurile ... inerente oricărui început".

Lipsurile sînt cele întîlnite de obicei la acest gen de lucrări. De aceea considerăm ca superfluă o analiză critică de felul acelora din recenziile obișnuite, unde se discută cutare sau cutare punct de vedere al autorului cu care recenzentul nu este de acord. În cazul de față o asemenea recenzie, chiar depășind ca dimensiuni pe cele obișnuite, ar fi ceva trunchiat, o expunere de obiecții pe felii, cu referiri doar la anumite grupe de fapte sau la fapte izolate. Apoi, o analiză critică nu exhaustivă, ci numai care s-ar vrea cît de cît cuprinzătoare, credem că practic este cu neputință: ea ar însemna un fel de refacere pe două coloane a lucrării: o coloană cu ceea ce s-a înregistrat în textul deja imprimat; o altă coloană paralelă, cu ceea ce nu s-a înregistrat. Așadar, omisiunile ce se pot constata în lucrare sînt cele privind: datele cronologice, personalitățile, evenimentele, diferitele state sau formațiuni politice. Cu alte cuvinte, categoriile de omisiuni nu pot fi decît aceleași ca și categoriile de materiale informative în care se remarcă aceste omisiuni.

Procedeul de îmbunătățire a lucrării, care decurge chiar din recunoașterea globală implicită a imperfecțiunii ei, este recomandat de însăși autorii în ultima frază a prefeței: „Sperăm — spun acolo autorii — că cititorii ne vor sprijini prin observațiile lor, care vor fi luate în considerație la o eventuală viitoare ediție". Aceste observații ar fi de dorit să fie exprimate în scris și, pe cît posibil, cît mai cuprinză-

www.dacoromanica.ro

toare. Dat fiind caracterul multilateral al lucrării și tendința ei de a se adresa unor cercuri cît mai largi de cititori (tiraj: 27 700 de exemplare), observațiile „scrise" ar putea fi grupate astfel, după proveniență: de la istoricii profesioniști specializați într-un domeniu sau altul al istoriei naționale și universale; de la cadrele didactice care predau istoria sau discipline în care capitolele de istorie își au locul lor; de la persoane de alte profesiuni, dar interesate de istoricul disciplinelor sau științelor care stau la baza profesiunii lor; în sfîrșit, de la persoane aparținînd publicului larg de cititori, cu diferite niveluri de pregătire cultural-științifică, care sînt preocupate într-un fel sau altul de istorie. Sîntem informați că pînă în prezent la Editura enciclopedică română au sosit numeroase observații scrise ale cititorilor, ceea ce dovedește interesul publicului nostru atît pentru istorie, în special, cît și pentru actul de cultură, în general, așa cum este prezenta lucrare.

Observațiile, selecționate și sistematizate, ar putea forma obiectul unei dezbateri publice mai largi sau mai restrînse, la care, în final, s-ar hotărî modul de alcătuire al unei viitoare ediții, mai mare ca spațiu grafic și deci mai amplă ca informație, ediție, după părerea noastră, deosebit de necesară. Trebuie, de asemenea, subliniat că eventuala viitoare ediție, completată și îmbunătățită, nu ar fi posibilă fără aceasta de față, care, beneficiind de claritatea textului imprimat și de atributul de lucru „finit" într-un fel sau altul, pune în evidență cu mai multă precizie lipsurile de orice natură, inerente, de altfel, oricărei lucrări. După opinia noastră, o viitoare ediție ar putea avea 4 volume: lumea comunei primitive și lumea antică (vol. I); lumea medievală (vol. II); lumea modernă (vol. III); lumea contemporană (vol. IV).

Revenind la cele spuse mai sus și enunțate și în prefața lucrării, privitor la istoria zisă „evenimențială", subliniem încă o dată marea necesitate pentru istorici a unui fond cît mai mare de date și de fapte istorice cu locul lor bine definit, atît în timp, cît și în spațiu. Interpretările, generalizările, abstractizările nu pot fi făcute fără acest fond de date și fapte. În medicină, de pildă, pentru a se ajunge la concluzii generale privind corpul omenesc și comportarea lui în diferite situații de mediu, punctul de plecare este anatomia și fiziologia, discipline ale științei medicale ce solicită din partea minții un susținut efort de înregistrare și înmagazinare. Tot așa și în istorie, interpretările și viziunile globale ale evoluției societății umane sau ale unor părți din această societate nu pot fi elaborate în mod temeinic fără un bogat și variat material de date și informații, care alcătuiesc, de obicei, conținutul lucrărilor cu caracter enciclopedic. De aceea, pentru a încheia, considerăm că o viitoare publicare a unui amplu inventar enciclopedic cu date și fapte din istoria atît de multilaterală a omenirii va putea constitui osatura preconizatei sinteze de istorie universală în viziune românească.

S. Columbeanu

M. PAULOVÁ, *Tajný výbor „Maffie" a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916—1918* (Comitetul secret „Mafia" și colaborarea cu iugoslavii în anii 1916—1918), Edit. „Academia", Praga, 1968, 626 p.

Întrucît lucrarea prof. Paulová conține un material foarte bogat și în multe privințe inedit, care aruncă multe lumini, atît asupra mișcării de eliberare națională a poporului ceh, cît și asupra situației politice dinlăuntrul Imperului habsburgic și mai cu seamă din Europa centrală în perioada amintită, ne vom mulțumi să subliniem cîteva dintre coordonatele principale ale acestei monografii, și anume acelea a căror prelungire în spațiu și timp ar putea veni în contact și cu evenimentele politice și diplomatice din Europa de sud-est.

Autoarea își împarte expunerea în două părți: a) *Lupta împotriva activismului* și b) *Lupta pentru înfăptuirea statelor naționale*. Prin *activism*, Paulová înțelege colaborarea

www.dacoromanica.ro

şi poziţia favorabilă a nobilimii şi a partidului clerical ceh faţă de monarhia habsburgică. Aceştia afirmau că Austro-Ungaria e o realitate, pe care nici războiul n-ar putea-o clinti, de aceea politica cehă trebuie să ţină seamă de existenţa acestui imperiu. Fapt e că, imediat după izbucnirea războiului, mişcarea de eliberare a cehilor nu prezenta un caracter unitar. Existau factori politici care cereau desfiinţarea dualismului şi restructurarea internă a imperiului — în eventualitatea menţinerii Austro-Ungariei —, în vreme ce alţii pledau pentru înfăptuirea unui stat ceh independent — dacă se va ajunge la desfiinţarea Imperiului habsburgic. Ceva mai mult, autoarea precizează că, în perioada dinaintea razboiului, n-a existat nici cel puţin un acord între partidele politice cehe şi nici măcar un schimb de păreri în această problemă. O situaţie aproape similară exista şi la iugoslavi. În timp ce partidul frankist din Croaţia şi Slovenia milita deschis pentru Austria, pentru o formă de stat trialistă, între provinciile din sud, Dalmaţia, Bosnia şi Herţegovina, s-a ajuns, în ianuarie 1913, la elaborarea unui program de luptă comun în vederea unirii cu Serbia. Tot atunci s-a hotărît ca, în cazul unui război, sîrbii şi croaţii să desfăşoare în străinătate o acţiune politică pentru eliberarea şi unificarea popoarelor iugoslave.

Paralel cu prezentarea situaţiei din sînul factorilor politici cu răspundere din ţările cehe şi iugoslave, faţă de soarta Imperiului habsburgic, Paulová defineşte şi conţinutul aşa-zisei *probleme cehe*. Spre deosebire de alte probleme similare contemporane, ca, de pildă, sîrbă, română şi italiană, care, după războiul balcanic, se bucurau de o anumită acuitate, prin aceea că aceste state îşi aveau conaţionalii lor înlăuntrul monarhiei, problema cehă nu depăşea, la data aceea, din punct de vedere politic, hotarele Imperiului austro-ungar. Ea a căpătat treptat un caracter internaţional, pe măsură ce marile puteri au manifestat interes faţă de problema slavă, în general, sau faţă de Austria, a cărei împărţire ar fi fost facilitată de colaborarea cu cehii. Cu toate acestea, problema cehă a continuat să rămînă o chestiune internă a monarhiei, deoarece pînă la primul război mondial nu exista pe agenda nici unei mari puteri, şi nimeni nu avea interes să fie soluţionată.

După izbucnirea războiului, lupta poporului ceh pentru libertate s-a declanşat spontan, de fapt, în mod deschis peste hotare — la început în Franţa şi Rusia — şi sub forma *rezistenţei* în interior. Mişcarea de rezistenţă s-a desfăşurat în jurul a trei centre, dintre care cel mai important a luat fiinţă, în urma iniţiativei lui Masaryk, pe la finele anului 1914. Lupta pentru libertate cerea ca toate forţele din rezistenţă să fie concentrate în jurul unui comitet secret, denumit „Mafia". Autoarea recunoaşte că această denumire a fost cu totul nepotrivită. La început, Comitetul secret era alcătuit din cinci persoane, în frunte cu dr. Přemysl Šámal, viitorul şef al Cancelariei prezidenţiale din prima republică. Legătura cu grupul de peste hotare, condus de prof. Masaryk, se făcea folosindu-se cele mai diverse şi mai periculoase mijloace de informaţie.

Autoarea arată cum, pe măsură ce se desfăşurau evenimentele războiului, rezistenţa cehilor îmbrăca forme foarte variate, care atrăgeau după sine reacţia violentă a autorităţilor de stat. Situaţia e asemănătoare şi în provinciile iugoslave, ai căror reprezentanţi în emigraţie sînt mult mai numeroşi. La 30 aprilie 1915 ia fiinţă în capitala Franţei un comitet de luptă iugoslav care îşi alege sediul la Londra. Deosebirea dintre cele două emigraţii, cehă şi iugoslavă, constă în faptul că cea dintîi a acţionat o perioadă de timp în anonimat, pe cînd iugoslavii, chiar de la început, au deschis lupta pe faţă împotriva Austriei.

Se înţelege că *ideea cardinală* a lucrării este activitatea politică şi patriotică desfăşurată de Comitetul secret pe tot timpul războiului sub cele mai variate forme şi preocupări, impuse de condiţiile politice şi îndeosebi de evenimentele războiului: coordonarea rezistenţei interne, legătura primejdioasă cu grupul din emigraţie, presa ilegală, acţiuni diplomatice, conciliabule secrete, apărarea oamenilor politici arestaţi, ca în cazul dr. Karel Kramař, A. Rašin, V. Červinka şi J. Zamazal (decem-

www.dacoromanica.ro

brie 1915 iunie 1916), a deputaților din partidul național-socialist și a multor altora, acuzați de înaltă trădare. Deși Comitetul secret dispunea de o rețea de informatori bine organizată, cu surse de informație dintre cele mai prețioase, totuși, din păcate, cum precizează autoarea, pe tot timpul războiului, nu s-a ajuns la o acțiune de coordonare cu mișcarea muncitorească. Reprezentantul lucrătorilor în Comitetul secret era dr. Fr. Soukup, social-democrat, care, fiind arestat în octombrie 1915, n-a mai putut participa la ședințele comitetului. Cu toate acestea, proletariatul ceh a adus o contribuție importantă la întărirea mișcării de rezistență sau, mai bine zis, la slăbirea potențialului mișcării de rezistență al armatei austro-ungare. Începînd din aprilie 1915 și pînă la sfîrșitul războiului, a avut loc în țările cehe o suită de greve și demonstrații, care au provocat mari prejudicii producției de armament.

Un paragraf special consacră autoarea Revoluției Socialiste din Octombrie și influenței pe care aceasta a exercitat-o asupra luptei de eliberare din țările cehe. Ea constituie începutul luptelor pentru autodeterminare, după care urmează primele „explozii revoluționare înlăuntrul monarhiei". Paulová se oprește asupra ecoului pe care l-au avut evenimentele din Rusia în capitalele europene și mai cu seamă asupra reacției cercurilor militare din sînul puterilor centrale. Decretul păcii, elaborat, printre altele, la cel de-al doilea congres al sovietelor din toamna anului 1917, ofcrea părților beligerante o pace fără anexiuni și fără despăgubiri de război. Noile teze și principii, lansate de Revoluția din Octombrie, au avut o înrîurire covîrșitoare asupra evenimentelor războiului, ca și asupra mentalității oamenilor. După armistițiul din 5 decembrie 1917 de la Brest-Litovsk și după negocierile de pace, care încep deja la 22 dccembrie același an, s-au spart zăgazurile tăcerii. Spre sfîrșitul anului, Václav Klofáč, deputat în parlamentul imperial, fost multă vreme arestat pentru „înaltă trădare", putea să spună totuși: „Popoarele n-au fost întrebate, cînd a fost vorba ca Europa să fie aruncată într-un război sîngeros și oare glasul lor nu poate fi auzit nici azi, ciud se pune la cale viitorul Europei? Tăccrea din iulie 1914 a fost o crimă a guvernelor, tăcerea dc astăzi ar fi o crimă a popoarelor. Războiul l-au început imperialismul și militarismul și trebuie să-l termine democrația și socialismul" (p. 370).

Din lipsă de spațiu nu putem contura aici toate problemele care formează obiectul acestei interesante monografii. Ne mulțumim deci s-o semnalăm pentru informația celor interesați de această perioadă istorică.

Autoarea prezintă activitatea Comitetului secret — cel mai important centru al rezistenței din țările cehe — în contextul larg al evenimentelor din timpul primului război mondial, într-o amplă desfășurare de fapte istorice cu caracter politic, militar, economic, social, diplomatic atît de sudate între ele, încît, trebuie s-o mărturisim, e destul de dificil ca cele 58 de paragrafe ale lucrării să fie condensate într-o simplă însemnare, ca cea de față. Nu rămîne decît o singură soluție, ca lucrarea să fie citită în întregime.

Tr. Ionescu-Nișcov

GIORGIO COSTAMAGNA, *Tachigrafia notarile e scritture segrete medioevali in Italia (Fonti e Studi del Corpus Membranarum Italicarum*, I), Roma, 1968

Cercetările paleografice ocupă de multă vreme un loc de frunte în medievistica italiană. Se știe, astfel, că în perioada interbelică pînă și istoricii formați la școala unui Traube și a unui Lehmann treceau Alpii pentru a-și desăvîrși îndeminarea paleografică sub îndrumarea profesorilor și arhiviștilor italieni; să ne amintim, iarăși, de studiile din tinerețe ale eminentului paleograf american Lowe la Monte Cassino. În ultimii ani, mai cu seamă, hegemonia paleografiei în studiile închinate disciplinelor auxiliare ale cercetării istorice s-a accentuat vizibil, iar medievistul pentru care dicționarul lui Cappelli și manualul lui Cencetti sînt instrumente de lucru folosite

www.dacoromanica.ro

în fiecare zi, a putut observa că azi, ca și ieri, Italia este țara care dă paleografiei latine cei mai mulți și cei mai buni specialiști.

Deși în anii din urmă, urmînd pilda colegilor germani, o parte tot mai însemnată a paleografilor din peninsulă îmbrățișează cariera universitară, arhivele Italiei rămîn o pepinieră a tinerilor paleografi, întrucît cei mai de seamă specialiști preferă, pe bună dreptate, să rămînă în preajma documentelor și își îndeamnă învățăceii dornici a dobîndi o pregătire serioasă să studieze și să publice sub acoperămîntul unei instituții care a văzut formîndu-se attea generații de medievişti. Exemplul tipic îl oferă activitatea paleografilor din arhivele ligure, conduse astăzi de d. Giorgio Costamagna (A. Pratesi, *Il contributo degli archivi italiani agli studi di paleografia e di diplomatica nell'ultimo ventennio*, „Rassegna degli archivi di stato", 27, 1967, p. 430—442).

Cercetările lui Costamagna au reînnoit în ultima vreme o problemă studiată cîndva mai mult de savanții germani, cea a tahigrafiei medievale. În recenta sa istorie a scrierii tironiene—stenografia veacului de mijloc —, autorul lămurește numeroase puncte obscure ale cronologiei și tipologiei unor sisteme de scriere care adesea au pus în încurcătură pe istoricii evului mediu. Totodată, domnia-sa folosește prilejul pentru a întregi concluziile la care ajunsese în studiul închinat reconstituirii istoriei condițiilor care au dus în secolul al XII-lea la dispariția vechii scrierii rapide notariale, o dată cu atribuirea unui rol autentificatoriu notelor așternute pe documentul juridic (G. Costamagna, *La scomparsa della tachigrafia notarile nell'avvento dell'imbreviatura*, „Atti della Società ligure di storia patria", N. S., 3 LXXVII/, 1963, p. 13—49).

Radu Constantinescu

G. COSTAMAGNA, *Gli statuti della compagnia dei Caravana del porto di Genova (1340 1600)*, „Memorie dell'Accademia delle Scienze di Torino", Classe di scienze morali, sotriche e filologiche, s. IV, n. 8, 1965, 145 p.

Statutele manuscrise ale vechii corporații portuare Caravana prezintă o importanță cu totul deosebită. Într-adevăr, puține sînt corporațiile medievale ale căror statute să se fi păstrat în întregime în forma lor originală. Manuscrisele editate de Costamagna, datînd din secolele XIV—XIX, luminează un capitol de istorie medievală încă puțin cunoscut, din păcate, cel al organizării interne a micilor bresle și asociații. Compania Caravana este, de altfel, unica breaslă medievală care, supraviețuind războaielor și revoluțiilor de tot felul, a dăinuit pînă în zilele noastre, mai exact, pînă în 1952, cînd decizia unui funcționar ministerial a transformat-o într-un obiect de cercetare istorică (cf., de asemenea, G. Costamagna, *Gli statuti della compagnia dei Caravana*, „Bollettino ligustico", 1964, p. 129—141). Este de prisos a mai spune că pentru istoricul român detaliile fiecărei etape a legăturilor comerciale stabilite în evul mediu între Genova și regiunile de litoral ale Mediteranei și Mării Negre sînt însemnate. Folosim prilejul pentru a aminti că într-unul din cele 12 volume de *Fonti e Studi*, la apariția cărora a contribuit în chip deosebit medievistul Giorgio Falco (1888 1966), se află un studiu privind comerțul euxinic al Genovei (A. M. Boldorini, *Caffa e Famagosta nel liber mandatorum dei revisorii dei conti di San Giorgio 1464 1469*, Genova, 1965). În noua serie, inițiată de Geo Pistarini și intitulată *Collana storica di fonti e studi*, vor apărea în curînd cîteva studii și ediții de documente privind legăturile cetății ligure cu regiunea Mării Negre. Ele, nădăjduim, vor pune la îndemîna istoricilor noștri un material care, va face obiectul unei monografii ce va apărea anul acesta în seria *Documents et recherches sur l'économie des pays byzantins, islamiques et slaves et leurs relations commerciales au Moyen Âge*, dirijată de Paul Lemerle. Menționăm, totodată, că, începînd din 1969, American Council of Learned Societies sprijină activitatea unui tînăr cercetător, R. F. Kressel, care pregătește o carte intitulată *The Administration of Caffa and the Italian City of Genoa's Other Colonies, Black Sea Region 1400 1475*.

Radu Constantinescu

www.dacoromanica.ro

GIUSTI, MARTINO, *Studi sui registri di bolle papali*, Città del Vaticano, Archivio Vaticano, Collectanea Archivi Vaticani, 1968, 180 p.

De cînd papa Leon al XIII lea a deschis arhivele Vaticanului pentru public, aceste arhive au ajuns să constituie centrul de cercetări istorice cel mai important al lumii. Frecventate de cercetători din toate țările, arhivele Vaticanului constituie în același timp obiectul unor minuțioase investigații din partea personalului de cercetare al Cetății Vaticanului, care înțelege, prin prezenta colecție, să vina în ajutorul tuturor istoricilor din lume, înlesnindu-le munca de orientare în labirintul documentar arhivistic.

Noua colecție e profilata pe documentare și-și propune să publice indice, inventare, repertorii și regeste de documente, ca și ediții critice de documente și chiar studii asupra lor.

Primul volum al colecției constituie un studiu asupra registrelor de inserare a bulelor papale, în primul rînd asupra a două fonduri importante: *Registri Vaticani* și *Registri Lateranensi*, care, împreună cu *Registri Avignonensi* (necercetate în volumul de față), constituie principalul izvor documentar în ceea ce privește bulele papale.

Registrele de bule, inițiate, sporadic, sub papa Giovanni al VIII lea (872 882) și apoi sub marele pontificat al lui Grigore al VII lea (1073 1085), încep sa fie ținute în mod curent sub pontificatul lui Inocențiu al III lea (1198 1216). Conservate la Vatican și provenind de la *Cancellaria Apostolica*, de la *Camera Apostolica*, de la *Segretaria* sau de la *Segretaria Apostolica*, ele continuă la Vatican pînă la pontificatul lui Sixt al V-lea (1585 1590). Între timp însă, transferul scaunului pontifical la Avignon a necesitat și aici un registru al bulelor, de la pontificatul lui Clement al V-lea (1305 1314) pînă la cel al antipapei Benedict al XIII lea (vestitul Pietro de Luna, 1394 1423). Începînd cu pontificatul papei Bonifaciu al IX-lea (la Roma, 1389 1404), alte registre, emanînd de la Cancelaria apostolica și conservate la *Dataria*, au fost ținute la San Giovanni in Laterano, seria lor continuînd pina la pontificatul lui Leon al XIII lea (1878 1903).

Constituind, între 1611 1614, arhiva modernă a Vaticanului, Papa Paul al V-lea (Borghese, 1605 1621) a impus concentrarea la Vatican a unei mari părți din documentele provenind de la alte reședințe papale și le a dat în supravegherea Secretariatului apostolic, constituit încă din 1487 printr o bula a papei Inocențiu al VIII lea. Volumul cuprinde în anexa și acte pontificale depozitate în alte fonduri (Polonia, de pilda).

Printre documentele mai importante despre care se dau regeste în volum menționam: o serie de scrisori conținînd informații asupra tatarilor, grecilor și armenilor (*Littere seu scripture tangentes negocia Tartarorum partium ultramarinarum et infidelium ac scismaticorum*) și cuprinzînd o perioada de peste un secol și jumatate (de la Inocențiu al III lea pînă la 1355) cu scrisori provenind de la papii Clement al V lea (1305 1314), Ioan al XXII lea (1316 1334), Benedict al XII lea (1334 1342) și Clement al VI lea (1342 1352), de unde rezulta că papii de la Avignon se interesau îndeaproape de problemele Răsăritului, în preajma patrunderii turcilor osmanlii în Europa, perioadă atît de esențială pentru istoria românilor.

Trebuie menționat că *Registri Vaticani* conțin 2 020 de volume, pentru perioada 1198 1572 numai, în timp ce *Registri Lateranensi*, cu 2 467 de volume, cuprind scrisorile papilor între 1389 și 1897. Registrele au început să fie studiate metodic în ultima vreme, de o serie de istorici francezi, vest germani, englezi sau italieni, fie pe probleme sau perioade, fie pentru fiecare pontificat în parte, printre istoricii care le au cercetat și comentat figurînd nume ilustre ca: J. Gay, M. Prou, F. Olivier Martin, R. Fawtier, J. Guiraud G. Mollat, W. Ullmann, C. R. Cheney, F. Bock. O bibliografie sumara și tabele cronologice completează lucrarea, care constituie, cum am văzut, o introducere deosebit de prețioasă, foarte utilă în studiul corespondenței papale.

Dan A. Lăzărescu

www.dacoromanica.ro

PIERRE CHAUNU, *L'expansion européenne du XIIIe au XVe siècle*, Presses Universitaires de France, Paris, 1969, 396 p.

În valoroasa colecție de sinteză „Nouvelle Clio. L'histoire et ses problèmes", condusă de Robert Boutruche și Paul Lemerle, volumul închinat expansiunii europene din secolul al XIII lea pînă în al XVI-lea, datorat cunoscutului istoric Pierre Chaunu, reprezintă o indiscutabilă reușită. Autorul reușește să prezinte într o viziune cu totul personală faptele, problemele și direcțiile de cercetare ridicate de „prodigioasa aventură" a navigatorilor și „exploratorilor" timpurii provenind din lumea mediteraneană, în plina expansiune la sfîrșitul evului mediu „clasic". Lucrarea impresionează atît prin soliditatea ei (o primă parte este dedicată izvoarelor, bibliografiei și cadrului general al desfășurării evenimentelor, amplu analizat), cît și prin interpretarea ce se dovedește a fi originală și convingătoare. Pierre Chaunu arată că centrele de cultură de pe glob în această epocă, adică Europa (apuseană latină și răsăriteană bizantino-slavă), califatul arab, India brahmanică, imperiul chinez și civilizațiile atît de originale de pe continentele african (din regiunile Nilului, Nigerului și Bakongo) și american (maya, incașă, aztecă), constituiau adevărate „universuri închise", cu prea puține sau chiar inexistente contacte între ele. Lumea mediteraneană — legată de Extremul Orient încă din antichitate prin drumul caravanelor sau calea maritimă (prin Marea Roșie sau Golful Persic și Oceanul Indian) — rupsese însă în mare măsură legăturile directe cu această regiune a Asiei, datorită „enclavei" islamice, ce ocupa o vastă zonă de la Atlantic pînă la Gange. „Pax mongolica" — instaurată în mod efemer în secolul al XIII-lea prin încercările lui Genghis han și ale urmașilor săi de a constitui un imens imperiu de la marginile stepei rusești pînă la țărmurile Pacificului — a redat pentru o scurtă perioadă o oarecare unitate imensului conglomerat asiatic, ingaduind europenilor primele explorări ale acestui univers aproape necunoscut. Marco Polo, Giovanni Piano del Carpine, Guillaume de Rubrouck ș.a. se înscriu printre călatorii cei mai celebri ai acestei epoci, datorită carora Orientul îndepartat începe sa prinda oarecare contururi în lumea europeana, dar inca învăluite în legenda și mister.

Epoca călătoriilor terestre nesigure și la intervale foarte rare ia sfîrșit în a la sfîrșitul secolului al XIV lea, cînd ascensiunea amenințătoare a razboinicului Imperiu otoman întrerupe din nou contactele, fragil restabilite, între Europa și Asia de sud est. Expansiunii comerciale a republicilor italiene mediteraneene îi succeda, la începutul celui de-al XV-lea veac, temerarele calatorii în Atlantic ale portughezilor, iar mai tirziu și ale spaniolilor. P. Chaunu reconstituie cu migală etapele „periplurilor" africane inițiate de prințul Henric Navigatorul, călătoriile lui Nuno Tristão, Bartolomeo Diaz și cele ale celebrului Vasco da Gama, ce a reușit, ocolind Africa și traversînd Oceanul Indian, sa stabileasca primul contact maritim direct între Peninsula Iberică și portul Calcutta în anii 1197 1499.

Drumul spre Indii calea spre minodenii, aur și perle prețioase, păzita cu strașnicie de portughezi — devine stimulentul marilor descoperiri geografice, începute prin călatoriile lui Cristofor Columb spre „lumea nouă", cu care autorul își încheie cercetarea. Ultima parte a lucrării lui P. Chaunu este dedicată mijloacelor tehnice care au permis „explozia" geografica a lumii mediteraneene în secolul al XV lea (perfecționarea „artei" navigației prin descoperirea busolei și progresele astronomiei ș.a.) și motivarilor expansiunii europenilor (de natura socio economică, demo grafică și intelectuală), ce a constituit un factor de „dezechilibru planetar", prin „șocul" produs de distrugerea unor civilizații străine și luceputurile brutale ale colonialismului.

Scrisă cu un real talent și o profunda erudiție mai ales în partea a II a, unde autorul interpretează evenimentele prin prisma „serialului" și a „cantitativului" —, lucrarea lui P. Chaunu dedicată începuturilor expansiunii europene reprezinta o serioasa contribuție adusă în această problemă și totodata o lectura deosebit de atractiva și folositoare.

Paul Cernovodeanu

www.dacoromanica.ro

MARIO BRICEÑO PEROZO, *El Bolívar que llevamos por dentro*, Caracas-Venezuela, Editora Venegrafica, C.A., 1968, X + 439 [—441] p., cu 1 portret + 30 f. pl.

Această nouă lucrare a cunoscutului istoric venezuelean este consacrată bolivarismului reflectat în sinea noastră. Ea se înscrie alături de alte 29, tipărite cu începere din anul 1939. Dintre acestea, unele au un caracter biografic şi sînt legate de epoca războiului pentru independenţa patriei sale de sub jugul colonialismului spaniol. Strămoşii autorului din famlia Briceño au luptat sub conducerea lui Simón Bolívar.

Lucrarea de faţă, în general cu un caracter istoriografic, cuprinde patru părţi, ale căror capitole sînt însoţite de note ample. Ea este precedată de o introducere, unde autorul arată că a tipărit această culegere de studii despre Bolívar pentru a populariza gîndirea sa. Autorul subliniază bogata personalitate a lui Bolívar şi lupta dusă de el împotriva despotismului intern şi extern, împotriva nedreptăţilor sociale şi inegalităţii economice.

Prima parte, pe care autorul o intitulează „Profesiune de credinţă", cuprinde şapte capitole cu privire la gîndirea Liberatorului. În aceasta se vorbeşte despre ideile sale de coeziune între naţionalităţile americane, ca să le pună la adăpost faţă de apetitul puterilor străine. Acest plan, iniţiat încă din anul 1820, a căpătat forma cea mai perfectă în 1826, cînd s-a ţinut cu solemnitate Congresul Americii în Panama, unde s-au pus bazele acestei uniuni. Autorul subliniază talentul, abilitatea politică şi mărinimia sa. Împotriva acţiunilor separatiste din anul 1826, Bolívar, în calitatea sa de preşedinte al Marii Columbii, s-a transformat în dictator pentru a opri anarhia. În testamentul său din anul 1830, scris pe patul de moarte, se poate citi: „Toţi trebuie să lucreze pentru binele de nepreţuit al uniunii: popoarele să asculte actualul guvern, pentru a se elibera de anarhie ... şi militarii să întrebuinţeze spada ca să apere garanţiile sociale" (p. 28).

Optimismul lui Bolívar constituia un stimulent în cele mai grele situaţii. Generalul Morillo, regalist de nuanţa liberală, observa că Bolívar era mai de temut învins decît ca învingator. În anul 1824, în preajma victoriilor de la Junin şi Ayacucho, deşi Liberatorul avea la dispoziţie numai 7 000 de soldaţi patrioţi, a reuşit sa învingă armata regalista, care avea un efectiv de 22 000 de soldaţi, Sub influenţa ideilor revoluţiei franceze (1789), el urmarea sa alcatuiască un sistem de guvernămînt pentru binele popoarelor. În scrisorile către Santander, din anul 1820, considera că nu era indispensabilă permanenţa sa la putere: „Prima zi de pace zicea el va fi ultima a conducerii mele" (p. 68). Aprecierile unor istorici de talia lui Salvador de Madariaga că Liberatorul voia să introducă monarhia în Columbia sînt respinse de către autorul acestei lucrări. Bolívar nu voia sa devină rege, ca posteritatea să-l despoaie de titlul de Liberator, pe care i-l dadusera concetăţenii sai (p. 71).

În cea de-a doua parte, care poarta titlul de „Creuzet de lealitate", în cele noua capitole, analizează în special activitatea mai puţin cunoscută a lui Simón Bolívar şi relaţiile acestuia cu profesorii şi mai tîrziu cu colaboratorii săi, mai puţin cunoscuţi de catre istorici. Autorul afirmă că Bolívar a avut calitatea deosebită aceea de a atrage voluntari în jurul său şi de a le stimula entuziasmul (p.183). Aceşti bolivarieni au făcut aprecieri asupra caracterului şi activităţii democratice a ilustrului Liberator. În cîteva capitole, autorul prezintă cu multe amănunte pe Simón Rodriguez, profesorul lui Bolívar. Apoi pe generalul spaniol Antonio Valero, fost participant la războiul de independenţă din Spania, unde a luat parte la apărarea Zaragozei, pe ai cărei apărători i-a descris în memoriile sale. După aceasta, pentru convingerile sale liberale a plecat în Mexic, unde s-a pus la dispoziţia armatei patriotice, şi în cele din urma a trecut în Columbia, unde a luptat sub conducerea lui Bolívar, devenind Cetăţean venezuelean. În alte capitole descrie activitatea medicului Alejandro Próspero Reverend, care a îngrijit pe Liberator pina în ultimele momente ale vieţii sale. Evocă de asemenea pe tînărul jurist Manuel Palacio Fajardo, pe artileristul italian Agustin Codazzi,

www.dacoromanica.ro

care a făcut aprecieri pozitive despre opera lui Bolívar. În fine, pe viteazul general Cruz Carillo, care, în amintirile sale, cînd vorbea despre Sucre, Urdaneta, Santander, Mariño, Páez, cele mai importante figuri ale Independenței, nu uita niciodată să încheie cu elogiul: „Toți erau mari, însă ca Bolívar nici unul!"(p. 181).

Cea de a treia parte, „Exegeții", cuprinde zece capitole, cu recenzii speciale ale lucrărilor apărute în ultimii ani. Începe cu elogiul adresat de istoricul venezuelean Vicente Lecuna, care a publicat circa 50 de opere, cele mai multe destinate activității multilaterale a lui Simón Bolívar. Lealitatea față de Liberator a regretatului istoric Lecuna (decedat în 1954) se datorește și faptului că bunicul său fusese un subordonat al acestuia. El a mai adus o contribuție deosebit de importantă cu privire la relațiile dintre cei doi Liberatori José San Martín și Simon Bolívar, cînd s au întîlnit la Guayaquil (Ecuador) la 26 iulie 1 22, unde ei au stabilit distrugerea ultimului bastion al colonialismului spaniol din America de Sud. În această problemă, noi materiale puse în circuitul științific confirmă și întregesc cele afirmate de Lecuna. În scopul spulberarii calomniilor aduse lui Bolívar, istoricul venezuelean a strîns și publicat numeroase volume de documente.

Alt capitol este destinat eroismului și geniului politic al Liberatorului, calități care au fost prezentate de scriitorul și poetul ecuadorian Crespo Toral. În capitolul următor, autorul analizează opera tînărului ziarist spaniol Juan Guasch Masachs, care a scris despre geniul politic al lui Bolívar, caracterizîndu l drept simbolul luptei pentru libertate. Sînt citate numeroase aprecieri ale acestuia, pe care autorul culegerii de față le comentează pe larg. Dintre acestea, reproducem pe următorul: „Poate să fie învinsă o armată, însă niciodată un popor întreg" (p. 229).

Un capitol important este rezervat operei lui Milton Puentes, al cărui volum intitulat *Bolívar, părintele stîngilor liberale* a fost tipărit în anul 1965, unde el a luat poziție împotriva istoricilor ce l-au acuzat pe Liberator că a fost conservator. În sprijinul tezei sale citează pe istoricul sovietic Semionov (p. 250). Urmează și alți autori care s-au ocupat recent de Bolívar.

Ultima parte a acestei cărți este intitulată „Populații ale unor localități" și cuprinde nouă capitole cu specială privire la vizita făcută de Bolívar în Spania și în diferite localități legate de activitatea sa revoluționară din America de Sud (Maracaibo Riobamba, Trujillo, Mitare, San Carlos de Austria și La Victoria, ultima fiind și locul de obîrșie al familiei Bolívar). La sfîrșitul acestei părți se afla un capitol rezervat primului congres bolivarian al arhiviștilor, care a avut loc la 28 octombrie 1961 în Washington, unde se afla o statuie ecvestră a lui Bolívar.

În încheiere, subliniem că această amplă lucrare, de o înaltă ținută științifică, reconstituie într-o formă atractivă cele mai importante momente din viața și activitatea Liberatorului, care a luptat pentru independența celor cinci republici din America de Sud: Venezuela, Columbia, Ecuador, Peru și Bolivia. Argumentele autorului se bazează pe numeroase documente noi, cu ajutorul cărora combate vechile teze asupra poziției lui Bolívar.

Ioan I. Neacșu

www.dacoromanica.ro

„Studii". Revistă de istorie publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Note bibliografice, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B dul Aviatorilor nr. 1 București.

www.dacoromanica.ro

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII. REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE – IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTA PLASTICĂ
– SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

D. BERCIU, **Arta traco-getică**, „Biblioteca de arheologie XIV", 1969, 234 p., 31 lei.

GHEORGHE CRONȚ, **Instituții medievale românești. Întrărirea de moșie, jurătorii**, „Biblioteca istorică XVIII", 1969, 245 p., 14 lei.

ȘTEFAN OLTEANU, CONSTANTIN ȘERBAN, **Meșteșugurile din Țara Românească în evul mediu**, „Biblioteca istorică XX", 1969, 460 p., 27 lei.

ILIE CORFUS, **Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea**, „Biblioteca istorică XXI", 1969, 460 p., 27 lei.

* * * **Documenta Romaniae Historica**, B. Țara Românească, vol. XXII (*1626—1629*), red. resp. A. Oțetea și D. Prodan, 1969, 864 p., 44 lei; vol. XXIII (1630—1632), volum întocmit de Damaschin Mioc, 1969, 830 p., 43 lei.

* * * **Documenta Romaniae Historica**, A. Moldova, vol. XIX (1626—1628), volum întocmit de Haralambie Chircă, 1969, 799 p., 40 lei.

NICOLAE STOICA DE HAȚEG, **Cronica Banatului**, „Cronicile medievale ale României VII", studiu și ediție de Damaschin Mioc, 1969, 365 p., 24 lei.

CONSTANTIN C. GIURESCU, **Istoricul podgoriei Odobeștilor din cele mai vechi timpuri până la 1918** (cu 124 documente inedite *1626—1864* și 3 reproduceri), „Biblioteca istorică XIX", 1969, 551 p., 32 lei.

ILEANA PETRESCU, **Documente privind revoluția din 1848 în Oltenia**. „Documente istorice II", Centrul de istorie, filologie și etnografie, Craiova, 1969, 315 p., 21 lei.

H. H. STAHL, **Les anciennes communautés villageoises roumaines. Asservissement et pénétration capitaliste**, „Bibliotheca Historica Romaniae VI", 1969, 254 p., 17,50 lei.

www.dacoromanica.ro

I.P.I. — c. 5087 | 23056 | Lei 30.—